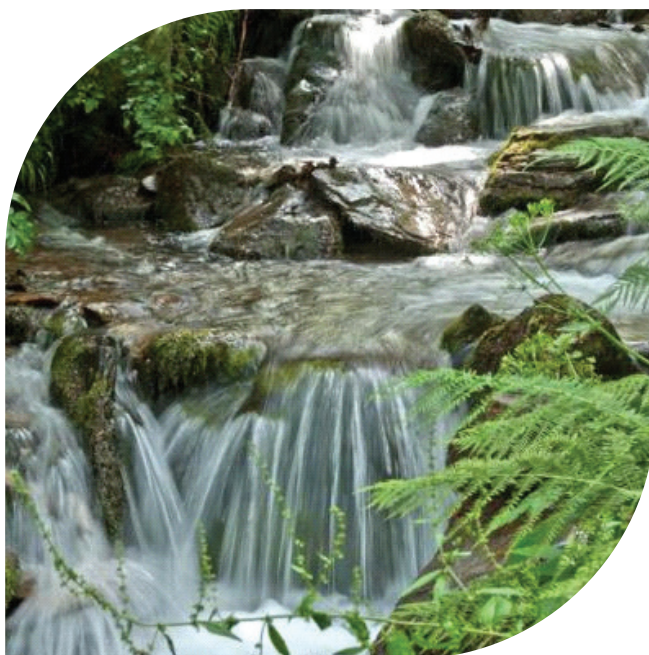

НАЦИОНАЛНИ ШУМИ

во партнерство со природата

ЗАШТИТЕН ПРЕДЕЛ
ОСОГОВСКИ
ПЛАНИНИ

НАЦРТ-ПЛАН ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ЗАШТИТЕН ПРЕДЕЛ „ОСОГОВСКИ ПЛАНИНИ“ 2022-2031

Планот за управување со заштитен предел „Осоговски Планини“ е подготвен од ЈП „Национални шуми“ во соработка со Македонското еколошко друштво (МЕД) и стручниот тим. Финансиските средства за изработка на документот се обезбедени преку Програмата за зачувување на природата (ПЗП) во Република Северна Македонија – фаза 2 и излезна фаза, проект на Швајцарската агенција за развој и соработка (SDC), координирана од Фармахем од Скопје. Во дефинирање на целите, програмите, мерките и активностите на Планот за управување учествуваа околу 40 надворешни стручни лица и 10 стручни претставници од ЈПНШ.

Планот за управување со заштитен предел „Осоговски Планини“ е изработен во консултација и со одобрение од Министерството за животна средина и просторно планирање (МЖСПП), како надлежен орган на државната управа за вршење работи од областа на заштитата на природата, во согласност со одредбите од Законот за заштита на природата. Планот е изработен и во консултација со членовите на советодавните тела (Совет на засегнати страни и Научен совет).

При изработката на Планот за управување користен е партиципативен приод на вклучување на сите засегнати страни и воден е сложен процес на комуникација за навремено усогласување на интересите за развој во предложеното подрачје за заштита, особено со општините и управувачите до одредени природни ресурси. Беше одржана јавна расправа на која беше отворен и процес за јавна консултација. При адаптирање на Планот за управување земени се предвид коментарите од сите засегнати страни .

A. ВОВЕД

A.1 Одобрување на Нацрт-планот за управување

Одлуката на Управниот одбор на Јавното претпријатие „Национални шуми“ – Скопје за донесување на Планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ за периодот од 2022 до 2031 година е донесена на _____, и е заведена во архивата на ЈПНШ со број _____ од _____ година.

Согласноста на Министерството за животна средина и просторно планирање за Планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“, заведена е во архивата на Министерството под број _____ од _____ година.

Краток вовед во законските основи, начинот на изработка и одобрување на Планот за управување со заштитено подрачје (осврт кон ЗПр „Осоговски Планини“).

Планот за управување со заштитеното подрачје е плански документ во кој субјектот, задолжен за работите на управување со заштитеното подрачје, ги планира мерките и активностите за заштита на природното наследство.

За управување со заштитениот предел „Осоговски Планини“, ЈП „Национални шуми“ – Скопје, кое во согласност со Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитено подрачје од категорија V – заштитен предел („Службен весник на РСМ“, бр. 277/2020) е задолжен субјект за вршење на работите на управувањето и го изработува Планот за управување со заштитеното подрачје. Постапката за донесување на Планот за управување со заштитеното подрачје е пропишана во членот 98 од Законот за заштита на природата (ЗЗП) („Службен весник на Република Македонија“, бр.67/2004, 14/2006, 84/2007, 35/2010, 47/2011, 148/2011, 59/2012, 13/2013, 163/2013, 41/2014, 146/2015, 39/2016, 63/2016 и 113/2018), а истиот се изработува во согласност со Правилникот за содржината на плановите за управување со заштитените подрачја и годишните програми за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр. 26/2012). За планот за управување со заштитеното подрачје се спроведува постапка за оценка на влијанието врз природата во согласност со Законот за животна средина (член 17, од ЗЗП). Овие два документа се донесуваат по претходно добиена согласност од органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата Министерството за животна средина и просторно планирање (МЖСПП).

Органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата (МЖСПП) и субјектот (во случајот ЈП „Национални шуми“ - Скопје), кои управуваат со заштитеното подрачје се должни да организираат јавна расправа по однос на нацрт-планот за управување и нацрт-извештајот за стратешката оценка на влијанието врз природата од нацрт-планот за управување. Мислењата, предлозите и препораките изнесени на јавната расправа се земаат предвид при подготвувањето на плановите за управување со заштитеното подрачје (член 101 од ЗЗП).

По подготвувањето на наведените документи и спроведувањето на наведените постапки, одобрување на Планот за управување го врши органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата (МЖСПП), а го усвојува Управниот одбор при ЈП „Национални шуми“ – Скопје.

Плановите за управување со заштитените подрачја се донесуваат за период од десет години, а најдоцна во рок од две години од денот на прогласувањето на заштитеното подрачје (член 98 од ЗЗП). Истите содржат петгодишен оперативен план. Контрола врз спроведувањето на плановите за управување со заштитени подрачја врши органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата - МЖСПП (член 102 од ЗЗП).

A.2 Предговор

Заштитениот предел (ЗПр) „Осоговски Планини“ е прво заштитено подрачје од категорија V во Република Северна Македонија. Со Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитен предел („Службен весник на РСМ“, бр. 277/2020), ЈП „Национални шуми“ (ЈПНШ), Скопје е назначено за управувач со ЗПр „Осоговски Планини“. Со тоа ЈПНШ се задолжува да изработи план за управување и да го спроведува управувањето со ЗПр „Осоговски Планини“.

Планот за управување со заштитеното подрачје е плански документ во кој субјектот задолжен за работите на управување со заштитеното подрачје ги планира мерките и активностите за заштита и зачувување на природното наследство. Заради обезбедување на учество и мислења од засегнатите страни и стручната јавност по однос на управувањето, ЈПНШ во согласност со законските обврски формираше Совет на засегнати страни и Научен совет во текот на 2021 година.

ЈП „Национални шуми“ за поставување на целите за управување ги следеше одредбите од Законот за заштита на природата и препораките за управување на подрачја од категоријата Заштитен предел од Светската унија за заштита на природата (IUCN), а притоа се водеше и од визијата на локалното население за подрачјето:

„Осогово е подрачје со зачувани пределски карактеристики, богата биолошка разновидност, со одржана хармонична поврзаност меѓу луѓето и природата, пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции, со можности за научни истражувања и едукација, препознатлива туристичка дестинација, а, исто така, поддржува и одржлив развој на регионот со вклучување на локалните заедници и во баланс со природата“.

Со цел да се овозможи непречено одвивање на природните процеси и функции, да се зачуваат и одржат значајните видови и живеалишта, да се ублажат или елиминираат идентификуваните закани и да се овозможи одржливо користење на природните ресурси на карактеристичниот осоговски предел се идентификувани осум програми за управување со ЗПр „Осоговски Планини“.

Планот за управување е изработен во согласност со Правилникот за содржината на плановите за управување со заштитените подрачја и годишните програми за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр. 26/2012) со период на важност од десет години и содржи петгодишен оперативен план.

За успешна реализација на Планот за управување потребен е интерес и вклученост од страна на сите засегнати страни кои би дале свој придонес во заштитата на природното наследство и одржливиот развој на Осоговските Планини. Затоа ЈПНШ повикува на соработка со сите релевантни структури со кои заеднички ќе работи на исполнување на поставените цели.

Целиот процес на прогласување на ЗПр „Осоговски Планини“ и воспоставувањето на тело за управување, како и изработката на Планот за управување се поддржани од Програмата за зачувување на природата во Република Северна Македонија, финансирана од Швајцарската агенција за развој и соработка.

Јулијана Николовска,
генерален директор при ЈПНШ и

м-р Маре Басова,
помошник-директор на Сектор за одгледување, подигање, екологија и лов

А.3 Учесници

Планот е изработен и координиран од страна на ЈПНШ во соработка со МЖСПП и МЕД. Во изработката на програмите учествуваа стручни лица од различни области и стручни лица од ЈПНШ. Посебните тимови за изработка на програмите се претставени одделено во поглавјата за секоја од програмите.

Тим за координација при изработката на Планот за управување и компилација на документот:

Деспина Китанова – Македонско еколошко друштво
 Робертина Брајаноска - Македонско еколошко друштво
 Славчо Христовски – ПМФ, Институт по биологија
 Маре Басова – ЈП „Национални шуми“
 Марјана Шушлевска - тим лидер на ПЗП (Фармахем)
 Сара Крстевска - Македонско еколошко друштво

Стручен тим

	Име и презиме	Институција	Вклученост во изработка на програма:
1	дипл. биол. Деспина Китанова	МЕД, Скопје	Програма I - VIII
2	м-р Робертина Брајаноска	МЕД, Скопје	Програма I - VIII
3	проф. д-р Славчо Христовски	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I - VIII
4	д-р Гордана Јанчиќ	ЈП Србијашуме, Белград - Србија	Програма II, Програма III, Програма VI, Програма VIII
5	д-р Добромира Димова	Асоцијација на паркови - Бугарија	Програма I, Програма II, Програма III, Програма VI
6	д-р Методија Велевски	МЕД, Скопје	Програма I, Програма III,
7	Андон Бојаци	ЈПНП „Галичица“	Програма I, Програма VIII
8	академик д-р Владо Матевски	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I, Програма II, Програма III
9	доцент д-р Рената Куштеревска	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I, Програма II
10	проф. д-р Митко Караделев	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I, Програма II, Програма III
11	доц. д-р Милица Ристовска	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I, Програма II
12	проф. д-р Златко Левков	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I, Програма II
13	доц. д-р Валентина С. Стаменкович	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I, Програма II
14	доц. д-р Александра Ц. Ѓорѓиевска	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I, Програма III
15	д-р Драган Чобанов	Бугарска академија на науките	Програма I, Програма II
16	м-р Диме Меловски	МЕД, Скопје	Програма I, Програма II
17	Богољуб Стеријовски	МЕД, Скопје	Програма I, Програма II
18	м-р Александар Стојанов	МЕД, Скопје	Програма I, Програма II
19	д-р Ивајло Дедов	Бугарска академија на науките	Програма I, Програма II
20	д-р Даниела Јовановска	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I
21	проф. д-р Соња Ивановска	ФЗНХ, Скопје	Програма I, Програма II, Програма VI
22	проф. д-р Владимир Џабирски	ФЗНХ, Скопје	Програма I, Програма II, Програма VI
23	проф. д-р Ѓоше Стефков	Факултет за фармација	Програма II
24	проф. д-р Николчо Велковски	Факултет за шумарски науки, пејзажна архитектура и екоинженеринг „Ханс Ем“ (ХЕФ)	Програма III
25	д-р Станислав Лазаров	Асоцијација на паркови - Бугарија	Програма III

26	Илинка Атанасова	консултант	Програма IV
27	Наталија Милковска	Градски музеј, Крива Паланка	Програма IV
28	Константин Циривири	Mountain Experience	Програма V
29	дипл. инж. по информатички науки Славе Накев	МЕД, Скопје	GIS диг. обработка на податоци и картирање
30	проф. д-р Ивица Милевски	ПМФ, Институт по географија, Скопје	Програма I
31	дипл. биол. Кирил Арсовски	Консултант	Програма VII
32	дипл. биол. Светлана Пејовиќ	МЕД, Скопје	Програма VII
33	дипл. маш. инж. Јасминка Пашаклиска	Фармахем, Скопје	Програма V
34	дипл. инж. за заштита на животната средина Цветан Николовски	Фармахем, Скопје	Програма VII, Програма V
35	дипл. еколог Катерина Атанасовска	Фармахем, Скопје	Програма I, Програма VI
36	м-р Ивана Вучкова	Консултант	Програма VI
37	м-р Марија Тренчева	ПМФ, Институт по биологија, Скопје	Програма I
38	дипл. биол. Сара Крстевска	МЕД, Скопје	Програма II и V и техничка поддршка
39	м-р Владимир Ставриќ	Консултант	Програма II
40	м-р Костадин Валчев	Консултант	Програма II
41	Данчо Узунов	Консултант	Програма VIII

Табела бр. 2. -Тим од ЈПНШ

	Име и презиме	Претставник од ЈП „Национални шуми“
1	м-р Маре Басова	Помошник-директор на Сектор за одгледување, подигање, екологија и лов
2	Бети Ангеловска	Сектор за одгледување, подигање, екологија и лов
3	Николчо Киров	Сектор за заштита на шумите, надзор и внатрешна контрола
4	Гоце Николовски	Сектор за уредување
5	Жаклина Гушева	Сектор за уредување
6	Сашо Ајтовски	ПШС Кочани
7	Орце Димитров	ПШС Кочани
8	Јордан Димитров	ПШС Делчево - Македонска Каменица
9	Ирена Стоилкова	ПШС Кратово
10	Благородна Стојнева	ПШС Крива Паланка

A.4 Признанија

Јавното претпријатие „Национални шуми“ изразува огромна благодарност до следниве институции кои имаа значаен придонес при изработување на Планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“:

- ❖ Министерството за животна средина и просторно планирање за советите, насоките и поддршката, дадени за време на изработката на Планот за управување.
- ❖ Општините во чии територии се протега заштитеното подрачје, кои несебично ги дадоа на располагање сите плански документи за развој и особена благодарност за несебичната поддршка при процесот на прогласување на подрачјето.
- ❖ Членовите на Советот на засегнатите страни за нивните конструктивни мислења и препораки за подобрување на Планот за управување.
- ❖ Научниот совет за нивните стручни совети во однос на мерките и активностите во рамките на програмите за управување.
- ❖ Националниот парк „Галичица“ за несебично споделените искуства во однос на управувањето со заштитеното подрачје и оценување на ефикасноста на управувањето преку користење на МЕТТ (Management Effectiveness Tracking Tool) алатката .
- ❖ Јавното претпријатие „Србијашуме“ од Република Србија за нивните позитивни искуства во однос на управувањето со заштитените подрачја во Србија кои беа мотивација за ЈПНШ да го прифати предизвикот за управување со заштитеното подрачје.
- ❖ Голема благодарност до целиот експертски тим, стручниот тим од ЈПНШ и особена благодарност до помошник-директорот на Секторот за одгледување, подигање, екологија и лов и Одделението за заштитени подрачја.
- ❖ Планот за управување немаше да биде изработен за толку кратко време доколку ја немавме поддршката од Програмата за зачувување на природата во Република Северна Македонија, за што искрено сме им благодарни на Швајцарската агенција за развој и соработка и Фармахем.
- ❖ Македонското еколошко друштво кое овозможи стручна и техничка помош при изработката на овој стратешки документ.

A.5 Содржина

A.	ВОВЕД.....	2
A.1	Одобрување на Нацрт-планот за управување	2
A.2	Предговор	3
A.3	Учесници.....	4
A.4	Признанија.....	6
A.5	Содржина	7
A.6	Кратенки	10
A.7	Резиме	12
A.7.1	Опис на заштитеното подрачје	12
A.7.2	Управување.....	12
A.7.3	Методологија.....	13
A.7.4	Визија и цели	15
A.7.5	Програми за управување	16
B.	ОПИС НА ПОДРАЧЈЕТО	27
B.1.	Општи информации.....	27
B.1.1.	Местоположба.....	27
B.1.2.	Административна припадност.....	27
B.2.	Еколошки информации	28
B.2.1.	Географски карактеристики.....	28
B.2.2.	Типови почви	30
B.2.3.	Биогеографски карактеристики.....	31
B.2.4.	Биолошки карактеристики.....	32
B.2.5.	Предели.....	43
B.3.	Социоекономски карактеристики	44
B.3.1.	Локални заедници.....	44
B.3.2.	Користење / намена на земјиштето	47
B.3.3.	Други плански документи.....	50
B.3.4.	Економски активности (Стопански дејности).....	52
B.3.5.	Постојна и планирана инфраструктура	70
B.3.6.	Културно наследство	74
B.3.7.	Информативни и едукативни активности	86
B.4.	Вредности на подрачјето.....	89
B.4.2.	Валоризација на биолошката разновидност.....	91

Б.4.3. Идентификација на значајни пределски вредности	103
Б.4.4. Национално и меѓународно значење на подрачјето.....	106
Б.5.Закани за подрачјето.....	111
Б.5.1,Закани за геоморфолошките вредности (геодиверзитет).....	111
Б.5.2.Закани за биолошките вредности	112
В. СТРАТЕГИЈА	119
В.1. Визија за подрачјето.....	119
В.2. Цели за заштита на подрачјето	119
В.3. Граница и зони на подрачјето	120
В.3.1. Надворешни граници на подрачјето.....	120
В.3.2. Зони во заштитеното подрачје	122
В.4. Програми за управување со заштитеното подрачје	145
В.4.1. Програма I Заштита на природното наследство	151
В.4.2. Програма II Одржливо користење на природните ресурси во подрачјето	159
В.4.3. Програма III. Управување со шумски живеалишта и екосистеми.....	176
В.4.4. Програма IV Управување со културното наследство	182
В.4.5. Програма V Развој на одржлив туризам и рекреација	189
В.4.6. Програма VI Локален развој (со акцент на одржување на традиционалните стопански дејности)	193
В.4.7. Програма VII Информирање, подигање на јавната свест и образование/едукација .	205
В.4.8. Програма VIII Раководење, управување, финансирање и администрација	211
Г. Оперативен план:	213
Д. Управување и раководење.....	214
Д.1. План за управување и раководење	215
Д.2. Управувачка структура.....	216
Д.2.1. Органи на управување	217
Д.3. Механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни во управувањето.....	218
Д.4. Администрирање на Планот за управување	220
Д.4.1. Евалуација и известување за имплементација на Планот за управување.....	220
Д.4.2. Дополнување и ревизија/ажурирање на Планот за управување и подготовка на нов план	220
Д.4.3. Оцена на ефикасноста и ефективноста во управувањето	220
Д.5. План за човечки и технички ресурси.....	221
Д.5.1. Човечки ресурси	221
Д.6. Средства и план за финансирање и имплементација на Планот за управување	223

Ѓ. АНЕКСИ.....	224
Ѓ.1. Социоекономски податоци	224
Ѓ.1.1. Процена на зачувување и планирање на ЛАР, габи и шумски плодови	224
Ѓ.2. Валоризација и распространување на значајните видови од биолошката разновидност	226
Ѓ.2.1. Преглед на значајните видови од биолошката разновидност	226
Ѓ.2.2. Карти на распространување на значајни видови од биолошката разновидност.....	238
Ѓ. 3. Табеларен синтезен преглед на заканите и нивна приоритизација.....	240
Ѓ. 4. Предлог-формат за годишен извештај за ЗПр „Осоговски Планини“	243

A.6 Кратенки

АПП	Агенција за планирање на просторот
АМРСМ	Археолошкиот музеј на Република Северна Македонија
ГМКП	Градски музеј Крива Паланка
ДУП	Детален урбанистички план
ЕУЦЛ	Европска црвена листа
ЕУЦЛП	Европска црвена листа на правокилци
ЗЗСКМ - Штип	Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј Штип
ЗАУ	Зона за активно управување
ЗЗП	Закон за заштита на природата
ЗП	Заштитено подрачје
ЗПр	Заштитен предел
ЗСЗ	Зона за строга заштита
ЗОК	Зона за одржливо користење
ИПР	Источен плански Регион
IUCN	Меѓународна унија за зачувување на природата (IUCN)
ЈП	Јавно претпријатие
ЈПНШ	Јавно претпријатие „Национални шуми“
ЈПХС	Јавно претпријатие хидросистем
ЈАР	Лековити и ароматични растенија
ЛУПД	Локална урбанистичка планска документација
МЕД	Македонско еколошко друштво
МВР	Министерство за внатрешни работи
МЖСПП	Министерство за животна средина и просторно планирање
МЗШВ	Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство
МХЕЦ	Мала хидроелектрична централа
МЦЛВ	Медитеранска црвена листа на вилини коњчиња
НКЦ	Националниот конзерваторски центар за недвижното културно наследство
НПУ	Нацрт-план за управување
ПЗП	Програма за зачувување на природата
ПМФ	Природно-математички факултет, Скопје
ПШС	Подружница на шумско стопанство

СПР	Строг природен резерват
СП	Споменик на природа
УГД	Универзитет „Гоце Делчев“
УП	Урбанистички план
УЗКН- Скопје	Управата за заштита на културното наследство во Скопје
ФЗНХ	Факултет за земјоделски науки и храна
ХЕФ	Факултет за шумарски науки, пејзажна архитектура и екоинженеринг „Ханс Ем“
ХЕЦ	Хидроелектрична централа
ЦРИПР	Центар за развој на Источниот плански Регион
ЦЛГМ	Црвена листа на габите на Република Северна Македонија (неофицијална)
ШП	Шумски плодови
CITES	Конвенција за меѓународна трговија со загроени диви животински и растителни видови
EUNIS	Европски информативен систем за природа
SDC	Швајцарска агенција за развој и соработка (<i>Swiss Agency for development and cooperation - SDC</i>)

А.7 Резиме

Во ноември 2020 година Владата на Република Северна Македонија донесе Одлука за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитено подрачје од категорија V – заштитен предел („Службен весник на РСМ“, бр. 277/2020). Подрачјето е заштитено заради богатството и вредноста на биолошката, геолошката и геоморфолошката разновидност, хидролошките и пејзажните карактеристики, разновидноста на пределите и културните вредности, како и заради зачуваната интеракција помеѓу луѓето и природата на оваа планина. Со Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитен предел, Јавното претпријатие „Национални шуми“ - Скопје е назначено за управувач со ЗПр „Осоговски Планини“.

А.7.1 Опис на заштитеното подрачје

Вкупната површина на заштитен предел „Осоговски Планини“ изнесува 48.807 ха и претставува заштитено подрачје од категорија V во Република Северна Македонија. Во подрачјето режимот на заштита е дефиниран преку три зони: зона на одржливо користење, зона на активно управување и зона на строга заштита, кои се воспоставени заради вршење на дејноста за заштита и унапредување на природата, и се во согласност со членовите 92, 93 и 104 од Законот за заштита на природата (ЗЗП) („Службен весник на Република Македонија“ бр. 67/2004, 14/2006, 84/2007, 35/2010, 47/2011, 148/2011, 59/2012, 13/2013, 163/2013, 41/2014, 146/2015, 39/2016, 63/2016 и 113/2018). Најголема површина зафаќа зоната за одржливо користење, а најмала е зоната за строга заштита. Визуелен преглед на зоните е даден на Слика бр. 57, а површините на зоните се дадени во табелата (Табела бр. 22), од каде може да се забележи дека зоната за строга заштита има 1833,04 ха и учествува со 3,76 % во вкупната површина на подрачјето, зоната за активно управување има површина 2546,6 ха (5,22 %) и зоната за одржливо користење зафаќа 44345,27 ха (90,86 %). Дополнително, во согласност со членот 107 од Законот за заштита на природата, дефиниран е заштитен појас кој е воспоставен меѓу зоните чиј режим на заштита и управување меѓусебно се исклучува, како што е случајот со зоните за строга заштита околу Царев Врв и зоната за одржливо користење на тој простор. Заштитниот појас зафаќа површина од 82,25 ха, односно само 0,17 % од површината на заштитеното подрачје ЗПр „Осоговски Планини“. Зонирањето во ЗПр „Осоговски Планини“ вклучува 12 зони за строга заштита, 13 зони за активно управување, еден заштитен појас и останатиот дел отпаѓа на зоната за одржливо користење и многу мал дел на заштитениот појас .

А.7.2 Управување

Министерството за животна средина и просторно планирање е надлежен орган на државната управа за вршење работи од областа на заштитата на природата вклучително и за сите заштитени подрачја во Република Северна Македонија во согласност со одредбите од Законот за заштита на природата. Во Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитен предел („Службен весник на РСМ“, бр. 277/2020), во членот 11, Јавното претпријатие „Национални шуми“ - Скопје (ЈПНШ) е назначено за управувач со ЗПр „Осоговски Планини“.

ЈПНШ како задолжен субјект за управување, има обврска да изработи План за управување, во согласност со законските прописи, режимот за заштита во одделните зони, потребите за заштита на природните вредности и потребите за унапредување и развој на подрачјето.

Заради соодветно управување со ЗПр „Осоговски Планини“, ЈПНШ направи приспособувања во внатрешната организација. Притоа, во рамките на претпријатието формирано е ново Одделение за заштитени подрачја, задолжено за координација на работите

поврзани со управувањето на заштитеното подрачје. Во склоп на оваа одделение дефинирано е посебно тело за управување со ЗПр „Осоговски Планини“. Во телото за управување вклучени се дел од капацитетите на четирите подружници на ЈПНШ кои територијално имаат ингеренции врз шумските ресурси на просторот каде е дефинирано заштитеното подрачје. Тоа се шумските стопанства: Кочани, Кратово, Крива Паланка и Делчево-Македонска Каменица. Во согласност со законските обврски формирани се и две советодавни тела: Совет на засегнати страни и Научен совет. Улогата на овие две тела е давање насоки и мислења по однос на управувањето во заштитеното подрачје.

Како што е пропишано во Законот за заштита на природата (член 135-а), субјектите задолжени за управување со заштитеното подрачје, управуваат интегрално со целото заштитено подрачје. По потреба, заради остварување на интегрално управување субјектите задолжени за управување со заштитеното подрачје може да склучуваат спогодби за регулирање на меѓусебните права и обврски со субјектите кои вршат дејност или активност во заштитеното подрачје, на кои согласност им дава Владата на Република Северна Македонија.

Затоа, при изработка на Планот за управување за ЗПр „Осоговски Планини“ ЈПНШ во соработка со засегнатите страни, се стремеше кон утврдување, усогласување, договарање и вклопување на целите и политиките за воспоставување на заштитено подрачје од петта категорија и вклопување на интересите за развој.

А.7.3   Методологија

Планот за управување за ЗПр „Осоговски Планини“, е изработен во согласност со одредбите од Законот за заштита на природата (членови 84, 85, 86, 98 и 99) и Правилникот за содржината на плановите за управување со заштитените подрачја и годишните програми за заштита на природата („Службен весник на РМ“ бр. 26/2012).

ЈП „Национални шуми“ започна со изработка на Планот за управување во декември 2020 година, тогаш пристапи и кон дефинирање на внатрешната структура за управување во рамките на претпријатието. Бидејќи ЈП „Национални шуми“ за прв пат во Република Северна Македонија е назначено како субјект за управување и добива задолжение да управува со заштитено подрачје, според тоа, нема и искуство во изработка на план за управување со заштитено подрачје. Затоа, ЈПНШ во соработка со стручниот тим од Македонското еколошко друштво (МЕД) и со финансиска поддршка од Програмата за зачувување на природата во Република Северна Македонија, пристапи кон дефинирање на:

- а) приодот и динамиката за изработка на Нацрт-план за управување (НПУ),
- б) начинот на координација со МЖСПП,
- в) дефинирање на тим од ЈПНШ,
- г) дефинирање на надворешен стручен тим,
- д) анализа на засегнатите страни и начин на нивно вклучување,
- ѓ) дефинирање на советодавни тела и
- е) начин на комуникација на нацртот за планот за управување.

Притоа, тимот од ЈПНШ заедно со стручниот тим и претставници од Секторот за природа при МЖСПП, најнапред, ги презеде следните чекори:

- Ја разгледа и дефинира визијата за заштитеното подрачје,
- Го утврди режимот на заштита,
- Ги утврди целите за управување,
- Дефинира осум програми и поголем број потпрограми за управување.

За разработување на мерките и активностите за одделните програми и потпрограми беа дефинирани работни тимови. При дефинирање на мерките и активностите тимовите беа

координирани и водени од стручно лице и лице од ЈПНШ. Беа организирани повеќе работни средби за усогласување на сите акции претставени во Планот за управување. Во рамките на сите програми дефинирани се повеќе од 360 мерки и активности кои се претставени во Оперативниот план.

Тимот од стручни лица и лица од ЈПНШ се дадени во Поглавјето А.3.

Изработката на Планот за управување се одвиваше во периодот од декември 2020 до декември 2021 година. Начинот на изработка и комуникација на Планот за управување е претставен на следната шема.

Како што е пропишано во членот 99 од Законот за заштита на природата, Планот за управување со заштитеното подрачје се донесува со важност од 10 години. Според Правилникот за содржината на плановите за управување со заштитените подрачја и годишните програми за заштита, во Планот за управување со ЗПр „Осоговоски Планини“ изработен е Оперативен план за првиот петгодишен период (2022-2026).

Оперативниот план е подготвен за секоја од програмите и ги содржи следните елементи:

- ❖ Мерки и активности за постигнување на целта на програмата/потпрограмата
- ❖ Индикатор за приоритет со три степени за одредување на приоритетноста на активностите:
  - Приоритет 1: Активности кои се критични за исполнување на целите на планот и мора да се реализираат, дури и кога другите активности нема да се реализираат (како што е случајот со активностите од приоритет 2 и 3).
  - Приоритет 2: Активности кои се важни за постигнување на целите на планот и треба да се направи напор да се исполнат овие цели и мора да постои добра причина за нивното неисполнување.
  - Приоритет 3: Активностите се пожелни, но не се критични за постигнување на целите на планот. Инвестициите во овие активности треба да се направат само откако е сигурно дека активностите од 1 и 2 приоритет ќе бидат исполнети.
- ❖ Индикатор на исполнување: кој ќе го олесни мониторингот на имплементацијата на планот преку укажување како да се мери успешната имплементација.

- ❖ Временска рамка за имплементација на активностите, за период од пет години, која покажува во која година треба да се исполни активноста.
- ❖ Носител на активноста се однесува на субјектот кој е одговорен за реализација на активноста или на еден или повеќе надворешни партнери со кои би соработувал субјектот.
- ❖ Предлог-буџет за реализација на секоја активност и можеен извор за финансирање.

ЛПНШ треба да го следи спроведувањето на Оперативниот план и по истекот на петтата година треба да го обнови/ревидира Оперативниот план за преостанатите пет години. Контрола врз спроведувањето на плановите за управување со заштитени подрачја врши органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата - МЖСПП (член 102 од ЗЗП).

Постапката за донесувањето на Планот за управување со заштитеното подрачје е пропишана во членот 98 од Законот за заштита на природата. За Планот за управување со заштитеното подрачје се спроведува постапка за оцена на влијанието врз природата во согласност со Законот за животната средина (член 17 од ЗЗП).

Врз основа на Нацрт-планот за управување е изработен Извештај за стратешката оцена на влијанието врз природата/животната средина од планот за управување (СОВЖС). Двата документа подлежат на јавна консултација, која е одржана на _____.

Органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата (МЖСПП) и субјектот (во случајот ЈП „Национални шуми“ - Скопје), кои управуваат со заштитеното подрачје се должни да организираат јавна расправа по однос на нацрт-планот за управување и нацрт-извештајот за стратешката оцена на влијанието врз природата од нацрт- планот за управување. Мислењата, предлозите и препораките изнесени на јавната расправа се земаат предвид при подготвувањето на плановите за управување со заштитено подрачје (член 101 од ЗЗП).

По подготвувањето на наведените документи и спроведувањето на наведените постапки за консултација со јавноста, одобрување на Планот за управување го врши органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата (МЖСПП), а го усвојува Управниот одбор при ЈП „Национални шуми“ – Скопје.

А.7.4 Визија и цели

Во согласност со насоките кои ги дава Законот за заштита на природата и Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитен предел и имајќи ги предвид препораките од IUCN, дефинирани се основните цели за заштита и управување со ЗПр „Осоговски Планини“.

При поставување на целите за управување, ЈП „Национални шуми“ се водеше и од визијата за подрачјето, која е дефинирана заедно со локалното население и клучните страни, односно: „Осогово е подрачје со зачувани пределски карактеристики, богата биолошка разновидност, со одржана хармонична поврзаност меѓу луѓето и природата, пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции, со можности за научни истражувања и едукација, препознатлива туристичка дестинација и поддржува одржлив развој на регионот со вклучување на локалните заедници и во баланс со природата“. Притоа, дефинирани се следните седум основни цели за управување:

Цел 1. Карактеристичниот осоговски предел е зачуван преку одржување на хармонична интеракција меѓу природата и културата и продолжување на традиционалниот начин за користење на земјиштето.

Цел 2. Вредностите на природата (биолошката, геоморфолошката, агробилошката и пределната разновидност) на Осогово од национална и европска важност се заштитени. Вредностите и функциите на природните и полуприродните екосистеми се зачувани, тие се репрезентативно претставени, мозаично поврзани и претставуваат функционални јадрови подрачја и коридори за присуство и движење на дивите видови на Балканот;

Цел 3. Културните вредности и традиции се сочувани за идните генерации и се достапни и атрактивни за посетителите и туроператорите;

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училица во која се спроведува еколошка едукација, едукација за одржлив развој и научни истражувања за вредностите на подрачјето преку комуникација со засегнатите страни и локалните заедници;

Цел 5. Осогово е препознатлива туристичка дестинација со воспоставени едукативни и туристички посети до одржливи граници;

Цел 6. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап во соработка со сите засегнати страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во Осогово и околу него.

Цел 7. Телото за управување е воспоставено со соодветен кадар кој ќе овозможи успешно управување со вредностите на подрачјето и исполнување на визијата за заштитениот предел.

A.7.5 Програми за управување

За исполнување на зададените цели, дефинирани се осум програми. Заради комплексноста на секоја од програмите, мерките се групирани во потпрограми. Подолу во поглавјата опишана е кратко потребата за дефинирање на секоја од програмите, посебните цели, мерките и очекуваните постигнувања од реализација на истите. Оперативниот план за секоја програма, заради обемот и комплексноста е даден одделно од резимето (види Поглавје Г.)

A.7.5.1 Програма 1

Оваа Програма се однесува на воспоставување редовен/долгорочен мониторинг на состојбата на видовите, живеалиштата, пределите, мониторинг на геонаследството како и мониторинг на климата. Потпрограмите за мониторинг претставуваат основа за планирање и преземање соодветни мерки за заштита и ревитализација на загрозените видови и живеалишта. Заради тоа мерките и активностите за ревитализација се помалку застапени во овој петгодишен план. Исполнувањето на овие мерки и активности ќе придонесат кон остварување на основната визија на подрачјето бидејќи ќе помогне да се зачуваат пределските карактеристики на Осогово, богатата биолошка разновидност и геонаследството, ќе овозможи спроведување научни истражувања и едукативни активности, како и одржување на екосистемските услуги кои ќе придонесат за одржлив развој на регионот во баланс со природата.

Програмата содржи мерки и активности кои се групирани во пет потпрограми кои се претставени на табелата подолу.

Потпрограма 1	Посебни цели
1.1. Управување и мониторинг на пределите	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на состојбата со пределите и идентификување на процесите и заканите кои влијаат врз пределите; ✓ Одржување на структурните, функционалните и визуелните карактеристики на пределите.
1.2. Долгорочен мониторинг на видовите, живеалиштата и пределите	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на популациите на одредени избрани, видови и групи на видови за да се утврдат

	<p>процесите и заканите кои влијаат на трендовите на популациите;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на состојбата со живеалиштата и идентификување на процесите и заканите врз нив; ✓ Следење на состојбата со инвазивните алохтони видови; ✓ Подобрување на познавањето на видовите, живеалиштата и пределите.
1.3. Управување и ревитализација на видови и живеалишта	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ревитализација на засегнатите типови на живеалишта; ✓ Подобрување на статусот и вредноста на живеалиштата, особено оние кои се под закана; ✓ Одржување на состојбата на приоритетните живеалишта; ✓ Зачувување и подобрување на состојбата на приоритетните видови.
1.4. Зачувување на геонаследството	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на процесите на деградација и забрзано уништување на значајните геолокалитети и геопојави; ✓ Формирање геобаза за геонаследство со нови сознанија; ✓ Одржливо туристичко користење на геонаследството.
1.5. Долгорочен мониторинг на климата и адаптација кон климатските промени	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Надминување на недостигот на мониторинг станици за следење на климата и климатските промени; ✓ Адаптација кон климатските промени.

A.7.5.2 Програма 2

Оваа Програма се однесува на исполнување на целата визија за подрачјето бидејќи истата треба да помогне да се одржи хармонична поврзаност меѓу луѓето и природата, а Осогово да стане пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции. Истата ќе го поддржи одржливиот развој на регионот преку директно учество на локалните заедници и во баланс со природата.

Осоговските Планини располагаат со различни природни ресурси чија употреба, во одржливи граници и на традиционален начин, може да придонесе за одржување на карактеристичниот осоговски рурален предел, но и да овозможи локален економски развој. Негативните економски трендови имаат негативно влијание врз шумските екосистеми, пасиштата, агробилошката разновидност и водните екосистеми. Влошувањето на општата состојба на економијата доведе до зголемување на интересот за употреба на природни ресурси, кои сè повеќе се користат на интензивен начин. Присутен е трендот на напуштање на пасиштата особено традиционалните практики на напасување на стока. Ова бара примена на интегриран пристап на управување и строга контрола врз употребата на различните ресурси со примена на одржливи практики, со цел да не се наруши стабилноста на живеалиштата на видовите, кои се предмет на употреба.

Програмата е комплексна и содржи мерки и активности кои се групирани во пет потпрограми кои се претставени на табелата подолу.

Потпрограма	Посебни цели:
2.1. Зачувување/одржување на агробилошката разновидност	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Одржување на традиционалните производни системи и обезбедување екосистемски услуги; ✓ In situ in vivo и/или ex situ in vivo програми за одржување и конзервација на биолошката разновидност кај домашните животни; ✓ Образование и едукација во областа на конзервација и

	<p>одржливо користење на агробилошката разновидност;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки за да се намали заканата за нивно исчезнување поради депопулација на населбите; ✓ In situ маркирање и ревитализирање на напуштени стари сорти овошки и оформување на овошни колекции; ✓ Диверзификација на земјоделството со запоставени култури и сорти.
2.2. Одржливо управување со пасишта	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди одржливо користење на високопланинските пасишта; ✓ Да се спречи обраснување на пасиштата со непожелни видови; ✓ Да се зачуваат тревестите живеалишта и видови кои се од национално и европско значење.
2.3. Одржливо управување со водни екосистеми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди рационално користење на водните ресурси преку воспоставување соработка со релевантните институции на локално и национално ниво и имплементирање на интегриран пристап на управување; ✓ Да се обезбеди зачувување на автохлотата акватична флора и фауна преку заштита на нивните живеалишта и редовен мониторинг; ✓ Да се заштитат водните екосистеми и ретки и загрозени видови преку зајакната контрола на терен; ✓ Да се подигне јавната свест за значењето и потребата од рационално и интегрирано користење на водните ресурси.
2.4. Одржливо управување со дивечот	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дивечот да се користи на одржлив начин и со почитување на правата и потребите на локалните заедници; ✓ Управувањето со ловниот дивеч да се спроведува врз основа на научно признат мониторинг со активно вклучување на ловците/концесионерите и со намалување на негативното влијание врз биолошката разновидност; ✓ Да се минимизира криволовот; ✓ Да се воведат одржливи практики на ловен туризам и Осогово да стане позната ловно туристичка дестинација (потенција за трофеен лов).
2.5. Одржливо користење/ управување со други шумски производи	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди зачувување на засегнати видови лековити и ароматични растенија преку in situ, ex situ и on farm мерки; ✓ Да се собере и умножи генетски материјал од загрозените видови лековити и ароматични растенија; ✓ Да се обезбеди зачувување на економски значајни видови габи; ✓ Да се обезбеди зачувување на економски значајни видови полжави; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на економски значајни лековити и ароматични растенија преку дефинирање квоти и обука на собирачите; ✓ Да се ревитализираат загрозените популации лековити и ароматични растенија; ✓ Да се поддржи собирање и производство на лековити и ароматични растенија по принципите на органско производство; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на комерцијални видови габи;

- ✓ Да се обезбеди одржливо користење на шумски плодови;
- ✓ Да се подигне свеста кај локалното население за собирање на лековити и ароматични растенија, габи и полжави на одржлив начин;
- ✓ Да се поттикне одгледување на лековити и ароматични растенија на поголеми површини со цел запирање на ерозијата;
- ✓ Промовирање на традиционални лековити и прехранбени производи под еден бренд.

A.7.5.3 Програма 3

Оваа Програма се однесува на исполнување на целата визија за подрачјето бидејќи истата треба да помогне да се одржи хармонична поврзаност меѓу луѓето и природата, Осогово да стане пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции но и да поддржи одржлив развој на регионот со вклучување на локалните заедници и во баланс со природата.

Програмата ќе води кон подобро управување со шумските подрачја. Управувањето со шумите треба да се заснова на екосистемски пристап и приспособување на шумските практики во согласност со еколошките процеси и модели.

На Осоговските Планини се препознаени поголем број на природни вредности, а меѓу нив шумите и шумските ресурси имаат посебно значење. Шумите се едни од најраспространетите природни ресурси на Осоговските Планини и исполнуваат голем број еколошки, социјални и економски функции. Територијата на заштитениот предел „Осоговски Планини“ може да ги намали можните влијанија и притисоци врз екосистемите во пределот, кои се јавуваат како резултат на користење на ресурсите во соседните територии/подрачја. Економските трендови имаат негативно влијание врз шумите/или шумските екосистеми и биолошката разновидност. Влошувањето на општата состојба на економијата доведе до зголемување на интересот за употреба на ресурси од дрво и други производи. Покрај разновидните шумски заедници на различни места на Осоговските Планини се среќаваат и други природни вредности кои заслужуваат висок степен на заштита. Такви се енклавите од стари, реликтни, ретки или мешани шумски состоини или единечни стари вековни дрвја, кои имаат високи природни вредности. Ова бара строга контрола врз користењето на различните ресурси, со цел да не се наруши стабилноста и диверзитетот на шумските живеалишта, нивната внатрешна структура, форма, видови и генетска разновидност, кои се често предмет на користење.

Заради значењето на шумите и можноста за користење на шумските ресурси во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“, оваа програма е разработена во пет (5) потпрограми:

Потпрограми	Посебни цели
3.1. Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават рационални управувачки механизми, кои се во согласност со одржувањето на значајните еколошки, економски и социјални вредности на шумите во ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се обезбедат поволни шумски живеалишта за целокупната флора, фауна и фунгија; ✓ Да се обезбеди заштита на старите шумски состоини и единечни стари/вековни дрвја и „биотопни дрвја“; ✓ Да се зголемат вредностите на шумите со создавање

	<p>на хетерогени шуми;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди одржување на интегритетот на шумските екосистеми и површинските води; ✓ Да се подобрат условите во животната средина и ревитализација на деградирани шумски состоини; ✓ Да се трансформира дел од изданковите дабови и букови шуми во шуми од семено потекло; ✓ Да се идентификуваат инвазивни растителни и животински видови на територијата на ЗП „Осоговски Планини“ и да се спроведат мерки за контрола на нивната распространетост; ✓ Да се запре пошумувањето со алохтони видови дрвја на територијата на ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се намали ризикот од лизгање на земјиште (ерозија), поплави и пожари.
3.2. Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се идентификуваат шумите со високи конзервациски вредности и клучни живеалишта и да се обезбеди нивно одржливо управување во насока на исполнување на важните еколошки, економски и социјални функции на шумските екосистеми.
3.3. Идентификација и заштита на дрвјата значајни за биолошката разновидност и идентификација на мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС).	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди екосистемски пристап при управување со шумите (идентификација, известување и интегрирано управување со сите екосистемски елементи); ✓ Да се приспособат шумските практики кон еколошките процеси и модели.
3.4. Сертификација на шумите.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Усогласеност со националното и меѓународното законодавство, почитување на правата на локалните заедници, заштита на биолошката разновидност во шумите и одржување на нивните еколошки функции, обезбедување долгорочна економска одржливост, соодветно планирање и мониторинг на шумски активности.
3.5. Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи, терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Подобрување на условите на животната средина и ревитализација на деградирани шумски состоини; ✓ Обновување на матичните шумски екосистеми; ✓ Заштита на земјиштето од лизгање и поплава; ✓ Зголемување на површината под шуми - зголемување на шумската покривка во ЗП „Осоговски Планини“.

A.7.5.4 Програма 4

Програмата за управување со културното наследство во заштитеното подрачје ЗП „Осоговски Планини“ се однесува на исполнување на делот од визијата за зачувување на културните вредности и традиции. Оваа програма е тесно поврзана со програмите за заштита на природното наследство, како и програмата за развој на одржлив туризам и рекреација, кои се основа за поттикнување одржлив развој на регионот во баланс со природата. Целите за заштитата се дел од една единствена политика на планирање и не се исклучуваат меѓу себе.

При управување со заштитеното подрачје потребно е подеднакво да се вклопат интересите за грижа и промоција на карактеристичните традиционални обележја и заштита на евидентираното културно наследство во просторот. За таа цел, неопходно е управувачот со

заштитеното подрачје да води непосредна грижа во делот на зачувување на автентичноста на културното наследство во регионот.

Заради ефикасно спроведување, оваа програма е разработена во три потпрограми со соодветни посебни цели:

Потпрограма	Посебни цели
4.1. Грижа и долгорочен третман на културното наследство преку активна соработка со релевантните институции	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се валоризира/ревалоризира движното и недвижното културно наследство во ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Да се заштити и зачува движното, недвижното и нематеријалното културно наследство на одредена комплексна целина, која може да опфаќа повеќе различни содржини од движно, недвижно и духовно културно наследство. Истовремено, да опфаќа елементи и од археологија, историја, етнологија преку подготвување на елаборат за валоризација за конкретните содржини од областа на културното наследство и поднесување на проект за негово прогласување во статус на културен предел на Осогово, со што ќе биде направен и првиот чекор во негово зачувување, а во исто време и промовирање на неговата содржина.
4.2. Одржливо управување со културното наследство и остварување на соработка со релевантни институции	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се конзервираат, реставрираат и ревитализираат објекти и целини евидентирани како дел од културното наследство во ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Да се зачуваат традиционалните рурални целини со капацитет за одржливо користење; ✓ Да се предложат неколку атрактивни рурални места (села) кои имаат потенцијал за развој на селски туризам.
4.3. Промоција на културното наследство	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се популаризира културното наследство во регионот заради развој на туризмот; ✓ Да се зголеми едукацијата за културното наследство во регионот; ✓ Да се искористи постојната инфраструктура за промоција и развој на руралниот или селски туризам.

A.7.5.5 Програма 5

Програмата за одржлив развој на туризмот на Осоговските Планини има за цел дефинирање на насоки за системски поставен развој на туризмот, кој е приспособен на генералниот концепт на Планот за управување со заштитеното подрачје.

Визијата за заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ е да прерасне во препознатлива туристичка дестинација, каде што ќе егзистираат повеќе видови туристички производи со висок квалитет, ќе се остварува значителен туристички промет, кој ќе биде еден од главните двигатели на локалниот и регионалниот економски развој, со крајна цел подобрување на животот на локалното население, заштита на природните и културните вредности и афирмирање на севкупниот потенцијал на регионот и Република Северна Македонија во светот.

Туризмот во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ треба да се потпира на локалните природни и културни вредности и локалните заедници, а главна цел на програмата е поставување почетна основа за развој на туризмот во заштитеното подрачје како единствена туристичка дестинација интегрирана во поширокото туристичко опкружување во земјата и во регионот.

Цел на програмата за развој на туризмот во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ е да се создадат компетентни капацитети за креирање туристички производи во поглед на организациската поставеност, потребните човечки ресурси, инфраструктурата и

промоцијата и преку поврзување на различни туристички содржини да се создаде функционална целина – туристичка дестинација, која ќе биде конкурентна, според својата вредност и цена, на домашниот, регионалниот и светскиот пазар.

Програмата за развој на туризмот во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ има за цел да се преземат реално остварливи активности кои ќе придонесат за воспоставување туристички процеси и создавање туристичка дестинација на територијата на заштитеното подрачје како организирана функционална целина.

Програмата за одржлив развој на туризмот во Осоговските Планини е разработена во четири потпрограми:

Потпрограма	Посебни цели
5.1. Стратешки документи и управувачки механизми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Иницирање и ставање во функција на координативно тело за развој на туризмот; ✓ Изработка на студија за развој на туризмот, мастер план и акциски планови за период од пет и десет години; ✓ Изработка на стандарди за унифицирање и поставување на инфраструктура; ✓ Мониторинг на туристичките активности.
5.2. Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дефинирање на мрежен систем на патеки за планински туризам; ✓ Означување и уредување на патеки за планинарење, велосипедизам, рекреација, едукација и слично; ✓ Дефинирање на локации за мали кампинзи и нивно приспособување; ✓ Ставање во функција на туристичко-информативен центар; ✓ Изградба на авантуристички парк; ✓ Развој на велотуризам; ✓ Развој на агротуризам.
5.3. Промоција и маркетинг	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Брендирање на туристичката дестинација; ✓ Изработка на промотивни материјали за природните и културните вредности; ✓ Креирање и промоција на дестинациска препознатливост.
5.4. Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Создавање на капацитети за развој на стандардизиран и одржлив туризам.

A.7.5.6 Програма 6

Оваа Програма треба да обезбеди исполнување на визијата за заштитениот предел „Осоговски Планини“ да стане пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции, како и да го поддржи одржливиот развој на регионот преку директно учество на локалните заедници и во баланс со природата.

Одржливиот локален развој како поим е дефиниран многу одамна, со цел да го објасни предизвикот на денешницата: јакнење на економските текови и активности заради намалување на сиромаштијата и нееднаквоста, на начин кој ќе го минимизира еколошкиот отпечаток. Жителите во планинските региони не ги уживаат подеднакво технолошките и економските придобивки добиени како резултат на интензивното користење на природните ресурси, што од своја страна ги засилува трендовите на миграција „село-град“. Надополнети со негативните демографски статистики од новиот век, овие трендови укажуваат на неопходност од стратешко дејствување за унапредување на локалниот развој преку вклучување на месното население и креирање придобивки за безбеден, достоинствен и квалитетен живот во планинските региони.

Од друга страна, локалниот развој во планинските подрачја е клучен за овозможување на долгорочен одржлив глобален развој преку намалување на сиромаштијата и транзиција кон зелена економија. Во свет кој оди кон криза со вода, храна и енергија, одржливиот развој на планините е глобален приоритет. Преку обезбедување на чиста вода за пиење, планинските екосистеми играат критична улога во развојот на светот. Ова е особено важно во период кога

нашата држава се соочува со долги и сушни лета како резултат на климатските промени. За таа цел, светот оди кон трендот на воведување на инструмент на компензација на локалното население преку плаќања за екосистемски услуги (ПЕУ)¹, чии можности за воведување треба сериозно да се разгледаат и кај нас. Ова е особено важно ако земеме предвид дека месното население, кое живее во заштитениот предел „Осоговски Планини“, е помеѓу најсиромашното население во Источниот плански Регион на државата, иако неговата улога е клучна во одржување на планинските екосистеми, како и обезбедување на услуги со цел нивна заштита и искористување во функција на локален економски развој. Дополнително, воведувањето поттикнувачки мерки за намалување на сиромаштијата преку одржливо користење на природата и плаќањето за екосистемски услуги како и мобилизација на средства од плаќањето за екосистемски услуги во заштитени подрачја и надвор од нив, се едни од акциите дефинирани во двете најзначајни стратегии (Стратегија за заштита на природата со акциски план 2017-2027 и Стратегија за биолошка разновидност 2018-2023) што може да обезбедат ефикасно и одржливо финансирање на заштитените подрачја.

Освен воведување на инструменти како ПЕУ, за да се подобрат условите за живот на локалните заедници во овие региони, неопходно е тие да ја добијат својата улога на „управувачи“ со планинските предели и ресурси со што ќе им се овозможи да преземат одговорност за зачувување на природните ресурси и да ја исполнат својата улога како „неформални“ планински управувачи, што, пак, е возможно преку воведување на политики за добро управување со јавното земјиште.

Во период кога светот е под закана на климатските промени, знаењата и искуствата на локалните заедници, развиени низ потребата за приспособување на високо диференцираните, кривки и немилосрдни временски влијанија и непогоди, претставува можност за развивање на едукативни програми за одржлив развој, како надополнување на еколошките програми и настава во природа. Уште повеќе, нивните одржливи и традиционални практики во земјоделството, културата и туризмот, претставуваат идеална основа за понатамошно унапредување на економскиот развој на регионот и државата, преку воведување на соодветни програми за поддршка, едукација и развој.

Токму од таа причина се изработува и Програмата за локален развој, која е поврзана со останатите програми, особено во делот на користењето на природните ресурси (Програма 2 0.), туризмот (Програма 5 0.) и културното наследство (Програма 3 0.) и има за цел да ги идентификува и надополни активностите кои нудат можности за интензивирање на економскиот развој преку искористување на природните и културните ресурси на начин кој е одржлив и овозможува вклучување на локалните заедници.

Заради клучното значење на различните аспекти и предуслови, како и вклучување на сите релевантни фактори за овозможување и унапредување на локалниот економски развој во заштитениот предел „Осоговски Планини“, оваа програма е разработена во три (3) потпрограми:

Потпрограми	Посебни цели
6.1. Добро управување со земјиште како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	✓ Да се воспостават механизми за подеднакво учество и вклученост на локалните заедници кои живеат во Осоговските Планини во носењето на одлуки;
	✓ Да се овозможат практики на користење и обработка на земјиштето, кои се во согласност со значајните еколошки, економски и социјални вредности на природните ресурси во ЗП „Осоговски Планини“;
	✓ Да се воспостават механизми за управување со ризик и намалување на ризикот од лизгање на земјиште

¹ Види повеќе: [Payments for Environmental Services: A Survey and Assessment of Current Schemes \(cbd.int\) Emerton](https://www.cbd.int/emerton)

	(ерозија), поплава и пожари;
	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостави одржлив систем за управување со отпадот; ✓ Да се разработи шема преку отворен дијалог и да се иницира воведување на фискални инструменти (ПЕУ) за компензација на локалното население за екосистемски услуги.
6.2. Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се вклучат локалните заедници во локалните економски текови преку интеграција на пазарот на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги; ✓ Да се создадат потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги.
6.3. Зголемување на економските и социјалните придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се заштитат и промовираат прехранбените производи од автохтони раси и сорти со ознака за географски назив, потекло и/или гарантиран традиционален специјалитет; ✓ Да се интегрираат фарми и земјоделски продукти во туристичките понуди – агротуризам; ✓ Да се интегрира локалното население во вкупната туристичка понуда; ✓ Да се унапреди традиционалното земјоделство во органско производство; ✓ Да се подигне свеста на населението за вредноста на локалните сорти и раси и нивниот потенцијал за економска корист ✓ Да се премине од локална економија заснована на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.

A.7.5.7 Програма 7

Оваа Програма е наменета да го доближи новопрогласеното заштитено подрачје поблиску до јавноста и локалното население. Со користење на модерни алатки за информирање и едуцирање, програмата ќе цели да ја исполни визијата на подрачјето, како место, што живее со и поради поврзаноста на луѓето и природата, но и како простор за образование, истражување и заедничка соработка. Програмата ќе води до поефикасно информирање на јавноста за важноста и значењето на подрачјето, ќе ги промовира неговите биолошки, геолошки и екосистемски вредности, ќе служи и како место каде јавноста ќе учи за значењето на заштитените подрачја и концептот за одржлив развој.

Со оваа програма ќе се поставуваат нови стандарди за информирање на јавноста за заштитените подрачја, како и нивно исползување за образовни и научно-истражувачка цели.

Осогово е прво заштитено подрачје од оваа категорија во државата и отвора ново поглавје во управувањето со природното наследство. Низ векови зачуваната врска помеѓу луѓето и природата служи како основа на која ќе се темелат новите методи на комуницирање и информирање на јавноста и на локалните заедници околу значењето, работата, но и идните планови на подрачјето. Биолошките, геолошките и екосистемските вредности како и традиционалниот начин на живот, како главни обележја на подрачјето, ќе се искористат како главни симболи во првичната кампања за промоција на подрачјето во национални и регионални рамки. Различните предели и бројните екосистеми на Осогово претставуваат

одлично поле за еколошко образование, општа едукација за вредноста на природата како и место за изведување на пропишаната настава во природа и училишни екскурзии на образовните институции на локално и национално ниво (Осогово – отворена училница). Целта на програмата е да се воспостават основни насоки за комуницирање со јавноста, локалното население како и насоки за развој на еколошко образование и образование за одржлив развој, кои ќе помогнат во развојот на новата управувачка администрација. Програмата ќе цели и кон остварување на соработка со научната, истражувачката и воспитно-образовната заедница и спроведување на заеднички акции за унапредување на истражувањата и едукацијата за и во природа, како и популаризација на истите.

За остварување на комуникациските и едукативните цели во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“, оваа програма е разработена во 4 потпрограми:

Потпрограма	Посебни цели
7.1. Креирање на визуелен изглед (брендирање) и означување на подрачјето	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се креира нов визуелен и графички идентитет; ✓ Да се изработи стратегија за означување и унифицирање на подрачјето; ✓ Да се означи подрачјето во согласност со законските прописи ; ✓ Да се имплементира и синхронизира новиот визуелен идентитет на веќе постојната инфраструктура.
7.2. Односи со јавноста и информирање	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се креира модерна стратегија за комуникација на подрачјето; ✓ Да се формираат основни средства и канали за комуникација, кои континуирано ќе се одржуваат и ажурираат; ✓ Да се промовира подрачјето пред општата јавност; ✓ Да се воспостави транспарентен и ефикасен систем за комуникација со јавноста.
7.3. Воспоставување соработка со засегнатите страни	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостави постојана, директна комуникација со локалните заедници во рамките на заштитеното подрачје; ✓ Да се воспостави официјална соработка со локалните граѓански организации, движења и коалиции; ✓ Да се воспостави соработка со медиумите;и ✓ Осогово да стане место отворено за соработка со истражувачката и научната заедница.
7.4. Еколошко образование	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се ревидира и унапреди постојната едукативна инфраструктура; ✓ Да се воспостави едукативен центар на Пониква; ✓ Да се промовира подрачјето со концептот Осогово отворена училница; ✓ Да се воспостави официјална соработка со локалните и регионална училишта и училишни центри.

A.7.5.8 Програма 8

Програмата за раководење, управување, финансирање и администрација на ЗПр „Осоговски Планини“ се развива заради остварување на целата визија на заштитеното

подрачје, односно истата треба да му помогне на управувачот ЈП „Национални шуми“ да ги изгради потребните капацитети за да може да ги спроведе предвидените мерки и активности во овој План за управување.

Програмата е директно поврзана со постигнување на една од главните цели на управување – цел 7, *Телото за управување е воспоставено со соодветен кадар кој ќе овозможи успешно управување со вредностите на подрачјето и одржување на Осоговскиот рурален предел*, додека индиректно ќе помогне во исполнување и на останатите шест цели на управување на подрачјето.

Програмата е основа за ефикасно спроведување на визијата, главните цели на управување на подрачјето, програмските мерки и активности и дефинираните посебни цели на кои се темели идното управување со ЗПр „Осоговски Планини“. Активностите на телото за управување се главната гаранција за спроведување на Планот за управување. Истите треба да бидат насочени кон: реструктурирање на ЈПНШ за воспоставување на телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ преку обезбедување соодветни човечки и технички ресурси, водење на финансии, механизми за соработка со засегнатите страни, како и администрирање на планот за управување во согласност со обврските од Законот за заштита на природата.

Програмата е организирана во следните 3 потпрограми:

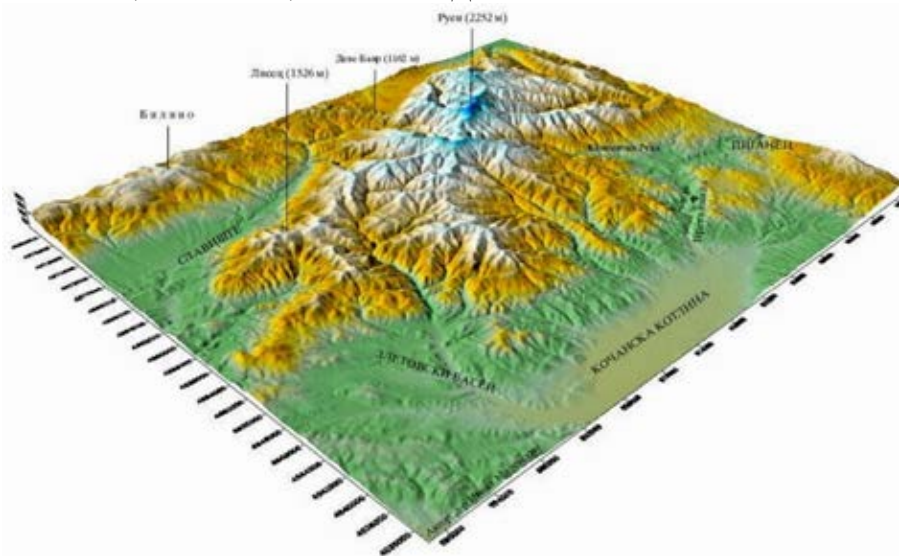
Потпрограми	Посебни цели
8.1. Воспоставување на телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават капацитети на ЈПНШ со професионален и едуциран персонал; ✓ Да се обезбеди соодветната техничка опременост и инфраструктура која е потребна за ефективно управување со ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Да се реализираат потребни обуки во согласност со изработениот план за потребите и приоритетите.
8.2. Финансирање	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават соодветни капацитети за ефикасно планирање и водење на финансиите за ЗП; ✓ Да се обезбеди долгорочно финансирање на ЗПр „Осоговски Планини“ со намалување на користење на природните ресурси и воведување на алтернативни извори/механизми на финансирање.
8.3. Ефикасно и ефективно управување со ЗПр „Осоговски Планини“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди ефикасно и ефективно управување на ЗПр „Осоговски Планини“ преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни во управувањето; ✓ Мониторинг на имплементацијата на Планот за управување, преку: евалуација и известување за имплементацијата; ✓ Изработка на годишни програми за зачувување на природата во ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Ревизија/ажурирање на Планот за управување и подготовка на нов план.

В. ОПИС НА ПОДРАЧЈЕТО

Б.1. Општи информации

Б.1.1. Местоположба

Осоговските Планини се наоѓаат во североисточниот дел на Република Северна Македонија, а со мал дел продолжуваат и во соседна Република Бугарија. Вкупната површина на планинскиот масив изнесува 1.793,3 км², од кои 3/4 ѝ припаѓаат на Република Северна Македонија. Осогово се смета за висока планина според балканските услови, бидејќи нејзиниот највисок врв – Руен, има надморска височина од 2.252 м, а покрај него планината има уште девет врва повисоки од 2.000 м, од кои пет се наоѓаат во Република Северна Македонија. Масивот е втор по површина во Република Северна Македонија, веднаш по планинскиот масив Јакупица. Географски, територијата на заштитеното подрачје се простира помеѓу 41,9129 и 42,18172 С.Г.Ш. и 22,227014.и 22,545042 И.Г.Д.

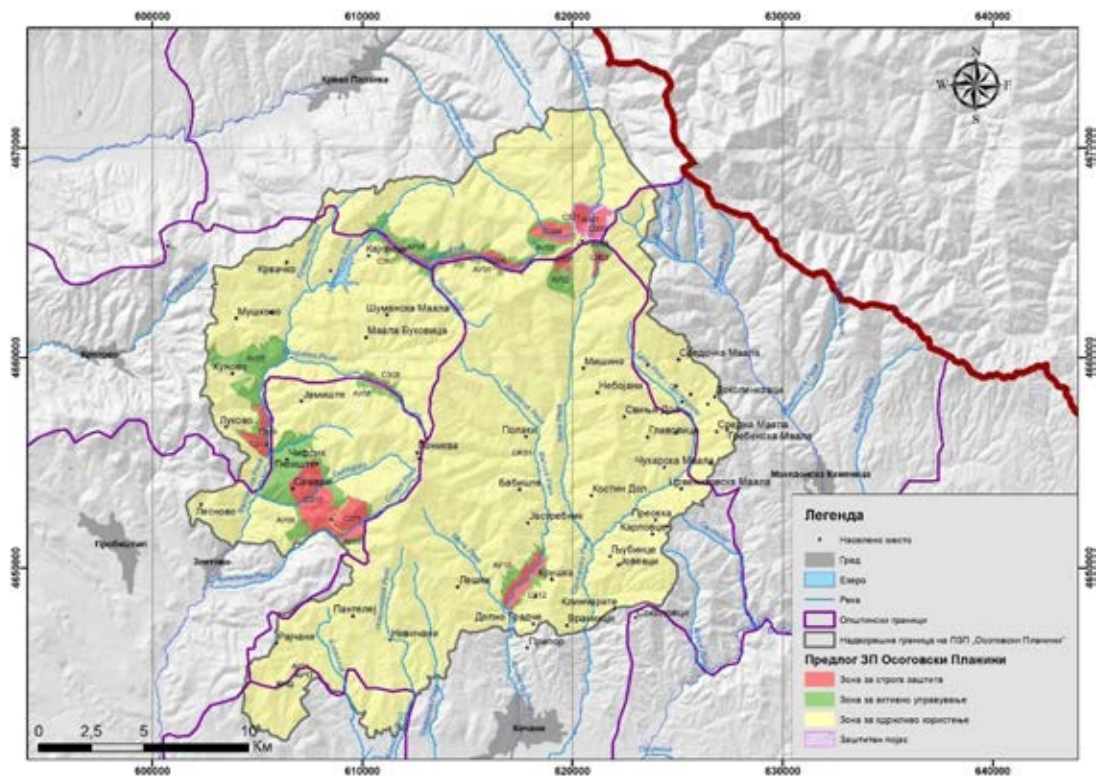

Слика бр. 1. - Местоположба на Осоговските Планини

Б.1.2. Административна припадност

Осоговските Планини административно припаѓаат на девет општини во Република Северна Македонија и тоа: Кочани, Крива Паланка, Кратово, Македонска Каменица, Пробиштип, Ранковце, Чешиново-Облешево, Делчево и Веница. Заштитеното подрачје - Заштитен предел (ЗПр) „Осоговски Планини“ зафаќа површина од 48807,16 ха и се простира на територијата на шест општини (слика бр. 2.): Кочани, Крива Паланка, Кратово, Македонска Каменица, Пробиштип и Чешиново-Облешево, со различна површина, при што најголем процент зафаќа Општина Кочани, а најмал дел е во границите на Општина Македонска Каменица.

На Осоговските Планини се наоѓаат околу 70 населени места од кои 4 се урбани населби. Во општините, чии територии делумно го опфаќаат и Осоговскиот масив живеат околу 103.000 жители од кои, околу 52.000 живеат на Осоговските Планини. Во границите на ЗП „Осоговски Планини“ влегуваат 22 (48 вклучувајќи ги и засебните маала) населени места.

Слика бр. 2. - Административна припадност со населени места во ЗПр „Осоговски Планини“

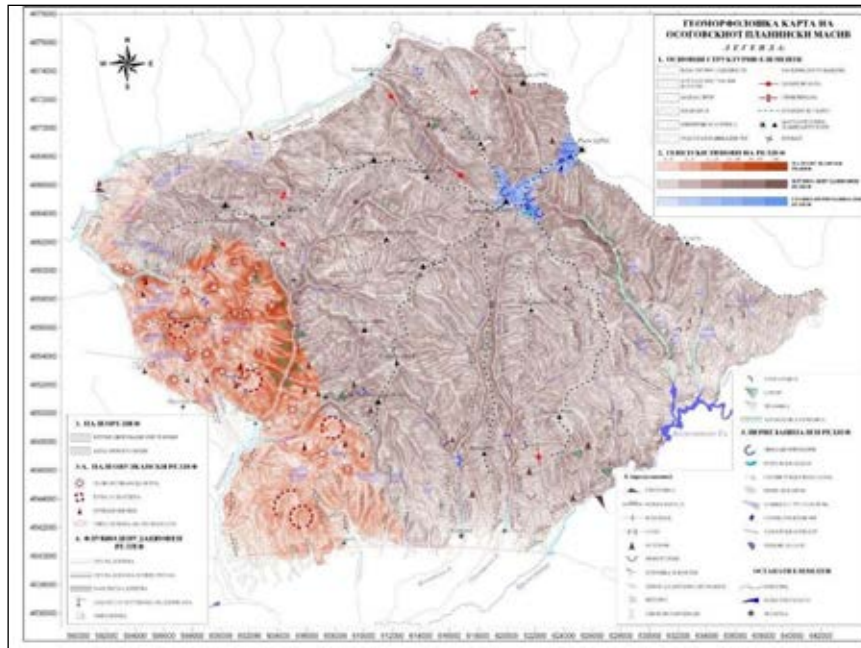
Б.2. Еколошки информации

Б.2.1. Географски карактеристики

Осоговските Планини се наоѓаат во североисточниот дел на Република Северна Македонија, а помал дел се протега во Република Бугарија. На македонска страна масивот е ограничен со долината на Крива Река на север, Кратовска и Злетовска Река на запад, Кочанско Поле, долината на реката Брегалница и реката Рибница на југ и државната граница која води по Руенското Било на исток. Масивот зафаќа површина од 1102,24 км² и е втор по големина во Република Северна Македонија, веднаш по планинскиот масив Јакупица. Според височината на највисокиот врв (Руен, 2.252 м), претставува деветта планина по ред во Република Северна Македонија и највисока планинска структура во источниот дел на државата.

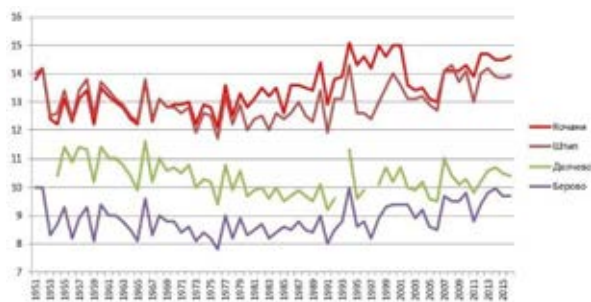
Осоговските Планини, за разлика од останатите високи планини (над 2.000 м н. в.) се одликуваат со релативно хомоген геолошки состав и геоморфолошки појави, но со значаен палеовулкански релјеф како дел од Кратовско-злетовската вулканска област, каде посебно се истакнуваат повеќе вулкански купи меѓу кои најизразени се Плавица (1.297 м) и Лесновската Купа (1.127 м) и релативно добро зачувани калдери. Речните долини заедно со планинските била, се главниот морфолошки елемент на Осоговските Планини. Тие се длабоко всечени во вид на клисури, претежно со радијално протегање и со неколку изразени лактести свртувања. Речните корита се, главно, карпести и со голем пад, а на повеќе места се јавуваат водопади и каскади. Како најзначајни локалитети од геоморфолошки аспект во предложеното заштитено подрачје „Осоговски Планини“ може да се издвојат: врвовите Руен и Царев Врв, клисурата на Злетовска Река, палеовулканската структура Лесново. Во непосредна близина на заштитеното подрачје се наоѓа долината на Козја Река со Станечки Водопад, долините на Кратовска и Каменичка Река, слапот на Бабакарина Река кај Кратово и Кундинско Езеро. Овие значајни појави се соочуваат со разни закани од антропогени влијанија, поради што можат да бидат, или веќе се, нарушени. Затоа е неопходна нивна законска заштита, со која вредното геонаследство на Осогово ќе биде сочувано за идните генерации.

Слика бр. 3. - Геоморфолошка карта на Осоговските Планини

Климата на Осоговските Планини просторно доста се разликува: од топла умерено-континентална во југозападното подножје, преку континентална во северното подножје и по долината на Каменичка Река, до планинска во повисоките подрачја. Во таа смисла, просечните годишни температури се движат од 12,5°C на југозапад помеѓу Злетово и Кочани, 10°C кај Крива Паланка на север, потоа околу 8 – 9°C во средно-планинскиот појас (1.000 – 1.500 м) до 5 – 6°C во највисоките делови (над 1.800 м). Врнежите, пак, се зголемуваат со височината и тоа од 500 мм во јужното подножје до 800 – 850 мм во највисоките предели, каде во зимската сезона најчесто се во вид на снег.

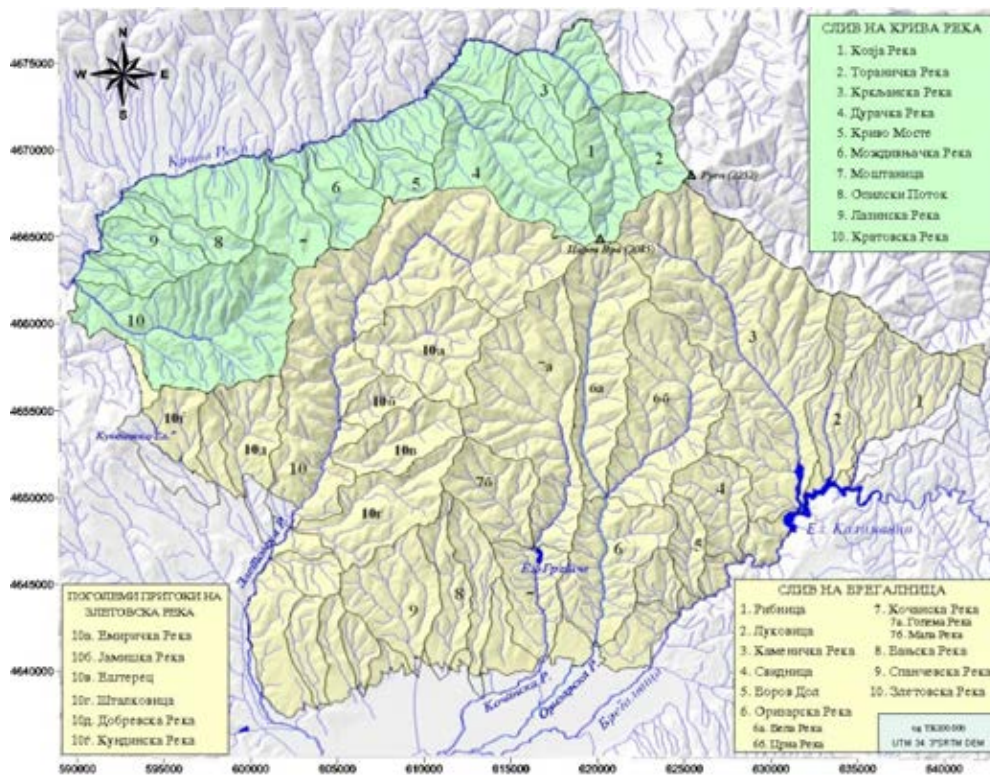
Графикон на промени на просечните годишни температури на воздухот, на 4-те метеоролошки станици во близина на Осогово (во степени Целзиусови)

Графикон на промени на просечните годишни врнежи на 4-те метеоролошки станици во близина на Осогово (во мм)

Слика бр. 4. - Графички приказ на промените на просечните годишни температури и врнежи

Сите водотеци кои се формираат во западниот (македонски) дел на Осоговските Планини, директно или индиректно се влеваат во Крива Река на север и Брегалница на југ. Речната мрежа ја сочинуваат 780 потоци, рекички и реки со вкупна должина од 1.870 км, од нив само 5 реки се подолги од 20 км: Злетовска Река, Крива Река, Кочанска Река, Оризарска Река и Каменичка Река. Покрај реките, во опфатот на оваа планина се наоѓаат три поголеми вештачки езера Калиманци, Кнежевско Езеро (брана „Кнежево“), Кочанско Езеро (брана „Гратче“), неколку помали акумулации и едно мало природно езерце (Кундинско Езеро). Во границите на ЗП „Осоговски Планини“ влегуваат само Кочанското и Кнежевското Езеро.

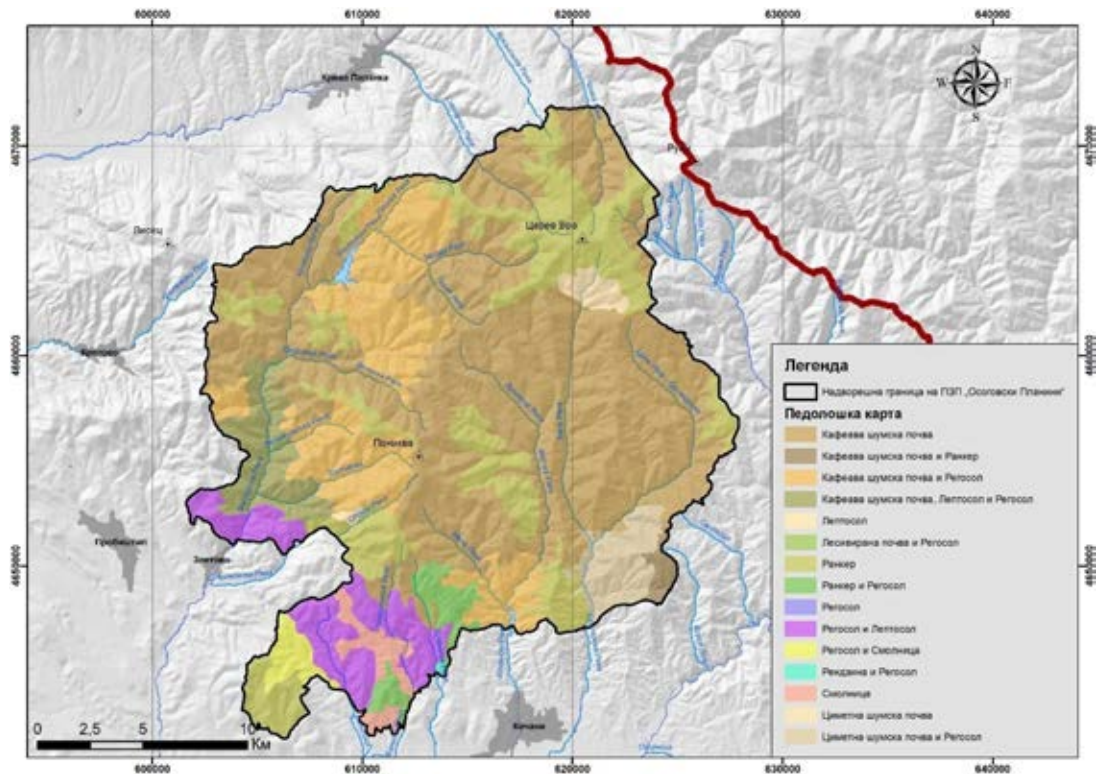

Слика бр. 5. - Хидрографска мрежа на Осоговските Планини

Б.2.2. Типови почви

Според педолошката карта на Република Северна Македонија (MASIS 2015) во заштитеното подрачје ЗПр „Осоговски Планини“ се среќаваат три типови почви: кафеава шумска почва, циметна шумска почва и ранкер (Слика бр. 6).

Најраспространет почвен тип е камбисолот (кафеава шумска почва) и тоа дистричниот (кисел) камбисол. Типична почва за планинските пасишта е ранкерот. На некои места, особено во источниот и северниот дел на Осоговските Планини, дистричните камбисоли се помешани со литосоли. На помала површина, над село Цера се застапени хромични камбисоли (циметни шумски почви).

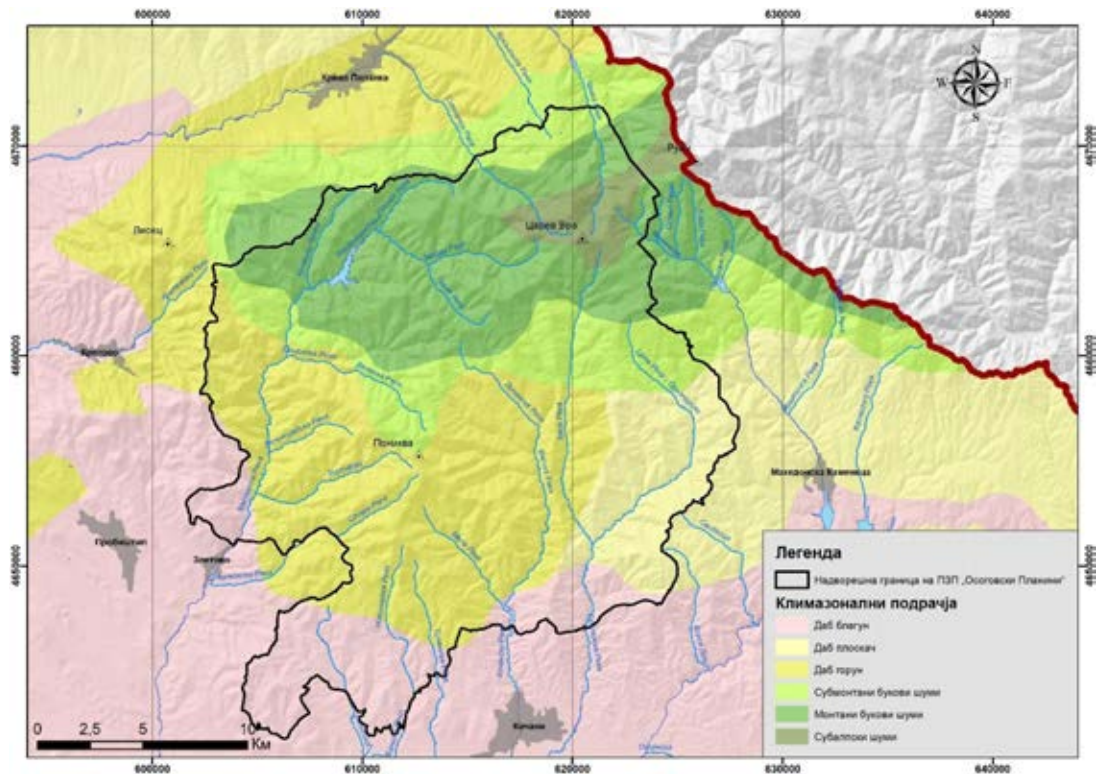
Слика бр. 6. - Педолошка карта на предлог Заштитеното подрачје „Осоговски Планини“

Б.2.3. Биоеографски карактеристики

Осоговските Планини, како и поголем дел од источниот дел од Република Северна Македонија, спаѓаат во континенталниот европски биоеографски регион (ЕЕА, 2002).

Според класификацијата на климатско-вегетациски-почвени зони (Филиповски et al., 1996), во подрачјето на Осоговските Планини може да се идентификуваат шест зони (Слика бр. 7). Најниските југоисточни делови на Осоговските Планини се под термофилна вегетација, каде доминираат шумите на дабот благун (*Quercus-Carpinetum orientalis*) и го претставуваат континенталното-субмедитеранско подрачје. Топлото континентално подрачје зафаќа широк појас на југозападната, западната и северната страна на Осоговските Планини. Доминантна шумска заедница во ова подрачје се плоскачево-церовите дабови шуми (*Quercetum frainetto-cerris*). Ладното континентално подрачје (горунови шуми) е најзабележително околу Македонска Каменица. Фрагменти од ладното континентално подрачје може да се најдат и во северниот дел на Осоговските Планини, како и на други места по доловите на реките. Над овие две подрачја во правилни појаси се менуваат подгорското и горското континентално подрачје (подгорски и горски букови шуми) и субалпското планинско подрачје (пасиштата на највисоките делови од Осоговските Планини).

Слика бр. 7. - Климатонални подрачја на Осоговските Планини

Б.2.4. Биолошки карактеристики

Биолошката разновидност на Осоговскиот масив е претставена со исклучително големо разнообразие. Бројни видови флора и фауна кои се среќаваат на Осоговските Планини се меѓународно и национално значајни - видови вклучени на Европската црвена листа, Европската директива за живеалишта и други важни документи, видови кои се најдени, единствено, на Осогово (ендемични), или, пак, видови со ограничено распространување во Република Северна Македонија (ретки).

Биолошката разновидност на Осоговските Планини претставува мешавина на живеалишта (хабитати) и видови кои се карактеристични за различни региони од Европа. На највисоките делови се среќаваат алпски и бореални елементи, каде се наоѓаат и најголемиот број ендемични видови. Континенталниот карактер на планината најдобро се забележува во појасот на букови шуми, кој на Осоговските Планини е силно фрагментиран, па покрај шумските екосистеми, тука се забележуваат и други типови екосистеми (пасишта, чистини, врштини) кои значително ја зголемуваат биолошката разновидност. Во овој простор се среќаваат бројни континентални европски видови што е, веројатно, најважната одлика на Осоговските Планини во македонски рамки по која се разликуваат од останатите планини. Во долните делови на Осоговските Планини, особено на јужната страна, се среќаваат медитерански и субмедитерански живеалишта и видови кои се покарактеристични за долината на реката Вардар и Брегалница. Многу се интересни и значајни рефугијалните заедници кои се одржале од глацијалните периоди. Ваквите заедници се среќаваат по доловити на долините на поголемите реки, особено долината на Злетовска Река.

Табела бр.1. -Преглед и значење на видовите од флората, фауната и фунгијата во ЗПр „Осоговски Планини“

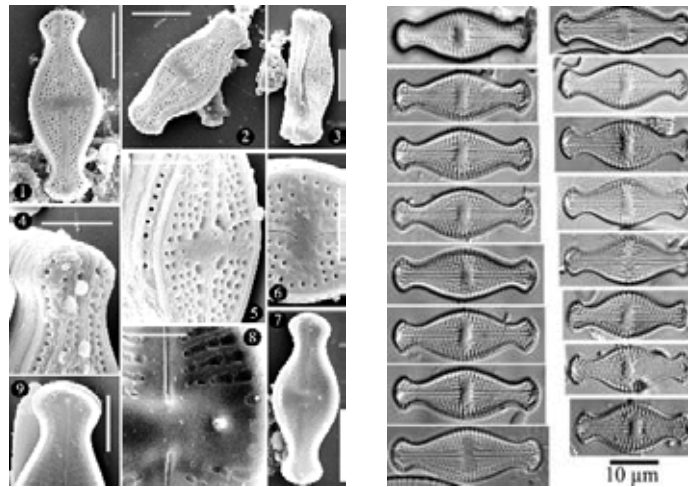
Група	Вкупен број видови и процент од македонската флора/фауна	Меѓународно значајни видови	Ендемити и национално значајни видови	Ретки видови
Флора (растителни таксони)	1072 (~31 %)	2	2 осоговски ендемита и 22 субендемита	44
Габи	437			
Дијатомејски алги	391		3 осоговски ендемити	48
Дневни пеперутки	105 (50 %)	4	0	1
Вилински коњчиња	39 (60 %)	9		
Правокрилци (скакулци, штурци и богомолки)	77 (45 %)	3	6 регионални ендемити	4
Тркачи (Carabidae)	246 (43 %)	3	4 осоговски ендемити и 18 субендемита	31
Сапроксилни тврдокрилци	40	4		
Пајаци	450 (~70 %)	0	38 ендемити	~150
Водни макроинвертебрати	152	1	19 субендемита	26
Риби	10 (~15 %)	8	6 субендемита	
Водоземци	10 (71 %)	10	1 субендемит и 5 заштитени	
Влекачи	23 (68 %)	4	16 заштитени видови	
Птици	141 (33 %)	>100	34 заштитени видови	
Цицачи	44 (51 %)	31	6 заштитени видови	

На Осоговските Планини се среќаваат голем број видови со меѓународно значење за зачувување (конзервација). Според расположливите податоци, на Осоговските Планини се среќаваат околу 185 меѓународно значајни видови. Некои од нив се значајни според Светската црвена листа на загрозувани видови, некои според директивите на Европската Унија за птици и живеалишта, Бернската или Бонската конвенција. Особено би ги издвоиле видовите со „европско значење“, односно видовите кои се наведени во листите на европските директиви за птици и живеалишта и диви видови каде се наоѓаат: четири дневни пеперутки, три вилински коњчиња, еден скакулец, четири сапроксилни тврдокрилци, еден вид речен рак, пет водоземци, 16 влекачи, 31 вид птици и 18 видови цицачи или вкупно 83 видови. Голем дел од нив ќе послужат за идентификување и воспоставување на Натура 2000 подрачје/а на Осоговските Планини кои се предуслов за интеграција на Република Северна Македонија во Европската Унија. Во рамките на истражуваните групи, околу 130 видови се сметаат за ендемични од кои нешто над 10 видови се „осоговски ендемити“, односно видови кои живеат, единствено, на Осоговските Планини.

Б.2.4.1.1. Разновидност на алги, габи и виши растенија (флора и фунгија)

Дијатомеите (силикатни алги) можат да се сретнат на различни станишта како што се извори, потоци, реки, бари, блата, езера како и морски екосистеми. Досега се утврдени вкупно 248 таксони на Осоговските Планини. Во најголем дел од реките дијатомејската флора е составена од космополитски (широко распространети) видови кои се толерантни кон еутрофикација. Поразновидна и позначајна флора е утврдена во изворшините региони каде се сретнуваат поретки и загрозувани видови како што се *Eunotia macedonica*, *Eunotia atomus*, *Eunotia tetraodon* и други. Значајни се таканаречените екстремни станишта - тресетишта и влажните карпи, кои се карактеризираат со дистрофни услови, често пати со ниска рН и ниска концентрација на хранителни и растворени материи. Во вакви услови се развива специфична флора која е адаптирана на подолги периоди на суша и недостаток на хранителни материи, затоа се јавуваат многу мал број видови, но истите се исклучително интересни. Такви се, на

пример: *Eunotia atomus*, *Eunotia fabaeformis*, *Pinnularia ivaloensis*, *Pinnularia rabenhorstii*, *Pinnularia submicrostauron*.

Слика бр. 8. - *Luticola osogovoensis*, нов вид дијатомејска алга за науката (влажна карпа покрај Каменичка Река)

Осоговските Планини се одликуваат со богата и разновидна флора, односно разновидност на вишите растенија. Причините за богатството и разновидноста на флората се однесуваат на височината на планинскиот масив, географската местоположба, релјефот, геологијата, геолошката историја (особено глацијалните-интерглацијалните периоди) и разновидноста на климата. Поради овие причини Осоговските Планини се богати со ендемити и реликти, останати од глацијалниот период. Такви се падините на Руен, Сокол и Царев Врв каде можат да се сретнат високопланински реликтни и ендемични видови како што се: *Genista fukarekiana*, *Dianthus microlepis*, *Potentilla haynaldiana*, *Viola biflora*, *Genista depressa* subsp. *moesiaca*, *Moneses uniflora*, *Festuca airoides*, *Sedum erythraeum*, *Huperzia sellago*, *Waldsteinia geoides*, *Hypericum hirsutum*, *Viola gracilis*, *Viola biflora*, *Arenaria biflora*, *Filipendula ulmaria*, *Senecio subalpinus*, *Lilium jankae*.

Genista fukarekiana, Царев Врв

Sedum erythraeum, Голема Река

Слика бр. 9. - Карактеристични растенија од Осоговските Планини

Од друга страна, влажните и затскриени долови, кои ги има во изобилство на планината, овозможиле опстанок на многу топлољубиви, главно, дрвенести видови. Таква е, на пример, долината на Злетовска Река и некои долови кај село Рајчани, во кои денеска се наоѓаат рефугиуми со специфични шумски заедници како што се заедниците со липи, бел габер, ореви, фиорентинското јаболко, а на едно место се среќава мала состоина со цуцест бадем. Богатството на флората се огледа преку вкупниот број таксони – 1073, од кои повеќе од 100 пониски таксони (54 подвидови, 57 вариетети, 16 форми), кои припаѓаат на 102 фамилии, односно 424 родови. Според големината на масивот, во иднина може да се очекува на Осогово

да бидат регистрирани поголем број други видови што се среќаваат во Република Северна Македонија. Осогово е единствената планина со бореопланинска флора во Република Северна Македонија и заради тоа некои од типичните видови за највисоките делови на Рилско-родопскиот масив достигнуваат во најзападниот дел на нивниот ареал само и единствено до Осогово. За некои од тие видови, Осогово е единственото или едно од малкуте наоѓалишта во Република Северна Македонија. Покрај тоа, на Осогово се присутни два македонски ендемита (*Verbascum lesnovoensis* и *Genista fukarekiana*), кои се и опишани од Осогово и 22 субендемични видови, присутни на територијата на Република Северна Македонија и во уште една до трите соседни земји (Србија, Албанија или Бугарија).

Слика бр. 10. - Цудест бадем (*Prunus tenella* = *Amygdalus nana*), село Рајчани

На Осоговските Планини регистрирани се 426 видови **габи** од кои 232 вида се териколни (почвени), а 194 се лигничолни (на дрво и дрвесина). Што се однесува до јадливоста на габите присутни во истражуваното подрачје, можат да се наведат триесетина вида кои можат да се користат за исхрана, додека десетина вида се отровни. Од конзумните видови најпознати се: *Amanita caesarea*, *A. rubescens*, *Armillaria mellea*, *Auricularia auricula-judae*, *Macrolepiota procera*, *Marasmius oreades*, *Cantharellus cibarius*, *Craterellus cornucopioides*, *Boletus aereus*, *B. aestivalis*, *B. edulis*, *Pleurotus ostreatus*, *P. pulmonarius*, *P. eryngii*, *Hydnum repandum*, *Russula cyanoxantha*, *Marasmius oreades* и др. Летниот и бронзениот вргањ, јајчарката и лисичарката се познати комерцијални видови габи и се собираат од локалното население. Од отровните видови најзначајни се *Amanita muscaria*, *A. phalloides*, *A. pantherina*, *Coprinellus micaceus*, *Cortinarius sanguineus*, *Galerina autumnalis*, *G. marginata*, *Russula emetica*, *Inocybe geophila*, *Stropharia coronilla* и др. Конзумирање на видови од родовите *Amanita*, *Galerina* и *Inocybe* може да доведе до смрт.

Auricularia auricula-judae, горен тек на Каменичка Река

Phuteus leoninus – редок вид во Република Северна Македонија, Јастребник (Раети)

Слика бр. 11. - Габи регистрирани во предлог ЗПр „Осоговски Планини“

Б.2.4.1.2. Разновидност на фауната

Фауната на **дневни пеперутки** на Осоговските Планини брои вкупно 105 видови што претставува нешто повеќе од 50 % од целокупната фауна која се среќава во Република Северна Македонија. Најголем број видови се најдени во рипариските станишта (55 вида) и буковите шуми, чистини и рабови од букови шуми (40 вида).

Слика бр.12. - *Coenonympha glycerion* во Република Северна Македонија видот е регистриран исклучително на Осогово

На Осоговските Планини се регистрирани 39 видови **вилински коњчиња**, што претставува 60 % од фауната на оваа група инсекти (Odonata) во Република Северна Македонија. Најголемо разнообразие од видови е регистрирано во сливот на Злетовска Река и Кочанска Река заедно со браната „Гратче“. Гледано од аспект на присуство на значајни видови, течечките води (потоците и реките) се позначајни. Типичните реофилни претставници (*Cordulegaster bidentata*, *C. heros*, *C. picta*, *Calliaeschna microstigma*, *Ophiogomphus cecila*, *Gomphus vulgatissimus*, *Onychogomphus forcipatus* и *Calopteryx virgo*) се регистрирани во потоците и реките на различна надморска височина.

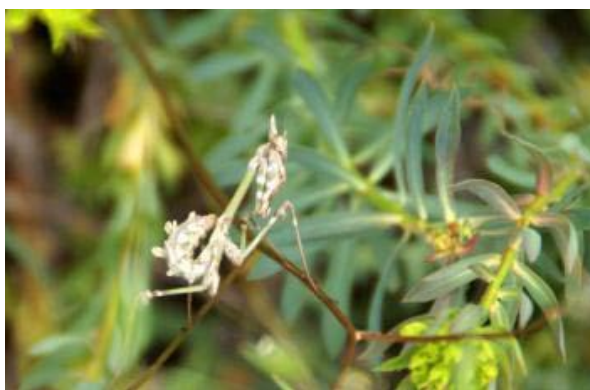

Слика бр. 13. - Шарена ешна (*Calliaeschna microstigma*), Шталковичка Река, Осоговски Планини

На Осоговските Планини се регистрирани и 77 видови **скакулци** и четири видови богомолки, односно 44 % од скакулците и 100 % од богомолките познати за Република Северна Македонија.

Paracaloptenus caloptenoides

Empusa fasciata

Слика бр. 14. - Различни видови правокрилци од Осоговските Планини

На Осоговските Планини се регистрирани вкупно 246 видови **тркачи** (Coleoptera, Carabidae), а вкупниот број видови за целиот Осоговски масив (македонска и бугарска страна) изнесува околу 280. Овој број на видови е највисок, воопшто, за која било планина во Република Северна Македонија. Осогово се одликува со присуство на европски видови (на северните падини, во високо-планинската зона, во горските и подгорските букови шуми) и со субмедитерански видови (јужните падини на помала надморска височина). Регистрирани се околу 40 вида на **сапроксилни инсекти** од кои четири имаат меѓународно и национално значење за зачувување.

Morimus funereus, во рипариска шума
покрај Голема Река

Rosalia alpina, букова шума на
Пониква

Слика бр. 15. -Сапроксилни инсекти регистрирани на Осоговските Планини

На македонската страна на Осоговските Планини, се регистрирани вкупно 450 видови **пајаци** од 206 родови и 38 фамилии. Со истражувањата на Осоговските Планини за науката се опишани два нови вида: *Harpactea mariae* Komnenov, 2014 и *Typhochrestus penevi* Komnenov, 2014. Два вида се регистрирани за прв пат во Европа: *Pardosa consimilis* и *Xysticus kaznakovi*. За фауната на пајациите на Балканскиот Полуостров за прв пат се наведуваат девет видови: *Canariphantes nanus*, *Evarcha michailovi*, *Lessertinella carpatica*, *Pelecopsis laptevi*, *Peponocranium orbiculatum*, *Phrurolithus nigrinus* и *Theonina cornix*. Вкупно 145 видови за прв пат се регистрирани во Република Северна Македонија. Бројот на регистрирани видови (450) е висок и претставува околу 70 % од фауната на пајациите на Република Северна Македонија.

Araneus quadratus, Модра Река

Црна вдовица (*Latrodectus tredecimguttatus*), Суви Рид, над село Соколарци

Слика бр.16. - Претставници од пајациите на Осоговските Планини

На Осоговските Планини утврдено е присуство на 152 таксона водни макроинвертебрати, од кои 23 се нови за просторот на проектното подрачје. Два вида се нови за фауната на Република Северна Македонија, тоа се водните молци *Drusus osogovicus*, регистриран во шумското тресетиште покрај Каменичка Река и *Rhyacophila pubescens* најден во изворишниот дел на Дурачка Река. При истражувањата утврдено е присуство и на поточниот рак *Austropotamobius torrentium* – значаен вид според меѓународното и националното законодавство.

Слика бр. 17. - Речен рак (*Austropotamobius torrentium*), Емиричка Река

Ихтиолошките истражувања покажаа присуство на 10 видови **риби** во главните водотеци од Осоговските Планини, од кои осум (8) нативни/автохтони (*Salmo macedonicus*, *Rhodeus meridionalis*, *Barbus balcanicus*, *Squalius vardarensis*, *Alburnoides bipunctatus*, *Gobio balcanicus*, *Alburnus thessalicus* и *Perca fluviatilis*) и два интродуцирани вида (*Lepomis gibbosus* и *Oncorhynchus mykiss*). Притоа, девет (9) видови риби се регистрирани за водите од Брегалничкото сливно подрачје и пет (5) видови риби за сливното подрачје на Крива Река.

Долен тек на Злетовска Река, кај манастирот „Свети Спиридон“

Мрена (*Barbus balcanicus*) Злетовска Река

Слика бр. 18. - Мрена и нејзиниот типичен хабитат, на Злетовска Река

Од вкупно 14 видови **водоземци** регистрирани во Република Северна Македонија 10 се регистрирани на Осоговските Планини. На Осоговските Планини се регистрирани 23 видови **влекачи** од вкупно 34 во Република Северна Македонија.

Слика бр.19. - Дождовник (*Salamandra salamandra*) во букова шума, локација Пониква (лево) и живородна гуштерица (*Zootoca vivipara*), Слана Бара, Осоговски Планини (десно)

Во ЗПр „Осоговски Планини“ и неговото најблиско опкружување се регистрирани вкупно 141 вид **птици** од кои 118 видови гнездат во поскорешниот период (2004-2018). Тие сочинуваат 44,3 % од вкупниот број видови птици потврдени за Република Северна Македонија (318). Имајќи го предвид речиси целосното отсуство на поголеми природни водни живеалишта во границите на истражуваното подрачје, можеме да заклучиме дека станува збор за невообичаено голем број видови, кој се должи на големиот висински појас кој го опфаќаат Осоговските Планини и разновидноста на живеалиштата кои се среќаваат. Отсуствуваат типично алпските видови поврзани со камењари, а во нискиот појас присутни се типичните степски и медитерански видови. Други позначајни видови се: египетскиот мршојадец (*Neophron percnopterus*), царскиот орел *Aquila heliaca*, планинскиот сокол *Falco biarmicus*, сивиот сокол *Falco peregrinus*, златниот орел *Aquila chrysaetos*, лисестиот глувчар *Buteo rufinus*, црниот штрк *Ciconia nigra*, орелот змијар *Circaetus gallicus*, крехот *Crex crex*, црвеногушестото и шареното муварче (*Ficedula parva* и *Ficedula semitorquata*, белогрбиот клукајдрец (*Dendrocopos leucotos*) и други.

Слика бр. 20. - Шарено муварче (*Ficedula semitorquata*) во дабовата шума на Осоговските Планини

Вкупниот број на видови цицачи регистрирани во ЗПр „Осоговски Планини“ изнесува 44, што претставува околу 51 % од вкупниот број на видови во Република Северна Македонија. Би го издвоиле присуството на мечката *Ursus arctos*, надвор од главниот ареал на распространување во Република Северна Македонија. Според анкети, од подрачјето во текот на 70-тите години на XX век е исчезнат рисот (*Lynx lynx*), а неговата подвидова припадност не е позната.

Слика бр. 21. - Срна во близина на село Мушково (лево) и кафеава мечка сликана во ловиштето Вратиславци, Македонска Каменица

Б.2.4.1.3. Значајни подрачја во ЗПр „Осоговски Планини“

Од аспект на биолошката разновидност посебно се истакнуваат највисоките делови околу Царев Врв, Сокол и Руен. Тука се среќаваат поголемиот дел од ендемитите и ретките видови од флората и фауната. Од растенијата тука живеат осоговската гениста (*Genista fukarekiana*), златната кандилка (*Aquilegia aurea*), како и *Festuca thracica* subsp. *violaceo-sordida* var. *osogovoense*, *Ranunculus pseudomontanus*, *Genista depressa* subsp. *moesiaca*. Од животинските видови посебно се истакнуваат живородниот гуштер (*Zootoca vivipara*), ушестата чучулига (*Eremophila alpestris*) и жолтоклуната галка (*Pyrrhocorax graculus*), осоговскиот ендемичен тркач (*Duvalius beshkovi*).

Посебно значење имаат изворишните делови на Каменичка Река каде се среќаваат шумските тресетишта, зачувани букови шуми и ретки растителни заедници како и бројни значајни растителни видови (*Lycopodium clavatum*, *Blechnum spicant*, *Sphagnum fimbriatum*, *Acer heldreichii*).

Во шумскиот појас се наоѓаат голем број од меѓународно значајните, но и дел од ендемичните видови. Тука се регистрирани четири видови сапроксилни инсекти вклучени во анексите на Директивата за живеалишта (*Rosalia alpina*, *Morimus funereus*, *Osmoderma eremita*, *Lucanus cervus*), ендемичните тркачи *Molops rufipes denteletus* и *Molops piceus osogovensis*, повеќе видови птици: грлица (*Streptopelia turtur*, буковиот свиркач (*Rhadina sibilatrix*), источниот горски свиркач (*Rhadina orientalis*), гулабот дупкар (*Columba oenas*), итн., најголем дел од цицачите. Во шумите беше констатирано извонредна разновидност на габите кои се претставени со над 350 шумски видови.

Долината на Злетовска Река се карактеризира со присуство на рефугијални шумски заедници во кои се среќаваат сребренолисната и широколисната липа, орех и бел габер. Во овој простор живее ендемичниот лесновски лопен (*Verbascum lesnovoensis*). Можеби најважен белег на овој простор се карпестите делови на Раткова Скала и Орлов Камен. Таму се среќаваат и/или гнездат неколку многу значајни видови птици како што се египетскиот мршојадец (*Neophron percnopterus*), црниот штрк (*Ciconia nigra*), ’рфестиот глвчар (*Buteo rufinus*), сивиот сокол (*Falco peregrinus*), планинскиот сокол (*Falco biarmicus*), златниот орел (*Aquila chrysaetos*), малиот клукајдрвец (*Dendrocopos minor*), беловратото муварче (*Ficedula albicollis*), итн.

Во речните екосистеми и другите води на Осогово живеат релативно голем број видови како: 10 видови риби, 150 макроинвертебрати, околу 40 вилински коњчиња и други водни животни. Пастрмката (*Salmo macedonicus*), мрената (*Barbus balcanicus*) и платичето *Rhodeus meridionalis* се едни од позначајните видови риби со приоритет на заштита кои се вклучени на Анекс II од Директивата за живеалишта. Поточниот рак (*Austropotamobius torrentium*) е важен вид кој е вклучен во анексите на Европската директива за живеалишта. Водните инсекти *Baetis lutheri*, *B. niger*, *Chaetopteryx stankovici*, *Drusus osogovicus* и многу други се ретки или многу ретки видови, кои имаат национало и меѓународно значење, а живеат во реките на Осогово. Од вилинските коњчиња, балканско жолтопрстенесто вилинско коњче *Cordulegaster heros* и *Ophiogomphus cecila* се вклучени во Европската директива за живеалишта, а *Cordulegaster bidentata*, *Caliaeschna microstigma*, *Coenagrion ornatum* и уште неколку се близу засегнати во согласност со IUCN Црвената листа. Водоземците се група, исто така, тесно поврзана со водната средина, поголемиот дел од нив се вклучени на анексите на Директивата за живеалишта, особено за заштита на нивните живеалишта, а дел од нив се заштитени и во согласност со Националната законска заштита како: *Rana graeca*, *R. dalmatina*, *Pseudepidalea viridis*, *Hyla arborea* и *Bombina bombina*. Видратата (*Lutra lutra*) е регистрирана во долниот тек на Злетовска Река, таа е строго заштитен вид и трајно заштитен дивеч во согласност со Законот за заштита на природата и Законот за лов, овој вид е вклучен на сите значајни листи за заштита на Европа. Релативно голем број од овие видови се сметаат за загрозувани на европско ниво, но уште поголем број се реално загрозувани заради модификацијата на нивните живеалишта за различни потреби (водоснабдување, производство на електрична енергија, наводнување).

Б.2.4.2. Екосистеми, живеалишта и растителни заедници

Осоговските Планини се одликуваат со голем диверзитет на екосистеми што произлегува од диверзитетот на станишта/хабитати. Така, на Осогово се среќаваат различни водни екосистеми (реки, потоци и акумулации), голем број различни шумски екосистеми, тревести екосистеми (ливади, брдски и планински пасишта, рабни зелјести екосистеми), карпести екосистеми (главно, силикатни карпи) и различни влажни екосистеми (алкални блата, кисели тресетишта, шумски тресетишта и други).

Шумските екосистеми на Осоговските Планини се застапени со релативно голем број шумски вегетационски типови, од ксеротермофилните дабово-белгаберови шуми на јужните падини, до мезофилни планински букови шуми во високите делови на планината или мезофилни мешани шуми со воден габер на северните падини кон Крива Паланка. Карактеристично за Осогово е тоа што шумите се искористуваат интензивно, и тоа како дрвните, така и недрвните шумски производи. Заради тоа, најголем дел од шумите се во

различни деградирани стадиуми, особено во пониските делови на Осоговските Планини. Од друга страна, долготрајното и традиционално искористување на шумските екосистеми довело до создавање на специфични пределски типови кои имаат висока конзервациска вредност.

На Осоговските Планини се развиваат повеќе тревести екосистеми, почнувајќи од најниските до највисоките делови. Најниските тревести екосистеми се одликуваат со висока ксеротермофилност и во нив доминираат брдски пасишта со едногодишни тревести растенија. Екосистемите на пасишта се развиваат и во шумскиот појас и во нив доминираат различни видови од Poaceae (*Agrostis*, *Festuca*, *Deschampsia flexuosa*). На највисоките делови се среќаваат пасишта со *Nardus stricta*. Посебен тип екосистеми претставуваат ливадите во претпланинскиот и планинскиот појас.

Карпестите екосистеми на Осоговските Планини се среќаваат на врвот Руен, на Калин Камен, во клисурата на Злетовска Река со Раткова Скала, пред село Лесново, над браната „Гратче“. Тоа се екосистеми со хабитатниот тип Карпатско-балканско-родопски силикатни карпи со *Silene*. Карпестите екосистеми се наоѓаат, генерално, во добра состојба. Помали површини се деградирани заради пробивање на патишта (долината на Злетовска Река).

Република Северна Македонија е земја со мал процент на влажни екосистеми. Но, на Осоговските Планини се чини дека ваквите екосистеми повеќе се застапени во однос на другите планински региони. Тие се од типот на тресетишта, блата со високи зелјести растенија и трсјаци. За сите нив е карактеристично обилното присуство на вода, специфичната почва и еколошките услови (аноксија, редуциски процеси, итн.). Најважните влажни екосистеми се среќаваат на поголема надморска височина и во моментот повеќето од нив се во добра состојба. Со изградбата на хидроакумулацијата „Кнежево“ беа потопени некои од влажните екосистеми. Тресетиштата на Калин Камен се деградирани заради зафатите за вода за пиење.

Осоговските Планини се карактеризираат со развиена хидролошка мрежа. На Осоговските Планини се среќаваат различни типови водни екосистеми: течечки води (планински реки и потоци) и стоечки водни екосистеми (вештачки езера, едно природно езеро, кое се наоѓа во околината на Пробиштип и е надвор од опфатот на заштитеното подрачје). Водните екосистеми пружаат голем број екосистемски услуги од огромно значење за човекот. Заради тоа, на Осоговските Планини се среќаваат голем број зафати за вода за пиење, зафати за вода за наводнување, тековите на повеќето поголеми реки се изменети заради изградба на зафати, брани, вештачки езера, а во план е изградба на повеќе мали хидроелектрични центри.

Различните типови хабитати се определувани врз основа на флористичките пописи и провизорните вегетационски снимки (според методологијата на Braun-Blanquet, 1964), кои се поврзувани со прецизни GPS координати. Идентификуваните вегетационски единици, потоа, биле врзани/подредени кон соодветните хабитатни типови излистани во Анекс I од Директивата за живеалишта, како и кон соодветните ЕУНИС хабитатни типови. Во случаите каде хабитатот претставен со идентификуваната вегетационска единица не соодветствува на ниту еден хабитат од Анекс I на Директивата за живеалиштата, истиот бил подреден само кон соодветниот ЕУНИС хабитат. Во Табела бр. 18 се прикажани природните и полуприродните станишта регистрирани на Осогово заедно со локалитетите каде што се среќаваат како и нивното конзервациско значење (валоризирани хабитати). На Осоговските Планини се среќаваат пет хабитати со приоритет за заштита (*priority habitat types) според Директивата за живеалишта. Приоритетните хабитатни типови од листата на Директивата за живеалишта регистрирани на планината Осогово, по површината што ја зафаќаат и по значењето кое го имаат не претставуваат најдоминантни и најзначајни хабитатни типови на овој планински масив. Во регионот, од интерес се застапени и поголем број живеалишта (вкупно 14) кои немаат особено значење за биодиверзитетот, односно имаат мало или никакво конзервациско значење. Тоа се, главно, антропогено воспоставени или одржувани станишта. Ниту едно од нив нема кореспондирачко станиште на Анекс I од Директивата за живеалишта.

Б.2.5. Предели

На просторот на Осоговските Планини (Осоговијата) интеракцијата на луѓето и природата со текот на времето создала област со посебни карактеристики, со значајна еколошка, биолошка, културна и пределска вредност. Зачувувањето на интегритетот на оваа интеракција е од витално значење за заштита и одржување на подрачјето и неговите природни и други вредности. Овој опис на Осоговијата целосно одговара на дефиницијата на IUCN за петтата категорија заштитено подрачје – Заштитен предел (IUCN – 2008 и 2013). На Осогово, пределите ги рефлектираат традиционалните практики на стопанисување, навиките, верувањата, традициите и вредностите на луѓето и оттука, имаат и висока културна вредност, што за конкретниот проект е од особено значење поради руралниот карактер на подрачјето. Културните вредности на пределите во комбинација со разновидноста на екосистемите и разновидноста на видовите како интегрална целина дополнително има големо значење за промоција и развој на регионот.

Б.2.5.1. Типови предел

Бреговит рурален предел со меѓи: Релјефот во овој предел не е разновиден; се состои од зарамнети површини и брановидни ридести терени на надморска височина до 700 м. На јужните падини се развиваат циметни шумски почви, а на северните (похумидни) - кафеави шумски почви. Ерозијата и еродираниите површини се честа појава. Како и почвите, така и климата се разликува помеѓу јужните падини (модифицирана медитеранска клима) и северните падини (топла континентална клима). Почвените и климатските карактеристики го условуваат (но, во исто време се условени од) развојот на различни шумски заедници. На јужните падини се среќаваат шуми од белиот габер и дабот благун (*Quercus-Carpinetum orientalis*), а на северните падини шуми од дабот - плоскач и цер (*Quercetum frainetto-cerris macedonicum*) и состоини од црн габер (*Ostrya carpinifolia*). Најголем дел од шумите на јужните падини се деградирани заради човечки активности и се претворени во пасишта, земјоделски површини и најголем дел од населбите се сместени тука. Така, матриксот е претставен од обработливи површини, а петната со населби и расцепкани субмедитерански шуми од благун и габер, а коридорите не се континуирани.

Ридест отворен предел: Потенцијалната вегетација е многу слична со таа на претходниот предел. Разликите се во релјефот (доминантно ридест, наместа пресечен со длабоки долови). Овој предел бил под силно антропогено влијание што довело речиси до целосна деградација на природните живеалишта. Заради миграцијата на луѓето и напуштањето на обработливото земјиште, денес во овој предел доминираат брдските пасишта. Матриксот е претставен со отворени и деградирани површини, а петната со расцепкани субмедитерански шуми, додека функционални коридори има покрај потоците и реките. Во рамките на овој предел може да се одвои и посебен поттип, окарактеризиран со присуство на камењари. Во овој поттип се среќаваат бројни значајни видови растенија.

Предел на нискостеблести (топлољубиви, аридни) листопадни шуми: Релјефот на овој предел е многу разновиден. Се состои од благи до коси падини, но и многу стрмни падини. Карактеристични се циметните и кафеави шумски почви врз силикатен супстрат, како и литосоли, регосоли и камењари. Овој предел се среќава на височина помеѓу 700 и 1000 м н.в. Потенцијалната вегетација е претставена со термофилни бугуново-габерови шуми, плоскачево-церови шуми и состоини од црн габер на јужните падини. На северните падини не се присутни бугуново-габеровите шуми, а во доловите се јавуваат и подгорски букови шуми (*Festuco heterophylae-Fagetum*). Вегетацијата на јужните падини е видоизменета до полуприродна, додека на северните падини се среќаваат полуприродни екосистеми. Земјоделството е помалку или повеќе интензивно на јужните падини и екстензивно на северните. Матриксот е составен од шуми, главно, субмедитерански бугуново-габерови и плоскачево-церови шуми. Помеѓу нив се наоѓаат голем број напуштени ливади.

Осоговски планински рурален предел: Релјефот е униформен, претставен од средни до стрмни падини, долови и долини. Доминантни се кафеавите шумски почви, но се среќаваат и камењари. Осоговскиот рурален предел се простира на поголема надморска височина (1.000-1.400 м н.в). Климата е топла континентална (јужни падини) и континентална (северни падини). Доминантни заедници на јужните падини се шуми од дабот горун (ass. *Orno-Quercetum petraeae*), како и состоини од црн габер (во доловите се развиваат подгорски букови шуми). Буковите шуми (подгорски - *Festuco heterophyllae-Fagetum* и горски - *Calamintho grandiflorae-Fagetum*) се доминантни на северните експозиции. Јужните и северните падини се под силно човечко влијание и повеќе или помалку се видоизменети до полуприродни. Северните падини помалку се изменети и се полуприродни до природни. Земјоделството е екстензивно. Позастапено е сточарството, но може да се најдат и мали ниви со компири и 'рж. Овој предел е слабо населен. Населбите се од разбиен тип, а куќите се групирани во мали маала. Некои од нив се слабо населени, а поголемиот дел се веќе напуштени. Матриксот е составен од ретко пошумено земјиште, главно, од плоскачево-церови, горунови и букови шуми. Низ нив се наоѓаат петна од маала, ливади, ниви и пасишта.

Предел на планински широколисни шуми: Пределот на планински широколисни шуми се простира на височина помеѓу 1.400 и 1.800 м. Релјефот се карактеризира со умерени до стрмни падини и долови. Доминантни почви се кафеавите шумски почви. Климата е континентална до планинска. Главно живеалиште се горските букови шуми (ass. *Calamintho grandiflorae-Fagetum*) и тоа на сите експозиции, заедно со секундарните пасишта кои се формирале на голосеците. Шумите имаат природен до полуприроден изглед. Горуновите шуми се доминантни на помала надморска височина. Застапено е екстензивното земјоделство - ниви со компири и 'рж и сточарството (овчарство и одгледување на крупен добиток). Матриксот се состои од шуми (горунови и букови).

Голем број парцели се пошумени и со иглолисни видови (дуглазија, ела, ариш и слично). Шумите се интензивно управувани заради добивање на огревно и техничко дрво. Покрај шумските живеалишта, тука се среќаваат и петна од напуштени ниви, како и пасишта.

Предел на силикатни планински пасишта: Планинските пасишта се типични за највисоките делови на Осоговските Планини (Калин Камен, Султан Тепе, Руен). Тие имаат секундарно потекло бидејќи се настанати со уништување на природната шумска вегетација која тука некогаш постоела. Покрај пасиштата, во овој предел се среќаваат и врштини (главно боровинки и брукенталија). На некои места се развиваат и тресетишта врз тресетни почви (хистосоли). Камењари на Осоговските Планини има многу малку. Климата е планинска. Човечките активности вклучуваат, главно, овчарство, но што е интересно и рударството (и тоа под највисокиот врв Руен). Матриксот го даваат планинските пасишта и врштини, а на некои места и тресетишта. Петната се претставени од заедници со високи треви, особено покрај изворите и потоците.

Б.3. Социоекономски карактеристики

Б.3.1. Локални заедници

Б.3.1.1. Населени места

Територијата на Осоговските Планини во нашата држава, од административна гледна точка, е поделена меѓу седум општини и опфаќа 50 населени места, кои се распослани низ самиот планински предел. Додека ЗПр „Осоговски Планини“ вклучува шест општини со 28 рурални населени места и дополнителни 22 кои се наоѓаат на работ на неговите граници, односно се во контакт со заштитеното подрачје.

На Табела бр. 2 се прикажани населените места што се наоѓаат во границите на заштитеното подрачје ЗПр „Осоговски Планини“, како и оние населени места кои се наоѓаат во негова непосредна близина.

Табела бр. 2. - Населени места во границите на ЗПр „Осоговски Планини“

Општина	Населени места кои целосно или делумно се наоѓаат во границите на заштитениот предел
Кочани	Вранинци, Главовица, Горно Гратче, Јастребник, Костин Дол, Лешки, Небојани, Нивичани, Ново Село, Пантелеј, Полаки, Пресека, Припор, Речани и Рајчани
Кратово	Емирица, Каврак, Кнежево, Којково, Куново, Луково и Мушково
Крива Паланка	Дренак
Македонска Каменица	Цера
Пробиштип	Јамиште, Зеленград, Лесново и Шталковица
Општина	Населени места во непосреден контакт со заштитениот предел
Виница	Истибања
Кочани	Оризари, Безиково, Бели, Кочани
Кратово	Горно Кратово, Близанци
Крива Паланка	Станци, Кркља, Дурачка Река, Костур, Б`с, Борово, Конопница
Македонска Каменица	Цера
Пробиштип	Древено, Злетово и Турско Рудари
Чешиново-Облешево	Соколарци, Спанчево, Бања и Врбица

Заштитениот предел „Осоговски Планини“ се наоѓа на околу 4-5 километри оддалеченост од локалните урбани населени места Крива Паланка, Македонска Каменица, Кратово, околу 2-3 километри од Пробиштип, Кочани и Злетово. Овие градови имаат посебна динамика која помалку зависи од природните ресурси достапни на планината, за разлика кај руралните населени места, кои се во голем дел зависни од природните ресурси кои ги опкружуваат и каде секоја промена во овие природни ресурси значително влијае врз начинот на живот во овие населени места.

Руралните населени места на Осоговските Планини, доминантно, се од разбиен тип, претежно расфрлени на локалните ридови и поделени на маала кои се формирале врз роднинска врска на членовите. Секое маало од населените места на Осогово се еден вид микро-населено место кое е дел од поголемо. Повеќето од овие населени места биле самоодржливи низ времето, но индустријализацијата и удобноста на животот, што доаѓаат со урбанизација, како и силната емиграција во странство, ја променија структурата на овие населени места.

Б.3.1.2. Структура на население

Историскиот развој на населението во населените места во ЗПр „Осоговски Планини“ е претставен на Табела бр. 3. од која лесно е воочлив падот на населението во овие рурални населени места, иако вкупниот број на население во општините е во пораст. Со други зборови, ако учеството на населението од ЗПр во вкупното население на општината изнесувало 15,1 % во 1948 година, тоа до 2002 година опаднало на само 1,8 %.

Табела бр. 3. - Население во населените места во ЗПр „Осоговски Планини“, според година на попис

Населени места од општина/Попис-година	1948	1953	1961	1971	1981	1994	2002 вкупн о	2002 жени
Кочани	5469	6094	5459	4438	2568	1378	875	405
Кратово	1963	2284	1759	1450	707	329	238	106

Крива Паланка	436	501	307	252	132	70	44	22
Македонска Каменица	970	1097	942	859	755	523	379	168
Пробиштип	1542	1674	1402	1101	615	334	287	138
Вкупно населени места во ЗП „Осоговски Планини“	10380	11650	9869	8100	4777	2634	1823	839
Вкупно население во општините	68527	79351	81256	8809	9080	9318	93656	45908
Учество на населени места во општините (%)	15,1%	14,7%	12,1%	9,2%	5,3%	2,8%	1,9%	1,8%

(Извор: интернет страна на Државниот завод за статистика)

Табела бр. 4. дава споредба на состојбата со населението во 2002 година во општините од опфатот на ЗП „Осоговски Планини“, со онаа последно регистрирана од страна на Државниот завод за статистика (31.12.2017)

Табела бр. 4. - Демографска слика на ЗП „Осоговски Планини“

Општина	НАСЕЛЕНИЕ			Станови (2002)	Домаќин ства (2002)	(km ²)	Густина на население		Пораст на население	
	Проценка (31.12.2017)	Попис (2002)	Опфат (2002)				2017 г.	2002 г.	2017 г.	2016 г.
Кочани	37.663	38.092	875	14.464	11.981	360,36	104,5	105,7	-429	-334
Кратово	9.253	10.441	238	4.951	3.304	375,44	24,6	27,8	-1188	-1065
Крива Паланка	19.832	20.820	44	9.448	6.600	480,81	41,2	43,3	-988	-890
Македонска Каменица	7.461	8.110	379	2.971	2.437	190,37	39,2	42,6	-649	-586
Пробиштип	14.973	16.193	287	7.337	5.104	325,57	46,0	49,7	-1220	-1108
Република С. Македонија	2.075.301	2.022.547	1.823	698.143	564296	25713	80,7	78,7	52.754	51.155

(Извор: интернет-страница на Државниот завод за статистика)

Старосната и половата структура на населението (Слика бр. 22.) се битни карактеристики, затоа што даваат приказ на состојбата со конкретната популација во поглед на возраста и полот, која потоа може да се искористи во разбирање на идните насоки на движење на населението, посебно во капацитетот за негова интеракција со природата и правилно искористување на расположливите ресурси.

Слика бр. 22.- Пирамида на население во општините кои гравитираат кон ЗП „Осоговски Планини“

Овој конструктивен тип на пирамида на население, со неговите карактеристики: стеснета популациска пирамида на дното, генерално, постара популација во просек, ниска стапка на наталитет (7,5 на 1000 жители), релативно ниска стапка на смртност (10,6 на 1000 жители), и подолг животен век, всушност покажува дека регионот значително старее. Природниот прираст на населението влегува во негативната зона на -3,1 лица на 1.000 жители, што во перспектива ќе предизвика значителна депопулација на општините.

Стапката на природен прираст кај сите пет општини во ЗПр „Осоговски Планини“ е во негатива, а кај некои овој пад е значителен, како кај Кратово и Пробиштип, следен од Македонска Каменица. Ако на ова се додадат и миграциските процеси, во кои лидери се Кратово, Крива Паланка, Македонска Каменица и Пробиштип, се доаѓа до посебна состојба во која е очигледно дека руралниот начин на живот во квалитетна природа како Осогово не претставува некој посебен предизвик и интенција на локалното население.

Отселувањето на квалификувани и образовани лица претставува реален проблем за локалната заедница од каде лицата емигрираат. Нивното образовно и професионално знаење и искуство се од витално значење за економскиот развој и прогрес на локално и регионално ниво.

Б.3.2. Користење / намена на земјиштето

Секојдневните активности на човекот континуирано ги менуваат и обликуваат природните екосистеми. Брзиот техничко-технолошки развој во последните децении на минатиот век, на светско ниво, значително го промени начинот на искористување на земјиштето. Ваквиот тренд доведе до загуба на значаен дел од природните станишта и занемарување на традиционалните практики кои имаат особено значење за негување на антропогените станишта значајни за зачувување.

Според резултатите од анализата на достапните векторски датотеки за искористеност на земјиштето во заштитениот предел „Осоговски Планини“ можат да се издвојат шест основни категории на искористеност на земјиште (Табела бр. 5.). Во продолжение ќе бидат продискутирани само категориите на искористеност на земјиште кои во подрачјето зафаќаат позначителна површина.

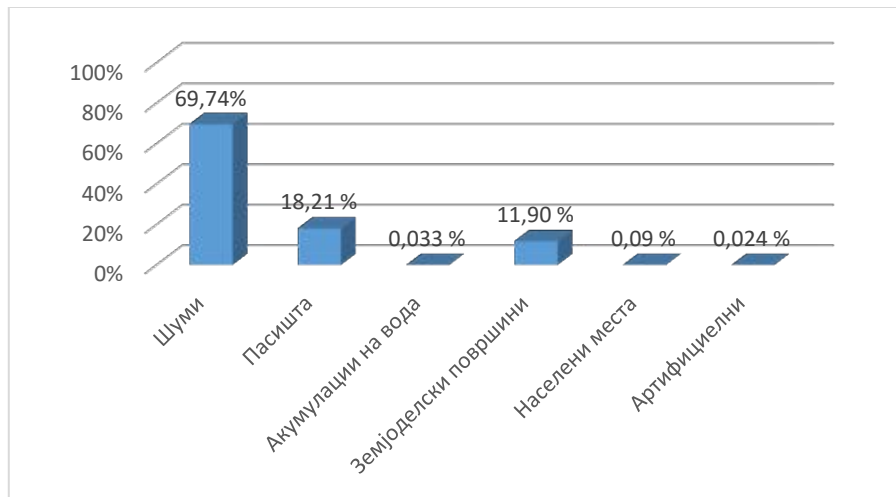
Најголемиот дел од подрачјето е под природни станишта. Дури 88,5 % од истражуваното подрачје отпаѓа на површини кои се користат како шуми и пасишта (слика бр. 46.).

Табела бр. 5. - Преглед за искористеност на земјиштето во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“

Категорија на искористеност на земјиште	Површина (%)
Природни	
Шуми и грмушки	
Иглолисна шума	0,18
Листопадна шума	55,34
Мешана шума	0,17
Посадена шума	1,33
Грмушки	12,71
Пасишта	5,07
Пасишта со грмушки	2,77
Планинско пасиште	9,75

Карпа	0,62
Антропогени	
Чистина во шума	4,37
Ливада	3,98
Обработена површина	2,45
Лозје	0,02
Овоштарник	1,09
Населби	
Градежно земјиште (нискоградба)	0,07
Државна институција	0,01
Медицински центар	0,00
Училиште	0,01
Акумулации на вода	
Езеро	0,03
Рибник	0,001
Вештачки	
Религиозно место	0,01
Индустриска зона	0,0005
Рудник	0,01
Аеродром	0,002
Вкупно	54,772

Површините под шуми во потешко достапните делови на Осоговските Планини, главно, се користат за собирање на шумски плодови и туристичко-рекреативни цели и делумно за сеча на дрва за огрев и тоа, главно, од шумските стопанства. Од друга страна, површините под шуми на јужниот, југозападниот и југоисточниот дел на заштитеното подрачје се подостапни, па оттука и сразмерно поинтензивно се искористувани од страна на луѓето (собирање на шумски плодови, дрва за огрев и делумно за рекреативни цели). Дополнително, голем дел од сегашните површини под шуми и грмушки во овој дел од истражуваното подрачје порано се искористувале за напасување на стока, па така антропогениот притисок врз шумите во овој дел отсекогаш бил позабележителен.

Слика бр. 23. - Процентуално учество на типови на искористеност на земјиштето во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“

Од површините под пасишта (18,21 %) во истражуваното подрачје најголем дел отпаѓа на површините под планински пасишта (57 %). Планинските пасишта се карактеристични за највисоките делови на Осогово (Калин Камен и Султан Тепе). Брдските пасишта и брдските пасишта со грмушки покриваат 40 % од територијата на заштитеното подрачје и најмногу се застапени на јужните и делумно на западните падини на Осогово.

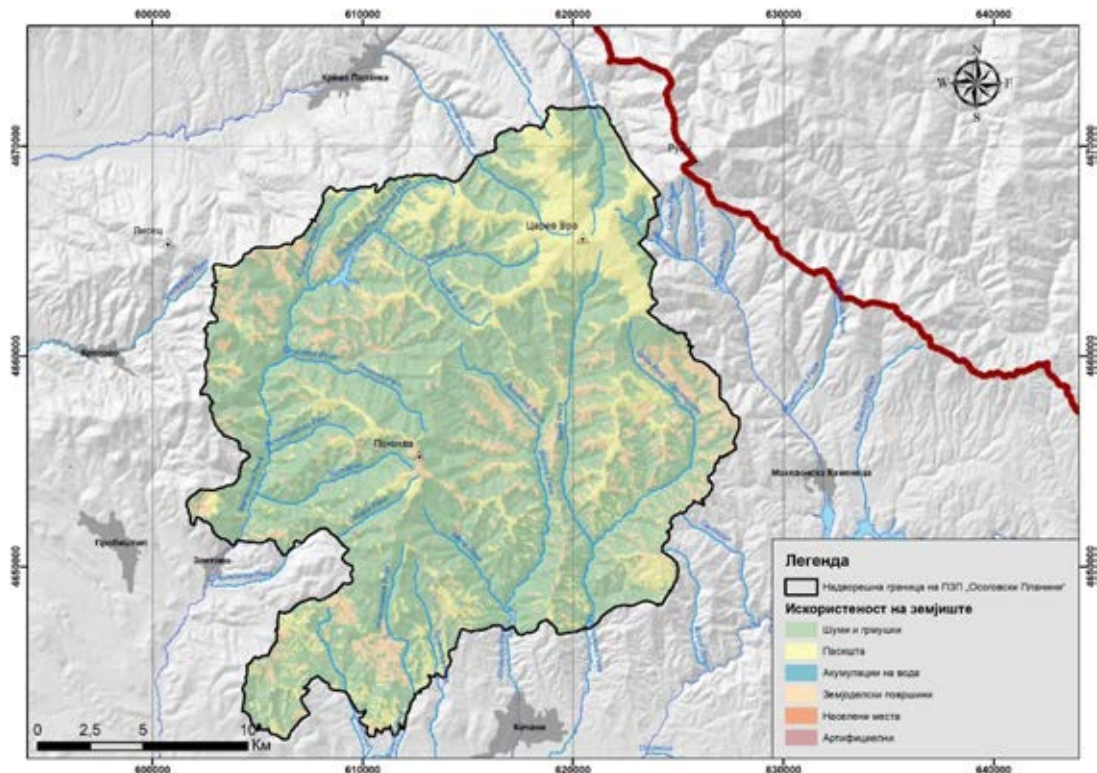
Како резултат на миграцискиот процес (село-град) отпочнат во втората половина на минатиот век и кој сè уште трае (Државен завод за статистика, 2012), интензитетот на искористување на површините под пасишта е значително намален и продолжува да опаѓа (Jovanovska & Melovski 2013). Така, занемарувањето на сточарските практики постепено води кон напуштање на површините користени како пасишта, што, пак, води кон sukcesивно обраснување со грмушки. Традиционалните сточарски практики имаат особено значење за негување на секундарно настанатите антропогени станишта кои се значајни за зачувување, особено од аспект на зачувување на биодиверзитетот чиј опстанок е тесно поврзан со овие станишта. Оттука, преземањето на активности и креирањето на развојни и поддржувачки политики во контекст на заживување на сточарските практики ќе биде неопходно за во иднина да се запази овој традиционален начин на искористување на земјиштето.

Човечкото присуство во заштитеното подрачје се огледа во незначителното присуство на површини под земјоделско земјиште (11,9 %) најчесто распоредено околу атарите на поголемите села, на пример, Јастребник, Пантелеј, Нивичани во јужниот дел на подрачјето, Мушково во северозападниот дел на подрачјето и Главовица во источниот дел на подрачјето. Површините под земјоделско земјиште во заштитеното подрачје во најголем дел се традиционално стопанисувани, додека најголем дел од обработуваните полиња и ниви се релативно мали по површина. Земјоделското земјиште во најголем дел е претставено со ливади и чистини во шуми (8,35 %). Површините под ниви и полиња (2,35 %) и лозја и овоштарници (1,11 %) се незначителни. Поради миграцијата село-град (Државен завод за статистика, 2012) голем дел од површините кои се окарактеризирани како земјоделски се напуштени. Одамна напуштените обработливи површини денеска често се обраснати со антропогени широколисни состоини, грмушки и ретки нискостеблести дабови дрвја.

Во заштитеното подрачје влегуваат и атарите на неколку села од разбиен тип со поголем број на таканаречени маала. Сепак, доколку се исклучат земјоделските површини, вкупниот процент на таканаречено исклучително антропогено користено земјиште (населби, акумулации на вода) зафаќаат незначителна површина (0,033 %). Во заштитеното подрачје, во рамки на сливот на Злетовска Река се наоѓаат објекти во сопственост на хидросистем Злетовица и тоа Зафат 1 - зафатна градба за водоснабдување на Пробиштип, Зафат 3 – зафатна

градба за водоснабдување на Штип, Свети Николе, Лозово и Карбинци, брана „Кнежево“ со придружни објекти, зафатна градба на Кучешка Река со доведен цевковод, како и други доводни цевководи и пристапен пат до сите објекти на ЈПХС „Злетовица“. Категоријата вештачки создадени (артифициелни) зафаќа само 0,024 % и ја вклучува така назначената индустриска зона во близина на Шопска Маала, туристичкиот комплекс на Пониква (државна институција), потоа неактивните рудници за неметали кај Раткова Скала (рудник) и слетувалиштето на локалитетот Орлова Чука како и религиозни објекти - цркви и манастири.

Слика бр. 24.- Визуелен приказ на типови на искористеност на земјиште во ЗПр „Осоговски Планини“

Б.3.3. Други плански документи

Стратешките определби за развој на Осоговскиот Регион се зацртани во локалните развојни планови и регионалните стратешки документи и планови за развој. Покрај економските активности и плановите за развој на инфраструктурата, општините во опфатот на ЗПр „Осоговски Планини“ имаат предвидено и активности за заштита и унапредување на природата (ЛЕАП за Општина Кочани, 2004; ЛЕАП за Општина Пробиштип, 2000; ЛЕАП за Општина Злетово, 2003; ЛЕАП за Општина Крива Паланка, 2004; Стратегија за локален развој на Општина Крива Паланка 2015-2020 година). Повеќето од планираните активности се однесуваат на заштита на шумите, но и за заштита на дивечот и други видови како и иницијативи за промоција на природното наследство и прогласување заштитени подрачја (Табела бр. 6. и Табела бр. 7.). Општината Кочани уште во ЛЕАП од 2004 година предвидува прогласување на заштитено подрачје на Осогово.

Поглавјето за туризам не е подеднакво опфатено и разработено во локалните економски планови на сите општини и покрај важноста на оваа стопанска гранка во регионот, која е поврзана со природните и културните вредности и атракции во руралните средини. Во овој случај особено е важно да се спомнат заложбите на општините Пробиштип и Кочани за развој на Пониква и напорите за развој на Калин Камен како туристичко-рекреативен центар, конкретно, за Осоговските Планини како и студиите и проектните документи за развој на скијачкиот туризам на Пониква и Царев Врв. Во рамките на Центарот за развој на Источниот

плански Регион (ЦРИПР) изработена е Студија за развој на туризмот во ИПР (Милевски и сор. 2015). Од страна на Центарот за развој на Североисточниот плански Регион (СИПР) спроведени се повеќе проекти кои се однесуваат на обезбедување предуслови за рурален развој на регионот. Во Програмата за развој на Североисточниот плански Регион 2015-2019 година природните вредности на Осоговските Планини се наведени како потенцијал за рурален развој и развој на туризмот. Стратегии за управување со отпад на ИПР и СИПР. Во согласност со комуникацијата и доставените податоци од општините кои зафаќаат во ЗПР „Осоговски Планини“, даден е преглед на плановите за развој по општини:

Табела бр. 6.- Преглед на предвидените активности во стратешките документи на општините во Осоговскиот Регион кои се однесуваат на заштита на природата

Цели	Активности			
		Кочани	Крива Паланка	Злетово
Заштита и унапредување на шумите	Зголемена контрола на експлоатацијата на шумите, санкционирање на дивата сеча;	√	√	√
	Пошумување на голините, деградираниите шумски појаси и ерозивни подрачја;	√		√
	Формирање на расадник за производство на широколисни видови;		√	
	Едукација и подигање на јавната свест за значењето, заштитата и обновата на шумскиот фонд.	√	√	√
Заштита на биолошката разновидност	Спроведување континуирана ревитализација на дабовото стебло (село Бели);	√		
	Заштита на дивечот и рибниот фонд (сузбивање на криволовството, порибување, изградба на рибни рампи);	√	√	
	Иницијатива за заштита на жабата и полжавите;	√		
	Евидентирање на биолошката разновидност (ендемични видови и нивни живеалишта, подготвување карти на видови);		√	
	Воспоставување на контролирана берба на шумски плодови и лековити растенија.			
Заштитени подрачја и природно наследство	Иницијатива за прогласување на национален парк на Осогово;	√		
	Иницијатива за предлагање потенцијални природни вредности;	√		
	Спроведување на едукативни проекти за значењето на природното наследство.	√		

Табела бр. 7.- Општински планови кои зафаќаат на територијата на ЗПр „Осоговски Планини“

<p><u>Општина Кочани</u> УП Арамиска Чешма, ДУП за викенд населба Пониква и Викенд населба дел од УБ 1, 2 И 3 КОЈ Јастребник и КО Полаки.</p>	<p><u>Општина Крива Паланка:</u> Усвоени се ЛОУПД Царев Врв, ЛОУПД Езерце, УП Калин Камен и УП Базјанско Брдо, Физибилити студија за развој на ски-туризам на Царев Врв - Жичари - КО/КП; Во постапка на донесување се идните планови за развој (УПВНМ Мандра, УПВНМ Ловечка куќа, и Пешачка патека за Станечки Водопади, последниот е надвор од подрачјето за заштита); Според ЈП „Комуналец“ од Крива Паланка водозафатот на Калин Камен опфаќа 116 каптажи распространети на површина од околу 5.000 ха ; Водоводни системи на КО Станци и КО Дурачка Река за снабдување со вода; Создавање услови за развој на спортот преку изградба на спортски објекти и уредување на планинарска патека Крива Паланка (мотел) - Царев Врв (Стратегија за локален развој на Општина Крива Паланка 2015-2020 година); Маркетинг стратегија за развој на туризмот во општините Кустендил, Крива Паланка и Штип.</p>
<p><u>Општина Пробиштип:</u> Изработен е детален урбанистички план за Спортско рекреативниот центар Пониква; Изграден е повеќенаменскиот хидросистем „Злетовица“ Фаза 1- водоснабдување на 10000 жители во општините Пробиштип, Штип. Цвети Николе, Лозово и Карбинци. Во иднина ќе се градат Фаза 2 – наводнување на околу 3500 ха и Фаза 3 – производство на електрична енергија на околу 48 GWh. Исто така општина Пробиштип има иградено современа пречистителна станица, со ултрафилтрација за преработка на сировата вода од ходросистем „Злетовица“.</p>	<p><u>Општина Чешиново–Облешево:</u> Територијално зафаќа многу мала површина од заштитеното подрачје, односно јужниот дел од Осоговските Планини со брдски пасишта кој е од интерес за развој и поддршка на сточарството во овој регион.</p> <p><u>Општина Македонска Каменица:</u> Пат Македонска Каменица-Крива Паланка, Локални патишта: Моштица, Саса, Дулица и Цера, УП за село Цера и село Дулица; Определување викенд зона УП за село Саса, Мала Тураница; Заштитна зона на зафати за води на Сашка Река, Горештичка Река, Моштичка Река; Загадувачка индустрија во согласност со УПС за село Саса.</p>
<p><u>Општина Чешиново–Облешево:</u> Територијално зафаќа многу мала површина од заштитеното подрачје, односно јужниот дел од Осоговските Планини со брдски пасишта кој е од интерес за развој и поддршка на сточарството во овој регион.</p> <p><u>Општина Македонска Каменица:</u> Пат Македонска Каменица-Крива Паланка, Локални патишта: Моштица, Саса, Дулица и Цера, УП за село Цера и село Дулица; Определување викенд зона УП за село Саса, Мала Тураница; Заштитна зона на зафати за води на Сашка Река, Горештичка Река, Моштичка Река; Загадувачка индустрија во согласност со УПС за село Саса.</p>	<p><u>Општина Кратово:</u> На Осоговските Планини има донесено УП за село Нежилово (комунална инфраструктура, викенд-куќи и спортски и рекреативни центри). Ова населено место е надвор од границата, но, сепак, во близина на заштитеното подрачје.</p>

Б.3.4. Економски активности (Стопански дејности)

Б.3.4.1. Шумарство

Шумите и шумските ресурси имаат посебно значење на Осоговските Планини. Тие се еден од најраспространетите природни ресурси на Осоговските Планини и исполнуваат голем број еколошки, социјални и економски функции.

Од 50-тите години на минатиот век, заедно со формирањето на првите шумски стопанства во Република Северна Македонија е воведено и таканаречено планско стопанисување со шумите, кое се карактеризира со изработка на 10-годишни планови за стопанисување со шумите. Со овие планови се опфатени шумско-просторни целини таканаречени шумско-стопански единици. На подрачјето на Осоговските Планини формирани се четири шумски стопанства со седиште во следните градови: Кочани, Делчево, Кратово и Крива Паланка. Овие шумски стопанства од 1998 година се во состав на еден правен субјект, односно Јавното претпријатие „Национални шуми“ - Скопје.

Целата територија под шума во границите на ЗПр „Осоговски Планини“ е поделена на 9 шумско-стопански единици и тоа: „Крива Река-Станечка Река“, „Дренак-Лисец“, „Црн Врв-Бреза“, „Емиричка Река“, „Злетовска Река“, „Осогово I“, „Осогово II“, „Цера-Пресека“, „Каменица“. Преглед на површината на шумско-стопанските единици и површината на шумско-стопанската единица која е вклучена во заштитеното подрачје е даден на табелата подолу.

Табела бр. 8.- Преглед на шумско-стопанските единици во ЗПр „Осоговски Планини“

Реден број	Шумскостопанска единица	Површина ШСЕ (ха)	%	Површина ШСЕ во ЗПр „Осоговски Планини“ (ха)	%
1.	„Крива Река-Станечка Река“	8.095,12	15,69	1.942,29	6,53
2.	„Дренак-Лисец“	7.444,75	14,43	1.347,51	4,53
3.	„Црн Врв-Бреза“	3.820,83	7,40	2.136,82	7,18
4.	„Емиричка Река“	4.206,12	8,15	4.208,68	14,14
5.	„Злетовска Река“	6.545,65	12,68	5.445,62	18,29
6.	„Осогово I“	6.332,51	12,27	6.327,08	21,26
7.	„Осогово II“	5.705,00	11,05	5.413,53	18,19
8.	„Цера-Пресека“	4.750,60	9,21	2.586,06	8,69
9.	„Каменица“	4.707,27	9,12	358,45	1,20
ВКУПНО		51.607,85	100,00	29.766,04	100,00

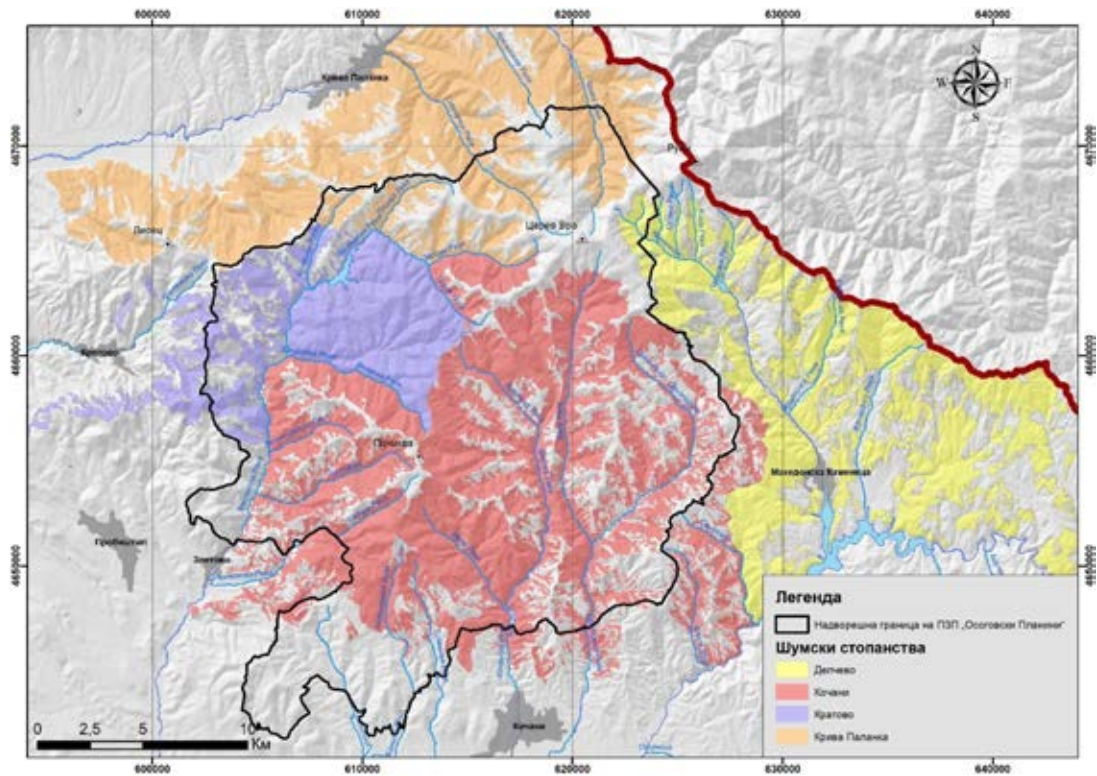
На Осоговските Планини се среќаваат широколисни, иглолисни и мешани шуми. Широколисните шуми во најголем дел се составени од автохтони видови дрвја, додека најголем дел од иглолисните и мешаните шуми се создадени по пат на пошумување на голи или деградирани шумски површини.

Вкупната шумска површина (шумски чистини и шума) која е опфатена со шумско-стопански единици и подружници кои гравитираат на подрачјето на Осоговските Планини изнесува 32.330,77 ха, од кои 29.432,62 ха или 91 % се обраснати со шума. Во шумите е сконцентрирана дрвна маса од 3.590.780 м³ или 122 м³/ха. Годишниот тековен прираст изнесува 67.106 м³ или 2,28 м³/ха. Треба да се има предвид дека повеќето шумско-стопански единици само делумно се опфатени во границите на заштитеното подрачје. Во северозападниот дел од ЗПр „Осоговски Планини“ има уште околу 1000 ха под шума кои не се опфатени со шумско-стопански единици и за кои не се изработени планови за стопанисување со шумите.

Околу 50 % од шумите на Осоговските Планини се од генеративно (семено) потекло што укажува на тоа дека овие шуми се со форма блиска до природната, односно мерките на управување и стопанисување во минатото не предизвикале промена на нивната структура и форма, додека 46 % од шумите се од вегетативно (изданково) потекло. Кај овие шуми практиките во минатото придонеле до тоа шумите да се претворени во пониска одгледувачка форма, поради што тие се обновиле од изданци. Околу 4 % од шумите се подигнати по вештачки пат и се одгледуваат како шумски култури, односно шумски плантажи.

Според составот на шумата 69 % од шумските состоини се чисти, односно составени од еден вид на дрво, а 31 % се мешани, односно составени од 2 или повеќе видови дрвја. Од чистите насади 93 % се лисјарски видови, а 7 % се иглолисни. Од мешаните состоини 89 % се мешани лисјарски видови, 5 % се мешани лисјарски и иглолисни видови, а 6 % се мешани иглолисни видови.

Слика бр. 25. - Преглед на шумски стопанства и шумско-стопански единици на Осоговските Планини

На подрачјето на Осоговските Планини најзастапени се буковите шуми кои се распространети на 51 % од површината под шума. Во нив е сконцентрирана 76 % од вкупната дрвна маса на подрачјето. Според тоа, тие се и најзначајни за стопанисувањето со шумите и во нив се изведуваат редовни стопански активности.

Вообичаено, при изведувањето на редовните шумско-стопански активности се користи околу 54 % од тековниот годишен прираст. Ваквиот концепт е во насока на зголемување на количините на дрвна маса во шумите. Главниот етат се остварува во најголем обем од буковите шуми, а потоа од дабовите и шумските плантажи. Реализацијата на етатот е вршена преку различни типови на обновителни сечи при што во изданковите шуми од даб (но и во бука) користени се чисти сечи, во буковите едновозрасни шуми осеменителни сечи, во буковите разновозрасни и мешани шуми се користени пребирни сечи, а во младите шуми се користени одгледувачки сечи во прв ред прореди, како и санитарни сечи во опожарени, оштетени или заболени шумски состоини.

Паралелно со реализацијата на етатот вршени се и мерки за поттикнување и потпомагање на обновителните процеси на шумите. Во одредени делови, во деградираните и слабо продуктивни месторастења вршени се и мерки за пошумување со кои, главно, се внесувани иглолисни видови дрвја од алохтоно потекло. На целата територија на подрачјето преземани се и мерки за заштита на шумите од: појава на шумски пожари, растителни болести, каламитети од штетни инсекти, бесправни сечи и слично.

Досегашните практики на стопанисување иако, генерално, имале позитивно влијание врз севкупните состојби со шумите, како и зголемувањето на површините под шума, сепак, имаат и доста недоследности. Пример, при изборот на сечата земани се предвид прирастот, структурата и состојбата на шумата без, притоа, да се земаат предвид и другите природни вредности како што се: зачувувањето на биолошката разновидност, богатството со животински и растителни видови и влијанието на сечењето на шумата врз нив, пределните вредности, шумските делови со високи природни вредности и др. Причина за тоа е постојниот концепт на организираност и управување со шумите, кој заостанува во имплементирањето на посовремени

и поеколошки принципи во стопанисувањето со шумите (не се применуваат комбинирани методи на стопанисување, не се издвоени шумите со висока конзервациска вредност, не е воведен концептот на одржливо стопанисување со шумите, нема сертификација на шумите, како доказ за одржливо управување, не се воспоставени подрачја по Натура 2000 итн.).

Б.3.4.2. Други шумски производи

Користењето на недрвни или други шумски производи во Република Северна Македонија е регулирано со законските прописи содржани во Законот за шуми член 72 („Службен весник на РМ“, бр.64/2009 и соодветните измени и дополнувања) и Правилникот за видовите на други шумски производи и начинот на користење и собирање на други шумски производи („Службен весник на РМ“, бр.155/2011), како и Законот за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр. 67/2004 и соодветните дополнувања) и Листата на засегнати и заштитени диви видови растенија, габи и животни и нивни делови („Службен весник на РМ“, бр. 15/2012).

Генерален опис за состојбата или интеракцијата која ја има локалното население со природните ресурси во Осоговскиот Регион е даден во Студијата за социоекономско истражување на Осогово (Натура Нова, 2009) како и анализите дадени во Студијата за валоризација за предлог подрачјето за заштита „Осоговски Планини“ во категоријата заштитен предел од 2019 година. Студиите покажуваат дека значителен број од локалното население (67 %) претежно во руралните средини е директно или индиректно вклучено со активности за собирање на диви шумски плодови од природата. Истакнато е собирањето/користењето на лековити растенија (претежно *Hypericum perforatum*, *Thymus serpyllum*, *Vaccinium myrtillus*, *Primula veris*, *Origanum vulgare*, *Urtica dioica*, *Tilia* sp и др), печурки (*Boletus edulis*, *Cantharellus cibarius*, *Marasmius areades*, *Morchella conica*, *Cratarellus cornucopoides* и *Amanita cesarea*) и шумско овошје (*Crataegus monogyna*, *Rosa canina*, *Castanea sativa*, *Prunus spinosa* и др).

Дополнително проучување на интеракцијата на локалното население со природните ресурси користејќи интердисциплинарен методолошки пристап од полето на етно-ботаника беше спроведено во текот на 2018 година. Имено, низ целата територија на Република Северна Македонија е забележен недостиг на квантитативно проучување кое реално би го прикажало значењето на традиционалните ботанички сознанија кон зачувување на биолошката разновидност (Rehner 2014, 2017, 2018). Етничката, религиозната, културната и јазичната комплексност на Осоговскиот Регион, како и различното културно богатство, дава добра основа за собирање на етноботанички информации. Од вкупниот број регистрирани лековити и ароматични растенија 225 вида, излистани во Студијата за состојбата со биолошката разновидност во РМ (МЖСПП, 2003) во Осоговскиот Регион беше евидентиран сосема мал број на лековити и ароматични растенија (ЈАР) (вкупно 20 видови) кои се користат во таканаречената етнотерапија (Табела на стр. 224, во поглавје Г.1.1.1.). Меѓу најупотребуваните растителни видови од страна на локалното население се: боровинка, оригано, смрека, јаглика, жолт кантарион, црвен кантарион, мајчина душица, ајдучка трева, лисичарка, вргањ, капина и др.). Исто така, бројот на габи (17 видови) (0.) и 14 видови шумски плодови (ШП) (Г.1.1.3.) користени од локалното население е низок. Меѓутоа, повеќето од анкетираниите лица се изјаснија дека истите се искористуваат прекумерно. Направена е оценка на ризикот, врз база на десет критериуми за приоритизација на видовите кои се користат (види подрачјето 0.):

Иако според критериумите за приоритизација се издвојуваат видовите *Agaricus campestris*, *Amanita caesarea*, *Boletus reticulatus*, *Cantharellus cibarius*, *Macrolepiota procera*, *Calocybe gambosa*, *Morchella conica* и *Marasmius oreades*, особено внимание треба да се посвети само за видот *Amanita caesarea* со оглед на тоа што истиот вид е вклучен на Црвената листа на габи. Исто така, видовите *Morchella conica*, *Morchella esculenta* и *Amanita muscaria* заслужуваат

особено внимание бидејќи истите имаат ограничена распространетост во Осоговскиот Регион (0.)

Општата слика е дека во Осоговскиот Регион нема одржливо собирање на природни ресурси и дека нема обиди кај локалците за култивирање автохтони лековити и ароматични растенија. Обично, во овој регион се забележува култивирање на неавтохтони растенија како аронија, гоци бери и одреден вид на комерцијални габи.

Собирачите на лековити и ароматични растенија, шумски плодови и габи, главно, се лица со ниски месечни приходи и со понизок социјален статус за кои собирањето претставува единствен приход во семејството. Забележао е дека има зголемена побарувачка, а со тоа и зголемена продажба во форма на финални производи во вид на сокови, зачини, лековити капки, чаеви, џемови, мармалади итн.

Во врска со видовите и количините на другите шумски производи кои се собираат од Осоговските Планини нема точни податоци за количините што треба да се собираат. Единствено за боровинката е направена процена на продуктивноста на надземната биомаса (плодот и лиснатата маса која се користи во фармацевтската индустрија) со економска процена (Stefkov et al. 2014). Притоа, утврдено е дека вкупната биомаса на плодот од боровинката на Осоговските Планини е 249,11 т, а на лисната биомаса е 1459,4 т, што во согласност со економската вредност е еднакво на 1,6 и 0,5 милиони евра респективно (Stefkov et al. 2014).

Потребно е да се обезбедат соодветни обуки за одржливо собирање на лековити и ароматични растенија, шумски плодови и габи за собирачите но и за самите фирми откупувачи. Исто така, треба да се разгледа можноста за култивирање на неколку видови лековити и ароматични растенија, со посебен акцент на видот *Origanum vulgare* L., кој не само по фреквенцијата на употребата туку и по податоците за продажба се издвојува од останатите видови.

Преголемата експлоатација на лековити и ароматични растенија сигурно претставува закана за природните ресурси. Заканите за локалните ресурси во проектниот регион (ЈАР, ШП и габи) претставуваат растечка грижа не само за конзерваторите, туку и за самите корисници на ресурсите. Потребно е управувачот да обезбеди услови за одржливо користење на други шумски плодови и поголем приход за корисниците. Исто така, потребно е да се поттикне продажбата на финални производи, кои можат да бидат брендирани со ознака со потекло од заштитеното подрачје. Мерките и активностите поврзани со одржливо користење на други шумски плодови се разработени во Програма II (0.)

Б.3.4.3. Лов и риболов

Ловот и риболовот во Осогово се ограничени активности делумно заради законски регулираниот лов на дивеч низ планинскиот масив, а делумно заради намалување (ако не и губење) на речниот рибен фонд таму каде што се изградени мали хидроелектрани, кои, иако се проектирани со рибни патеки, не е сигурно дека е направено ревизија дали тие рибни патеки, воопшто, функционираат.

Користењето на рибниот фонд во подрачјето се врши од страна на концесионери и во согласност со Законот за рибарство и аквакултура („Службен весник на РМ“ бр.7/2008 со соодветни дополнувања). Во ЗПр „Осоговски Планини“ во зоната за одржливо користење се наоѓаат две вештачки акумулации („Кнежево“ и брана „Гратче“), а риболовни активности се одвиваат само на брана „Гратче“, каде постои и концесионер. Во зоната за одржливо користење во рамките на заштитениот предел се лоцирани три рибници, еден на Злетовска Река под манастирот „Свети Спиридон“, еден на Кочанска Река под браната „Гратче“ и еден нефункционален на Бела Река. Во непосредна близина на заштитеното подрачје лоцирани се уште неколку рибници на: Кркљанска Река, Дурачка Река и река Брегалница над Истибања.

На Осоговските Планини постојат 16 ловостопански единици, во согласност со поделбата на ловостопанските парцели во Република Северна Македонија (слика бр. 14), од кои 10 влегуваат во границите на ЗПр „Осоговски Планини“. Речиси целосно влегува ловостопанската единица „Полаки“, заедно со ограденото ловиште „Полаки“, потоа Главовица, Шталковица, Мушково, Борово, Руен, дел од Бања, Каменица, Соколарци, Добрево и Веница (Табела бр. 9). Во согласност со одредбите од Законот за ловство („Службен весник на РМ“, бр. 26/09) управувањето со дивечот во ловиштата се одвива според ловостопански основи кои ги изработува Секторот за уредување на шуми и ловишта и проектирање при ЈП „Национални шуми“ - Скопје. Во процесот на изработка на Планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ анализирани се ловостопанските основи и предложени се препораки за нивно ревидирање во согласност со дозволените мерки и активности во различните зони во заштитеното подрачје.

Слика бр. 26. - Ловиште „Полаки“

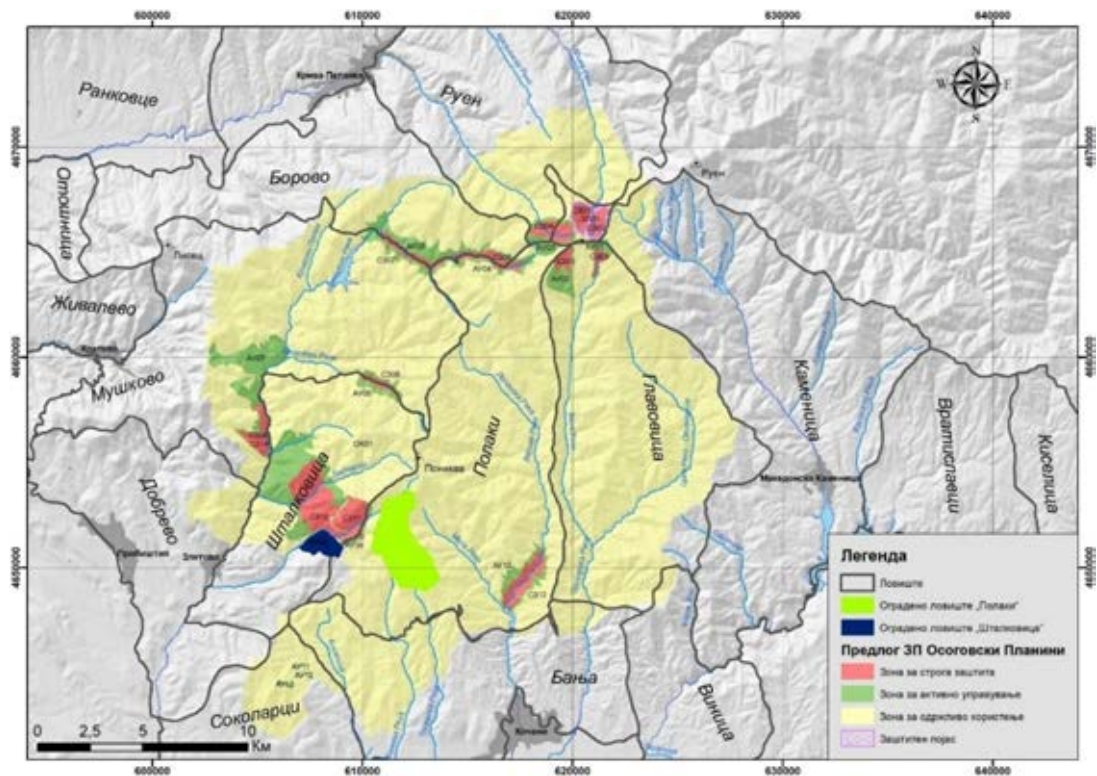
Со државното ловиште „Полаки“ управува ЈП „Национални шуми“, кои управуваат со дивечот на целата територија на ловостопанската единица „Полаки“. Со другите ловишта за крупен дивеч управуваат неколку концесионери: Здружение за лов (ЗЛ) „Осогово-Крива Паланка“, ЗЛ „Буковац-Кратово“, ЛД „Македонска Каменица-Саса“ и ЛД „Про-Лов Пробиштип“. Ловостопанската единица „Бања“ за ситен дивеч не е под концесија. Сите концесионери се обврзани и постапуваат во согласност со договорите и законските прописи за лов и се стремат кон унапредување на ловниот туризам во подрачјето.

Листа на ловостопански основи со важност и концесионери, површина на ловостопанска основа, површина во ЗП со % и површина по зони со %.

Табела бр. 9. - Преглед на површините на ловиштата со проценти по зони

Ловиште	Вкупна површина на ловиште (ха)	Површина во ЗП Осоговски Планини(ха)	% на ловиште во ЗП по зони
Бања	9.007,06	3.099,09	34,41 %
Зона за одржливо користење		3.099,09	34,41 %
Борово	8.809,92	2.512,01	28,51 %
Зона за активно управување		297,79	3,38 %
Зона за одржливо користење		2.080,50	23,62 %
Зона за строга заштита		133,72	1,52 %
Добрево	7.958,11	655,51	8,24 %

Зона за одржливо користење		655,51	8,24 %
Главовица	11.535,63	10.446,89	90,56 %
Зона за активно управување		204,90	1,78 %
Зона за одржливо користење		10.135,88	87,87 %
Зона за строга заштита		106,11	0,92 %
Македонска Каменица	15.918,42	759,85	477,34 %
Заштитен појас		3,73	0,0234 %
Зона за активно управување		9,44	0,0593 %
Зона за одржливо користење		746,13	468,72 %
Зона за строга заштита		0,55	0,0034 %
Мушково	13.441,90	8.458,68	62,93 %
Зона за активно управување		709,55	5,28 %
Зона за одржливо користење		7.534,37	56,05 %
Зона за строга заштита		214,76	1,60 %
Полаки	12.824,26	12.575,33	98,06 %
Зона за активно управување		376,61	2,94 %
Зона за одржливо користење		11.896,30	92,76 %
Зона за строга заштита		302,43	2,36 %
Полаки – оградено ловиште	866,20	866,20	100 %
Зона за одржливо користење		866,20	100 %
Руен	10.851,48	3.127,78	28,82 %
Заштитен појас		4,55	0,04 %
Зона за активно управување		64,96	0,60 %
Зона за одржливо користење		2.983,17	27,49 %
Зона за строга заштита		75,10	0,69 %
Шталковница	7.140,17	5.065,08	70,94 %
Зона за активно управување		824,12	11,54 %
Зона за одржливо користење		3.497,49	48,98 %
Зона за строга заштита		743,47	10,41 %
Соколарци	8.979,75	1.290,73	14,37 %
Зона за активно управување		22,59	0,25 %
Зона за одржливо користење		1.268,14	14,12 %
Виница	9.765,35	121,68	1,25 %
Зона за одржливо користење		121,68	1,25 %

Слика бр. 27. - Ловишта во рамки на предлог ЗП „Осоговски Планини“

Ловот во Осоговскиот Регион, според податоците добиени со социоекономското истражување се одвива на многу места низ Осогово. Всушност, изгледа дека се лови низ цело Осогово, и покрај тоа што постојат правила, тендери, дозволи и др. што го регулира ловот на диви животни. Концесионерот управува со дел од подрачјето за ситен дивеч.

Интервјуираните лица од селата Борово, Станци, Кркља и Жидилово сметаат дека ловот непречено се одвива горе во планината, на државен атар. Од село Дурачка Река ги посочија локациите Бела Вода, Калин Камен, Тораница. Од село Конопница посочија дека често се оди на лов горе по планините, Калин Камен, исто како и од село Б'с. Од селото Мождивњак, кое е поблиску до Општина Ранковце, како и селото Одрено ја посочија локацијата Лисец како место за лов. Од село Опила го проширија просторот на лов, не само кон Лисец, туку и кон Герман, но и П'клиште. Од село Мушково велат дека се лови насекаде, каде не е забрането. Од село Горно Кратово како ловно место ја посочија Османова Чука, во Железница се лови околу селото. Одговорот од испитаниците од село Шталковица дека се лови во и кон Пониква, беше потврдено и од село Зеленград, како и од село Јамиште кои периметарот на лов го проширија и кон Крива Паланка, но и кон Кочани. Мештаните од село Нивичани често одат на лов од селото нагоре кон Пониква до Царев Врв, додека од село Пантелеј ловат кон Црна Вода. Мештаните од село Бели ловат насекаде по планината, додека од Полаки ловат по подножјето на Осогово. Од село Костин Дол не ловат често, туку само повремено „викендашки“ и ловат само „викендаши“. Во село Небојани сметаат дека иако не добиле тендер и имаат забрана, но тоа не треба да ги спречи да ловат. Во Пониква се држат до прописите за лов, исто како и во селата Јастребник и Саса. Исто така во село Лешки ловат низ планината. Од село Горно Гратче одат на лов кон Полаки, од селата Истибања и Дулица одат над Безиково и Калиманци, како и локално, слично како и во село Цера кои немаат проблем да ловат околу манастирот „Покровита Богородица“ – Еленец.

При изработката на овој План за управување со подрачјето, детално се анализирани актуелните планови за користење на дивечот и рибниот фонд, земени се предвид активностите присутни на теренот, во консултација со дел од засегнатите страни, разгледани се можностите

за вградување на ловните активности како дел од Планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“.

Б.3.4.4. Земјоделство

Иако Осоговскиот Регион е еден од најзначајните рударски региони во Република Северна Македонија (карактеристична стопанска гранка на Осоговието, каде работат голем број жители), сепак, земјоделството (а особено сточарството) е една од поважните стопански гранки од овој регион. Заради поволните услови и достапните ресурси, оние што живеат или, пак, се редовно присутни во опфатот на заштитеното подрачје и кои редовно се занимаваат со земјоделство, всушност се занимаваат со сточарство, и со градинарство, но повремено и со овоштарство.

Дури и оние кои се иселиле од селата, сè почесто се враќаат назад во селата, со цел да обезбедат прехранбени продукти за домаќинството. Производите што ги одгледуваат на сопствениот имот ги консумираат свежи или ги преработуваат во други производи, притоа обезбедувајќи храна за другите сезони, главно, за зимскиот период. Количеството на производство не надминува граници од кои може да се заработи, туку истото најчесто е наменето само за потребите на семејството, вклучително и нивните потомци кои веќе не живеат во руралните средини, туку во локалните градови, другите поголеми градови во државата или во странство. Доколку не успеат да го консумираат количеството производи, тогаш го даваат за понатамошна продажба на зелените пазари. Но, само мал дел од домаќинствата го продаваат вишокот на производи на локалните пазари. Ова не значи и дека нема производство кое завршува на пазарот, во насока да се заработат средства за живеење, туку дека постои тенденција на враќање на руралните имоти во планинските предели, со цел обезбедување на продукти за прехрана. Најчесто може да се сретнат вакви, условно кажано „повратници“ во населените места кои се поврзани со патна инфраструктура и кои се достапни во најдобар случај од април до октомври а во најлош случај и до ноември. Посебно вакви начини на живот се среќаваат во Крива Паланка, Македонска Каменица и Кочани.

На Слика бр. 28. - Земјоделски површини по категории на користење, општини и површина е прикажан односот на различните категории на обработливи површини (ораници и бавчи, овоштарници, лозја и ливади) со пасиштата во општините од Осоговскиот Регион. Статистичките податоци за земјоделските површини се однесуваат за целата територија на општините кои гравитираат кон Осоговскиот планински масив.

(Извод: ДЗС, Полјоделство, овоштарство и лозарство, 2017)

Слика бр. 28. - Земјоделски површини по категории на користење, општини и површина

Б.3.4.5. Растително производство

Земјоделското производство, во ниските делови на Осоговскиот Регион, кое е организирано на поголеми површини е пазарно ориентирано со високи вложувања. За него се користи регистриран семенски и саден материјал и земјоделците добиваат субвенции од државната програма за поддршка.

Слично на трендот во Република Северна Македонија, житните култури се одгледуваат на најголема површина. Една половина од неа е засеана со пченица, а веднаш по неа следат јачменот и пченката. Овие три житарки, заедно со ржта и овесот се застапени во сите пет општини кои имаат најголем дел од површината на заштитеното подрачје. Речиси сите локални популации од индустриските култури неповратно се загубени, со исклучок на мал број постари жители кои сè уште чуваат малку семе, најчесто од афион. Од фуражните култури на најголема површина е застапена луцерката, по неа граорот кој сочинува околу 8 % од производството во Република Северна Македонија. Останатите култури се одгледуваат на помали површини, од кои добиточниот грашок за сено само во општините Пробиштип и Кочани, а крмната пченка за зелена маса воопшто не се одгледува во петте општини. Речиси кај сите фуражни култури видливо е намалување на производството во последниве неколку години. Во Осоговскиот Регион се произведува 10 % од вкупното количество компир произведено во Република Северна Македонија. Во споредба со 2007 година површините се речиси тројно зголемени во Кратово и малку во Крива Паланка, додека во другите општини се намалени. Од друга страна, производството во Пробиштип е двојно зголемено на помали површини. Од градинарските производи на најголеми површини се одгледуваат пиперки, домати, лубеници и дињи, додека површините со лук обезбедуваат околу 10 % од производството во Република Северна Македонија. Споредено со 2007 година, во Кратово се зголемени површините под сите градинарски култури, од кои дел воопшто не се одгледувале пред 10 години, а спротивно, во Кочани многу од нив се одгледуваат на помали површини. Од зрнестите легуминозни култури најмногу е застапен гравот, додека грашокот и леќата полека се губат од производството, слично како и наутот и сојата кои во минатото се одгледувале на поголеми површини. Насадите со грав се зголемени во Кратово и Крива Паланка, а намалени во Кочани. Грашокот се одгледува само во Кратово, Крива Паланка и Кочани со значајно зголемени површини, додека леќата била застапена само во Кочани во 2007 година и на незначајни површини во Пробиштип. Од овошните култури најмногу се одгледуваат сливите кои се карактеристични за Источниот Регион. Речиси тројно помалку се застапени јабољката, а од нив двојно помалку крушите и вишните. Останатите овошки се одгледуваат во многу помал број, но забележително е дека производството на круши и ореви учествува со по 13 % во вкупното производство на овие култури во Република Северна Македонија. Во 2017 година бројот на овошни дрвја од сите култури, освен од дуњи, е зголемено во Пробиштип. Бројот на круши, дуњи, сливи и кајсии се намалува во повеќе општини. Бадеми се одгледуваат само во Кочани и Кратово и во последните 4 години и во Пробиштип. Во општините Кочани, Кратово и Пробиштип се намалуваат насадите со винова лоза, а особено производството на грозје (t), при што во Кочани од 126 ха статистички, воопшто не е заведено производство на грозје.

Растителниот диверзитет кој се користи за земјоделски цели, покрај комерцијалните генетски ресурси (регистрали сорти, селекциски материјал) и дивите сродници на културите, се состои и од автохтони или локални сорти. Овие сорти (сорти на земјоделците или примитивни сорти) не се создадени од селекционерите туку со генерации се одржуваат од локалните жители или малите земјоделци во областа на одгледување, кои вршат нивна индиректна селекција (подобрување) преку избор на семе за сеидба. Локалните сорти претставуваат критичен извор на гени за адаптивност на стресови и особено за вкус и квалитет, а се класифицирани како најзагрозени растителни генетски ресурси (Ceccarelli, 2012). Во Република Северна Македонија сè уште се одржува исклучителна разновидност од локални сорти во руралните населени места, особено во планинските и непристапните региони какви што можат да се сретнат и на Осоговските Планини. Овој факт е од особено значење за подрачјето кое се предлага за заштита бидејќи опфаќа повеќе такви локации. Бидејќи

одржувањето на локалните сорти зависи директно од човечките активности, депопулацијата на овие области ќе придонесе голем дел од нив да исчезнат во блиска иднина.

Една од најспецифичните карактеристики на Осогово е Осоговскиот рурален предел, чиј матрикс е составен од пошумено земјиште, петна од маала, ливади и ниви. Земјоделството на повисоките делови од Осогово, за разлика од ниските делови, е екстензивно и се одвива на мали земјоделските парцели (0,1-0,5 ха) кои се фрагментирани и дисперзирани на повеќе локации. Најмногу се одгледуваат компири и грав (чиешто производство почесто е наменето за продажба), потоа 'рж и овошки (сливи, круши, јаболка, цреши, вишни, кајсии, јаткасти плодови). Речиси сите домаќинства, во градините или на мали парцели во близина на нивните куќи, одржуваат локални и автохтони популации и сорти барем од една култура. Најчесто градинарското производство е комбинирано - се среќаваат домотот (розевиот јабучар, црвениот јабучар, како и воловско срце), пиперката (посебно тенкиот пипер), и тиквата (тнр. балка), но и обичната тиква. Секако, не изостануваат кромидот, лукот и празот. Од житните култури најчесто се среќава пченката, која се користи за лична употреба или како дохрана за домашните животни, но и нешто 'рж и јачмен.

Најголемото богатство, не само од аспект на разновидноста на културите, туку и на локалните сорти од една култура, е застапено во градините на жителите во руралните области.

Легуминози: Најголем број различни локални сорти се одржуваат од гравот (*Phaseolus vulgaris*), од кој се собрани 335 податоци, од двата подвиди: висок (*ssp. volubilis*) и низок (*ssp. nanus*). Покрај тоа, регистрирани се и 10 примероци од крупниот грав (*Phaseolus coccineus*) кој жителите од овој регион го нарекуваат биволар или бакла, главно, лоциран во микрорегионите Саса, Мушково и Кнежево, а ретко застапен во Република Северна Македонија. Во минатото боранијата била многу позастапена, а денес се одгледува помалку поради кусиот период на користење. Лоцирани се 30 податоци за боранија за различни локални високи и ниски сорти. Други легуминози, како папуда (5), наут (9), лека (3), соја (2) и грашок (1) и фуражните - граор (2) и уров (5) се одгледуваат многу поретко.

Градинарски култури: Во градините најзастапени се локалните сорти од домотот (60 податоци), пиперката (119) и тиквата (113), додека од другите култури жителите често купуваат семе. Најголем број локални сорти одржуваат од пиперот, а најмногу е застапен везениот пипер кој на глобално ниво се одгледува само во Република Северна Македонија и пограничните делови од Косово, Албанија и Србија. Затоа, итно е потребна негова заштита (со ЕУ ознака за географско потекло). Од домотот најраширени локални сорти се розевиот и црвениот јабучар, како и воловското срце. Само две фамилии (во селата Лесново и Дурачка Река) одржуваат локална сорта со жолт плод, кој традиционално се користел во време на пости кога не се јадела црвена храна и сорта со црвен крушовиден домот кој се користи и за слатко (во селата Оризари и Мождивњак. Лоцирани се и податоци за краставици (9), тиквици (5), зелка (3) и марула (2). Единствената стара сорта компир (стар планински) е лоцирана во селото Пантелеј. Имајќи предвид дека денес речиси и не можат да се најдат локални сорти компир во Северна Македонија и дека жителите од овој регион го произведуваат за продажба, многу посоодветно е во заштитеното подрачје да се рашири и одгледува оваа сорта. Од луковите култури регистрирани се 8 податоци за кромид, од кои еден за стара сорта чепрњак, 13 за лук (бел и црвен) и само 2 за праз. Од лубеницата сè уште се одржуваат локални сорти (13 податоци, од кои 5 за зимна и 1 за слатко кои се многу поретки), како и од дињата (10), додека за лејката се регистрирани само 4 податоци.

Житни култури: Најголема разновидност на сорти има од пченката, од која се собрани 89 податоци меѓу кои има ретки форми на пуканка. Податоците за пченицата (11) се однесуваат на стари комерцијални сорти кои веќе не се одгледуваат во широко производство. Од другите култури најмногу податоци се регистрирани за јачмен (14), овес (12) и 'рж (7), додека локалните сорти просо (2), сирак (2) и ориз (1) исчезнуваат. Имајќи предвид дека потребата од 'рж и овес на пазарот се зголемува, а Осоговскиот планински Регион е идеален за нивно одгледување, двете култури можат да се промовираат за широко производство во

регионот. Две семејства (од Злетово и Бели) сè уште одгледуваат сирак за правење метли, стари сорти просо (за храна за птици) се лоцирани во Нивичани и Истибања, а од оризот само една фамилија од Истибања одржува стара сорта.

Индустриски култури: Иако се одгледувале на големи површини пред неколку децении, денес нема производство од многу индустриски култури. Регистрирани се само 2 податока за локална сорта белосемен и 2 за синсемен афион (во село Нивичани).

Овошни култури: Иако старите сорти овошки во градините и полињата жителите често ги заменуваат со нови, сепак, стари сорти или дивоникнати овошни дрвја сè уште можат да се најдат во многу села во ридско-планинските делови, главно, како единечни дрвја, често покрај патиштата, на ливадите или во напуштени области. Најголема е разновидноста на стари сорти круши со локални имиња: кантарка (или кантаруга), бегрем (сушалка), илинденка (или илинка), скоруша, сињак, трупњак, медова, зимовница (или зимна), благуна, раичка, туршијарка, кандилка, маслевка и др. Слична е состојбата и со сортите јаболка: тетовка, кожена, петровка, лепоцветка, зимна кисела (киселачка), циганка, лаковичка, бошњанка, ваковичка, тимочанка, бугарка, будимка, чучевка, градинарка, стар јонатан и делишес (жолт, златен и црвен). Од сливите најзастапени се џанката, сината слива (банска, чачанка, стенли) и магарешка слива (бела и сина).

Единствен овоштарник со колекција од стари сорти круши има во Пробиштип, каде колекционерот на 2,5 ха одгледува караманка, водењак, цариградско авче, лубеничарка и илинка. Покрај тоа, во селото Б'с е лоциран колекционер кој самоиницијативно на мала површина одржува стари сорти круши - трупњак и кандилка; јаболки - тетовка, лозјанка, јонатан, дивјачка (100-200 години старо дрво), петровка, сура, циганка, стар делишес, блага бела (која се наоѓа ретко) и ас петрич; сливи - џанки, стара модра и магарешка бела; стара малина; стара вишна; дива цреша и винова лоза со ситно темно зрно. Овие колекции може да се искористат за добивање саден материјал од сортите, со што тие ќе се размножат и зачуваат во регионот.

Најголема закана за опстанокот на локалните сорти е иселувањето на младата генерација во урбаните средини и во странство. Многу локални сорти, па дури и култури, веќе се загубени. Старите сорти овошки се под закана од исчезнување бидејќи голем дел од дрвјата се сушат како последица од различни болести или неконтролирано се сечат поради пренамена на површината, нивна замена со нови сорти или за огрев.

Б.3.4.6. Сточарство

Сточарството со низок интензитет е карактеристика на регионот на Осоговскиот масив и игра значајна улога во моделирањето на пределната и биолошката разновидност. Прекумерното напасување на добитокот, од една, и малото присуство на добиток, од друга страна, во двата случаја може да резултира со промени во флористичкиот состав и закана кон некои растителни заедници.

Производните системи во говедарството, овчарството и козарството во регионот на Осоговските Планини имаат екстензивен карактер, со традиционална фармска практика без разлика дали се одликуваат со преселба на високопланинските пасишта (полуномадски) или со напасување на селските атари и сопствени ливади (стационаран). Податоците од анкетите за типот на структурата на фармите, се во согласност со генералните податоци за општините во регионот. Од вкупниот број анкетирани фармери со овчарство се занимаваат 67 %, така што кај домаќинствата во селата под 700 м н.в., овој процент е поголем (73 %) од оној кај втората група села каде тој изнесува над 700 м н. в. (58 %).

Во првата група села (< 700 м н.в.), 63 % од испитаните домаќинства се специјализирани и одгледуваат еден вид добиток. Така, 26 % од нив се крварски, 68 % овчарски и 5 % козарски фарми. Останатите 36 % од анкетираниите домаќинства припаѓаат на типот мешани фарми со најголема застапеност на оние со овци и говеда од 45 %.

Во говедарството доминираат мелези на локална буша со благородни раси но, иако ретко, се среќаваат и автохтони буши. Вкупниот број на говеда во општините на регионот изнесува околу 14.000 грла додека, пак, вкупното учество на говедата во микрорегионите на шесте општини изнесува 26,14 % од вкупниот број. Големината на говедарските фарми е мала со најголема застапеност на оние во рангот од 1 до 5 крави, по кој доаѓа категоријата од 5 до 20 крави.

Слика бр. 29. - Бачило на Пониква (од неодамна е напуштено)

Овчарството во регионот е претставено со мелезите на домашната овчеполска праменка со мерино раси (најчесто виртемберг) кои се најбројни во општините Пробиштип и Крива Паланка, по кои следи овчеполската овца. Според големината најмногу се застапени овчарските фарми кои по бројот на овци припаѓаат во рангот од 30 до 100 (од 34 % во Пробиштип до 56 % во Кочани) и од 101 до 300 овци (од 24 % во Крива Паланка до 45 % во Пробиштип).

Популацијата на кози во регионот ѝ припаѓа на балканската коза, нејзините мелези со благородни раси, пред сè, санската и алпина со најголема застапеност на козите во Кривоपालанечкиот Регион. Во козарството доминираат мали фарми со помалку од 5 кози, по кои следат оние од 6 до 30 кози.

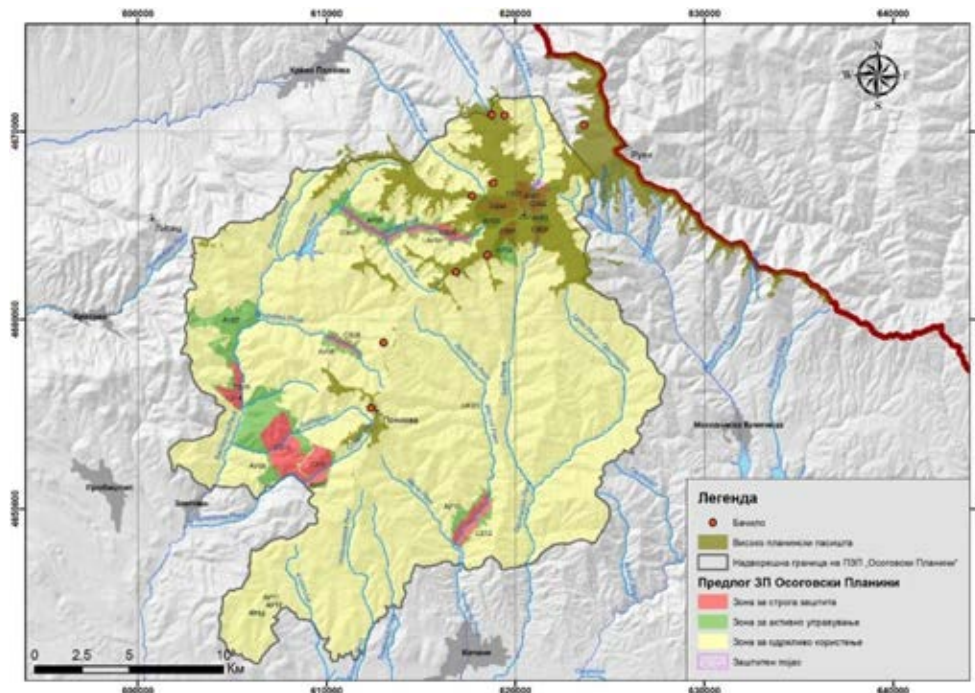
Биолошката разновидност кај домашните животни во регионот е претставена од домашна буша кај говедата, балканска коза кај козите и овчеполската овца кај овците. Одгледувалиштата на овие локални видови се категоризираат како индикативни, бидејќи без официјална морфолошка карактеризација и матична евиденција, не може да се тврди дека стадата се одгледуваат во чиста крв. Официјално може да се потврди присуството на автохтоната македонска медоносна пчела (*Apis mellifera macedonica*) на регистрирани локации. Грлата регистрирани како буша се среќаваат во целиот регион додека на територијата на Крива Паланка и Ранковце се забележани најмногу индикативни одгледувалишта на овчеполската овца и балканската коза.

Перманентното напуштање на полуномадскиот производен систем резултира со намалување на притисокот врз традиционалните летни пасишта на масивот. Од официјалната евиденција за 2018 година евидентно е значајното напуштање на пасиштата, а нивното искористување е сведено на околу 600 говеда и 300 овци, што е далеку под проценетиот капацитет на високопланинските пасишта на Осоговските Планини од околу 20.000 овци и 1.000 говеда. Анкетните податоци укажуваат дека ризикот од прекумерното искористување на пасиштата, според 90 % од вкупно анкетираниите не постои, додека 65 % од вкупниот број земјоделци сметаат дека „постои ризик од потенцијално намалување на природниот диверзитет преку закана по растителните и животинските видови“.

Пчеларството во општините на регионот е застапено со два репроцентра со капацитет од 700 до 800 пчелни семејства на автохтоната македонска медоносна пчела (*Apis mellifera macedonica*) и производен капацитет од околу 4.000 матици и роеви. Се одликува со стационаран карактер кај помалите одгледувачи (до големина од околу 30 семејства), односно со преселба на пчелите кај поголемите. Во последно време, карактеристична е диверзификацијата на производите од пчелите, така што покрај медот се произведува и широка палета на производи како матичен млеч, полен, восок, пчелин отров итн. Кај дел од уматичените семејства на автохтоната македонска медоносна пчела (*Apis mellifera macedonica*) кои беа посетени се произведуваат и матици. Со пчеларство, претежно, се занимава постарата популација (пензионери или лица кои ги загубиле своите работни места), но се зголемува трендот на млади пчелари (од 18 до 30 години), а често претставува дополнително занимање на локалното население. Медот и производите од мед од Осоговскиот Регион веќе имаат стекната репутација на производи со висок квалитет (Маркетинг анализа на ИПР, 2017).

Одржувањето и конзервацијата на автохтоните раси домашни животни во заштитеното подрачје треба да се состои во нивно искористување во одржливи системи на *in situ* заштита, понатамошна карактеризација, инвентаризација, мониторинг како и зачувување на генетската разновидност.

Пасишта. Голем дел од земјоделските површини во регионот се под ливади и пасишта. Искористеноста на ливадите е зголемена во сите општини, а производството е видливо зголемено само во Пробиштип.

Слика бр. 31. - Високопланински пасишта во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“

Податоците преземени од Јавното претпријатие за управување со пасишта (Табела бр. 10 и бр. Табела бр. 11) покажуваат дека процената за капацитетот на пасиштата на Осоговските Планини изнесува околу 5 овци/ха. Ситуацијата укажува речиси на целосно напуштање на пасиштата а нивното искористување е сведено на 260 говеда според Кратовската, односно на 270 овци и 350 говеда според Кочанската административна евиденција од подружниците на ЈП. Дел од пасиштата како што се: Тораница, Биљино, Калин Камен, Слана Бара, Бабина Чешма и Пониква, според евиденцијата на ПЕ на ЈП за пасишта во Кратово, располагаат со капацитет од околу 12.000 овци, а во моментот на нив речиси воопшто и да не престојуваат овци. За разлика од поранешната практика, кога голем дел од овците мигрираа од поширокото подрачје на денешниот Источен плански Регион, искористувањето на пасиштата денес е, претежно, преку добитокот кој припаѓа на микрорегионот. За илустрација, во осумдесеттите години на минатиот век, само на Бабина Чешма престојувале околу 2.000 овци кои мигрирале од Штип. Порано кон високопланинските пасишта на Осоговските Планини гравитирале и неколку поголеми комерцијални овчарски фарми, кои не припаѓале на општините на микрорегионот, а ги напасувале овците во текот на летниот период. Тие располагале со околу 7.000 овци ситуирани во текот на летото на локациите Љопено (1.000 грла), Пониква (1.500 грла), Калин Камен (4-5000 грла) итн.

Табела бр. 10. - Искористеност на пасиштата на Осоговските Планини 1

МАСИВ ОСОГОВСКИ ПЛАНИНИ/КРАТОВО									
Име на пасиштето		ха	Капацитет на пасиштето/броја добиток			Моментална искористеност/броја добиток			Регион од каде доаѓа добитокот
			Овци	Говеда	Коњи	Овци	Говеда	Коњи	
1	Тораница	30	3000			нема	120	/	Кривопаланечки
2	Биљино	120	1500			/	40	/	Кривопаланечки
3	Калин Камен	786	3100			/	100	/	Кривопаланечки
4	Слана Бара	350	1500			/	/	/	

5	Бабина Чешма	350	1500			/	/	/	
6	Пониква	400	2000			/	/	/	

Извор: ЈП за пасишта/подружница Кратово

Табела бр. 11. - Искористеност на пасиштата на Осоговските Планини 2

МАСИВ ОСОГОВСКИ ПЛАНИНИ/КОЧАНИ									
Име на пасиштето	ха	Капацитет на пасиштето/броја добиток			Искористеност/ броја добиток			Регион од каде доаѓа добитокот	
		Овци	Говеда	Коњи	Овци	Говеда	Коњи		
1	Маркова Стапка	7	35	7		/	15	/	Полаки
2	Полаки кп 268	1.5	5	1		/		/	Полаки
3	Полаки кп 3	307	1500	307		/	150	/	Полаки
4	Дервишница КП 11	60	300	60		129	54	/	Полаки
5	Маркова Стапка кп 100	65	325	65		40	10	/	Полаки
6	Дервишница КП 49	167	835	167		50	100	/	Полаки
7	Полаки кп 123	25	125	25		/	22	/	Полаки
8	Руменина Бука кп 217	19	95	19		/		/	Полаки
9	Полаки кп 3456	14	70	14		50		/	Полаки
11	Китка кп 1	146	730	146		/		/	Небојани
12	Влашки Колиби кп 18	35	175	35		/		/	Небојани
13	Црн Камен кп 3	63	315	63		/		/	Небојани
14	Ретки Буки кп 98	19	95	19		/		/	Небојани
15	Чиперник кп 21	50	250	50		/		/	Небојани
16	Свињодолско Присое кп 523	33	165	33		/		/	Небојани
17	Коњски Рид кп 34	60	300	60		/		/	Небојани

Извор: ЈП за пасишта/подружница Кратово

Од површините под пасишта во ЗПр „Осоговски Планини“ (19,5 %), најголем дел отпаѓа на површините под планински пасишта (57 %), види Табела бр. 12. Планинските пасишта се карактеристични за највисоките делови на Осогово (Калин Камен, Султан Тепе и Руен). Брдските пасишта и брдските пасишта со грмушки покриваат 40 % од заштитеното подрачје и најмногу се застапени на јужните и делумно западните падини на Осогово.

Табела бр. 12. - Површина на пасишта по зони во ЗПр „Осоговски Планини“

Реден број	ЗОНА	Површина (ха)	%
1.	Зона за строга заштита	465,34	4,34
2.	Зона за активно управување	429,47	4,01
3.	Зона за одржливо користење	9.747,98	90,94
4	Заштитен појас	76,40	0,71
ВКУПНО		10.719,19	100,00

*Извор (Катастарски податоци за искористеност на земјиште)

Мерките, пак, за управување/зачувување и/или ревитализација на пасиштата во зоните за заштита и активно управување се широк сет на континуирани мерки од кои од исклучителна важност е воспоставување на регистар на пасишта. Специфичните активности опфаќаат перманентна инвентаризација на пасиштата, следење на новонастанатите состојби (напуштање на пасиштата, планско и непланско (природно) пошумување, денационализација, узурпација, пренамената од пасишта во други категории на земјиште итн.). Императив претставува поголемата посветеност во проучувањето на ефектите од интензитетот на посење врз структурата на вегетацијата, разновидноста на растителните видови и растителните заедници.

Б.3.4.7. Индустија и рударство (користење на минерални сировини)

Рудниците и минералната експлоатација во Осоговскиот Регион се главниот извор на средствата за живот за голем број на домаќинства во Македонска Каменица, Пробиштип, Крива Паланка и Кратово. Користењето на минералните сировини се врши со надземна експлоатација за туф, габро и моноцити, додека за олово и цинк се користи подземна експлоатација. Во подрачјето е добиена една Дозвола за користење на вода (Слика бр, 32.).

Табела бр. 13. - Претпријатија што вршат екстракција на минерали во близина на ЗП „Осоговски Планини“

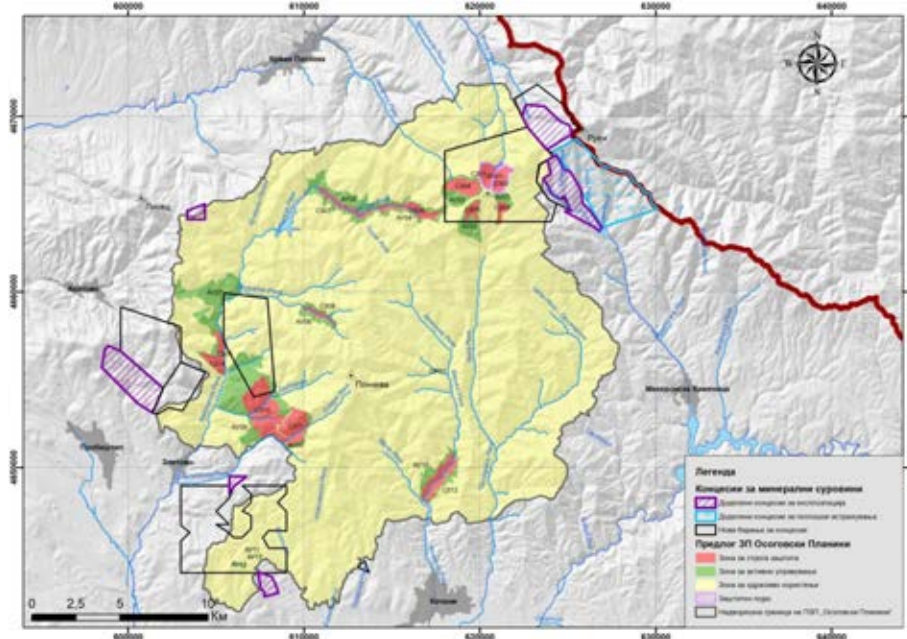
Име на фирма	Минерал	Локација	
ПИСЕНИК Цветан ДОО увоз-извоз Скопје	туф, габро, монционит	село Шталковица	Пробиштип
Рудник САСА ДОО Македонска Каменица	Олово	Саса, Свиња Река и Петрова Река	Македонска Каменица
СИЛГЕН РЕСУРСИС ИНТЕРНЕСНЛ експорт-импорт ДОО Кратово	бакар, злато и сребро	Плавица и Црн Врв	Кратово и Пробиштип
БУЛМАК 2016 ДООЕЛ Пробиштип	олово и цинк	Злетово	Пробиштип и Кратово
БУЛМАК 2016 ДООЕЛ Пробиштип	олово и цинк	Тораница, Сокол, Средно Брдо и Бачило	Крива Паланка

(Извор: интернет-страница на Министерството за економија на Република Северна Македонија)

При дефинирање на границите и зоните на ЗПр „Осоговски Планини“ беа водени интензивни и долги дискусии со рударскиот сектор за изнаоѓање на решенија за вклопување на интересите за развој на рударството. Заедно со Министерството за економија - Секторот за минерални сировини, концесионерите и локалните власти беа разгледани официјалните податоци од Министерството за економија заклучно со декември 2019 година и мислењата и плановите за иден развој на рудниците доставени од концесионерите и направени се максимално оптимални приспособувања при дефинирање на заштитеното подрачје.

Концесиите на рудниците Саса, Тораница и Злетово се исклучени од ЗПр „Осоговски Планини“. Концесиските полиња заедно со сите инфраструктурни објекти и зафати за подземна експлоатација, преработка, транспорт и одлагање на руда и отпадни материјали (јами, јаловишта, машински згради, патишта и слично), како и идни планови за развој на постојните рудници се надвор од заштитеното подрачје. Во заштитеното подрачје дефинирани се проспекциски полигони за идни геолошки истражувања („Зеленград“, Царев Врв и Рајчани). Доколку има потреба да се иницираат геолошки истражувања, рударски активности во подрачјето, тие може да се одвиваат само во зоната за одржливи користења со претходна согласност од Министерството за животна средина и просторно планирање и почитување на одредбите од Законот за минерални сировини („Службен весник на РМ“, бр. 132/2013 со соодветните дополнувања), законските прописи од Законот за животна средина („Службен весник на РМ“, бр. 53/2005 и соодветните дополнувања) и Законот за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр. 74/2004 и соодветни дополнувања).

Потребно е да се воспостави и одржува транспарентна комуникација и соработка помеѓу концесионерите на минерални сировини и управувачот со заштитеното подрачје заради навремено изнаоѓање на заеднички решенија и избор на соодветни мерки и активности за користење на минералните ресурси и избегнување на загуба на осетливите делови од природата присутни во подрачјето или во неговата непосредна близина на. Ваквата соработка треба да доведе до унапредувања на заштитата на природните вредности како и на економскиот развој на подрачјето со минимално влијание врз другите вредности.

Слика бр, 32. - Концесии и барања за концесии за минерални сировини и геолошки истражувања кои зафаќаат делумно или се во контактната зона со ЗП „Осоговски Планини“ во согласност со податоците од Министерството за економија (01.2019)

Б.3.4.8. Користење на водни ресурси

Водните ресурси во предлог ЗП „Осоговски Планини“ во добар дел се ангажирани во производството на електрична енергија. Неколку приватни претпријатија, од разни надлежни органи во даден период, добиле право за да вршат експлоатација на водните ресурси во Осогово, на одреден период, неколку децении. Во табелите подолу **Error! Reference source not found.** се наведени сите активни мали хидроелектрани во ЗП „Осоговски Планини“, кои се прикажани и на картата (Слика бр.33.). Во подрачјето постои и една концесија за вода. Водите од високопланинскиот дел се користат за обезбедување на сива вода (Влашки Колиби – Крива Паланка, Јурчки Гробишта – Македонска Каменица, Плочка Река – Кратово и водите од ХС „Злетовица“ – Пробиштип). Водните ресурси од Осоговијата се користат и за наводнување, индустриски цели, рибници и слично. Јавно претпријатие хидросистем „Злетовица“ го користи водниот потенцијал на Злетовска Река, со изградени зафатни градби, брана и цевководи за водоснабдување до општините опфатени со проектот, до кои дистрибуира сива вода до филтерстанциите. Додека во иднина водата ќе се користи за наводнување и за производство на електрична енергија. Во рамките на хидросистемот „Злетовица“ формирана е акумулацијата „Кнежево“. Кочанското Езеро (брана „Гратче“) е со основна намена за наводнување, но служи и за рекреативни цели, риболов и слично. (Концесионер – Риболовно друштво). Во план е изградба на акумулација на Оризарска Река (брана „Речани“). Водите на Осоговските Планини се под силен антропоген притисок од инфраструктурни зафати (создавање брани, изградба на мали хидроелектрични центри, загадување со отпадни води (Пониква) или органско загадување и слично.) Планот за управување треба да обезбеди одржливо користење на водните ресурси и подобрување на состојбата со истите.

Табела бр. 14. - Листа на изградени мали хидроелектрани во предлог ЗП „Осоговски Планини“, по општини и инсталирана моќност

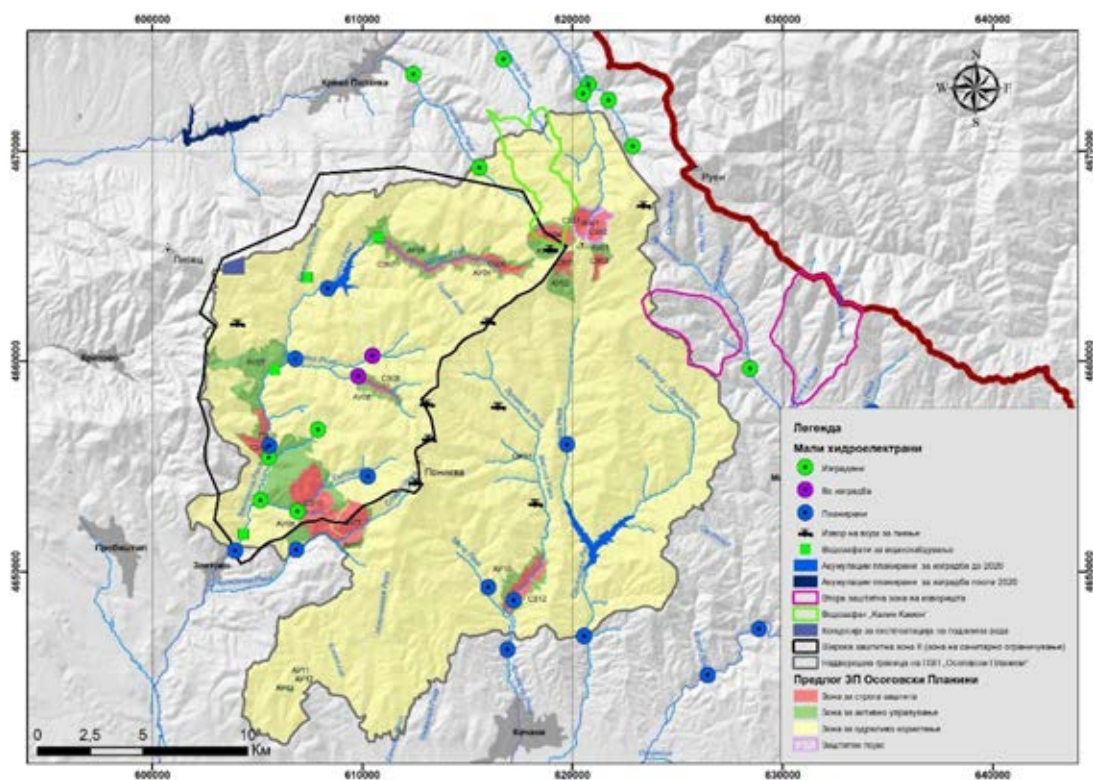
Име на хидроелектрана	Општина	Моќност (kW)
ХЕЦ 372 ЕШТЕРЕЦ	Пробиштип	331
МХЕЦ ЕШТЕРИЧКА	Пробиштип	567
МХЕ ЗЕЛЕНГРАД	Пробиштип	130
МХЕЦ СТАНЕЧКА РЕКА 2	Крива Паланка	136

(Извор: интернет-страница на Регулаторна комисија за енергетика на Република Северна Македонија)

Табела бр.15. Листа на изградени мали хидроелектрани во контактна зона на предлог ЗП „Осоговски Планини“, по општини и инсталирана моќност

Име на хидроелектрана	Општина	Моќност (kW)
МХЕ КАМЕНИЧКА РЕКА	Македонска Каменица	1200
МХЕ КРИВА РЕКА – 1	Крива Паланка	540
МХЕ КРИВА РЕКА И ТОРАНИЦА	Крива Паланка	990
МХЕ КРКЉАНСКА РЕКА	Крива Паланка	384
МХЕ КРКЉАНСКА РЕКА 2	Крива Паланка	584
МХЕ КАЛИН КАМЕН 1	Крива Паланка	248
МХЕ КАЛИН КАМЕН 2	Крива Паланка	320

(Извор: интернет-страница на Регулаторна комисија за енергетика на Република Северна Македонија)

Слика бр.33. - Користење на водни ресурси во ЗП „Осоговски Планини“

Б.3.5. Постојна и планирана инфраструктура

Во руралните населени места постојат издвоени индивидуални системи за водоснабдување кои, главно, се обезбедуваат со изворски и подземни води, а често пати користат и површински води. Потребата за вода за пиење во другите населени места во општините на предлог ЗП „Осоговски Планини“ е организиран преку локалните системи за

водовод и бунари. Само градските средини се снабдуваат од посебни системи. Градот Македонска Каменица се снабдува со вода за пиење од бунари и филтер-станица во атарот на село Саса. Пробиштип се снабдува со вода од хидросистемот „Злетовица“. Кратово со вода се снабдува од свој водоснабдителен систем, кои се наоѓа над акумулацијата Кнежево и ги зафаќа водите од Плочка Река и горниот тек на Злетовска Река. Крива Паланка се снабдува со вода за пиење од Крива Река.

Квалитетот на водата за пиење во урбаните населби се следи систематски и континуирано, додека во руралните места тоа не се прави редовно. Потребата од вода за наводнување, особено е изразена во селските населби. За оваа намена се користи дел од водата за пиење, создавајќи недостаток на вода во летниот период. Вода за наводнување во градот Крива Паланка се користи исклучително од градскиот водовод, односно од водата за пиење.

Градовите во добар дел се покриени со канализациска мрежа, но во селата во предлог ЗП „Осоговски Планини“ не постои систем за третман на отпадните води, односно истите води се испуштаат непочистени во водните тела или се собираат во индивидуални септички јами. Сите населени места во предлог ЗП „Осоговски Планини“ се електрифицирани и целата област во сите општини е покриена со мрежа за мобилна телефонија.

Повеќето населени места во ЗПр „Осоговски Планини“ се поврзани со асфалтирани патишта, а заради разбиениот тип на села, некои села имаат само пристапен пат, но внатрешно се поврзани само со неасфалтирани патишта. Постојат и мал број неасфалтирани патишта но тие служат само за експлоатациски цели на шумските стопанства.

Во суштина, постои релативно добра патна мрежа меѓу селата во предлог ЗП „Осоговски Планини“, но не и од патната инфраструктура која постои во рамките на самите села. Бидејќи добар дел од овие патишта се општински, квалитетот и одржувањето е далеку под нивото на државните патишта, кои, пак, се одржувани од посебно јавно претпријатие со посебни средства и приходи. Постапеноста на патиштата низ Осогово е централизирана кон урбаните населби, односно општините од Осоговскиот Регион.

Недостатокот на достоинствен квалитет во патната, водоводната, одводната, образовната, здравствената, социјалната и друга инфраструктура дава значителен придонес кон процесот на иселување на населението од овие населени места. Тоа е една од главните причини за нискиот квалитет на живот и релативно традиционалните услови за живеење во овие населени места.

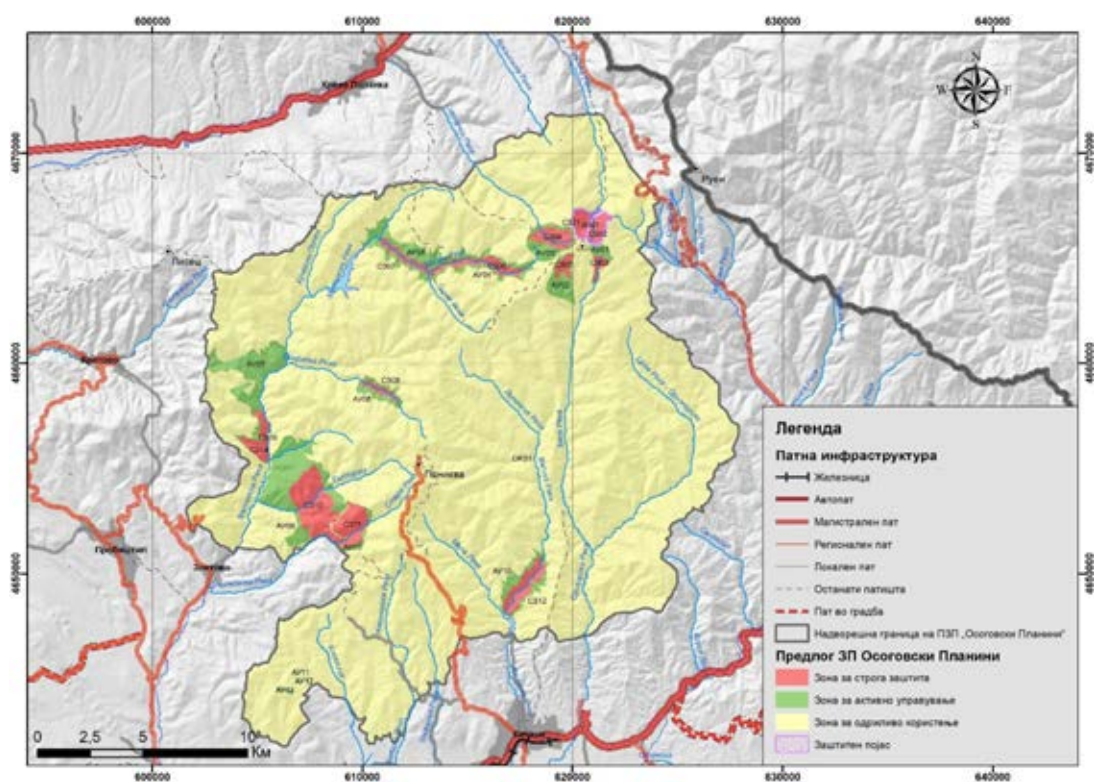
Б.3.5.1. Транспортна инфраструктура

Според географската положба што ја зазема, Осоговскиот масив долж својата рамка е солидно поврзан со патна инфраструктура и тоа во северниот дел со меѓународниот коридор Е8, во јужниот дел со магистралниот пат Штип–Кочани и во продолжение кон Македонска Каменица. Во западните делови на планината е регионалниот пат кој ги поврзува општините Чешиново-Облешево, Пробиштип и Кратово.

Преку меѓународниот коридор Е8, од Кустендил, преку Деве Баир, Крива Паланка, и понатаму кон Куманово, од Крива Паланка преку локални патишта, може да се влезе во внатрешноста на планината кон манастирот „Свети Јоаким Осоговски“, како и кон населбите Дренак и Каврак. По Ранковце, овој меѓународен пат се поврзува со регионалниот пат кој оди до Кратово и Злетово, а до овие населени места може да се дојде и од југ, од Кочани, или Штип. Во јужниот дел на планината, градот Кочани е солидно поврзан со локален пат кој оди до месноста Пониква на Осогово. Од Кочани, преку локален пат може да се дојде и блиску до населбата Полаки, а од Македонска Каменица до населбите Цера, Саса и Протоѓерци.

Локалната патна мрежа на Осоговските Планини е релативно добро развиена. Поголемиот број од селата во планинските предели се поврзани со солидни асфалтни патишта, а преку шумски патишта достапни се речиси сите делови од територијата на планинскиот масив. Пред граничниот премин Деве Баир, од северната страна на Осоговските Планини, кај Јанчевци постои локален пат кој води кон рудникот „Тораница“, од каде со дозвола од рудникот може да се стигне до изворишниот дел на Крива Река и врвот Руен. Локален асфалтен пат од Кратово води до Мушково и Нежилово, кој како шумски пат продолжува по билото сè до Кривопаланечко. Од Злетово кон внатрешноста на Осогово може да се навлезе до новоизградената брана „Кнежево“ и селата Јамиште и Којково. Јужните падини на планината се достапни преку локалниот пат до Пониква, а добро се поврзани и селата во подножјето на планината, Бели, Нивичани, Пантелеј кои преку Рајчани се поврзани со пробиштипските села и градот Пробиштип. Од Кочани до Крушка постои асфалтен пат, кој понатаму како земјен пат продолжува до Полаки и Костин Дол и преку широк земјен пат оди до највисоките врвови и била. Широк земјен пат води низ ниските делови од планината и ги поврзува селата Оризари, Пресека и Цера и од таму со Македонска Каменица.

Слика бр. 34. - Патна инфраструктура

Б.3.5.2. Енергетска инфраструктура

Енергетската инфраструктура е значајна за економскиот и социјалниот развој на Осоговскиот Регион. Од енергетските потенцијали во подрачјето од интерес се користат само обновливите извори на енергија, како огревното дрво и дрвните отпадоци, кои во најголем дел се користат од малите потрошувачи, односно домаќинствата (Просторен план на ИПР 2014-2030). Во врска со користење на дрвото како енергетски ресурс доста добро е развиена мрежата од шумски и асфалтни патишта кои се користат при транспорт на дрвната маса. Користењето на геотермалните води како извор на енергија е застапен во Кочанскиот геотермален базен, но предлог подрачјето за заштита „Осоговски Планини“, територијано не зафаќа од овој базен. Исто така, користењето на сончевата и ветерната енергија е присутна во низинските делови, но не е застапена во подрачјето од интерес.

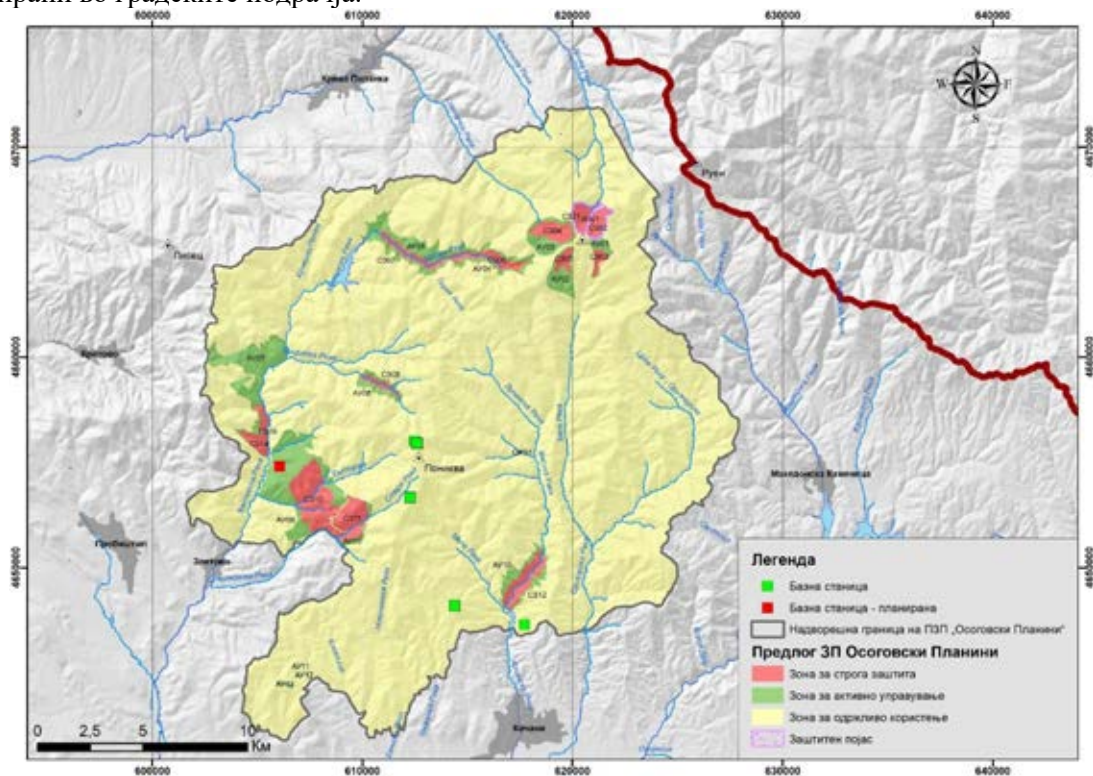

Хидропотенцијалот на Осоговскиот Регион се користи за производство на електрична енергија. Во близина на подрачјето се наоѓа ХЕЦ „Калиманци“. Во ЗПр „Осоговски Планини“ се наоѓа акумулацијата „Кнежево“ и хидросистемот „Злетовица“, еден од најзначајните водостопански објекти во источниот дел на Република Северна Македонија. Основна намена на хидросистемот „Злетовица“ е водоснабдување на 100000 жители во овој регион на општините: Пробиштип, Штип, Свети Николе, Лозово и Карбинци. Со изградбата на наредните фази од хидросистемот „Злетовица“ се планира наводнување на околу 3500 ха земјоделски површини во околината на општина Пробиштип и производство на електрична енергија на околу 48 GWh. Во границите на ЗПр „Осоговски Планини“ на Оризарска Река е предвидена и започната изградбата на акумулацијата „Речани“ која ќе ги зафати водите на Бела и Црна Река, чија намена ќе биде водоснабдување, наводнување и производство на електрична енергија.

Во подрачјето од интерес на следните реки: Ештерец, Зеленградска, Станечка и Крива Река веќе се изградени МХЕЦ, а на неколку реки планирана е градба на МХЕЦ (види Поглавје 0). Долниот тек на реките, кои се слеаат од Осоговските Планини во голем дел се користат за производство на електрична енергија и имаат инсталирана соодветна инфраструктура. На Осоговските Планини, добро е развиена мрежата за пренос на електрична енергија до сите населени места, истата се врши преку преносна и дистрибутивна мрежа. Во заштитеното подрачје, енергетската инфраструктура е претставена со надземна дистрибутивна електрична инфраструктура. Трафостаниците со голема моќност се лоцирани во градовите.

Б.3.5.3. Телекомуникациска инфраструктура

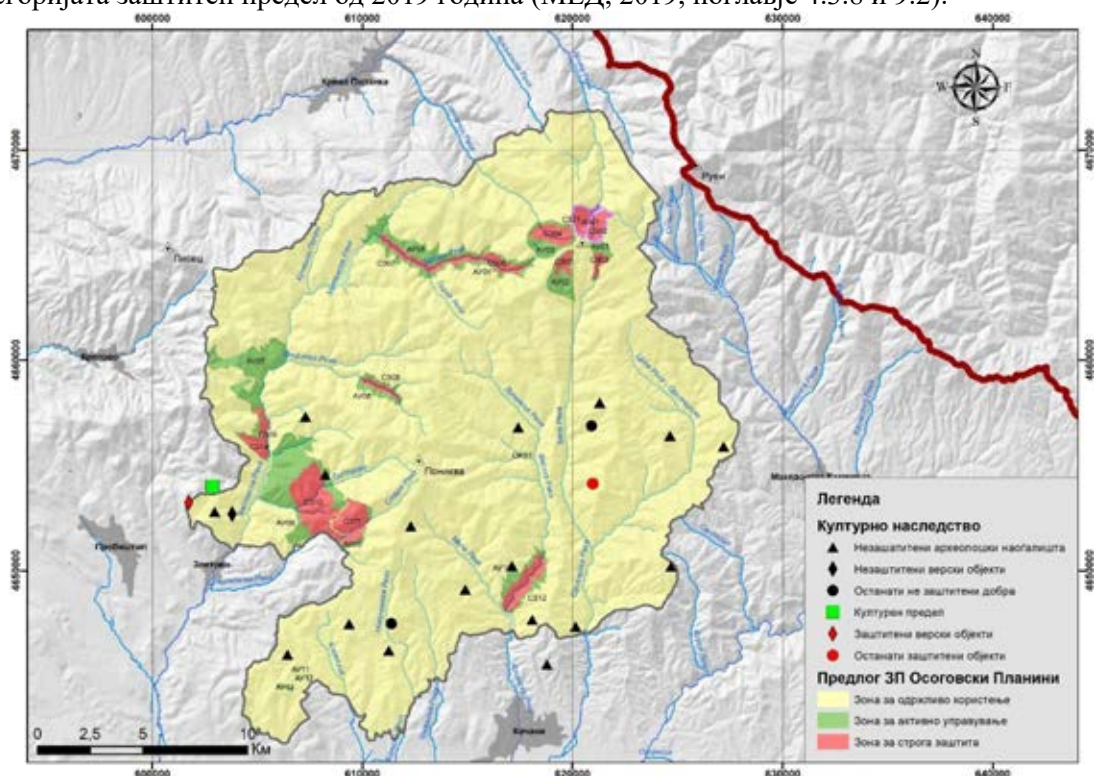
Во однос на комуникациската инфраструктура во предлогот за воспоставување на заштитено подрачје на Осоговските Планини поставени се само базни станици за електронска комуникација, односно мобилна телефонија (Слика бр. 35.). Радио и телевизиските станици се лоцирани во градските подрачја.

Слика бр. 35. Телекомуникациска инфраструктура

Б.3.6. Културно наследство

Според прифатените норми за категоризација на културното наследство, Осоговијата (Осоговскиот планински масив) се вбројува во региони со значајни културни вредности. Географскиот простор на Осоговијата го зафаќа североисточниот дел од Република Северна Македонија, додека во однос на етничките граници на Република Северна Македонија, се наоѓа помеѓу македонско-српската граница (Славишка Котлина, Средорек, Злетовско Поле, Кочанската и Пијанечката Котлина) и македонско-бугарската граница. Дел од подрачјето е идентификувано и како културен предел (Слика бр. 36.) во рамките на Република Северна Македонија. Познатите манастири „Свети Гаврил Лесновски“ и „Свети Јоаким Осоговски“ имаат национално културно значење и вредност, тие се заштитени верски објекти, исто така, во согласност со Законот за заштита на културното наследство („Службен весник на РМ“, бр.20/04 и соодветните измени и дополнувања). Манастирот „Свети Гаврил Лесновски“ и културниот предел во атарот на Лесново влегува во границите на предлог ЗП „Осоговски Планини“, а „Свети Јоаким Осоговски“ е во близина на подрачјето, на северната страна. На картата (Слика бр. 36.) се прикажани дел од заштитените и незаштитените археолошки наоѓалишта, верски објекти и останати добра кои се наоѓаат во границите на заштитеното подрачје. Регистрираните археолошки наоѓалишта и верски објекти се излистани подетално во Студијата за валоризација за предлог подрачјето за заштита „Осоговски Планини“ во категоријата заштитен предел од 2019 година (МЕД, 2019, поглавје 4.3.8 и 9.2).

Слика бр. 36. - Културно наследство во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“

Во поглавјата подолу претставени се одделно археолошките наоди и етнолошките карактеристики на Осоговијата.

Б.3.6.1. Археолошки наоди

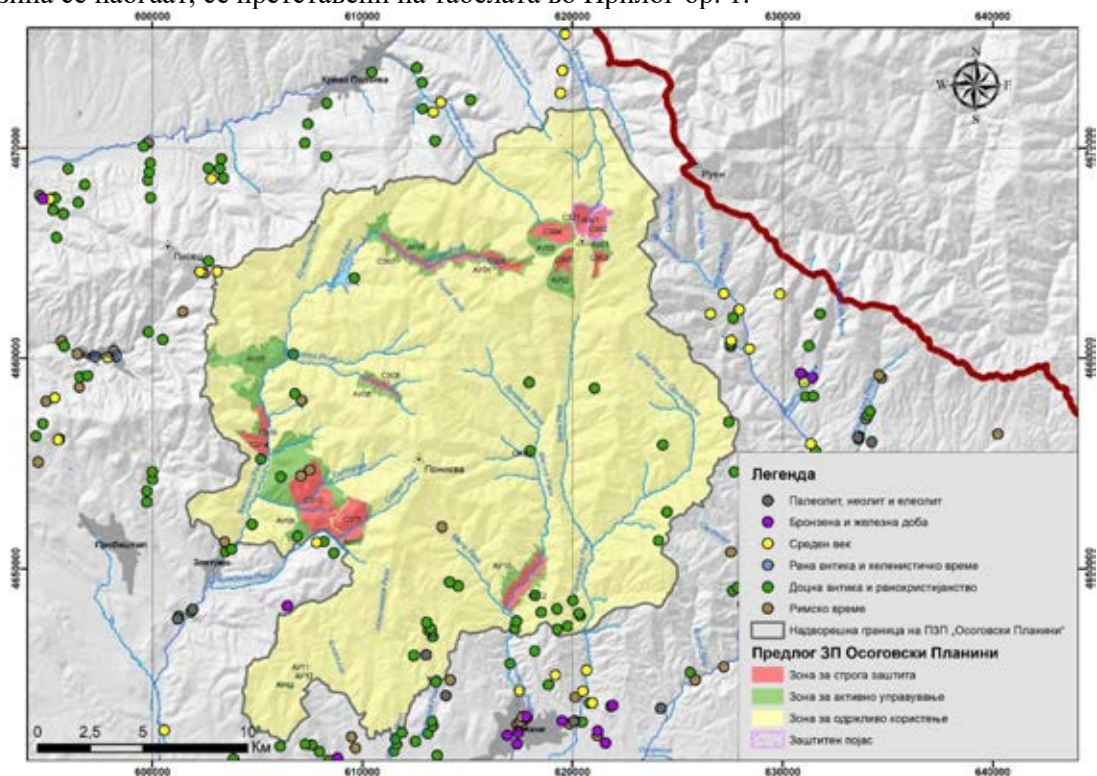
Археолошките остатоци во цела Осоговија зборуваат за дамнешна претходна населеност низ разни временски периоди со сопствена развиена култура на живеење. Во опкружувањето на 40 рурални средини се евидентирани повеќе од 120 археолошки наоѓалишта од неолитот до средниот век. Истиот простор го продолжува континуитетот на живеење сè до денес, во период од околу 9000 години, што остава простор за неисцрпни истражувања (Слика

бр. 37.). Поволната географска положба и природните услови придонеле Осоговието да биде населено уште од предримската епоха од Пајоните. По освојувањето од Римјаните во 168 година пр.н.е. па сè до крајот на доцната антика административните граници на римската провинција Македонија честопати биле прекројувани, со задржување на географско-етничкиот поим. Потоа, регионот на Осогово бил во гранична зона со Тракија, по пропаѓањето римската провинција Македонија, административно влегува во *Makedonia Salutaris* и *Dacia Mediteranea* (според Ф. Папазоглу). Кај античките историчари и географи се споменуваат и стари антички градови, од кои Транупара, според најголем дел од истражувачите се сместува во регионот на Осоговието (Папазоглу). Во доцноантичкиот и рановизантиски период се случиле големи популациски поместувања, така што овој простор бил изложен на постојани напади, населувања и раселувања.

Најголем дел од детерминираниите археолошки локалитети на Осоговијата потекнуваат од доцноантичкиот период. Осоговието е значаен рударски центар уште во античко време, а преку него поминувал и дијагоналниот пат, кој директно го поврзувал градот *Stobi* со *Pautalija*. Многу често при административните поделби во Осоговскиот Регион тој бил граничен регион, со поставување и на гранични стражи. Најбројни се наоѓалиштата од доцна антика и рановизантискиот период, според Археолошката карта на Република Северна Македонија (том II од 1996 година), тие се со посебна специфика во градењето на утврдувања: кастели, бургови, гранични и крајпатни, како и рударски стражи за обезбедување и заштита. Појавата на ваквите утврдувања е во тесна врска со уредувањето на војската во Царството, бидејќи локалните лимеси во провинциите биле градени за заштита на патиштата, границите и рударските ревири. Еден од локалните лимеси кој се протегал по долината на реката Брегалница продолжувал низ Осоговието. Од движен наод на археолошките наоѓалишта изобилува најмногу фрагментирана керамика, цели помали садови и питоси, градежна керамика: имбрекси, тегули, тули и друг градежен материјал, камени и мермерни плочи и блокови, траги од обработка на руда: топилници, згури, железни предмети, како и бројни монети, со различни вредносни апоени и од различни ковници и периоди на ковање.

Евидентираниите археолошки локалитети, распоредени според населените места во чија близина се наоѓаат, се претставени на табелата во Прилог бр. 1.

Слика бр. 37. - Археолошки наоѓалишта на Осоговските Планини

Б.3.6.2. Етнолошки карактеристики на Осоговијата

Целиот простор не завршува со политичките граници на Република Северна Македонија, туку етничката култура на Осоговијата продолжува и во Република Бугарија, а еден помал дел и во Република Србија. Македонскиот дел од просторот, денес припаѓа на повеќе административни целини, кои од аспект на дејствување се засебни, но многу лесно е возможно нивно поврзување во многу сегменти. Делумно се направени дел од вакви поврзувачки активности, за некои е направен обид, но можностите не се искористени во доволна мера, особено од делот на културно-историско-етнографското поврзување. Токму припадноста кон просторот Осоговија е нивниот заеднички именител, преку кој може да се истражи и прикаже културното живеење во просторот (Мирчевска, 2019 - сепаратна студија). Во средновековниот период областа именувана со терминот – Шоплук, која просторно излегува од рамките на денешната територија на Република Северна Македонија и ги опфаќа западните делови од Република Бугарија и југоисточните делови од Србија. Во време на српскиот крал Стефан Душан, епископското седиште од Мородвис било префрлено во Злетово, а административен управник станал големиот војвода, подоцна деспот Јован Оливер. По неговата смрт Осоговијата влегува во териториите управувани од Дејановци (Јован Драгаш и господин Константин) сè до 1395 година со потпаѓањето под турските освојувања. До 1878 година Осоговијата влегува во Кустендилскиот санџак, до потпишување на Санстефанскиот мировен договор и подоцна до Балканските војни. Споменатата целина била средиште на засилено ајдутство од втората половина на XIX век до првата половина на XX век. Во народното творештво е опеана Румена војвода, со посебен акцент меѓу локалното население. По поделбата на оваа административна област на три дела, македонскиот дел се разгледува како посебна целина, во научните кругови прифатена како македонско-шопска етнографска група.

Македонскиот дел од Осоговијата како етнографски простор, покажува изразени локални етнографски засебности, иако во минатото многу повеќе биле присутни вкрстувачки елементи во етнографските обележја поради лимитрофниот карактер на областа. Низ овој простор во минатото поминувале важни трговски и воени патишта, како Стамболскиот пат кој од Медовскиот Залив преку Скопје, Кустендил и Самоков, водел до Цариград. Од овој пат се издвојувал Велешкиот пат преку кој областа се поврзувала со Овче Поле и Велес. По високите била на Осоговијата постоел пат кој тргнувајќи од Кратово преку Царев Врв и Руен, водел до Кустендил. Од Кочани преку Царев Врв, по билото Д'лги Дел одел Паланечкиот пат за Крива Паланка. Преку овој пат, Кочани бил поврзан со Кустендил. Ваквата патна мрежа била важен фактор за континуирана населеност на просторот низ историските времиња. Овде е населена една од најпознатите етнички групи на Балканот – Шопа, кои имаат засебности во дијалектот, во психолошките особини, во социјалната, материјалната и духовната култура. Од етнолошки аспект, дел од областа го носи името Шоплук, кој денес се протега во три држави – Република Северна Македонија, Бугарија и Србија. Денес населението од планинските предели на Осоговијата преку миграциите се меша со низинското, при што се одвиваат етногенетски процеси, со етничко проникнување помеѓу шопските и брегалничките простори, што резултира и со делумни промени во културното живеење. Населените места, селата, претежно се од разбиен тип, каде куќите се на поголема меѓусебна оддалеченост, а помал број на населени места се села од збиен тип.

Така, во Кратовско-злетовската област постојат неколку елементи од културата на пределот кои се несомнено важни за целото културно наследство на Република Северна Македонија. Градот Кратово, самиот за себе е музеј под ведро небо со градби кои во друго место не се среќаваат (средновековни мостови и кули, градската архитектура, занаетчиската улица, стариот амам). Од материјалната култура на кратовчани, треба да се спомене и храната како важен сегмент (кратовска пастрмајлија, мед и к'цана сол). Во градот постои Здружение за истражување на карпеста уметност, која во Осоговијата е особено присутна. Црквата „Свети

Ѓорѓи Кратовски“ го носи името на македонски светец кој важи за најпознат македонски светител - маченик во православниот христијански свет и заштитник на градот.

Централен духовен, религиозен објект во овој простор е манастирскиот комплекс во Лесново посветен на македонскиот светец свети Гаврил Лесновски. Во манастирот живеел постојан машки монашки ред, кој практикува засебен христијански духовен типик. Дел од тоа е испосништвото во околните пештери. Во околината на селото Лесново се обработувале и ваделе најдобрите воденички камења, кои се користеле низ цела Република Северна Македонија. Лесновскиот манастир бил и еден од позначајните книжевни центри во Македонија.

Слика бр. 38. - Лесновски манастир во село Лесново

Лесновски манастир. Манастирот „Свети Гаврил Лесновски“ е еден од најзначајните и најубавите средновековни и сакрални споменици на културата, не само во Република Северна Македонија туку и пошироко кој плени со своето богатство и содржини на иконостасот и фреско-сликарството. Настанувањето на манастирот се поврзува со животот на пустиникот Гаврил Лесновски. За Гаврил Лесновски постојат повеќе житија, првото е сосема кратко и е напишано во 1330 година. Во опширното житие на пустиножителот од 1868 година стои дека за време на неговиот живот, манастирот постоел и во него тој се замонашил. Според едно од житијата во средината на XI век во село Лесново живееле четворицата големи испосници, светители - Јован Рилски, Прохор Пчински, Јоаким Осоговски и Гаврил Лесновски. Откако оствариле духовна зрелост кај секој од нив се појавила потреба од поединечно продолжување на сопствената духовна мисија. Заминале на четири различни страни и изградиле манастири, при што Гаврил Лесновски останал во село Лесново и го подигнал (основал) Лесновскиот манастир. Во непосредна близина на манастирот се наоѓаат остатоци од некогашните над 20 скитови (мали молитвеници во карпи), параклиси и пештерни испосници кои го потврдуваат интензивното монашко живеење поврзано за Лесновскиот манастир, од дамнина наречен „Голема лавра“. Во манастирот некогаш имало и 200 до 300 монаси, вклучувајќи ги и оние кои живееле наоколу. Тие ја формирале првата Монашка Република на Балканот.

Кочанскиот дел од Осоговијата поседува предуслови за развој на сточарството, одгледување на кози и овци. Овој начин на стопанисување овозможува развој на карактеристична, пред сè, материјална култура, но прави разлики и во социјалната и духовната култура. Може да се издвојат две населени места со специфична рурална архитектура: Шталковица и Рајчани. Во селото Рајчани е зачувана комплетна традиционална архитектура на објектите за живеење и на стопанските објекти. До село Пантелеј се наоѓа манастирскиот комплекс „Свети Пантелејмон“ со одличен простор каде на 8 и 9 август се одржува голем црковно-народен собор, кој ги собира не само луѓето од Осоговијата туку и посетители од цела Република Северна Македонија. Над селото Бели се наоѓа манастирскиот комплекс „Свети Илија“ кој е веќе уреден. Како дел од природното наследство, но заради неговата важност во народната традиција, не помалку важен како духовно културно наследство, се издвојува

стариот даб. Селската архитектура на Бели, исто така, е специфична бидејќи можат да се видат куќи кои целосно се изградени од камен, но и такви каде преовладува плитарот и бондрук техниката на градба. Во овој дел од Осоговијата, како дел од културното наследство можат да се издвојат уште и активната воденица во Бавчалук, стариот воден габер во Чуриљак Маало во село Јастребник (над селото има планинарски дом, едукативен центар со изложба на материјалната култура), водна валавица и вир што се наоѓаат на Бела Река кај Костин Дол.

Делот на Осогово во рамките на Општина Македонска Каменица, исто така, има неколку важни културно-историски и туристички можности. Пред сè, внимание заслужува традиционалниот црковно-народен собор кој се одржува на 3 и 4 јуни за денот на празнувањето на светите Константин и Елена. До црквата „Пресвета Богородица“, која се наоѓа под селото Цера во местото викано Еленец, води асфален пат. Оттука, патот продолжува до Царев Врв и понатаму до Руен од каде може да се спуштиме до Саса – позната рударска населба од времето на Сасите кои биле старо германско рударско население. За важноста на рударството сведочи и големиот празник на Успение на Пресвета Богородица (28 август) кој истовремено е ден на рударите и ден на Општина Македонска Каменица. Етнолошкото културно наследство на овој дел од Осоговијата особено е потенцирано со присуството на народни свирачи и изработувачи на кџемане – стар жичен музички инструмент.

Кривопаланечкиот дел од Осоговијата е поврзан со македонскиот светител Јоаким Осоговски, кому му е посветен Осоговскиот манастир, „Свети Јоаким Осоговски“ изграден во 1848 година, на местото на стара црква, а се наоѓа на патот кон село Варовиште. Во кругот на манастирот е и црквата „Рождество на Пресвета Богородица“ од XI век. На 28 и 29 август се одржува голем црковно-народен собор кога на поклонение доаѓаат многу посетители од нашата држава, но и од Босилеград, Трговиште, Врање и Лесковац од Србија. Во овој дел од Осоговијата се присутни уште два локалитета кои се значајни како културна вредност, а се наоѓаат на Дурачка Река во село Станци и село Дурачка Река. Во Станци има воденица и валавица, а во Дурачка Река постои еден археолошки локалитет. Наведените културно-историски обележја во Кривопаланечко се наоѓаат надвор од заштитеното подрачје, но се во контактната зона со подрачјето и не треба да се изземат при развивањето политики за развој на Осоговскиот Регион.

Од етнолошки аспект, просторот изобилува со локална понуда, материјална култура манифестирана преку градежната традиционална техника, преку надалеку прочуените паланечки сидари; потоа преку народната носија и особено преку храната - паланечки сџит, кој никаде во Република Северна Македонија не се подготвува. Кон запад од Крива Паланка се наоѓаат селата Конопница, Мождивњак, Псача и Опила каде дел од овие села имаат првобитни селишта високо на планината. Особено се издвојува манастирот „Света Злата Мегленска“ во Нежилово.

Од претходно изнесеното се гледа дека целиот регион има голем потенцијал за развој на повеќенаменски туризам. Ниту во еден регион нема присуство на толку македонски светители (света Злата Мегленска, свети Јоаким Осоговски, свети Гаврил Лесновски и свети Ѓорѓи Кратовски) кои имаат таков статус како во Осоговијата. Добрата локална патна мрежа овозможува повеќе природни-културни-туристички можности за развој на пределот Осоговија.

Б.3.6.3. Културни и други активности и манифестации

Во разгледување на основата на социјалните и културните контакти кои населението на Осоговскиот Регион ги поддржува, утврдени се три битни елементи кои го детерминираат начинот на организирање на манифестации и соработка со локални и регионални културни организации и институции од земјата и соседството (пред сè, Бугарија и Србија). Тие елементи се: етнографските специфики на етничката подгрупа Шопа, иселеничкиот (печалбарскиот) карактер на населението кое и ден-денес за време на летните одмори се враќа во родниот крај и унифицираната религиска припадност на населението на православно христијанство.

Религиската карактеристика на населението доминира во колективните културни и колективни социјални настани што се организираат во предлог ЗП „Осоговски Планини“. Селските слави, колективните празнувања на одредени лица од православната историја како „патрони“ (заштитници) на населеното место се главна карактеристика на Осоговскиот Регион. Локалната самоуправа на општините од Осоговскиот Регион, исто така, самостојно организира културни манифестации кои имаат за цел да промовираат одредени современи културни вредности, посебно соработката со други слични култури, но и млади и ентузијастички ориентирани локални уметници, сепак, има поддршка од државата, но и други институции кои може финансиски да го поддржат развојот на културно-уметничките активности во регионот. Користење на подрачјето за рекреативни и туристички активности.

Осоговскиот крај гледано пошироко во рамките на територијата на Република Северна Македонија претставува една помалку туристички развиена територијална целина. Но, треба да се истакне дека Пониква е најразвиен туристичко-рекреативен центар во источниот дел од Република Северна Македонија, кој се наоѓа на 1.560 м н. в. На северната страна локалитетот Калин Камен е најпосетувано место од туристи, а видно се зголемува присуството на посетители низ другите делови од Осогово, речиси во сите сезони. Културното наследство присутно во регионот, односно култните манастири „Свети Јоаким Осоговски“ и „Свети Гаврил Лесновски“ претставуваат најатрактивни локации за посета, локално, национално и регионално. Во претходното поглавје се наведени и другите верски објекти, кои се посетувани поединечно или масовно.

Слика бр. 39. - Потенцијал за развој на туризмот на Осогово, локалитет Пониква

Географските карактеристики на Осоговските Планини даваат силни индикации дека регионот располага со значителни природни ресурси и привлечно културно-историско наследство, кое може да послужи во идни насоки за развивање на построкуриран рурален туризам, пред сè, но и останатите видови подобен туризам, како спортски, рекреативен, гастрономски и слично. Општините како Крива Паланка, Кочани, Пробиштип па во последната деценија и Македонска Каменица, гледаат огромен потенцијал во развивање на зимскиот ски-туризам во рамките на нивната територија.

Б.3.6.4. Туристичка инфраструктура

Б.3.6.4.1. Сместувачки капацитети

Во регионот е развиен комплекс од сместувачки капацитети со средна класа. Во сите општински центри постојат мотелски или хотелски услужни дејности. Градските средини се наоѓаат близу или во природните географски граници на Осоговските Планини, што

претставува предност за посетителите кои сакаат да ги користат хотелите и мотелите во градските или приградските населби.

Пониква е туристичко-рекреативен центар, со сместувачки капацитети, од кои со најголем капацитет од 80 легла е одморалиштето на МВР „Пониква“ со средна категорија. На Пониква се наоѓаат и неколку мотели со средна класа, а има и можности за престој во викенд-куќи. Спортско-рекреативниот центар опфаќа два ски-лифта, викенд-куќи, бунгалови, објекти за дневно снабдување, повеќенаменски простори, терени за спорт и рекреација, угостителски објекти, сервис и услуги за скијачка опрема. Во понискиот дел, веднаш до браната „Гратче“ е сместен хотелот „Еурохолел Гратче“ кој според бројот на леглата (60 легла), има голем капацитет.

На северните падини на Осоговските Планини освен можноста за сместување во градот Крива Паланка и манастирскиот комплекс „Свети Јоаким Осоговски“, постои можност и за апартаментско сместување во приватни објекти приспособени за таа намена. Локалитетот Калин Камен има потенцијал и може да поддржи туристичко-рекреативни активности, пред сè, поради достапниот пат и конфигурацијата на теренот, но освен викенд-куќи не постојат објекти за сместување на организирани групи на туристи. Планинарските друштва од регионот располагаат со објекти, но истите се во лоша состојба и не нудат услуги за сместување. Такви објекти има Пониква и Калин Камен и истите во иднина би требало да се реконструираат и приспособат за престој и сместување. Или треба да се најдат соодветни решенија за воспоставување на нови објекти од таков тип кои со сигурност ќе доведат до зголемување на бррјот на посетители, а и подобар имиџ на подрачјето.

Слика бр. 40. - Одморалиште „Пониква“

Во регионот постојат неколку ловни домови. Еден од нив се наоѓа во Ловиштето „Полаки“, Кочани. Овој објект располага со мал број легла, кои се на располагање при спроведување на ловни активности, но тој не е функционален за други туристички цели. Ловните друштва кои имаат концесија на ловиштата имаат сопствени објекти, но и тие како и претходниот објект не се соодветни за туристички цели со повисоки стандарди. Такви објекти постојат на Калин Камен – Крива Паланка, Луковица – Македонска Каменица и Шталковица – Пробиштип. Покрај Кочанското Езеро, Злетовската Река и Дурачка Река се изградени неколку угостителски објекти. Во однос на манастирскиот туризам, може да се забележи дека во последните неколку години во „Свети Јоаким Осоговски“ и во „Свети Гаврил Лесновски“ туристичките активности сè повеќе се интензивираат.

Во насока на утврдување на основните предуслови за постоење на туризам земени се податоци за сместувачките и угостителските капацитети во сите седум општини од Осогово. На следната табела се прикажани податоците од пописот на угостителство во 2008 година.

Табела бр. 16.- Попис на угостителство во 2008 година, податоци за Осоговскиот Регион

Угостителство, попис 2008	Виница	Кочани	Кратово	Крива Паланка	Македонска Каменица	Пробиштип	Ранковце	РМ
Број на угостителски објекти	3	8	1	2	3	4	1	486
Број на угостителски објекти (%)	0,62	1,65	0,21	0,41	0,62	0,82	0,21	4,54
Број на соби	67	163	29	44	41	36	8	16306
Број на соби (%)	0,41	1	0,18	0,27	0,25	0,22	0,05	2,38
Број на легла	164	477	46	116	82	82	16	45139
Број на легла (%)	0,36	1,06	0,1	0,26	0,18	0,18	0,04	2,18
Површина на објектите (м2)	6600	5730	3600	2200	1530	3190	70	10009118
Површина на објектите (%)	0,65	0,57	0,36	0,22	0,15	0,32	0,01	2,28
Број на вработени	43	50	16	14	4	29	4	5444
Број на вработени (%)	0,79	0,92	0,29	0,26	0,07	0,53	0,07	2,93

(Извор: интернет-страница на Државниот завод за статистика)

Според испитаниците на социоекономското истражување, во Осогово нема доволно места за сместување на гости, како и угостителски капацитети кои ќе го привлечат вниманието на посетителите. Во Крива Паланка, Кркља и Жидилово има ресторан и рибник, Дурачка Река и Кошари имаат познат ресторан Воденица 3, Б'с има манастир со место за ноќевање и „ловечка куќа“, а Конопница го има ресторанот Борчева Куќа. Во Кратово, во село Каврак, манастирот „Света Петка“ овозможува преноќиште. Во Пробиштип, на Злетовска Река во атарот на село Луково се наоѓа рибникот „Злетовица“, во село Лесново постои ресторан и сместувачки простор. Во Истибања има 2 ресторана.

Б.3.6.4.2. Планинарски патеки

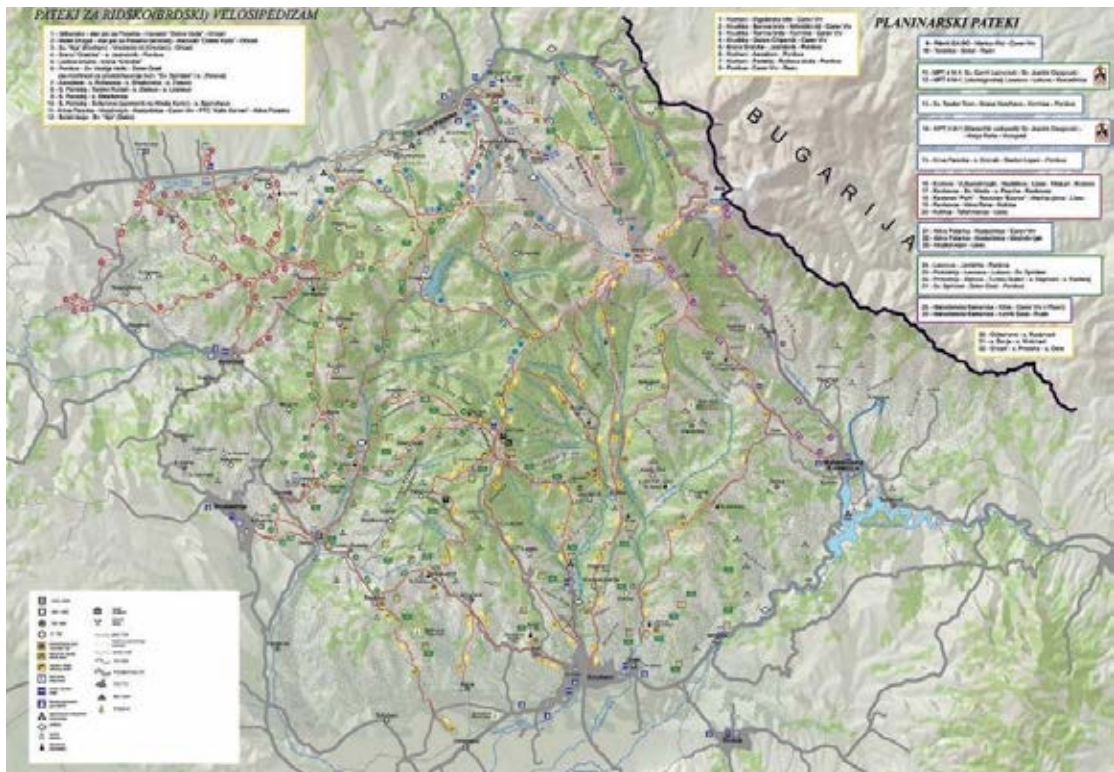
На Осоговските Планини постојат повеќе планинарски патеки, а како најважни може да се сметаат оние кои ги поврзуваат двата највисоки врва на планината на територијата на Република Северна Македонија, односно Царев Врв (Султан Тепе) и Руен, највисокиот врв на планината.

До Царев Врв и понатаму кон врвот Сокол и Руен, може да се стигне по планинарска патека од локалитетот Пониква. Од Македонска Каменица постои планинарска патека до Царев Врв и уште една, која оди директно до врвот Руен. Од Крива Паланка, преку две планинарски патеки може да се дојде до Царев Врв, а во крајниот северен дел постои и планинарска патека која оди директно кон врвот Руен. Постојат и повеќе други планинарски патеки кои меѓусебно се надоврзуваат на претходно спомнатите, а посебно ги има и во северозападниот дел на планината кои водат кон врвот Лисец.

Интернационалната планинска трансферзала 4М-1 е планинарска тура која традиционално се спроведува од локалните планинарски друштва. Започнува од Лесново, односно манастирот „Свети Гаврил Лесновски“ и преку пределот со специфични геоморфолошки форми и долината на Кучешка Река, води по билото Костадиница до врвот Констанца (1.645 м) од каде преку Дурачка Река завршува кај манастирот „Свети Јоаким Осоговски“.

Традиционална прекугранична средба на планинари на врвот Руен се случува секоја година во јули на иницијатива на локалните планинарски друштва од Крива Паланка, Македонска Каменица и Кустендил. Околу 2.000 планинари се сретнуваат на врвот Руен од двете страни на границата.

Слика бр. 41. - Прелиминарно идентификувани планинарски патеки на Осоговските Планини

Планинарските патеки кои водат од Кочани кон Царев Врв водат преку брана „Гратче“ или Крушка, по Лопенското или Д’лгиделското Било и Маркова Стапка. Преку Полаки овие патеки се поврзуваат и со Пониква. Доста популарна и користена е планинарската патека која од брана „Гратче“ до Пониква покрај Мала Река преку Раети и Јастребник. До локалитетот Раткова Скала може да се стигне по шумски пат од Шталковица или од Пониква, преку неколку патеки.

Неколку пикник локации се регистрирани од страна на локалното население за време на истражувањето и истите се дадени во Прилог 9.3.

Б.3.6.4.3. Велосипедски патеки

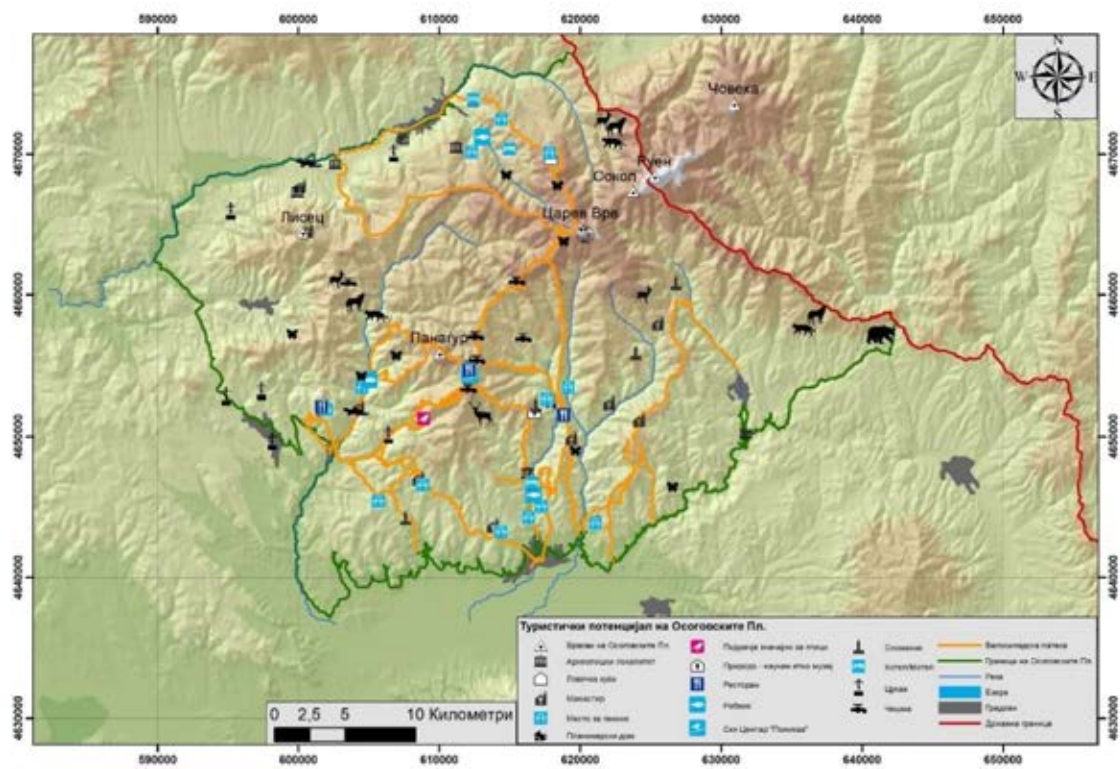
Од бројните планини во Република Северна Македонија, околу четириесетина на број, тринаесет, меѓу кои и Осоговските Планини, надминуваат височина од 2.000 метри. Планините Бистра и Осогово поради својата блага морфопластика се посебно атрактивни, при што Осогово е можеби и најатрактивната планина во Република Северна Македонија за планински велосипедизам.

Како главни велосипедски патеки на овој планински масив може да се истакнат велосипедските патеки кои водат до Царев Врв и кон Пониква, но сè повеќе се актуелни и други патеки кои водат до останатите врвови, како Лисец. Планинскиот велосипедизам е особено атрактивен во кочанскиот дел од планината, поради велосипедски клубови и активности. Популарна е велосипедската патека која од брана „Гратче“, преку Јастребник води до Пониква. Уредувањето на оваа патека е предмет на проектни активности за нејзино одбележување, унапредување и промоција преку проект на Општина Кочани финансиран од Светска банка.

Голем е бројот на велосипедски патеки на Осогово, неколку атрактивни патеки почнуваат или завршуваат на Пониква, како: Пониква – Лопенско Било – Царев Врв, Пониква –

Лисо Брдо – Полаки – Крушка – Царев Врв, или по избор, Кочани - Пониква – Раткова Скала – Злетово, Пониква – Јастребник – Кочани, или Пониква – Ивков Преслап – акумулација „Кнежино“, но и многу други комбинации на овие патеки се користат најчесто за еднодневни велосипедски тури. Локалните земјени и шумски патишта во подножјето на Осоговските Планини се особено погодни за ридско-планински велосипедски активности. Вакви патеки има на јужниот и југозападниот дел на планинскиот масив. Почнувајќи од Македонска Каменица преку селата Дулица или Цера и Пресека може да се вози до Оризари по ридско-планински предел. Оттаму преку Кочани и селата Бели, Нивичани, Пантелеј и Рајчани до Турско Рударе и Злетово. Преку ридскиот предел низ селата Древено и Дреново, патеката води до Пробиштип или преку искачување до село Близанци до Кратово, или до Лисец, па преку Костадиница и Станци до Дурачка Река и Крива Паланка. Подрачјето околу браната „Кнежево“, исто така, е атрактивно за ваков тип на така-наречениот вело-туризам.

Слика бр. 42. - Велосипедски патеки и туристички потенцијали на Осогово

Б.3.6.4.4. Скијачки патеки

Пониква е единствениот локалитет каде се поставени скијачки патеки и инфраструктура за зимски туризам на овие планини. Локалитетот се наоѓа на 20 км северно од Кочани, а поставен е на надморска височина од 1.580 м. Две постојни ски-патеки се активни и опремени со ски-лифтови. Патеката 1 е наменета за почетници и е во групата на кратко лесни патеки. Должината на патеката е 300 м, и таа е осветлена со рефлектори и приспособена за ноќно скијање. Патеката 2 е долга 700 м и е наменета за возрасни и професионалци за слалом. Во последните години сноубордингот е актуелен и на Пониква, приспособени се неколку патеки кои се користат за таа цел.

Пониква е pogodно место за зимски спортови. Покрај скијачките и патеките за сноубординг постојат и терени за спорт и рекреација, хотели, одморалишта, угостителски објекти, сервисни услуги за скијачка опрема, како и викенд-куќи, бунгалови и објекти за дневно снабдување и повеќенаменски простори.

Слика бр. 43. Скијачки терени на Пониква, Осогово

Б.3.6.4.5. Природните вредности како потенцијал за развој на туризмот

Туристичката побарувачка на национално ниво поврзана со туризмот базиран на природни вредности е во зачеток. Вакви туристички понуди кои се релативно добро развиени се нудат во Охридскиот Регион и делумно во Преспанскиот и Дојранскиот Регион. Но, сè повеќе интерес се појавува за развој на планинскиот туризам во западниот но и во источниот дел на Република Северна Македонија.

Културните и природните вредности во едно подрачје, најчесто, заемно дејствуваат и затоа се комбинираат во различните форми на туризмот, односно често туристите, кои практикуваат туризам заради престој или интерес во и за природата и природните средини, се заинтересирани и за културата во тоа подрачје и обратно. Културните традиции, манифестации и настани можат да бидат од интерес за развој на локалниот туризам и треба одделно да бидат разработени и вклопени во посепцифични туристички понуди и продукти за различни типови на туризам во иднина.

Осоговските Планини се дестинација погодна за посета во сите сезони. Сепак, пикот на туристи забележително се истакнува во зимскиот период, за време на скијачката сезона, на локалитетот Пониква. Овие туристички активности беа во подем во периодот од 70-тите до 90-тите години од XX век и насочени кон организиран целен престој на деца од школска возраст, кога и се практикувал вовед во скијачки техники. Оваа практика во последните години е напуштена, а тоа најмногу се должи на несоодветното управување со услугите кои ги опслужуваат овие активности (постоење и одржување на сместувачки капацитети, ски-лифтови и други придружни потреби). Во последнава деценија, интересот за враќање на овој спортски туризам е во подем, па затоа се прават напори за реанимирање на постојната инфраструктура и сервисните услуги.

Од аспект на природните ресурси и вредности кои се детално проценети и валоризирани во студијата (МЕД, 2015), најголем туристички потенцијал имаат следните поединечни локалитети на Осоговските Планини: Царев Врв – Руен, Калин Камен, Пониква, Раткова Скала, клисурата на Злетовска Река со биолошките, геоморфолошките и пределните вредности, Лесновската Купа и кратер со останатиот вулкански релјеф околу Пробиштип и Злетово, околината на браната „Гратче“ со реките кои се слеваат кон неа, пејзажните

карактеристики во високопланинскиот дел околу Јастребник, Полаки, Костин Дол, Пресека и Горна Цера, речните долини на Бела и Црна Река, како и карактеристичните мозаични предели на брдските пасишта околу Нивичани, Пантелеј, Рајчани, Шталковица итн. Високопланинскиот дел изобилува со ливади и пасишта каде се среќаваат голем број на карактеристични видови на растенија, инсекти и претставници од херпетофауната. Раткова Скала и целиот југозападен дел на Осогово се погодни за набљудување птици. По течението на некои реки, медитеранското влијание условило развој на голем број ретки и ендемични видови кои може да бидат од интерес за специфични посети. Присуството на лековити и ароматични растенија, шумски плодови и печурки, исто така, се потенцијал за привлекување на поголем број посетители.

Осогово со сигурност ги исполнува условите за развој на туризмот поврзан со истражување на дивиот свет (набљудување дивеч, птици, пеперутки, растенија и слично), како најблиску врзани посети со природните вредности во подрачјето. Овој вид туризам е во подем и тој сè повеќе претставува тренд и во балканските земји.

Како организирани активности сè почесто се спроведуваат планинарски тури, од кои дел имаат традиционален карактер. Голем замав земаат ридско-планинските велосипедски активности и планинското трчање. Во последно време, сè почесто се организираат големи настани, како „Osogovo Adventure“ и „Gradche Trail Run“, кои се меѓународно посетени. Повремено се случуваат и училишни екскурзии, мотокрос активности и слично.

Ваквите рекреативни, спортски и авантуристички активности поврзани со престој во природа треба да се фокусираат на локалитети со карактеристични биолошки и пределни вредности. Притоа, посетите треба да ги претставуваат природните вредности и да имаат едукативен карактер, сè со цел да се развие чувство за нивно зачувување и за поттикнување одговорно и одржливо користење на природните средини и ресурси.

Од потенцијалните форми на туризам разгледани се актуелните и можните форми кои се или може да се одвиваат на Осоговските Планини. Оваа проценка е направена заедно со националните и локалните заинтересирани страни за развој на туризмот во подрачјето Осоговски Планини

Од прикажаното во Табела бр. 17 може да се заклучи дека постојат најдобри услови за развој на ридско-планински велосипедизам, а мошне солидни услови постојат и за планинарење, скијање и едукација и екотуризам. Планинскиот (велнес, рекреативен и зимско-спортски) туризам дава можност да се зголеми просечниот број на ноќевања, бидејќи по својата природа, обично, е повеќедневен. Другите туристички активности, доколку се добро организирани и вклучени во понудата, претставуваат одлична основа за продолжување и збогатување на туристичкиот престој.

Благите и пристапни, но и стрмните и атрактивни локации и живописните планински предели претставуваат одлична основа и огромен потенцијал за развој на велосипедскиот туризам. Во регионот е забележително зголемен интерес за овој спорт, и сè поголем број велосипедисти од регионот, па и пошироко, ги посетуваат атракциите на планината во текот на целата година.

Табела бр. 17. - Оценка на природните и дополнителни сервисни услуги за различните форми на туризам поврзан со природните вредности на Осоговските Планини.

Форма на туризам	Природни услови	Основна информативна инфраструктура	Водичи	Спасувачка служба	Сместувачки капацитети	Вкупно

Планинарење	2	1	2	1	1	7
Параглајдерство	2	0	2	0	1	5
Ридско-планински велосипедизам	3	1	3	0	1	8
Кајакарење	0					0
Сплаварење	0					0
Спелеолошки	0					0
Лов	2	1	1	0	1	5
Риболов	1	0	1	0	1	3
Езерски риболов	1	1	2	0	1	5
Летање со балон	0					0
Скијање	2	1	2	1	1	7
Истражување на див свет	2	0	0	0	1	3
Санкање	3	0	0	0	1	4
Едукативни посети	3	1	1	0	1	6
Фототуризам	2	0	1	0	1	4
Гастрономија	1	1			1	3
Рурален туризам	1	1	0	0	1	3

(0 – нема услови, 1 – слаби услови, 2 – средни услови и 3 – одлични услови)

Ловни активности како еден вид на туризам се спроведуваат во ловиштата во регионот. Ловниот и риболовниот туризам, како и други алтернативни видови туризам за регионот, можат да бидат столб на туристичкиот развој. За таа цел е потребно зачувување и унапредување на пределната вредност во подрачјето и одржување на стабилни популации на дивеч за да се обезбеди одржливост и подолгорочен економски бенефит од ваквиот тип на туризам.

Претходно наведеното укажува на неопходноста од бројни активности за уредување и реактивирање на веќе постојните туристички локалитети, како и изградба на неколку нови на подрачјето на Осоговскиот Регион. Треба да се работи на поврзување на сите структури и потенцијали за подобра туристичка понуда. Општините треба да имаат заеднички концепт и визија за развој и треба да соработуваат континуирано со идниот управувач на заштитеното подрачје, кој ќе има за цел и соодветно да ја развива оваа стопанска гранка во подрачјето. Во таа смисла ќе бидат потребни големи вложувања и посветеност, но и повратниот ефект ќе биде забележителен и долгорочен.

Б.3.7. Информативни и едукативни активности

Б.3.7.1. Едукативни активности

Едукативните активности во регионот се одвиваат преку различни системи и на различни нивоа и истите се приспособени во согласност со потребите и интересот за подобрување и добивање нови знаења.

Едукацијата на децата и младинците се одвива континуирано во формалниот образовен систем. За жал, сите основни училишта во предлог ЗП „Осоговски Планини“ бележат пад во бројот на ученици, а најизразена е состојбата во Кочани, каде за период од 6 години бројот се намали за цели 352 ученика, односно за 11 % споредено со 2012 година. Уште повеќе е алармантна состојбата со средношколските ученици каде што падот на бројот бележи рекорди како, на пример, во Пробиштип, намалување за 34 % за само 6 години, споредено со 2012

година. Веднаш потоа следи Македонска Каменица со 29 % намалување, па Крива Паланка со 28 %, Кратово со 22 %, Веница со 20 % и Кочани со 17 %. Овие податоци мора да се земат предвид при планирањето на идни едукативни активности во подрачјето.

Сè почесто се спроведуваат и неформални едукативни активности, најчесто од страна на граѓански организации и поединци. Сепак, не може да се дадат точни податоци за тоа колку е опфатена едукацијата на младите и населението со информации поврзани со локалната природа, нејзиното значење и потребата од зачувување, рационално користење на природните ресурси, екосистемските услуги и добра кои ги нуди природата и слично. Земјоделците се едуцираат и информираат преку медиуми, обуки и преку локалните подружници на МЗШВ и Агенцијата за можности за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој и слично.

Долгогодишното присуство на МЕД преку проектот „Осоговските Планини во Балканскиот зелен појас“ претставува значаен придонес кон познавањата за природните вредности на Осоговските Планини. Тие информации се користени како ресурс за едукативни активности од страна на МЕД, но и од други локални невладини организации, институции, групи, поединци итн. Голем број на обуки се спроведени со различни сектори (обуки за подготовка на проектни апликации; развивање на различни форми на туризам поврзан со природата; земјоделство - примена на добра земјоделска практика; ловен сектор – потреба од управување со дивечот на одржлив начин, значење на користењето на модерни мониторинг техники и алатки за утврдување на состојбата со дивечот итн.). Со ловните друштва беше спроведен заеднички мониторинг за време на кој низ обука и непосредно учење локалните ловни друштва ги зајакнаа капацитетите за користење на методот на фотозамки.

Во рамките на првата и втората фаза од спроведувањето на ПЗП во Република Северна Македонија беа спроведени различни целни обуки за општините и други засегнати страни во Осоговскиот Регион за разјаснување на системот на заштитени подрачја и посебно категоријата V – заштитен предел; презентирање на бенефитите од заштитените подрачја; разгледување на активностите и мерките на управување кои би требало да се спроведуваат во идното ЗП преку примери од други заштитени подрачја во земјата и во соседните држави итн.

Осогово, односно Пониква е најпознат локалитет за настава и едукација во природа во источниот дел на Република Северна Македонија. Екскурзиите од ваков тип во минатото биле практика поддржана од образовниот систем, која денес не се применува соодветно, а, од друга страна, постојните капацитети на Осогово не ги нудат потребните услови за спроведување на ваков тип активности. Во изминатите години беа направени напори за воспоставување едукативна патека „Патеката на клукајдрвчето Ване“ која е поставена во букова шума во непосредна близина на Спортско-рекреативниот центар „Пониква“ на падините кон селото Јастребник. Патеката е долга 870 м, има 13 едукативни точки кои се поврзани со карактеристиките, функциите и биолошката разновидност во буков екосистем. Патеката е погодна за едукација на деца од 7 до 14 години и е осмислена така што во текот на целата година да може да се изведуваат кратки едукативни претставувања на дел од природата која се сретнува тука.

Моменталната туристичко-едукативна побарувачка на Осогово опфаќа, главно, неформални посети, претежно за време на викендите, но повремено се присутни и организирани посети преку целата година. Во оваа насока, потребно е подобрување на содржините и инфраструктурата за едукативни цели. Новите знаења за природните вредности (видово и пределно разнообразие) треба да се искористат за подобрување на знаењето за природните вредности на Осоговскиот Регион преку подобрување на квалитетот на едукативните содржини на теренот (едукативни патеки, информативни табли, инфоцентри и слично), како примарни за овој вид туристички посети. За спроведување едукативни активности може да се искористат и обучат постојните локални здруженија, како што се извиднички и планинарски друштва, водичи, спортски клубови и слично, кои можат да му

помогнат на телото за управување за спроведување заеднички едукативни активности во идното ЗП.

Б.3.7.2. Информативни активности

Во поголемите градови во подножјето на Осогово формирани се инфоцентри или туристички инфоцентри кои функционираат во рамките на општината или се дефинирани како засебни центри. Единствено, туристичкиот инфоцентар на Пониква е лоциран во рамките на предлог ЗП „Осоговски Планини“ и истиот служи како центар за промоција на Источниот плански Регион, како целина. Центарот е сместен во објект, кој е реконструиран и модерно опремен и располага со информации и промотивни материјали за ИПР. Истиот е сè уште во развој и треба да понуди конкретни информации поврзани со природните карактеристики и вредности на Осоговските Планини.

Слика бр. 44. - Туристичкиот инфоцентар на Пониква

На просторот на Осоговскиот масив во градските средини, постојат музеи и домови на културата од различен тип. Единствено во Музејот во градот Пробиштип има постојана збирка на минерали и кристали од овој регион, како сегмент на севкупната природа на Осоговскиот масив. Во село Јастребник старата училишна зграда е пренаменета во Етно-едукативен центар и истиот може да се стави во функција на промоција на идното ЗП. Дополнително, осум културни институции под државни или општински инженерции се евидентирани за општините кои зафаќаат територијално во предлог ЗП „Осоговски Планини“. Сите тие се заеднички ресурс за промоција и развој на идното заштитено подрачје „Осоговски Планини“.

На просторот каде е дефиниран предлогот за ЗП „Осоговски Планини“, на неколку локалитети се поставени информативни табли, каде се претставени дел од локалните природни вредности. Таков е примерот со информативните табли за промоција на геодиверзитетот и останатото природно и културно наследство околу Лесново. На Пониква се поставени информативни табли со генерални информации за Осоговските Планини (значајни локалитети, карактеристични природни вредности и слично) и поставена е едукативна патека со соодветна содржина наменета за деца од рана возраст. Одбележани се неколку планинарски и велосипедски патеки, кои водат до највисоките врвови (Царев Врв, Сокол и Руен), Пониква и Калин Камен. Најголем дел од овие патеки се означени само со сигнализација за движење по патеките. Единствено, по патеките кои водат од брана „Гратче“ до Големиот Водопад и од Саса до Руен се поставени табли, кои содржат информации за локалните природни вредности. Информации за намалување на ризик од пожар се поставени на неколку места низ просторот. Поставената сигнализација и информативните табли на теренот претставуваат потенцијал за промоција на подрачјето, но истите не се одржувани во континуитет и соодветно, затоа е потребно подобрување или обновување на постојните знаци и табли и развој на нови содржини. Во иднина информативните содржини и одбележувањето на подрачјето и патеките треба да бидат поврзани и унифицирани на целото подрачје. По прогласувањето на подрачјето како заштитено, назначениот управувач ќе треба да ги следи препораките на МЖСПП, односно Нацрт-правилникот за означување и визуализација на заштитените подрачја во

Република Северна Македонија и во соработка со локалните засегнати страни да работи на заедничка промоција на подрачјето.

Б.4. Вредности на подрачјето

Б.4.1.1. Значајни геоморфолошки локалитети

На Осоговските Планини можат да се издвојат поголем број на локалитети кои се интересни, специфични и уникатни по своите геолошко-геоморфолошки карактеристики. Дел од нив влегуваат во ЗПр „Осоговски Планини“ (Слика бр. 45), од кои позначајни се: Царев Врв, клисурата на Злетовска Река, локалитетот Раткова Скала и др. (Милевски, 2011).

Царев Врв

Локалитетот Царев Врв го зафаќа високопланинскиот простор околу овој маркантен врв (2085 м), со највисоките делови од Калинкаменското Било на север, Костадинечкото Било на запад, Билото Китка на југоисток и Соколското Било на исток. Исто така, во рамките на локалитетот се највисоките делови од амфитеатралната изворишна челенка на Крива (Козја) Река. Во таков опфат, истиот зафаќа површина од околу 7 км², од кои 1,2 км² се над 2000 м н.в. до највисоката точка Царев Врв или Султан Тепе. Самиот врв има централна положба на Осоговските Планини и во него се составуваат главните била, а претставува и важен хидрографски јазол. Поради слабата отпорност на карпите од кои е изграден, врвот е куполест, широк и заоблен. Затоа, пак, странично многу стрмно се спушта кон тектонски предиспонираните, длабоки речни долини, особено кон Крива Река и Каменичка Река. Големата надморска височина на овој простор, условила карактеристична високопланинска морфоластика со застапеност на периглацијални појави и форми. Така, северно од Царев Врв, во највисокиот дел од изворишната челенка на Крива Река, на надморска височина од 1900 до 1980 м, се наоѓа изразит нивациски цирк, кој по своите карактеристики е на граница со стадијален глацијален цирк. Како природно продолжение на Царев Врв кон југоисток, во релјефот се истакнува пространа стара иницијална зарамнина (Китка), која се протега на 1900 до 2000 м. На нејзините највисоки делови се јавуваат слабо развиени тревни тераси, мориња од карпи настанати со термичко распаѓање на гранитни жици, нивациски ниши и еден поголем моренски бедем, најверојатно, од глацијално потекло. На источната страна, пак, кон долината на Каменичка Река има неколку нивациски цирку, нивациски ниши и лавински коридори. Ваквата интересна морфоластика, карактеристичната планинска клима, вегетацијата и др. го чинат локалитетот Царев Врв за еден од најинтересните на Осоговскиот масив.

Клисура на Злетовска Река

Локалитетот Клисура на Злетовска Река се наоѓа во западниот дел на Осоговскиот масив. Просторно го зафаќа делот од долината на Злетовска Река, помеѓу вливот на нејзините леви притоки: Емиричка Река на север и Ештерец на југ, во должина од 10 км. Овде, најмаркантна е самата долина на Злетовска Река, која поради всекувањето низ отпорни магматски (дацито-андезитски и игнимбритски) карпи, е доста длабока (400-500 м), со стрмни, на одредени места, речиси, вертикални карпести страни. Тоа е особено карактеристично спротиводно од вливот на Јамишка Река, во должина од околу 6 км. На долинските страни се формирани бројни сипари, настанати со механичко распаѓање на вулканските карпи. Поради големиот наклон, сипарскиот материјал претставен со парчиња и блокови големи до 1 м³, постепено се свлекува кон долинското дно. Некои сипари се долги и до 250 м, а вкупниот волумен на распаднатиот сипарски материјал изнесува околу 5 милиони м³. При распаѓањето, во релјефот заостануваат остенци од поцврсти карпи и други денудациони форми со најразличен облик.

Во овој простор, доста интересно е самото корито на Злетовска Река. Тоа е карпесто, со голем надолжен пад и со честа појава на брзаци, водопади и слапови, од кои најголемиот (кај вливот на Јамишка Река) е составен од неколку помали и еден поголем (од 5,5 м) скалесто распоредени водопади. Вкупната височина на слапот, на должина од 200 м изнесува 22 м. Инаку, најголемиот (Јамишки Водопад) водопад во рамките на слапот е и најголем водопад на Злетовска Река, а на неговото дно има голем циновски лонец (котел), длабок околу 3 м. Мали водопади високи до 4 м имаат и притоците на Злетовска Река пред нивниот влив во главната река. Во овој дел интересен е и повремениот слап на Куновска Река, со 14 водопади еден под друг и со вкупна висинска разлика од околу 250 м, по што е најголем на масивот. Истиот обично функционира од ноември до април, посебно за време на врнежи и неколку дена до недели после нив.

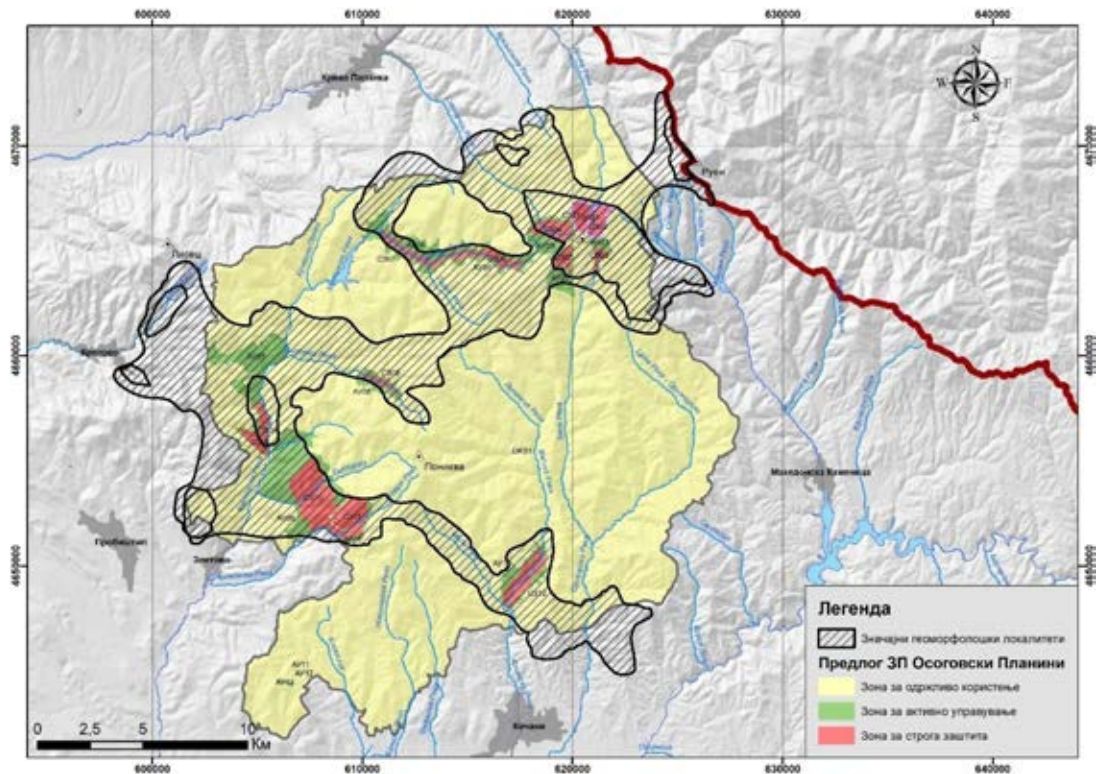
Раткова Скала

Овој локалитет се наоѓа во југозападниот дел на Осоговскиот масив, помеѓу село Ратковица и месноста Синковица. Просторно ја опфаќа долината на Шталковичка Река (лева притока на Злетовска Река) во нејзиниот горен тек над село Шталковица, на површина од околу 2,4 км². Овде, како последица на локалната појава на мошне цврсти кварцити, Шталковичка Река се всекла, речиси, вертикално, па нејзината долина во должина од околу 1,5 км има изглед на кањон, со страни длабоки и до 400 м. Всушност, долините страни кај село Ратковица, наместа претставуваат скалесто наредени отсеци високи до 200 м, поради што, веројатно, самата месност се нарекува Раткова Скала (или Раткова Карпа). Најголемите отсеци се на десната долирска страна, каде се протегаат во должина од 1,2 км, а на левата долирска страна тие се нешто помали, високи се до 130 м и во должина од 0,5 км. Вакви карпести отсеци со помали димензии, настанати со процесот на селективна ерозија има и кај Синковица. Покрај карпестите отсеци, интересни појави во овој простор се сипарите и денудационите форми настанати со распаѓање на кварцитите, како и брзаци и помалите водопади во коритото на Шталковичка Река.

Лесновска Купа

Локалитетот Лесновска Купа се наоѓа во западниот дел на Осоговскиот масив, помеѓу Пробиштип и село Злетово. Тоа е една од најдобро сочуваниите палеовулкански купи во кратовско-злетовската област и воопшто во Република Северна Македонија (Марковиќ, 1971), зафаќајќи површина од 12 км² и пречник од 4 км. Купата има стрмни страни и над околниот релјеф се издига за 400 м. Таа морфолошки, особено, јасно е изразена од јужната и југозападната страна. Од источната страна е пресечена со долината на Злетовска Река, а од западната со долината на Добревска Река. Врвот на Лесновска Купа претставува впечатлива, добро сочувана калдера (еродиран кратер), со пречник од 1,5 км и длабочина во средишниот дел од 150 до 200 м. Околу центарот на калдерата, прстенесто се распоредени 7-8 купести возвишенија, односно, вулкански некови (чуки). Од нив најмаркантен е северниот нек Илин Крст (1127 м), кој, веројатно, бил главен вулкански центар, од каде избивало најголемо количество на лава и вулканокластичен материјал. На јужната и источната страна се јавуваат уште 3 изразити нека: Света Троица (1012 м), Нушева Чука или Горно Брдо (1025 м) и Гумички Рид (1048 м).

Лесновската Купа е остаток од олигоцената вулканска активност во овој дел на кратовско-злетовската палеовулканска област. При ерупциите било исфрлено големо количество дацитска лава и вулканокластичен материјал (Цвијиќ, 1906). Од тогаш до денес, поради долгиот временски период, оваа вулканска структура е доста еродирана и снижена. Денес дацитските карпи се изложени на ерозивни процеси, при што во релјефот се создадени бројни мали денудациони форми (остенци, чашки, стапалки и др.).

Слика бр. 45. - Значајни геоморфолошки подрачја во Осоговскиот Регион

Б.4.2. Валоризација на биолошката разновидност

Б.4.2.1. Валоризација на дијатомејски алги

Најголема разновидност и значајна дијатомејска флора е утврдена во изворишните делови на потоците и реките каде се сретнуваат поретки и загрозуени видови како што се *Eunotia macedonica*, *Eunotia atomus*, *Eunotia tetraodon* и други (табела со валоризација во Поглавје 0.). Значајни се наодите и за тресетиштата, кои се карактеризираат со дистрофни услови, често пати со ниска рН и ниска концентрација на хранителни и растворени материи (изразена преку кондуктивност). Во вакви услови се развива специфична флора која е адаптирана на подолги периоди на суша и недостаток на хранителни материи. Често пати ваквата флора не е многу диверзитетна, односно бројот на видови е релативно мал, но, сепак, видовите се специфични и со ограничена дистрибуција, како во Северна Македонија, така и пошироко. Во тресетиштата на Осоговските Планини, кои се формирани околу изворишните делови на реките под Царев Врв, се јавуваат многу мал број видови, но истите се исклучително интересни. Такви се, на пример, *Eunotia atomus*, *Eunotia fabaeformis*, *Pinnularia ivaloensis*, *Pinnularia rabenhorstii*, *Pinnularia submicrostauron*.

Како најзначајни локалитети се истакнуваат планинските извори (Каменичка Река), влажните карпи на планината Осогово (Стар Град и во близина на Вранечка Река) и тресетиштата на Слана Бара и Калин Камен (Поглавје 0.). Од овие локалитети се опишани неколку нови видови од родовите *Achnanthes*, *Eunotia*, *Luticola* и *Gomphonema*. Во тресетиштата околу изворите на Каменичка Река се утврдени неколку нови или ретки видови од родот *Eunotia*. Дополнително, во непостојаните извори во близина на Каменичка Река утврдени се и неколку нови и ретки видови како што се *Muelleria sasaensis sp. nov.*, *Stauroneis I sp. nov.*, *Nitzschia palmida* и други кои се среќаваат на влажни мовови по средниот и горниот тек на Каменичка Река.

Б.4.2.2. Валоризација на габите

Од извршената валоризација на габите присутни во подрачјето на Осоговските Планини може да се констатира следново: валоризирани се вкупно 55 вида габи од кои 7 вида се дел од неофицијалната Црвена листа на габи на Република Северна Македонија, ЦЛГМ (Karadelev & Rusevska, 2013). Најзначаен е видот *Pleurotus eryngii* кој се среќава поретко и, генерално, е загрозен поради собирањето за јадење. Видот *Dentipellis fragilis* се среќава многу ретко на паднати стари букови стебла и пенушки. Видот е категоризиран како ранлив (VU) и е загрозен поради исчезнување на старите букови шуми поради сеча. Останатите 5 вида од Националната црвена листа на габи (*Antrodia malicola*, *Cantharellus cibarius*, *Craterellus cornucopioides*, *Hericium coralloides* и *Mitrule paludosa*) се ниско категоризирани или не постојат доволно податоци за нивната дистрибуција на територијата на Република Северна Македонија.

Седум вида се дел од IUCN Глобалната црвена листа на загрозени видови габи и сите припаѓаат на категоријата најмалку засегнати видови. Овде спаѓаат видовите: *Agaricus campestris*, *Amanita caesarea*, *Boletus reticulatus*, *Calocybe gambosa*, *Coprinus comatus*, *Hydnum repandum* и *Kuechneromyces mutabilis* кај кои се познати случаи на исчезнување на национално ниво.

Десет вида се дел од официјалниот документ на МЖСПП (2011) „Листи на утврдување на строго заштитени и заштитени диви видови“ и влегуваат во категоријата на заштитени диви видови габи во Република Северна Македонија. Тука спаѓаат видовите *Agaricus macrosporus*, *Amanita caesarea*, *Auricularia auricula-judae*, *Boletus aereus*, *Butyriboletus fechtneri*, *Craterellus cornucopioides*, *Lopharia spadicea*, *Macrolepiota procera*, *Phellinus robustus* и *Tremella foliacea*. Видот *Amanita caesarea* (јајчарка) е дел од групата од 33 вида предложени за заштита од Европскиот совет за конзервација на габите (ECCF).

Четиринаесет видови се нови за фунгијата на Република Северна Македонија и тука спаѓаат видовите: *Hygrophorus persoonii*, *Biscogniauxia nummularia*, *Ditiola peziziformis*, *Entoloma majaloides*, *Hymenoscyphus fructigenus*, *Lactarius rubrocinctus*, *L. subdulcis*, *Marasmius tenuiparietales*, *Pluteus pallenscens*, *Tremella aurantia*, *Russula fellea*, *R. pectinatoides* и *R. pelargonica*, додека 17 вида претставуваат ретки видови, познати од мал број локалитети во земјата. За некои од ретките видови има многу малку податоци во Република Северна Македонија и нивната дистрибуција не е доволно позната. Валоризацијата на габите табеларно е претставена во Поглавје 0.

Во однос на дистрибуцијата на валоризираните видови на Осоговските Планини, генерално, тие се застапени во пет подрачја и тоа: по текот на Емиричка Река, покрај браната „Гратче“, на потегот Јастребник - Раети, на Пониква и во горниот тек на Каменичка Река. Подрачјето на Емиричка Река е претставено со стара и добро зачувана букова шума, покрај браната „Гратче“ се застапени крајречни заедници, на потегот Јастребник - Раети се среќава букова шума, со добро развиени фрагменти од јасика, додека на Пониква доминира буквата шума, а истражувања се вршени и во насади од бел бор. Подрачјето во горниот тек на Каменичка Река е претставено со чиста букова шума, која на одделни места од левиот тек на реката е измешана со насади од бел бор.

Значајни области за заштита. Во однос на дистрибуцијата на валоризираните видови на Осоговските Планини, генерално, тие се застапени во шест подрачја и тоа по текот на Емиричка Река, покрај браната „Гратче“, на потегот Јастребник - Раети, на Пониква, во горниот тек на Каменичка Река и во околината на селото Саса. Подрачјето на Емиричка Река е претставено со стара и добро зачувана букова шума со констатирани 97 видови од кои 16 се значајни видови. Во делот на браната „Гратче“ каде се застапени крајречни заедници собрани се 20 видови од кои 4 се значајни. На потегот Јастребник - Раети се среќава букова шума, со добро развиени фрагменти од јасика и овде се констатирани 49 видови од кои 7 вида се

категоризирани како значајни. На Пониква доминира буковата шума, а истражувања се вршени и во насади од бел бор, при што беа констатирани 97 видови, од кои 5 се значајни видови. Подрачјето во горниот тек на Каменичка Река е претставено со чиста букова шума, која на одделни места е измешана со насади од бел бор. Овде се констатирани 94 видови габи од кои 20 се значајни, додека во близина на селото Саса беа собрани 12 видови од кои 6 се значајни. Значајните наоди на габите се прикажани во Поглавје 0.

Во однос на значајните локалитети, треба да се напомене дека, веројатно, на масивот постојат и други места со стари и зачувани шумски состоини кои би биле значајни за зачувувањето на габите, но не се сите детално истражени. Во текот на зонирањето на предложеното подрачје за заштита треба да се води сметка и за таквите локалитети кои, секако, се карактеризираат со значајни видови габи.

Б.4.2.3. Валоризација на флората

Валоризацијата на добиените податоци е направена според современи меѓународни критериуми (IUCN Глобалната црвена листа, Додатокот II од Директивата за живеалишта, прилозите на Бернската конвенција, значајните видови за определување на значајните растителни подрачја итн.). Покрај тоа, вреднувани беа и ретките видови во Република Северна Македонија и ендемичните видови за Осоговските Планини.

Во флората на Осоговските Планини нема глобално и европски загрозувани видови (од IUCN Црвената листа и од додатоците на Директивата за станишта). Од IPA видовите најзначајни се националните ендемити кои воедно претставуваат и стеноендемити за Осогово – А (iii) видови: *Genista fukarekiana* Micevski & Mayer (Султан Тепе) и *Verbascum lesnovoensis* Micevski (од околината на село Лесново).

Слика бр.46. - *Genista fukarekiana*, Царев Врв

Покрај ендемичните се среќаваат и поголем број видови кои се ретки или исклучително ретки во флората на Република Северна Македонија:

Видови кои во Република Северна Македонија се среќаваат, единствено, на Осогово: *Dianthus microlepis* (Султан Тепе, Маркова Ступка), *Lycopodium clavatum* (Каменичка Река – среден тек), *Sphagnum fimbriatum* (Каменичка Река – среден тек), *Geranium phaeum* (Султан Тепе), *Potentilla haynaldiana* (Султан Тепе), *Pyrola rotundifolia* (Крива Паланка), *Ranunculus pseudomontanus* (Руен), *Commelina communis* L. (Кочани - Лаки), *Hypericum maculatum* subsp. *maculatum* (Султан Тепе – Ѓупска Чешма), *Genista depressa* subsp. *moesiaca* Vel. (Руен, Султан Тепе, Пониква), *Chamaecytisus absinthioides* var. *grandiflorus* (над манастирот „Свети Јоаким Осоговски“, Сокол – Ајдучка Чешма, Јастребничка Чука, под Руен, село Јастребник), *Festuca thracica* subsp. *violaceo-sordida* var. *osogovoense* (Пониква, Лопен, Мртвички Рид, Султан Тепе, Руен, над село Јастребник), *Viola orphanidis* subsp. *crinita* (Руен).

Видови кои во Северна Македонија се среќаваат уште во еден регион: *Aquilegia aurea* (Руен), *Moehringia muscosa* (Султан Тепе), *Alyssum hirsutum* (Крива Паланка, непотврден податок), *Ranunculus pedatus* (Крива Паланка), *Trifolium pannonicum* (Крива Паланка – село Станци), *Euphorbia pubescens* (Кочанско, но, главно, во најниските делови).

Видови кои во Република Северна Македонија се среќаваат уште во два региона: *Dryopteris borrieri* (Каменичка Река – среден тек), *Arabis sprocurrens* (Султан Тепе), *Moneses uniflora* (Султан Тепе), *Alchemilla glaucescens* (Руен), *Sempervivum* cf. *klepa* (над брана „Гратче“).

Видови кои во Република Северна Македонија се среќаваат уште во три региони: *Dryopteris carthusiana* (Каменичка Река – среден тек), *Festucaairoides* (Султан Тепе, Руен), *Sedum tuberiferum* (Крива Паланка), *Sedum erythraeum* (Султан Тепе, Китка), *Impatiens noli-tangere* (Каменичка Река – среден тек), *Peucedanum aequiradium* (Саца), *Viola orbelica* (Руен, Сокол).

Видови кои во Република Северна Македонија се среќаваат уште во четири региони: *Hyperzia sellago* (Султан Тепе), *Blechnum spicant* (Каменичка Река – среден тек и потоци што се вливаат во неа), *Waldsteinia geoides* (манастир „Свети Јоаким Осоговски“), *Amaranthus lividus* (село Оризари), *Hepatica nobilis* (Крива Паланка), *Isopyrum thalictroides* (Крива Паланка), *Viola* cf. *gracilis* (Чурилска Чука, Пониква, Лопен, Мртвички Рид, Султан Тепе, Јастребничка Чука), *Pulsatilla montana* subsp. *slavjankae* (Кратово – село Близанци).

Според анализата на податоците, најголем број од значајните таксони е регистриран во регионот на високопланинските пасишта на Осогово, а посебно кај хабитатниот тип на субалпски пасишта (Поглавје 0.). Особено се издвојува највисокиот дел на планината (Руен и Султан Тепе). Останатите се претежно дифузно дистрибуирани во пониските делови на планината. Сливното подрачје на Каменичка Река (особено во нејзиниот среден тек) се издвојува, исто така, како флористички многу значајно подрачје (и тоа на национално ниво). Северните падини на Осогово (околината на Крива Паланка, исто така, се флористички многу значајни. Слично е и со јужните падини (каде се среќаваат (суб)медитерански елементи) – Кочанско и Пробиштипско.

Б.4.2.4. Валоризација на фауната

Б.4.2.4.1. Валоризација на дневни пеперутки

Вкупно четири видови се со европско конзервациско значење, додека, пак, присуството на *Coenonympha glycerion*, иако широко распространета во европски рамки, во Република Северна Македонија е регистриранта исклучително на планината Осогово. Од овие четири видови, еден (*Lycaena dispar*) се наоѓа на анексите 2 и 4 на Директивата за европските живеалишта и диви видови, додека, пак, останатите три (*Parnassius mnemosyne*, *Zerynthia polyxena* и *Phengaris arion*) се на Анекс 4 (Поглавје 0.). Сите видови се на Додаток II од Бернската конвенција. Што се однесува до Црвената листа на загроени видови, само *Phengaris arion* има статус на *загроен вид*, останатите три вида не се во категориите на засегнати видови, додека за *Coenonympha glycerion*, која е од национално значење (во државата се среќава единствено на Осоговските Планини) нема направено проценка.

Во поглед на зачувување на значајните видови дневни пеперутки и нивните хабитати, може да се набројат следните локалитети:

- **Јастребник.** Во предлогот за Осогово за заштитено подрачје, овој локалитет, главно, влегува во зоната за одржливо искористување, но мал дел зафаќа и зона за активно управување и строга заштита. На овој локалитет регистриравме 27 видови, од кои ниту еден не е конзервациски значаен. На Јастребник се среќаваат термофилни дабови шуми

и чистини во мешани дабово-букови шуми на надморска височина од околу 1000 метри.

- **Злетовска Река.** Течението на оваа река спаѓа во зоната за активно управување, а во нашите истражувања регистриравме 25 видови кои, главно, преферираат рипариски хабитати (Додаток 3).
- **Пониква.** Различниот диверзитет на станишта на овој локалитет придонесе во нашите истражувања да регистрираме 23 видови. Од нив го потенцираме присуството на *Phengaris arion*.
- **Султан Тепе и Калин Камен.** Во нашите истражувања во овие локалитети регистриравме вкупно 16 видови. Значајно е да се истакне присуството на *Coenonympha glycerion* како и на шест видови од родот *Erebia*, кои се карактеристични за високите делови од Осогово (Додаток 3). Оваа зона за активно управување со неколку зони за строга заштита е од посебен интерес за одржување на разновидноста на фауната на пеперутки специфична за високопланинските подрачја во источниот дел на Република Северна Македонија. Картата со распространување на значајните видови е во Поглавје 0.

Б.4.2.4.2. Валоризација на вилинските коњчиња (Odonata)

Од регистрираните 39 видови вилински коњчиња на Осоговските Планини, 9 се глобално, европски или регионално значајни за заштита. *Coenagrion ornatum*, *Cordulegaster heros* и *Ophiogomphus cecila* се вклучени на Анекс II и IV од Директивата за живеалишта на Европската Унија. Овие видови заедно со *Caliaeschna microstigma* се глобално или европски валоризирани како близу загроени (NT) во согласност со ЕУЦЈ, истите заедно со уште четири други видови имаат и определено значење во согласност со Медитеранската црвена листа на вилински коњчиња на IUCN (Riserveto et al. 2009), види табела во Поглавје 0.

Значајни локалитети. Во однос на зачувување на популациите на вилинските коњчиња важен е сливот на Злетовска Река (со притоците Модра, Плочка и особено Емиричка и Шталковичка Река), потоа Мала и Голема Река, Бела Река со сливното подрачје на Оризарска Река, Станечка и Дурачка Река (Поглавје 0.). Непостојаните мали потоци и рекички во подножјето на планината особено на јужната страна од планината, исто така, се важни за зачувување заради присуство на медитерански видови. Во одој дел, реките каде има присуство на акватична вегетација и мозаично претставена крајречна вегетација од дрваја, грмушки и ливади треба да бидат зачувани, соодветно.

Б.4.2.4.3. Валоризација на правокрилци

Осум видови скакулци и два вида богомолки имаат европско и локално конзервациско значење. Од нив, еден вид е наведен на анексите од Директивата за живеалишта, кој, исто така, е и загроен според Европската црвена листа на правокрилци– ЕУЦЈП (*Paracaloptenus caloptenoides*), шест се балкански ендемити (*Metrioptera tsirojanni*, *Metrioptera arnoldi*, *Myrmecophilus balcanicus*, *Tessellana carinata*, *Montana macedonica*, *Psorodonotus fieberi*), од кои последните два се проценуваат како речиси загроени според ЕУЦЈ и три вида се од локално значење (*Phaneroptera falcata*, *Empusa fasciata*, *Iris oratoria*) (Поглавје 0.).

Најзначајни локалитети за зачувување на диверзитетот од скакулци се Велика (Голема) Река, Царев Врв (Сокол) и Злетовска Река (карта во Поглавје 0.).

Од осумте типови истражени хабитати најзначајни за скакулците на Осоговските Планини се:

- **Субмедитерански брдски отворени станишта**, најчесто со степски тип на вегетација и грмушки на варовничка подлога. Ова станиште опфаќа ограничено подрачје на

југозападниот дел на падините на Осоговските Планини. Овде се најдени најголем број на видови кои се од интерес за заштита: *Myrmecophilus balcanicus*, *Tessellana carinata*, *Montana macedonica*, *Empusa fasciata*, *Iris oratoria*.

- **Планински и субалпски ливади** – следен значаен тип на станишта со *Metriopteratsirojanni*, *Metriopteraarnoldi*, *Phaneropterafalcata* и *Psorodonotusfieberi*.
- Од посебен интерес се **планинските суви ливади**, каде ограничено се среќава видот со посебно значење *Paracaloptenus caloptenoides*.
- Во поглед на зачувување на значајните видови и нивните хабитати, може да се набројат следните локалитети:
- **Велика (Голема) Река**. Оваа зона за активно управување со зоната за строга заштита има најголем број регистрирани видови (30), вклучувајќи неколку значајни видови. Карпестите станишта со термофилна вегетација се од посебен интерес за зачувување на термофилни скакулци и богомолки со медитеранско потекло.
- **Царев Врв (Сокол)**. Оваа зона за активно управување со неколку зони за строга заштита е од посебен интерес бидејќи ги опфаќа највисоките планински станишта во источниот дел на Северна Македонија, кои ја одржуваат највисоката разновидност на планински видови во ова подрачје. Овде се регистрирани 18 видови, од кои неколку се значајни видови.
- **Злетовска Река**. Оваа зона, макар и со помал број на регистрирани видови (15), има потенцијал за голем диверзитет на правокрылци. Нејзината главна важност е во зачувувањето на популациите од видот од Директивата за европските живеалишта и диви видови - *Paracaloptenus caloptenoides*, каде зоната за строга заштита Раткова Скала е од основно значење.

Б.4.2.4.4. Валоризација на тркачи

Вкупно 58 видови се сметаат за конзервациски значајни. Еден вид е наведен на Глобалната црвена листа на IUCN (*Carabus intricatus*– NT, Табела во Поглавје Г.2.1.6.), а два вида се наведени на CORINE листата. Евидентирано е присуство и на 22 ендемични вида и 4 глацијални реликти. Регистрирани се вкупно 31 ретки видови.

На Осогово беше забележано присуство на специфични балкански елементи, односно 20 ендемични видови (удел од 8,4 %) што укажува на понизок степен на ендемизам во споредба со планините од западниот дел на Република Северна Македонија (Hristovski et al. 2002, 2003). Повеќето претставуваат балкански ендемити (16), а меѓу нив има и 4 локални ендемити (*Molops rufipes denteletus*, *Molops piceus osogovensis*, *Duvalius beshkovi*) и 3 глацијални реликти (*Nebria jockishi*, *Amara erratica* и *Amara morio nivium* (табела во Поглавје 0.)).

Следниве подрачја се одликуваат со највисоко видово разнообразие на тркачи (карта со распространување на значајни видови во поглавје 0.):

- Високо-планинска зона помеѓу 1600 и 2200 м (Султан Тепе-Сокол-Руен со Слана Бара, гребенот на Калин Камени, областа над рудникот Тораница) со над 70 видови, од кои над 25 видови се конзервациски значајни.
- Клисурата на Злетовска Река – со повеќе од 70 видови, а меѓу нив 16 со конзервациско значење. Во долината на Емиричка Река се констатирани значајни сапроксилни инсекти.
- Областа на село Јастребник – 60 видови и 11 конзервациски значајни видови, меѓу кои и *Osmoderma eremita*.
- Областа на селата Дурачка Река и Станци со над 50 видови, а меѓу нив 12 со конзервациски статус.
- Влажното станиште Кундино и околните ливади со регистрирани 35 видови и 14 се значајни видови.

- Областите на ниска надморска височина (Лешки-Бели-Рајчани-Пантелеј-Соколарци) каде се евидентирани над 80 видови, а од нив 30 се сметаат за значајни.
- Букови шуми во долината на Каменичка Река, над рудникот „Саса“. Регистрирани се поголем број видови, меѓу кои и видови кои се ретки и карактеристични за зачувани шумски екосистеми.

Б.4.2.4.5. Валоризација на сапроксилни тврдокрилци

По направената валоризација на видовото разнообразие, беше констатирано присуство на четири сапроксилни видови *Lucanus cervus* (Lucanidae), *Morimus funereus*, *Rosalia alpina* (Cerambycidae) и *Osmoderma eremita* (Scarabaeidae) од меѓународно и национално значење за зачувување. Овие четири видови се дел од Директивата за живеалишта на Европската Унија, а *Rosalia alpina* и *Osmoderma eremita* се приоритетни видови (0.Error! Reference source not found. и Слика бр. 47. 0.).

Osmoderma eremita

Lucanus cervus

Слика бр. 47. - Значајни сапроксилни тврдокрилци на Осоговските Планини

Б.4.2.4.6. Валоризација на пајаци

На Осоговските Планини не се среќаваат пајаци со интернационално значење (Ѓ.2.1.8. Значајни видови на пајаци во ЗПр „Осоговски Планини“). Значајните видови пајаци претставуваат ендемити или ретки видови. Два вида се сметаат за локални ендемити (*Harpactea mariae*, *Typhochrestus penevi*), а уште два се стеноендемити со распространување во Република Северна Македонија (*Troglohyphantes inermis* и *Troglohyphantes kratochvili*). На Осоговските Планини се среќаваат уште 20 балкански ендемити. Од сите истражувани локалитети, следниве се издвоени како значајни врз основа на видовото разнообразие на значајните видови пајаци (локални и балкански ендемити), види табела во Поглавје 0.

Областа со термофилни пасишта, во близина на селото Бели. Од оваа област се опишани двата нови вида: *Harpactea mariae* и *Typhochrestus penevi*.

Областа на селото Соколарци. Најголемиот број од локалните и балканските ендемични видови, доаѓаат токму од оваа област. Тука е регистрирана и црната вдовица. Од сите истражувани хабитати, најзначајни се ксеротермните брдски пасишта на ниските надморски височини во областите на Соколарци и Бели.

Б.4.2.4.7. Валоризација на акватични макроинвертебрати

Од регистрираните видови во подрачјето, нотирани се 42 засегнати вида и/или видови под законска заштита чија валоризација е направена според предложените критериуми (Табела бр. 2. 0.). Во согласност со класификацијата на IUCN Црвената листа на видови

под закана на глобално ниво (2015), статусот на сите видови (освен еден) речиси сè уште не е евалуиран, додека единствено поточниот рак *Austropotamobius torrentium* е сместен во категоријата Data Deficient (DD) што укажува на фактот за огромниот недостаток на податоци во однос на сознанијата поврзани со виталноста на популациите на овој вид. Истиот е вклучен на Анекс II и Анекс V од Директивата за живеалишта, како и во Прилог III од Бернската конвенција. Во рамките на истражуваното подрачје, регистрирано е присуство на 14 балкански ендемити, 1 балкански и карпатски ендемит, а нотирани се и 4 субендемити, 10 ретки и 18 многу ретки видови на макроинвертебрати. Нивната дистрибуција е дадена на 0.

Б.4.2.4.8. Валоризација на рибите

Регистрирани се осум видови на риби во ЗП „Осоговски Планини“, кои имаат определено маѓународно или национално значење за заштита (0.). Пастрмката (*Salmo macedonicus*), мрената (*Barbus balcanicus*) како и платичето (*Rhodeus meridionalis*) се едни од позначајните видови риби со приоритет на заштита. Истите се наоѓаат на Анекс II од Директивата за живеалишта. Вардарката (*Alburnoides bipunctatus*) е заведена на Анекс III од Бернската конвенција. Наведените видови во табелата се балкански ендемити или посебно специфично се врзани за вардарскиот слив. Речиси сите наведени видови во табелата (освен *Alburnoides bipunctatus*) покажуваат ограничена дистрибуција за Балканот или се среќаваат само во Вардарското сливно подрачје, од каде произлегува и нивното конзервациско значење. Врз основа на податоците за ихтиофауната изработена е карта на дистрибуција на најзначајните видови риби (карта во Поглавје 0.).

Слика бр. 48. - Мрена (*Barbus balcanicus*)

Во табелата некои од видовите се означени со симбол “*” од причина што истите се наоѓаат на некои од листите под друго име (според претходна номенклатура). Ова е проблем кој денес го доживуваат голем број видови, па токму затоа Freyhof и Brooks (2011) предлагаат сите новоопишани видови, кои претходно биле ставени на некоја од листите, да бидат вклучени под таксономското име со кое денес се означуваат.

Б.4.2.4.9. Валоризација на водоземците

Од регистрираните 10 видови на водоземци, еден вид е вклучен на Анекс II на Директивата за живеалишта на Европската Унија и пет видови се вклучени на Анекс IV. Пет видови се заштитени на национално ниво, односно се вклучени на Листата на заштитени диви видови на Република Северна Македонија, а еден вид има статус на балкански ендемит (Табела

со валоризација на видови во Поглавје 0.). Нивното распространување е прикажано на (карта на распространување во Поглавје 0.

Б.4.2.4.10. Валоризација на влекачите

Од регистрираните 23 видови на влекачи, четири вида се наведени на Анкес II и 15 на Додаток IV од Директивата за живеалишта на Европската Унија. Шеснаесет видови се законски заштитени на национално ниво, односно ставени се на Листата на заштитени диви видови, додека еден вид има статус на балкански ендемит (**Error! Reference source not found.0.**).

Најважните локации и живеалишта за зачувување на влекачите на Осоговските Планини се ниските делови на потегот помеѓу Соколарци, Турско Рударе и Шталковица, како и високите делови помеѓу Влашки Колиби и Царев Врв (карта во Поглавје 0.).

Б.4.2.4.11. Валоризација на птиците

Валоризацијата на птиците (табела во Поглавје 0.), не вклучувајќи ги исчезнатите видови, покажува присуство на еден глобално загрозен вид (египетскиот мршојадец, кој гнезди во ЗПП „Осоговски Планини“), два глобално чувствителни вида (царскиот орел и грлицата), кои гнездат во дабовиот појас (1-2 двојки царски орел, вклучени во ЗПП долината на Злетовска Река, и непроценетата популација на грлица *Streptopelia turtur* во дабовиот појас (до околу 1100 м н.в.) и два близу-засегнати вида, од кои еребицата камењарка гнезди на неколку локалитети на Осоговските Планини, а црвеноногата ветрушка *Falco vespertinus* се среќава при миграција.

На Европската црвена листа на птици во категоријата загрозени се вклучени египетскиот мршојадец и планинскиот сокол, од кој една до две двојки гнездат во ЗПП „Осоговски Планини“. Во категоријата чувствителни е вброена грлицата. Од трите близу-засегнати видови, гнезди единствено еребицата камењарка, додека црвеноногата ветрушка и полската еја (*Circus cyaneus*) се среќаваат при миграција.

Во Додаток 1 на Директивата за птици се вклучени 31 вид, од кои четири не гнездат на подрачјето (плус 6 видови кои се сметаат за исчезнати). Ова дава добра основа за идно вклучување на делови од Осоговските Планини во Натура 2000 мрежата. Истите видови се вклучени и во додатоците на Резолуцијата 6 на Советот на Европа за заштита на европскиот див свет и природни живеалишта (емerald видови).

Во Продолжеток 2 на Бернската конвенција се вклучени 102 вида, од кои 92 гнездат. На Продолжетокот 3 на оваа конвенција се вклучени уште 25 видови, од кои 20 гнездат. Во Продолжетокот 1 на Бонската конвенција се вклучени два присутни вида, египетскиот мршојадец и царскиот орел. На Продолжетокот 2 се вклучени 54 видови, од кои 44 гнездат.

По однос на Конвенцијата за трговија со загрозени диви видови (CITES), на нејзиниот Додаток 1 се вклучени два вида (царскиот орел и сивиот сокол), а на Додаток 2 уште 18 видови, од кои 16 гнездат.

По однос на националното законодавство, строго заштитени според Законот за заштита на природата се 26 видови птици (24 гнездилки), а уште 8 (7 гнездилки) се заштитени. Според Законот за ловство, под трајна заштита се 26 видови (23 гнездилки), а уште 8 (истите кои се заштитени според Законот за заштита на природата, 8 гнездилки) се штитат со ловостој.

На крајот, „значајни видови“ во смисла на прифатениот принцип за потребите на оваа студија (нивна вклученост во нацрт-списокот за птици за идентификација на Натура 2000

мрежата) се 37 (сите гнездилки). Покрај 27-те гнездилки од Додаток 1 на Директивата за дивите птици, овој список вклучува 10 национално ретки, биомски ограничени или со неповолен статус видови: грлицата *Streptopelia turtur* (чувствителна на Светската и Европската црвена листа), буковиот свиркач *Rhadina sibilatrix*, источниот горски свиркач *Rhadina orientalis*, гулабот дупкар *Columba oenas* (сите локализирани или ретки во Република Северна Македонија), лазачот грнчар *Sitta neumayer*, шпанското камењарче *Oenanthe hispanica*, црвеноглавото страче *Lanius senator*, источно-медитеранското грмушарче *Curruca crassirostris*, (видови карактеристични за медитеранскиот биом), ушестата чучулига *Eremophila alpestris* и жолтоклуната галка *Pyrhocorax graculus* (видови карактеристични за алпскиот биом). Распространувањето на значајните видови птици е прикажана на 0.

По планинските пасишта на гнездење се среќаваат 6 значајни видови, во буковите шуми и нивните чистини 10 видови, а во дабовите шуми 15 видови. Значителен број (8 видови) е присутен и по сувите пасишта во најниските делови на планината.

Б.4.2.4.12. Валоризација на цицачите

Валоризацијата на цицачите е направена врз база на неколку меѓународни документи и договори и релевантното национално законодавство и тоа: Директивата за живеалишта, Бернската конвенција, Бонската конвенција, IUCN Европска црвена листа на видови, Законот за ловство и Законот за природата.

Од вкупно 44 видови на цицачи евидентирани во предлог подрачјето за заштита „Осоговски Планини“, четири вида се категоризирани како близу загрозен вид (NT) според Европската црвена листа на загрозени видови. Вкупно 14 видови се вклучени во Додаток II и 16 видови во Додаток III од Бернската конвенција. Шест видови се наведени во Анекс II и IV, 8 видови во Анекс IV, три видови во Анекс V и еден вид во Анекс II, IV и V од Директивата за живеалишта на Европската Унија. Во Додаток II од Бонската конвенција се опфатени вкупно 11 видови цицачи. Според Законот за ловство, седум видови се под трајна заштита, додека шест видови имаат заштита со ловостој. Во согласност со одредбите на Законот за природата, три видови се прогласени како строго заштитени, а три видови како заштитени. Целосен преглед на валоризацијата на видовите цицачи присутни во предлог подрачјето за заштита „Осоговски Планини“ е претставен во табелата во Поглавје 0.

За цицачите, најзначајни хабитати се, секако, шумите кои се значајно засолниште за многу видови и служат како значаен коридор за миграцијата и раселувањето и одржувањето на стабилни популации кај некои видови, особено крупните месојади. Во тој контекст е значајно да се истакне присуството на мечката која на Осогово беше сликана во близина на Македонско-бугарската граница. Реките и рипариската вегетација, како и природните или вештачки подземни објекти се од круцијално значење за видрата и лилјациите.

Како позначајни локалитети (карта во Прилог 0.) за цицачите би ги издвоиле:

- Шумскиот појас по должина на Македонско-бугарската граница, како и подрачјата со стари и добро сочувани состоини на дабова и букова шума – како значајно засолниште и коридор за крупните месојади;
- Горниот тек на Крива Река до село Жидилово – како значајно живеалиште на видрата;
- Раткова Скала – поради евидентираната колонија на големиот потковичар;
- Злетовска Река, и тоа делот кој влегува во склоп на предложеното подрачје заштитен предел „Долна Злетовица“ – како значајно живеалиште на видрата;
- Напуштените рударски јами и окна во околината на Саса – се значајни засолништа за лилјаци.

Б.4.2.5. Валоризација на живеалиштата

На Осоговските Планини се регистрирани вкупно 42 хабитатни типа од кои 28 се природни и полуприродни (пасишта), а 14 се антропогено формирани или одржувани хабитати

(Табела бр. 18.). Од природните хабитати 25 се распоредени во 19 хабитати од листата на хабитати за кои е потребно прогласување Натура 2000 подрачје според правилата на Директивата за живеалишта, односно се излистани во Анексот I. Тоа значи дека само три природни хабитати немаат европско конзервациско значење. Освен тоа, треба да се нагласи дека хабитатот Г2.2В (Изворишни тресетишта на кисела подлога) е под закана во Република Северна Македонија и треба допрва да му се најде место во некој од Натура 2000 хабитатите.

Табела бр. 18. - Преглед на значајните типови живеалишта во предложеното подрачје за заштита „Осоговски Планини“

Група	Тип – EUNIS	Локалитети	Валоризација - HD
Грушести екосистеми	Г2.26. [Bruckenthalia] Вриштини	Султан Тепе, Бабина Чешма, Руен, Калин Камен, Сокол, Ајдучка Чешма и др.	4060 Алпски и бореални вриштини
	Г2.2A2. Балкано-хеленски цуести вриштини со боровинки	Султан Тепе, Бабина Чешма, Руен, Калин Камен, Тораница, Сокол, Ајдучка Чешма и др. (1600-2200 м н.в)	
	Г2.2B2 Балкано-родопски [Chamaecytisus absinthoides] вриштини	Јастребничка Чука, село Јастребник, Чуриљак (1200-1250 м н.в.); Руен, над Саса, Сокол, Горна Бачија и др. (1600-1850 м н.в.)	
	Г3.24311. Тракиско-македонски белогабеврови шибјаци	До околу 750 до 800 м н.в., главно, на јужните падини (Кочанско, Пробиштипско)	40A0 *Субконтинентални перипанонски шибјаци
Тревести екосистеми	Д1.332. Хелено-балкански заедници со куси треви и едногодишни тревести растенија	Над Кочани, во височина над село Бели, Ромско Маало, Кратово - Близанци, Пробиштип - Лесново и др.	6220 *Псевдостепа со треви и едногодишни тревести растенија од Thero-Brachypodietea
	Д1.833. Балкански предпланински [Nardus stricta] пасишта	Зафаќа не многу големи површини во подножјето на врвот Султан Тепе, Бабина Чешма, Сокол, Калин Камен и други (1670-1950 м н.в.)	6230 *Пасишта со Nardus богати со видови, на силикатна подлога во планинските и претпланинските подрачја
	Д1.72. [Agrostis]-[Festuca] Пасишта	Над манастирот „Свети Јоаким Осоговски“, Калин Камен, Чуриљска Чука, Тораница, Кратово – село Каврачко, Македонска Каменица – Шамска Чука и други (1000-1400 м н.в.)	62D0 Оро-мезиски кисели пасишта
	Д1.73. [Deschampsia flexuosa] Пасишта	Руен – Ајдучка Чешма, Сокол, Лисец и други (1500-1950 м н.в.)	
	Д4.39. Оро-мезиски кисели пасишта	Пониква, Лопен, Мртвички Рид, Маркова Ступка, Ајдучка Чешма, Сокол, Лисец, Султан Тепе, Слана Бара, Руен и др. (1550-2250 м н.в.)	
	Д5.4. Рабови и ливади со високи зелјести растенија и папрати на влажна или водна подлога	Долж сите реки и потоци во подолните текови	6430 Хидрофилни рабни заедници со високи зелјести растенија од низинскиот до алпскиот појас
	Д5.5. Субалпски влажни или водни состоини со високи зелјести растенија и папрати	Пониква, Маркова Стапка, Султан Тепе, Каменичка Река и други	
Д3.31. Хелено-мезиски крајречни и влажни [Trifolium] ливади	Кочанско - Ново Село, Бела Река, Пробиштипско - село Лесново, село Злетово, Крива Паланка – село Псача (670-1100 м н.в.)	6510 Низински косени ливади (<i>Alopecurus pratensis</i> , <i>Sanguisorba officinalis</i>) или 6540	

			субмедитерански ливади со <i>Molinio-Hordeion secalini</i>
	Д2.33. Балкански планински косени ливади	На северните падини, главно, над Крива Паланка (над 900 м н.в.)	6520 Планински косени ливади
Благни екосистеми	Г2.3. Транзициски блата и подвижни тресетишта	Во подножјето на Султан Тепе, Слана Бара, помеѓу Мртвачки Рид и Султан Тепе, Бабина Чешма, Ајдучка Чешма и др. (1700-2000 м н.в.)	7140 Транзициски блата и подвижни тресетишта
	Г2.2В Тресетишта околу изворишта на кисела подлога	Доста застапен, најтипичен во субалпскиот дел (Султан Тепе - од сите страни, извориштето кај Ајдучка Чешма (под Сокол), Калин Камен, Маркова Ступка и други	Потребна е дополнителна анализа за соодветноста со Директивата за живеалишта
	Г4.161. Средноевропски богати тресетишта со <i>Carex nigra</i>	Изворишниот дел на Каменичка Река – Ѓупска Чешма	7230 Алкални блата
	Г4.11. Блата со високи зелјести растенија	Сокол - Ајдучка Чешма, по долниот тек на Каменичка Река - село Саса	
	Г5.11. Третици обично без надземан вода	Ретко, фрагментирани состоини	/
Карпести екосистеми	Ж3.152. Карпатско-балканско-родопски силикатни карпи со <i>Silene</i>	Најрепрезентативни се состоините на врвот Руен, на Калин Камен, во клисурата на Злетовска Река, пред село Лесново, над Брана „Гратче“	8220 Силикатни карпи со хазмофитска вегетација
Шумски екосистеми	Е1.А32. Источни шуми со <i>Carpinus betulus</i>	Мали површини: близу село Ратковица; на други места во долините на реките од Брегалничкиот слив (јужно експонираната страна на Осогово).	9170 Galio-Carpinetum дабово-габерови шуми
	Е1.12. Мешани рипариски поплавни и галериски шуми	Обично се мешани со врба, таков е случајот на повеќе локалитети во долниот тек на Злетовска Река (570-600 м н.в.)	91Е0 *Алувијални шуми со <i>Alnus glutinosa</i> и <i>Fraxinus excelsior</i> (<i>Alno-Padion</i> , <i>Alnion incanae</i> , <i>Salicion albae</i>)
	Е1.А321. Илирски габерови шуми	На северните падини на Осоговските Планини; регистрирани се состоини во кривоаланечкиот дел, покрај патот од Крива Паланка кон Узем, но веројатно се значително позастапени	91L0 Илирски дабово-габерови шуми (<i>Erythronio-Carpinion</i>)
	Е1.8А. Континентални горунови шуми	Континуиран појас (850-1150 м н.в.)	91М0 Панонско-балкански церово-горунови шуми
	Е1.691. Југозападни мезиски букови шуми	Континуиран појас (800-1700 м н.в.)	91W0 Мезиски букови шуми
	Е1.762. Хелено-мезиски шуми со <i>Quercus frainetto</i>	Појас, но поголеми површини од кочанската страна и над Македонска Каменица, по течението на Каменичка Река	9280 Шуми со <i>Quercus frainetto</i>
	Е1.11. Крајречни врбови шуми	Мали површини, главно, во долниот тек на реките од сливното подрачје на Осоговските Планини – Бела Река, Оризарска Река, Злетовска Река, Дурачка Река, Крива Река и др.	92А0 <i>Salix alba</i> и <i>Populus alba</i> галерии
	Д5.3. Папрадишта со <i>Pteridium aquilinum</i>	Речиси насекаде: „Свети Јоаким Осоговски“, Калин Камен, Лопен,	/

	Пониква, Јастребник, Чуриљак, Раткова Скала, Ново Село-Бела Река, Саса (850-1600 м н.в.)	
ЕЗ.Д. Тресетишта во умерени иглолисни шуми	Само во средниот тек на Каменичка Река	91D0 *Шумски тресетишта

Од Табела бр. 18 може, исто така, да се види дека на Осоговските Планини се среќаваат пет хабитати со приоритет за заштита (*priority habitat types) според Директивата за живеалишта (означени со 'bold' букви во табелата погоре). Приоритетните хабитатни типови од листата на Директивата за живеалишта регистрирани на планината Осогово, по површината што ја зафаќаат и по значењето кое го имаат не претставуваат најдоминантни и најзначајни хабитатни типови на овој планински масив.

Значајни подрачја за заштита. Од аспект на присуството на значајни хабитати со тревеста вегетација, треба посебно да се издвои субалпскиот дел на планината Осогово (1600-2250 м н.в.) и интегрално да се заштити мозаикот од хабитати (блата, субалпски пасишта, грмушки со брукенталија и боровинки, силикатните камењари) особено на врвовите Султан Тепе и Руен. На овие два врва се развиваат и ретки растителни видови (*Genista fukarekiana*, *Dianthus microlepis*, *Anthyllis aurea*, *Thymus balcanus*, *Geum rivale*, *Cardamine glauca* и други). Значајни и приоритетни станишта се среќаваат и над Кочани, односно јужните падини на Осогово во неговите пониски делови (приоритетни брдски пасишта). Каменичка Река и притоците над рудникот „Саса“ заедно со добро зачуваните букови шуми претставува едно од најважните подрачја за заштита на Осогово.

При зонирањето овие простори треба да влезат во зоната за строга заштита, бидејќи покрај својата хабитатна, вегетациска и флористичка вредност, тие имаат и голема пејзажна вредност. Хабитатите со значајна шумска вегетација се издвоени во посебниот извештај за шумската вегетација на Осогово, овде е прикажана нивната дистрибуција (0.).

Покрај врвовите Руен и Султан Тепе, на Осоговските Планини може да се издвојат неколку приоритетни подрачја за заштита според концентрацијата на Натура 2000 хабитати (број на присутни хабитати на одредено подрачје) како критериум. Тие подрачја се прикажани на Табела бр.19, 0.).

Табела бр.19. - Локалитети/подрачја на кои се среќаваат повеќе од еден валоризациски значаен хабитат

Локалитет/подрачје	Број на значајни живеалишта
Султан Тепе	5
Сокол (Руен & Сокол)	6
Саса	2
Кочани (+ Оризари, Грагче)	3
Пробиштип (+ Злетово, Лесново, Ратковица)	3
Сите реки	1-4

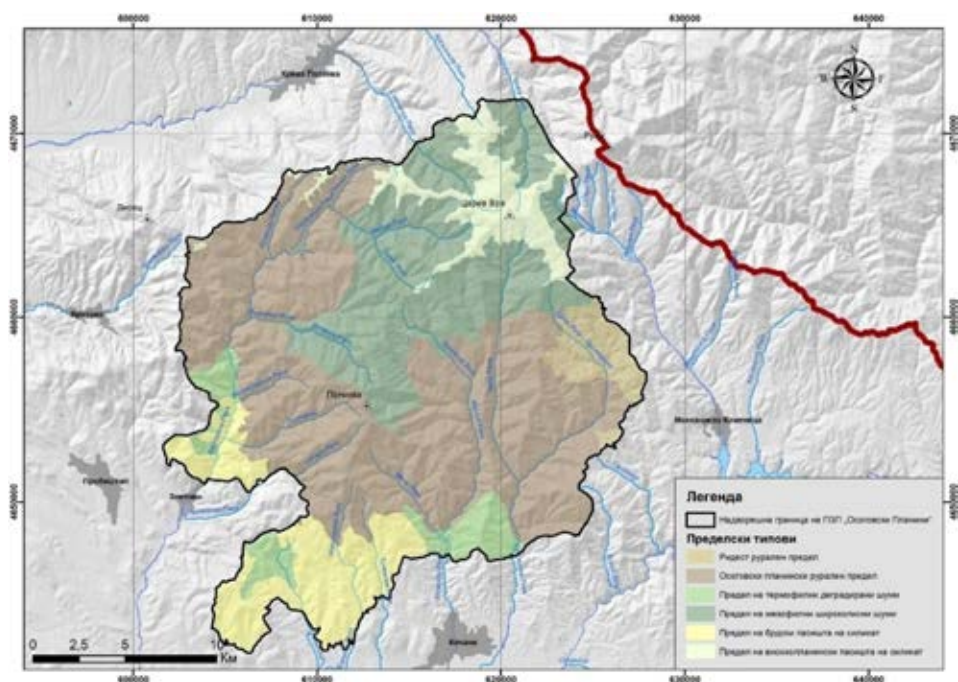
Б.4.3. Идентификација на значајни пределски вредности

При вреднувањето на пределите во однос на нивното значење земени се предвид неколку критериуми на вредност меѓу кои: структурни карактеристики (состојба), функционална вредност за зачувување на биолошката разновидност(конективност), културна вредност, пејзажна вредност и уникатност на пределите. Во согласност со вреднувањето според горенаведените критериуми прикажани на Табела бр. 20, најзначајни предели на Осоговските Планини се Осоговскиот планински рурален предел, потоа Пределот на

мезофилни широколисни шуми и Пределот на високопланински пасишта на силикатна подлога (Слика бр. 49.).

Табела бр. 20. - Валоризација на пределите на Осоговските Планини

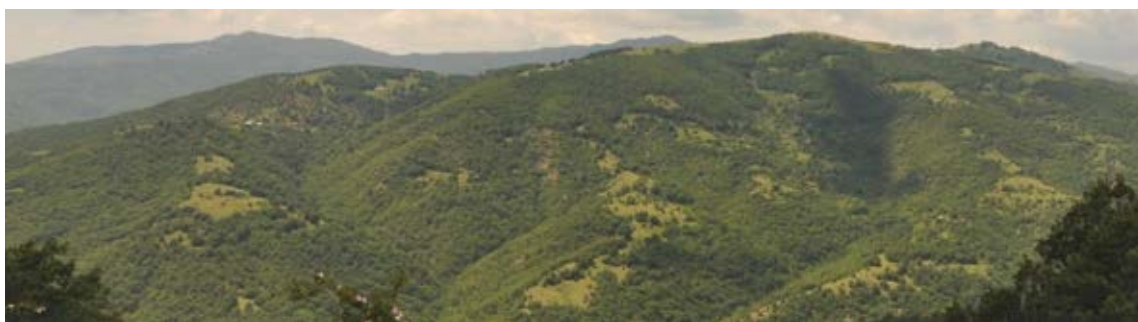
Тип на предел	Состојба	Вредност-биодив.	Вредност-културна	Пејзажна вредност	Уникатност	Вкупно
<i>Рурални предели</i>						
Бреговит рурален предел	2	1	2	1	1	7
Бреговит рурален предел со меѓи	2	2	3	2	2	11
Ридест рурален предел	2	2	2	2	1	10
Осоговски планински рурален предел	2	3	3	3	3	14
<i>Пределите на брдски пасишта</i>						
Предел на брдски пасишта на силикатна подлога	2	2	2	2	1	9
<i>Шумски предели</i>						
Предел на термофилни деградирани шуми	2	2	1	2	1	8
Предел на мешани шуми со иглолисни насади	1	1	1	1	2	6
Предел на мезофилни широколисни шуми	2	3	2	3	1	11
<i>Пределите на планински пасишта</i>						
Предел на високопланински пасишта на силикатна подлога	1	3	2	3	2	11

Слика бр. 49. - Пределски типови во рамките на предлог ЗП „Осоговски Планини“

1.1.1.1 Осоговски планински рурален предел

Од аспект на зачувување на биолошката разновидност, Осоговскиот планински рурален предел поседува особена вредност како јадрово подрачје, но се истакнува и по високото значење како коридор. Дополнително, поради специфичниот „расфрлан“ распоред на населбите во мозаикот од широколисни шуми, пасишта и земјоделско земјиште, овој пределски тип поседува висока културна вредност и висока пејзажна вредност. Поради тоа што овој предел е карактеристичен, единствено, за североисточниот дел на Република Северна Македонија, пределот е значаен и во национални рамки (уникатен). Сепак, поради забележителниот тренд на напуштање на руралните средини, проследено со значително занемарување на сточарските и земјоделските практики, сукцесивно обраснување со грмушки и пораст на површините под шуми овој предел забрзано се менува и во однос на структурните карактеристики постепено се доближува кон шумските предели. Поради тоа, значењето на Осоговскиот планински рурален предел, од аспект на зачувување и унапредување, е уште поголемо.

Слика бр. 50. - Осоговски планински рурален предел, поглед кон село Полаки и Рамно Брдо

Во рамките на Осоговскиот планински рурален предел како најзначајни локалитети можат да се издвојат: Раткова Скала, долината на Зеленградска Река, долината на Емиричка Река, атарот на село Јастребник, атарот на село Полаки, кратовските села во буковиот појас, кривоаланечките села (особено Дурачка Река и Станци). Голем дел од овој специфичен пределски тим влегува во границите на ЗПр „Осоговски Планини“.

1.1.1.2 Предел на мезофилни широколисни шуми

Овој предел има особено високо значење поради неговата функција како примарен хабитат за дивите животни, но, пред сè, поради неговата функција како јадрово подрачје за крупните цицачи. Поради ограниченото распространување на овој предел (13 %) на подрачјето на Осоговските Планини (во источниот дел на Република Северна Македонија, генерално), неговото значење од аспект на зачувување е уште поголемо. Карактеристично за овој предел се големите површини под букови шуми.

Слика бр. 51. - Предел на мезофилни широколисни шуми

Во рамките на Пределот на широколисни мезофилни шуми како најзначајни локалитети можат да се издвојат: долината на Станечка Река и Мртвица (Ретки Буки).

1.1.1.3 Предел на високопланински пасишта на силикатна подлога

Во рамките на *Пределот на високопланински пасишта на силикатна подлога* како значаен локалитет е издвоен Царев Врв.

Слика бр. 52. - Предел на високопланински пасишта

1.1.1.4 Други предели

Иако пределот на брдски пасишта на силикатна подлога, генерално, нема особено значење за зачувување, во рамките на овој предел може да се издвои еден локалитет од значење за зачувување, особено во однос на пејзажните карактеристики. Тоа е Лесновскиот кратер и атарот на село Лесново. Лесновскиот кратер е меѓу најсочуваните палеовулкански структури во регионот и има особено високо значење како геоморфолошка формација. Генерално, локалитетот се карактеризира со исклучително „суров“ пејзаж, а поради специфичните геоморфолошки појави, со необично атрактивни простори и добро зачувани елементи поседува исклучително високи визуелни вредности. На локалитетот може да се забележи растението ‘лесновски лопен’ кое името го добило по овој локалитет, а локалитетот е значаен и како живеалиште на ‘планинскиот сокол’. Дополнително, поради сочуваните рурални карактеристики, културната вредност на Лесновскиот манастир, кој важи за еден од позначајните средновековни споменик-манастири, локалитетот има високи пејзажни вредности и висок потенцијал за промоција на одржлив рурален туризам.

Б.4.4. Национално и меѓународно значење на подрачјето

Воспоставувањето на репрезентативен правен систем кој ќе овозможи брза интеграција во Европската Унија и пошироката меѓународна заедница е дел од стремежот на Република Северна Македонија кон стабилна политичка и економска заедница. Република Северна

Македонија е потписничка на поголем број меѓународни договори чии одредби ги имаат поставено основите на националниот правен систем за заштита на природното и културното наследство. Исто така, преку процесот на вградување на одредбите од Директивите за живеалишта и птици на Европската Унија во националното законодавство се дава основа за поставување на современа правна рамка за зачувување на биодиверзитетот во земјата. Заштитата на живеалиштата и видовите од меѓународно значење е обврска на Република Северна Македонија која произлегува од следните меѓународните договори: Конвенцијата за биолошка разновидност, Рамсарската конвенција, Бернската конвенција, Бонската конвенција, Европската конвенција за предели итн. Покрај тоа, имплементацијата на двете важни директиви на Европската Унија за птици и живеалишта и воспоставувањето на европската мрежа Натура 2000 е обврска на земјата во процесот на приближување кон Европската Унија и станување нејзина полноправна членка, што е приоритет на Владата на Република Северна Македонија.

Осоговските Планини поседуваат значајни вредности од аспект на биолошката разновидност. Идентификувани се голем број на меѓународно значајни видови од флората и фауната кои имаат конзервациско значење (се среќаваат околу 185 видови, според расположливите податоци). Особено би ги издвоиле видовите со „европско значење“, односно видови кои се наведени во листите на Директивите за птици и живеалишта каде се наоѓаат: четири дневни пеперутки, три вилински коњчиња, еден скакулец, четири сапроксилни тврдокрилци, еден вид речен рак, пет водоземци, 16 влекачи, 31 вид птици и 18 видови цицачи или вкупно 83 видови. Голем дел од нив ќе послужат за идентификување и воспоставување на Натура 2000 подрачје/а на Осоговските Планини кои се предуслов за интеграција на Република Северна Македонија во Европската Унија. Во рамките на истражуваните групи, околу 130 видови се сметаат за ендемични од кои нешто над 10 видови се „осоговски ендемити“, односно видови кои живеат единствено на Осоговските Планини.

Регистрирани се 28 природни и полуприродни живеалишта според EUNIS системот на класификација за живеалишта, 19 од нив се значајни за зачувување според Директивата за живеалишта за кои е потребно прогласување Натура 2000 подрачје.

Регистрирани се над 1000 видови и подвидови на растенија од кои 2 се осоговски ендемити и 22 се субендемични. На Осогово е утврдено присуство на 44 видови цицачи од кои 31 се со меѓународно значење. Регистрирани се 141 видови птици, од кои околу 100 видови се од меѓународно значење за заштита. Особено значаен орнитолошки локалитет е локалитетот „Раткова Скала“, кој е дел од Значајното подрачје за птици „Осоговски Планини“, а втори по значење се степските предели во подножјето на планината, каде гнездат 1-2 двојки царски орли, и се опфатени со Значајното подрачје за птици „Долина на Злетовска Река“. Идентификувани се 10 видови водоземци кои имаат меѓународно значење за заштита и 23 видови влекачи од кои 4 вида имаат меѓународно значење, а 16 видови се вклучени на Националната листа на заштитени диви видови. Познати се 10 видови риби, од кои осум се вклучени на Црвената листа на IUCN. На Осогово се евидентирани 16 балкански ендемити од групата полжави, вкупно 450 видови пајаци (38 ендемични), 77 видови правокрылци од кои 6 се регионални (балкански) ендемити, 39 видови вилински коњчиња од кои 9 се со меѓународно значење, 105 видови дневни пеперутки (*Erebia aethiops* и *Minois dryas* во Република Северна Македонија се среќаваат само на Осогово) и 246 видови тркачи од кои 4 осоговски ендемити и 18 субендемични (Табела бр. 21.).

Табела бр. 21. - Преглед на вкупниот број видови по таксономски групи, меѓународно и национално значајни видови присутни во предлог ЗП „Осоговски Планини“

Група	Вкупен број видови и процент од македонската флора/фауна	Меѓународно значајни видови	Ендемити и национално значајни видови	Ретки видови
Флора (растителни таксони)	1072 (~31 %)	2	2 осоговски ендемита и 22 субендемита	44
Габи	426			
Дијатомејски алги	391		3 осоговски ендемити	48
Дневни пеперутки	105 (50 %)	4	0	1
Вилински коњчиња	39 (60 %)	9		
Правокрилци (скакулци, штурци и богомолки)	77 (45 %)	3	6 регионални ендемити	4
Тркачи (Carabidae)	246 (43 %)	3	4 осоговски ендемити и 18 субендемита	31
Сапроксилни тврдокрилци	40	4		
Пајаци	450 (~70 %)	0	38 ендемити	~150
Водни макроиинвертебрати	152	1	19 субендемита	26
Риби	10 (~15 %)	8	6 субендемита	
Водоземци	10 (71 %)	10	1 субендемит и 5 заштитени	
Влекачи	23 (68 %)	4	16 заштитени видови	
Птици	141 (33 %)	>100	34 заштитени видови	
Цицачи	44 (51 %)	31	6 заштитени видови	

Од аспект на биолошката разновидност посебно се истакнуваат највисоките делови околу Царев Врв, Сокол и Руен. Тука се среќаваат поголемиот дел од ендемитите и ретките видови од флората и фауната. Од растенијата тука живеат осоговската гениста (*Genista fukarekiana* - ендемично растение кое се среќава, единствено, на Осоговските Планини), златната кандилка (*Aquilegia aurea*), како и *Festuca thracica* subsp. *violaceo-sordida* var. *osogovoense*, *Ranunculus pseudomontanus*, *Genista depressa* subsp. *moesiaca*. Од животинските видови посебно се истакнуваат живородниот гуштер (*Zootoca vivipara*), ушестата чучулига (*Eremophila alpestris*) и жолтоклуната галка (*Pyrrhocorax graculus*) и осоговскиот ендемичен тркач (*Duvalius beshkovi*).

Посебно значење имаат изворишните делови на Каменичка Река каде се среќаваат шумските тресетишта, зачувани букови шуми и ретки растителни заедници како и бројни значајни растителни видови (*Lycopodium clavatum*, *Blechnum spicant*, *Sphagnum fimbriatum*, *Acer heldreichii*).

Во шумскиот појас се наоѓаат голем број од меѓународно значајните, но и дел од ендемичните видови. Тука се регистрирани четири видови сапроксилни инсекти вклучени во анексите на Директивата за живеалишта (*Rosalia alpina*, *Morimus funereus*, *Osmoderma eremita*, *Lucanus cervus*), ендемичните тркачи *Molops rufipes denteletus* и *Molops piceus osogovensis*, повеќе видови птици: грлица (*Streptopelia turtur*, буковиот свиркач (*Rhadina sibilatrix*), источниот горски свиркач (*Rhadina orientalis*), гулабот дупкар (*Columba oenas*) итн., најголем дел од цицачите. Во шумите беше констатирано извонредна разновидност на габите кои се претставени со над 350 шумски видови.

Долината на Злетовска Река се карактеризира со присуство на рефугијални шумски заедници во кои се среќаваат сребренолисната и широколисната липа, орех и бел габер. Во овој простор живее ендемичниот лесновски лопен (*Verbascum lesnovoensis*). Можеби најважен белег на овој простор се карпестите делови на Раткова Скала (и Орлов Камен). Таму се среќаваат и/или гнездат неколку многу значајни видови птици како што се египетскиот мршојадец (*Neophron percnopterus*), црниот штрк (*Ciconia nigra*), ’рѓестиот глувчар (*Buteo rufinus*), сивиот сокол (*Falco peregrinus*), планинскиот сокол (*Falco biarmicus*), златниот орел (*Aquila chrysaetos*), малиот клукајдрвец (*Dendrocopus minor*), беловратото муварче (*Ficedula albicollis*) итн.

Во речните екосистеми и другите води на Осогово живеат релативно голем број видови (10 видови риби, 150 макроинвертебрати и околу 40 видови вилински коњчиња). Релативно голем број од нив се сметаат за загрозувани на европско ниво, но уште поголем број се реално загрозувани заради модификацијата на нивните живеалишта за различни потреби (водоснабдување, производство на електрична енергија, наводнување и слично).

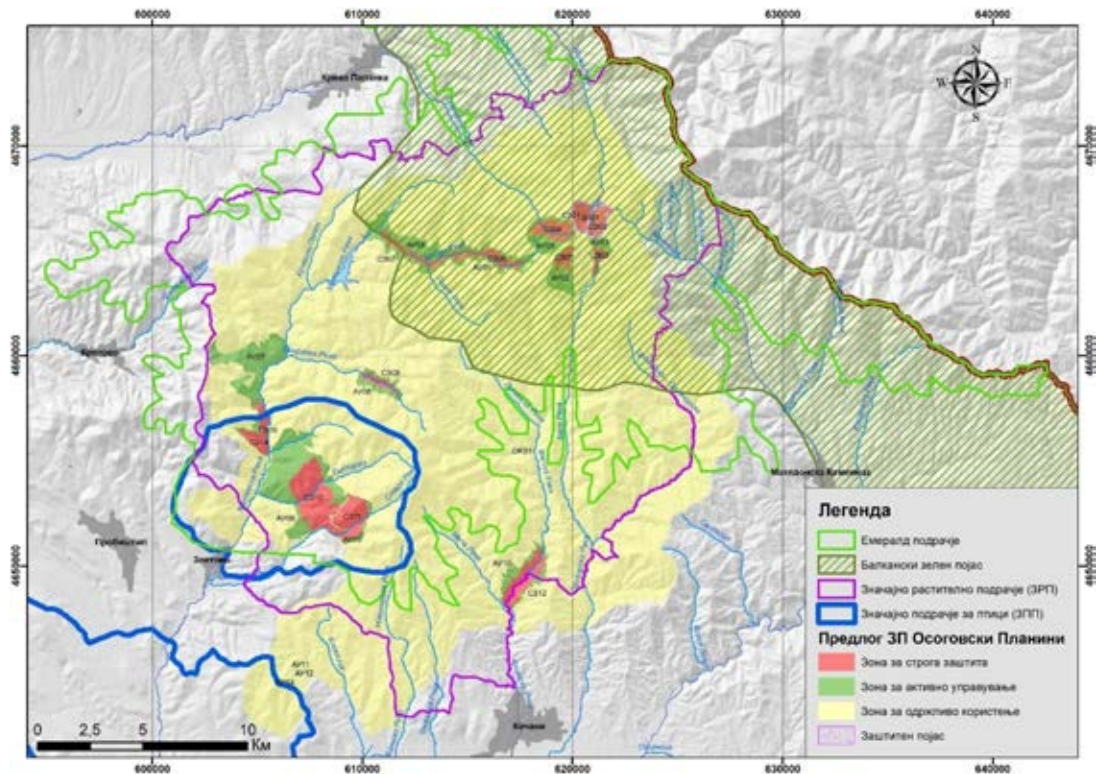
Осогово се карактеризира со интеракција помеѓу луѓето и природата, а биолошката разновидност и човечкото наследство, сочувано во природни и културни целини, придонело кон формирање на карактеристични предели. На Осогово се дефинирани шест типа предели од кои најкарактеристичен е *Осоговскиот планински рурален предел*. Од исклучително значење е да се обезбеди негување и зачувување на оваа врска помеѓу луѓето и природата која ќе обезбеди не само заштита на природните вредности туку и одржлив економски развој во регионот.

Делови од Осоговските Планини, врз база на меѓународни критериуми и стандарди, се идентификувани и назначени како:

а. Значајно растително подрачје (ЗРП) „Осоговски Планини“ (Слика бр. 53.) назначено заради присуството на растителни видови со меѓународно (*Hericiumerinaceus*, *Fritillariagussichiae* и *Amaurodonviridis*) и национално значење (11 видови), како и осум значајни живеалишта и зафаќа површина од 50.543 ха (Меловски и др. 2010).

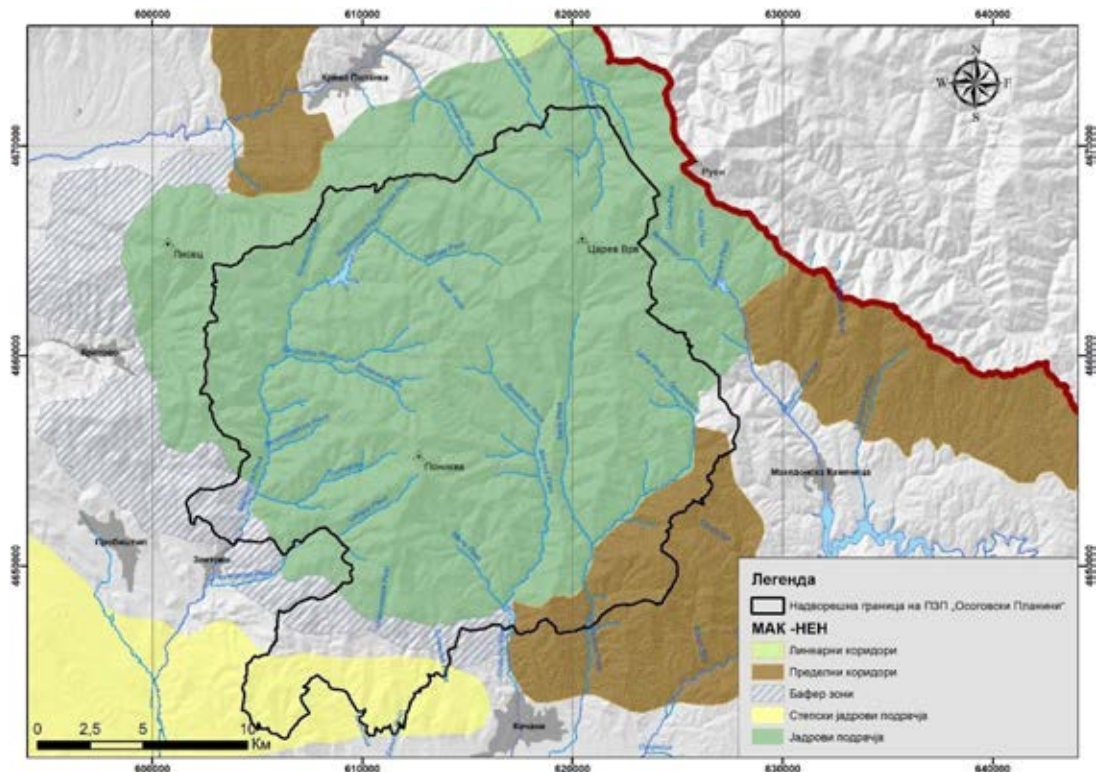
б. Значајно подрачје за птици (ЗПП) - во Осоговијата се идентификувани два посебни локалитета: ЗПП „Осоговски Планини“ и ЗПП „Долина на Злетовска Река“ (Слика бр. 53.). ЗПП „Осоговски Планини“ го опфаќа поширокото опкружување на комплексот Раткова Скала (со Синковица, Орлов Камен, В’чки Камен, Долината на Злетовска Река и околината на Лесново). На овој простор гнезди една двојка на египетски мршојадци, 2-3 двојки сиви соколи, 1-2 двојки планински соколи, 1 двојка црни штркови, 1 двојка златни орли, 1-2 двојки лисести глувчари, 1-2 двојки орли змијари и др. Локалитетот ги исполнува критериумите за место од европско значење. ЗПП „Долина на Злетовска Река“ ги опфаќа ниските делови околу селата Соколарци и Трипатанци, каде е регистрирано гнездење на две двојки царски орли. Надвор од границите на предложеното ЗП „Осоговски Планини“, во најниските делови на планината во ова ЗПП се регистрирани уште неколку интересни видови, како чурлиниот *Burhinus oediconemus*, маслинарот *Hippolais olivetorum* др. Подрачјето е идентификувано како подрачје од глобално значење, но заради промената на статусот на загрозуеност на царскиот орел (од *чувствителен* во *безбеден*), веројатно, ќе биде реевалуирано како подрачје од европско значење.

в. Емералд подрачје „Осоговски Планини“ - вклучено во Националната емералд мрежа како подрачје од посебен интерес за зачувување, идентификувано според критериумите на Бернската конвенција (Слика бр. 53.). Емералд мрежата ги поврзува земјите членки на Европската Унија кои имаат обврска да ја воспостават мрежата Натура 2000 со другите европски земји и дава добра основа за земјите кои се подготвуваат за членство во Унијата.

Слика бр. 53. Идентификувани меѓународно значајни подрачја на Осоговските Планини

Во **Паневропската еколошка мрежа** за Југоисточна Европа, Осоговските Планини се идентификувани како важен коридор за движење на дивите растителни и животински видови, додека во **Македонската национална еколошка мрежа (МАК-НЕН)** ЗП „Осоговски Планини“ го опфаќа во најголем дел јадровото подрачје, зафаќа мал дел од пределскиот коридор (Истибања) и во јужниот дел подрачјето вклучува мал дел степско јадрово подрачје (Слика бр. 54.).

Слика бр. 54. - Македонската национална еколошка мрежа (МАК-НЕН) преклопена со предлог ЗП „Осоговски Планини“

Долж границата меѓу Република Северна Македонија и Република Бугарија се протега дел од **Европскиот зелен појас**, поточно регионалната гранка „Балкански зелен појас“. Оваа иницијатива вклучува зачувување на биолошката разновидност и ресурсите преку создавање на прекугранични заштитени подрачја долж граничната линија на некогашната *железна завеса*.

Осоговските Планини се идентификувани како потенцијално **Натура 2000 подрачје**. Природните вредности на Осоговските Планини се согледани и во Република Бугарија, каде веќе се воспоставени две големи Натура 2000 подрачја: „Осогово“ (во согласност со Директивата за птици, со површина 24125,09 ха) и „Осоговска Планина“ (во согласност со Директивата за живеалишта, со површина 34513,24 ха), кои се протегаат до границата на Република Северна Македонија. Поврзувањето на Натура 2000 подрачјата меѓу две соседни земји, кои се протегаат на една географска целина како што се Осоговските Планини, е, исто така, обврска на земјите кои се подготвуваат за членство во Европската Унија, така што неминовно е прогласување на Натура 2000 подрачје/а на македонскиот дел од Осоговските Планини, во иднина.

Б.5. Закани за подрачјето

Б.5.1. Закани за геоморфолошките вредности (геодиверзитет)

Покрај големите вредности што ги има, геодиверзитетот на Осоговските Планини е изложен на бројни закани, а дел од него веќе е деградиран. Меѓу заканиите, особено се издвојуваат:

- Инфраструктурни зафати (изградба на патишта, вештачки акумулации со придружна инфраструктура канали, доводи, одводи, неплански населби, зафати заради рударски активности, површински копови, поставување на јаловишта и слично);
- Транспорт и преработка на минерални сировини;
- Поставување на депонии и јаловишта до или на значајни геообјекти;
- Антропогено забрзана ерозија и појава на свлечишта;

- Поплави, пожари;
- Потреси од локален карактер предизвикани од силни минирања, урниси и други појави, со кои се загрозуваат геовредностите;
- Закани кои произлегуваат директно или индиректно од климатските промени;
- Изградба или подигање на туристички објекти и комплекси во подрачја со значајни геовредности (скијачки центри, угостителски и сместувачки објекти, жичарници, рибници);
- Несоодветна експлоатација на чакал и песок од речните корита со што се менува морфолошкиот карактер на реките, а се нарушуваат и хидролошкиот, хидрауличниот и биолошкиот режим;
- Изградба на мали хидроцентрали, особено доколку се на несоодветни места и во близина на вредни геолокалитети;
- Несоодветно туристичко уредување на значајни геоморфолошки објекти и локалитети (несоодветни патеки, инфотабли, огради, држачи, видиковци, патокази и слично).

Б.5.2. Закани за биолошките вредности

Б.5.2.1. Закани за дијатомејските алги

Генерално, два типа закани се присутни во подрачјето. Првиот тип се закани под влијание на човекот (загадување, еутрофикација, модификација на станишта и несоодветно управување со водните ресурси). Модификацијата на водните тела е изразена преку изградба на мали хидроцентрали, брани и рибници кои предизвикуваат промени во хидрологијата, температурата кондуктивноста и кислородниот режим на водите. Во регионот на Осогово, речиси сите речни водни тела се наоѓаат под интензивен антропоген притисок. Загадувањето потекнува од комунални, земјоделски и индустриски отпадни води. Вториот тип закани врз водните тела се однесуваат на климатските промени за кои се предвидува дека ќе предизвикаат намалување и редистрибуција на водните талози. На тој начин количината на вода во регионот значително би се намалила и одделни станишта како што се, пред сè, тресетиштата, би биле силно засегнати и би можело да настане нивно комплетно исчезнување.

Б.5.2.2. Закани за габите

Заканите за габите на подрачјето на Осоговските Планини, генерално, се однесуваат на различните влијанија (антропогени и климатски) врз микодиверзитетот и хабитатите во кои тие се развиваат.

Габите се осетливи на различни климатски и антропогени влијанија како што се: шумските пожари, загадувањето на воздухот (киселите дождови) и деградирањето или промената на вегетациониот состав на шумските заедници. Климатските промени се значаен фактор во намалувањето на микодиверзитетот и квантитетот на макромисцетите. Сепак, главен фактор на загрозување на габите во истражуваното подрачје е фрагментацијата и уништувањето на нивните живеалишта. Ова се однесува, главно, на подрачјата со интензивна сеча на шумата и изнесување на стари и паднати стебла и гранки на кои се развиваат голем број на ретки и специфични видови габи (Емирица и Јастребник), како и комерцијалното собирање на габи, кое доколку се изведува нестручно може да влијае на намалување на виталноста на одредени видови.

Б.5.2.3. Закани за флората

Слободно може да се каже дека Осогово е една од најексплоатираниите планини во Република Северна Македонија. Како и кај сите останати македонски планини, на удар се, пред сè, шумските хабитати и видовите кои ги населуваат. Покрај сечата, закани за флората се: прекумерно отворање патишта, засадување алохтони видови, на места каде што се развиваат значајни автохтони растителни видови, градежни активности, рударски активности (иако

рудниците Саса и Тораница се надвор од заштитеното подрачје потенцијално можат да ги загрозат), пред сè, високопланинските видови и специфичната флора како тресетиштата во контактната зона на подрачјето за заштита со рудникот.

Б.5.2.4. Закани за без'рбетниците

Б.5.2.4.1. Закани за пајациите

Една од најголемите закани за диверзитетот на пајациите претставува токму деградацијата на живеалиштата. Изградбата на депонии, брани, акумулации, потоа шумските пожари и пошумувањето со алохтони видови многу негативно влијаат врз многу видови кои ги населуваат соодветните живеалишта, како, на пример: рипариски хабитати, ксеротермни брдски пасишта, букови и дабови шуми и слично. Посебен акцент се става на градската депонија во чија непосредна близина се наоѓаат живеалиштата на двата локални ендемски вида *Nargastea mariae* и *Tyrphochrestus penevi*. Урбанизацијата, исто така, може многу негативно да се одрази посебно на видовите кои ги населуваат најниските делови на планината, многу често близу населените места, како, на пример, Бели, Соколарци и др.

Б.5.2.4.2. Закани за ортоптерна фауна (скакулци и богомолки)

Инсектите се силно поврзани со животната средина (микрохабитат, ресурси за храна, место за поставување јајца, често мала способност за дисперзија). Со оглед на нивната мала големина, заштитата треба да се врши со зачувување на нивните природни живеалишта. Преживувањето на многу ортоптери и сродни инсекти зависи од нивните барања кон тесни еколошки ниши (микро-станишта со специфични температури, влажност и растителни заедници). Секоја интервенција во живеалиштето може да предизвика исчезнување на популациите од чувствителни видови, коишто ја создаваат уникатноста на ова посебно живеалиште. Главни закани за ортоптерната фауна се: прекумерното пасење на добиток, пожарите, пошумувањето со алохтони видови, урбанизацијата.

Б.5.2.4.3. Закани за пеперутките

Главни закани за пеперутките на Осоговските Планини се: деградација и фрагментација на живеалиштата, пожарите, неконтролираните депонии, урбанизацијата како и промената на речните корита.

Б.5.2.4.4. Закани за вилински коњчиња

Главни закани се модификацијата на речните екосистеми (изградба на брани, МХЕ, патишта и други зафати на реките), како и обесшумување, ерозија, загадување, промена на квалитетот на водата и водниот режим. Сите овие, одделно а најчесто и кумулативно водат кон промена или комплетна загуба на микрохабитатите, погодни за развој на ларвените форми од вилинските коњчиња. Голем број од значајни видови, кои се типични реофилни претставници (тие од родот *Cordulegastridae*, потоа *Caliaeschna microstigma*, *Ophiogomphus cecila* и др.), се директно засегнати од менување на речното дно, промена на водниот режим и квалитетот на водата. Во иднина треба да се забрани менување на реките, кои сè уште ја имаат задржано природноста и да се преземат мерки кон унапредување на состојбата со реките кои ја изгубиле истата.

Б.5.2.4.5. Закани за тркачите и сапроксилните инсекти

Една од најголемите закани за диверзитетот на тврдокрилната фауна претставува токму деградацијата и деструкцијата на хабитатите. Промените во хидрологијата, исто така, се значајна закана бидејќи повеќето видови од фамилијата *Sarabidae* се хидрофилни форми.

Промената на хидрологијата во природните екосистеми и соодветно, промените на воздушната и почвената влажност претставуваат сериозна закана за диверзитетот на тркачите. Изградбата на брани и акумулации негативно влијае врз многу видови кои населуваат рипариски хабитати. Колекционирањето на ендемични и ретки видови не претставува голема опасност за повеќето видови. Исклучок се некои ретки видови истовремено привлечни за колекционерите: *Carabus scabriusculus bulgarus* (овој вид е исклучително редок), како и *Duvalius beshkovi* кој е локален ендемит.

Б.5.2.4.6. Закани за водните макроинвертебрати

Во текот на теренските активности, но и врз основа на претходните истражувања, идентификувани се главните закани за опстанокот на водните без'рбетници кои произлегуваат од искористувањето на водите за комунални потреби, испуштањето на комунални отпадни води, земјоделството, индустријата, рударството и производството на електрична енергија.

На подрачјето од интерес се идентификувани следните закани:

- Модификација на течечкиот во стоечки воден екосистем преку изградба на брани. На овој начин доаѓа до губење на живеалиштето и последователно до исчезнување на видовите врзани за речниот екосистем. Пример, истражувањата во последните години покажаа дека подрачјето има загубено дел од своите вредности заради инфраструктурните зафати на теренот (изградба на брана „Кнежево“);
- Фрагментација на живеалиштето поради изградба на мали хидроелектрани на планинските водотеци. Ваквите реки се карактеризираат со висок диверзитет на акватични видови, кои во голем дел се ретки или загрозени, а со изградба на хидроелектраните се под голем ризик од исчезнување. Пример, изградбата на мала хидроелектрана на Каменичка Река;
- Ерозијата и обесшумувањето влијаат на количеството и квалитетот на водните потенцијали што доведува до промени во видовиот состав на макроинвертебрати. Бројот на сензитивни видови опаѓа, додека толерантните и еутрофните претставници се јавуваат со висока бројност. Пример за водотек со силен потенцијал за ерозија е Каменичка Река;
- Загадување на водите со тешки метали во околината на рударските капацитети. Едно од најголемите влијанија врз водните екосистеми претставува испуштањето отпадни води од флотацијата на руда без претходен третман. Ваквите води се карактеризираат со ниска рН и содржат високи концентрации на токсични тешки метали кои може да предизвикаат значајни промени во составот и густината на водните без'рбетници, а во некои случаи и целосно исчезнување на видовите. Пример, Каменичка Река под рудникот „Сага“;
- Загадување на водотеците со агрохемиски средства (пестициди, хербициди, фунгициди) кои се применуваат во земјоделството. Некои од овие средства се многу токсични што може да доведе до значително намален диверзитет во водните екосистеми во близина на земјоделските површини;
- Каптирање на изворите на реките заради искористување на водата од страна на локалното население. Пресушувањето на изворите претставува сериозна закана за одржување на популациите на значајните видови. Пример за ваквата појава претставува изворот на Дурачка Река кој во текот на зимските месеци ги снабдува со вода околните бачила.

Б.5.2.5. Закани врз рибната фауна

За време на теренските истражувања беа воочени општи закани и притисоци кои негативно влијаат на рибите, како што се:

- Модификација на живеалиштата: Како резултат на прекумерно и непланско користење на земјиштето (земјоделски активности, рударска инфраструктура, зголемена

урбанизација или уништување на шумите), може да дојде до промена на речните хабитати и да се намали големината на популациите на риби вдоль речното корито, но и да се зголеми и ризикот од истребување на видовите риби кои се помалку резистентни на промени;

- Фрагментација на живеалиштата: Фрагментацијата на живеалиштата причинета од изградба на брани и акумулации, мали хидроцентрали, зафати за рибници, зафати за водоводи, каскади, заштитни инсталации од порои и слично, исто така, води кон намалување на големината на популациите на риби;
- Загадување на водата: Загадувањето кое може да биде од најразлична природа (органиски и неорганиски материи, отпадни материи од комунален и канализациски отпад, отпадни води од индустриски објекти, отпадни води од земјоделски површини и инсталации, отпадни води од фарми, отпадни води од рудници итн.) води или кон директна смртност и појава на масовни помори на рибите или го загрозува понатамошниот опстанок на рибите;.
- Присуство на алохтони видови: Присуството на алохтони видови, исто така, ја менува структурата и функционирањето на речните екосистеми.

Б.5.2.6. Закани за водоземците

Осоговските планини се под интензивен антропоген притисок во сите три ката според надморската височина (ниски, средни и високи). Во зоната на букови шуми, забележано е интензивно користењето на шумите што резултира со намалување и/или исчезнување на малите водни живеалишта (бари и потоци), кои претставуваат репродуктивни центри за голем број видови водоземци, што, пак, директно влијае и на составот и на бројноста на видовите од оваа класа.

Б.5.2.7. Закани за влекачите

Вриштините со боровинки (*Vaccinium myrtillus*), се важни живеалишта за видовите *Lacerta agilis*, *Zootoca vivipara* и *Vipera berus*. Интензивното колектирање на боровинките придонесува кон деградација на овие хабитати и според тоа негативно влијае врз популациите на овие видови. Пробивањето на патишта за геолошки истражувања во новите концесиски полиња и, генерално, непланската урбанизација, придонесува кон уништувањето на природните живеалишта.

Зафатите за каптирање на планинските извори и мелиорацијата може да го загрози опстанокот на видовите на водоземците што ги населуваат влажните станишта.

Б.5.2.8. Закани за птиците

Вознемирувањето на териториите на гнездење е регистрирано кај некои приоритетни видови, а има и често присуство на луѓе, главно, во туристички цели на карпите каде гнездат некои приоритетни видови (сив сокол, египетски мршојадец, црн штрк и др.).

Уништувањето на живеалиштата претставува многу посериозен проблем, кој, главно, ги засега почестите видови птици, но за некои видови кои се специјализирани за одреден тип на живеалишта, може да има јасно негативно влијание.

Управувањето со шумите, кое на Осоговските Планини неретко вклучува и чиста сеча, тежнее кон отстранување на постарите и исушени стебла, кои по правило се важни за биодиверзитетот и се неопходна компонента на шумите за одредени видови. Управувањето со шумите често вклучува и пробивање на шумски патишта, што придонесува до фрагментација на живеалиштата.

Кон фрагментацијата и уништувањето на шумите придонесуваат и рударските активности - често пати за потребите на рударството се отвораат нови патишта, а релативно големи површини од природни живеалишта се целосно пренаменети.

Б.5.2.9. Закани за цицачите

На подрачјето на Осогово утврдени се следните закани кон фауната на цицачи:

- Криволов – криволовот е доста распространет на Осогово и најмногу го погодува ловниот дивеч. Како резултат на криволовот, намалени се популациите на неколку видови дивеч во одделни делови од планината, особено на дивиот зајак и срната;
- Деградиција на стаништата – претставува, исто така, сериозна закана. Особено тоа се однесува на шумите и рипариската вегетација кои претставуваат примарни живеалишта на повеќето видови на крупни цицачи и лилјаци;
- Загадување на реките и деградирање на речните корита – како резултат на рударските активности и изградбата на мини хидроцентрали, во голема мера се загадени водите и деградирани речните корита заедно со рипариската вегетација на повеќе реки во подрачјето (Каменичка Река, Злетовска Река, Крива Река). Тоа директно влијае на многу животински видови, особено на видрата, чијашто популација е значително намалена во подрачјето;
- Затворање на влезовите на дел од рударските јами со несоодветни врати и метални решетки - со тоа им се попречува засолнување и слободното движење на лилјациите во постојните и потенцијални засолништа, особено во рудникот „Сага“.

Б.5.2.10. Закани за хабитатите

Заедниците кои се дел од хабитатите на планинските мочуришта и тресетишта – *Sphagnum comm.* (Натура 2000: 7140), како и вегетацијата на алпските и субалпските високи тревести растенија (Натура 2000: 6430), од сојузот *Cirsion appendiculati*, почесто се застапени на силикатни планини, каква што е и планината Осогово. Тие се развиваат покрај извори и планински потоци на поголема надморска височина, така што евентуалните водозафати кои би се презеле со каптирање на водите од поголема надморска височина негативно би се одразиле врз овие хабитати. Во поново време значителна закана за овие хабитати претставува мотокрос возењето надвор од патиштата како и авантуристичкото возење со ципови.

Заканите по шумските хабитати произлегуваат од начинот на уредување на шумите, голи сечи, лисничарење, експлоатација на шумите без пошумување, или природна обнова, пошумување со алохтони дрвни видови, проредување на катот на дрвјата, напасување на стока во чистините на шумите, отстранување на мртвата дрвесина и слично.

Неодржливото собирање на недрвни шумски растителни производи (особено габи и боровинки) доведува до оштетување на популациите на некои видови растенија, а со тоа и деградиција на хабитатот каде тие се развиваат.

Екстензивното сточарење и значителното намалување на сточниот фонд ќе доведе до губење на хабитати како во зоната на брдските пасишта, така и во зоната на субалпските пасишта (присутно зараснување со *Chamaecytisus absinthoides*, *Pteridium aquilinum* и други).

Отворите на рудните копови, одлагањето на јаловината и бројните пристапни патишта за рударски истражувања ги деградираат и фрагментираат стаништата на заедниците од брдскиот и планинскиот појас.

Особено значајна закана во поново време претставува зафаќањето на водите од планинските реки и потоци заради изградба на мали хидроцентрали. Исто така, предизвик за зачувување на влажните екосистеми се климатските промени.

Б.5.2.11. Закани за ЛАР, ДШП и габи

Забележано е дека во Осоговијата одржливото собирање на природни ресурси не е практика и дека ниту еден поединец не се осврнува на култивирање на автохтони лековити и ароматични растенија. Единствено, присутно е култивирање на алохтони растенија (аронија, гоци бери и одреден вид на комерцијални габи) и тоа на минимални површини во подножјето на Осоговијата. За позначајни закани се сметаат:

- Несоодветен надзор од страна на државните институции,

- Ерозија на традиционалните ботанички сознанија,
- Нискиот социоекономски статус на семејствата,
- Малиот број на култивирани генетски ресурси,
- Нелегалното собирање,
- Нелојалната, односно нелегалната трговија,
- Примената на деструктивни техники на собирање,
- Прекумерната експлоатација,
- Генетската ерозија,
- Уништувањето на живеалишта,
- Отсуство на регенерација и репродукција,
- Недоволен број на институционални иницијативи од локалните власти,
- Неконтролирано уништување на шумите.

Б.5.2.12. Синтезен преглед на законите и нивна приоритизација

Заради унифицираност и компатибилност на податоците за законите со информациите на меѓународно ниво, ја користиме класификацијата на законите на Европската Унија, која е развиена за користење во стандардните формулари за податоци (Standard Data Form – SDF) за Натура 2000 подрачјата, а која е достапна на референтниот портал за Натура 2000 (The Reference Portal for NATURA 2000 <http://cdr.eionet.europa.eu/help/natura2000>). Референтната листа на закани е во согласност со шифрарникот на закани користен за известување според членот 17 од Директивата за хабитати, за периодот 2007-2012 година. Постојниот шифрарник е користен и во Националната стратегија за биолошка разновидност со акциски план (2018-2023). При оценувањето на законите, користена е матрицата која е користена во Националната стратегија за биолошка разновидност (2018-2023) во која секоја закана е оценета според раширеноста, површината, интензитетот, актуелноста и реверзибилноста (табела во прилог, Поглавје 0).

Според резултатот од табелата со синтезен преглед дури 20 закани во предлог ЗП „Осоговски Планини“ можат да се сметаат дека се со многу висок приоритет, а уште 28 за висок приоритет (Слика бр. 55.).

Слика бр. 55. -Графички приказ на бројот на закани според нивниот приоритет во предлог ЗП „Осоговски Планини“

Закани со многу висок приоритет се: Напуштање/недостаток на косење; Напуштање на пасторални системи, недостаток на пасење; Недостаток на одгледување животни; Голи сечи; Отстранување на мртви стебла и дрвја на умирање; Експлоатација на шуми без пошумување или природна обнова; Површински рудници; Подземни рудници; Геотехнички истражувања; Неасфалтирани патишта, патеки и велосипедски патеки; Собирање со гребла и чешли; Скијачки комплекси; Недостаток или погрешно насочени мерки за зачувување; Загадување на

површински води од индустриски постројки; Мали проекти за хидроелектрична енергија, заштитни мрежи; Зафаќање површински води за хидроенергија; Зафаќање површински води од каменоломи/отворени рудници (јаглен); Намалување на достапноста на плен (вклучувајќи и лешини); Применети (индустриски) деструктивни истражувања; Температурни промени.

Заканите со многу висок приоритет како и заканите со висок приоритет треба да се разработат детално во процесот на подготовка на планот за управување со подрачјето. Како што може да се види, најприоритетните закани потекнуваат од напуштањето на земјоделските и сточарските практики и се поврзани со иселувањето на подрачјето. Втората група закани се поврзани со шумарските практики (гола сеча, мало количество мртва дрвесина). Една закана е специфична за собирањето други шумски производи и една се однесува на намалување на достапноста на плен. Останатите закани се поврзани со индустриски активности, интензивни туристички активности и инфраструктурен развој. Последната закана се однесува на климатските промени кои треба да се земат сериозно во идното планирање во подрачјето.

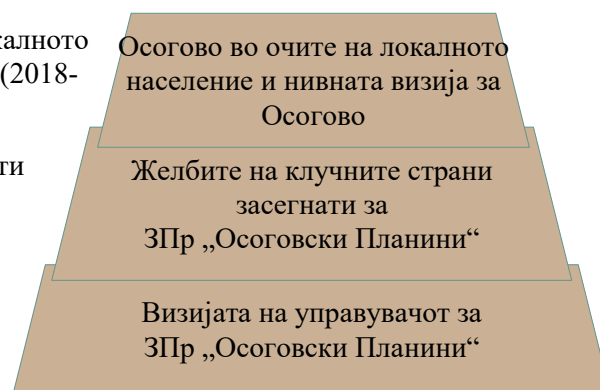
V. СТРАТЕГИЈА

V.1. Визија за подрачјето

Визијата за заштитениот предел „Осоговски Планини“ е дефинирана врз основа на вредностите на подрачјето и аспирациите (желбите/стремежите) на локалното население и различни засегнати страни со или од Осогово. Како основа е земена визијата на локалното население за Осогово и истата е надградена со видувањата на засегнатите страни и управувачот.

Чекори во процесот на дефинирање на визијата:

- Визијата на локалните фактори и локалното население за Осогово, како визија за подолг период (2018-2038);
- Визијата на клучните страни засегнати со прогласувањето на заштитен предел „Осоговски Планини“;
- Мислењата за визијата на тимот вклучен во изработка на Планот за управување;
- Визијата на управувачот (ЈПНШ) за заштитен предел „Осоговски Планини“.

Предлог-визија

„Осогово е подрачје со зачувани пределски карактеристики, богата биолошка разновидност, со одржана хармонична поврзаност меѓу луѓето и природата, пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции, со можности за научни истражувања и едукација, препознатлива туристичка дестинација и поддржува одржлив развој на регионот со вклучување на локалните заедници и во баланс со природата“

V.2. Цели за заштита на подрачјето

Целите за управување со категорија V - заштитен предел се дефинирани со членот 86 од Законот за заштита на природата и се однесуваат на:

- *Одржување на хармонична интеракција меѓу природата и културата, преку заштитата на пределот и продолжување на традиционалниот начин за користење на земјиштето, како и одржување на историското и културното наследство;*
- *Спречување на активности за искористување на земјиштето кои не соодветствуваат на заштитата по својот обем, интензитет и карактер; и*
- *Организирање на јавни посети, туристичко-рекреативни активности, како и воспитно-образовни и научноистражувачки активности, во согласност со степенот на заштита, а во врска со постојните карактеристики на подрачјето.*

Основните цели кои се однесуваат на одржување на пределската разновидност треба да се одвиваат во зоната за одржливо искористување, додека заштитата на живеалиштата и видовите треба да е посебно специфична за зоната за строга заштита. Значајните компоненти на биолошката и геолошката разновидност треба да се зачувуваат во целото подрачје.

Во согласност со насоките кои ги дава Законот за заштита на природа и Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитен предел и имајќи ги предвид препораките од IUCN, како и визијата за подрачјето, дефинирани се следните основни цели за заштита и управување со предлог подрачјето ЗП „Осоговски Планини“:

Цел 1. Карактеристичниот осоговски предел е зачуван преку одржување на хармонична интеракција меѓу природата и културата и продолжувањето на традиционалниот начин за користење на земјиштето.

Цел 2. Вредностите на природата (биолошката, геоморфолошката, агробиолошката и пределната разновидност) на Осогово од национална и европска важност се заштитени. Вредностите и функциите на природните и полуприродните екосистеми се зачувани, тие се репрезентативно претставени, мозаично поврзани и претставуваат функционални јадрови подрачја и коридори за присуство и движење на дивите видови на Балканот;

Цел 3. Културните вредности и традиции се сочувани за идните генерации и се достапни и атрактивни за посетителите и туроператорите;

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училица во која се спроведува еколошка едукација, едукација за одржлив развој и научни истражувања за вредностите на подрачјето преку комуникација со засегнатите страни и локалните заедници;

Цел 5. Осогово е препознатлива туристичка дестинација со воспоставени едукативни и туристички посети до одржливи граници;

Цел 6. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап во соработка со сите засегнати страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во и околу Осогово.

Цел 7. Телото за управување е воспоставено со соодветен кадар кој ќе овозможи успешно управување со вредностите на подрачјето и исполнување на визијата за заштитениот предел.

В.3. Граница и зони на подрачјето

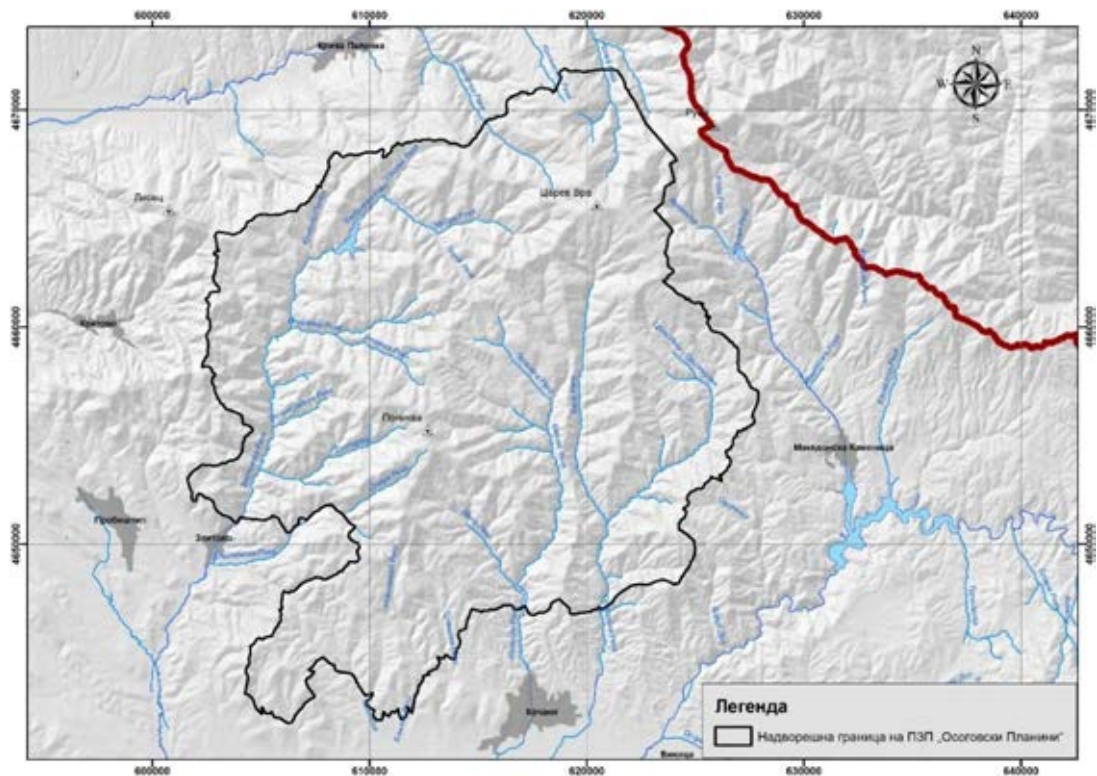
В.3.1. Надворешни граници на подрачјето

Географскиот опис на надворешната граница на заштитеното подрачје - заштитен предел „Осоговски Планини“ е дадена наративно подолу и со картографски приказ (Слика бр. 56.).

Границата на заштитен предел „Осоговски Планини“ почнува на север од кота 1406 м н.в. во место викано (м.в.) Средно Брдо, од каде се спушта во Крива Река и ја сече реката на изохипсата од 1000 м н.в., од каде по сртот се качува на кота од 1366 м н.в. Од овде границата продолжува по сртот кон Базјанско Брдо, го заобиколува Базјанско Брдо кон север на изохипсата од 1590 м н.в., потоа повторно се искачува по суводолицата кон југозапад до изохипсата од 1650 м н.в. Од овде продолжува кон запад, следејќи ја изохипсата 1650 м н.в., потоа се спушта на 1500 м н.в. и се движи кон м.в. Буки, каде минува низ кота 1508 м н.в. Од тука, границата продолжува кон југозапад спуштајќи се по гребенот до составот на две суводолици на 1270 м н.в. и продолжува на југ кон м.в. Средно Брдо, минувајќи го гребенот на Средно Брдо на кота 1126 м н.в., од каде се спушта по суводолицата јужно од м.в. Големо Кадиново до Станечка Река. Овде границата ја минува Станечка Река и се движи кон југозапад по суводолицата која се наоѓа југоисточно од Дебели Рид качувајќи се на кота 1675 м н.в. Од тука, границата се движи на запад следејќи го локалниот пат доаѓајќи меѓу м.в. Црвено Цвеќе, Бари и Губре од каде свртува на југ следејќи го патот по котите 1413 м н.в. и под 1479 м н.в. (Марјаница) и 1494 (Крмила). Од тука границата продолжува по патот кон запад покрај м.в. Петков Чукар, а местото викано Косматица го заобиколува (вклучувајќи го) м.в. Бреза 1677 м н.в., свивајќи директно кон југ по патеката источно од м.в. Врла Страна и кај кота 1303 м н.в. се приклучува на локалниот пат кој се движи јужно кон Горно Кратово следејќи го иститот сè до м.в. Павлеви Ниви. Потоа, границата се движи по локалниот пат кон југоисток, прво по 1300 м н.в., а потоа по 1250 м н.в. Продолжувајќи кон југ по истиот пат и минувајќи покрај м.в. Луково, јужно од него него границата се качува на сртот на м.в. Капински Рид, продолжувајќи по сртот кон југоисток од каде што се спушта по суводолицата кон потокот Кошарски Дол, кој го следи кон запад додека не достигне 850 м н.в. Потоа, границата се качува по долчето кон југ во правец на м.в. Кусет од каде продолжува до м.в. Сморинец од каде се качува на Илин Врв.

Од тука се движи на југозапад и над м.в. Бело Место границата врти кон југ до котата 909 м н.в. од каде се спушта до патот кој води до село Лесново. Тука следејќи го гребенот покрај реката завртува кон запад по патот сè до под м.в. Чуки, па оди до м.в. Лесновски Рид и кота 765 м н.в. Потоа, по гребенот се спушта во југоисточен правец до асфалтираниот пат од ХС „Злетовица“. Го следи овој пат во североисточен правец околу 1 км, од каде се упатува директно на исток минувајќи низ кота 716 м н.в. па по гребенот оди до кота 882 м н.в. и се спушта кон југоисток до долината на Стара Река во близина на село Шталковица. Границата го заобиколува село Шталковица и ја следи Стара Река, а потоа по Кочански Дол продолжува кон југоисток. На 880 м н.в. под прав агол завртува кон југозапад и по долината се качува до гребенот на м.в. Слива, од каде го следи патот кон југоисток до кота 1101 м н.в. и продолжува по патот до кота 1050 м н.в.. Од овде границата завртува кон југозапад и се спушта кон долината на суводолицата минувајќи меѓу м.в. Илиица и Боров Рт, потоа се движи по течението на суводолицата Косел до вливот кој го прави со друга суводолица на 670 м н.в. јужно од м.в. Градишта. Овде, границата продолжува на југ качувајќи се по суводолицата меѓу м.в. Грамади и Попова Глава сè до патот северно од село Рајчани, кој го следи до село Рајчани. Во границата припаѓа и село Рајчани. Границата овде завртува на југозапад движејќи се по локалниот пат на околу 750 м н.в. на м.в. Рајчански Рид, кој потоа го следи и кон југ од каде почнува да го следи сртот качувајќи се на м.в. Илиица (893 м н.в.) и по сртот се спушта на 850 м н.в.. Од овде ја следи патеката и сртот кон југоисток кон суводолицата Змијарник и потоа се качува на север до 500 м н.в. и во југоисточен правец ја следи оваа изохипса до Калуѓорова Чешма. Потоа границата завртува на североисток движејќи се по суводолицата до седлото кај м.в. Уши на 628 м н.в. и врти кон север – северозапад кон м.в. Божурнак минувајќи низ кота 768 м н.в. Од овде се спушта по сртот во правец на североисток, додека не стигне на изохипсата од 600 м н.в. и потоа свртува северозападно до блиската суводолица и ја следи истата до нејзиниот влив во Спиловска Река. Потоа ја следи Свиланска Река до нејзиниот влив во река Киселица и се одвојува од неа на 400 м н.в. Овде границата се спушта кон м.в. Адицица, па во источен правец ја следи изохипсата од 400 м н.в. сè до Бањска Река и ја следи реката низводно до локалниот пат кој води кон Пониква, го сече патот и продолжува на исток кон Тркањска Река, од овде поминува по суводолицата помеѓу м.в. Белски Рид и Градиште и се движи на север сè до врвот Војновица (897 м н.в.) од каде што се упатува источно по суводолицата која се спушта кон Кочанска Река до изохипсата од 400 м н.в. од каде се упатува до круната на Кочанско Езеро (брана „Гратче“), која се наоѓа на 450 м н.в. Потоа, од круната на браната границата продолжува на исток по изохипса 600 м н.в. продолжува до суводолицата и ја следи истата до патот под Долно Гратче, се качува на сртот и го поминува локалниот пат Кочани - Крушка и под село Вранинци се спушта во Оризарска Река. Од овде го следи патот до м.в. Клинчарите и се искачува на кота 912 м н.в. Од тука во источен правец се продолжува до м.в. Шутово и излегува на патот село Оризари - Пресека - Цера и го следи патот, поминувајќи ги следните локалитети од Пресека: Самоклепица, Црни Врв, Чукеревска Маала, Висока Чука, Прештиploва Чука, Ивова Глава, потоа границата продолжува помеѓу м.в. Долна Цера и Јуручки Гробишта. Кон североисток се качува по патеката на гребенот на м.в. Долна Цера (1707 м н.в.) на изохипса од 1700 м н.в. и ја следи истата качувајќи се на Безимениот Врв 1860 м н.в. југоисточно од м.в. Китка од каде директно се спушта по суводолицата и ја следи изохипсата од 1430 м н.в. сè до суводолицата во м.в. Криви Рид продолжува на северозапад до изохипсата од 1500 м н.в. и веднаш се спушта кон Каменичка Река и ја сече на 1350 м н.в. Потоа границата продолжува на север кон Мечкин Камен под кота 1740 м н.в. од каде под права линија се упатува североисточно до изохипсата од 1600 м н.в. Од тука, границата се движи под права линија северозападно до сртот над Мечкин Камен 1840 м н.в. и се упатува повторно по права линија североисточно до локалниот пат (1830 м н.в.) кој води до Ајдучка Чешма. Од Ајдучка Чешма се упатува кон северозапад до под врвот Сокол (до изохипсата 1950 м н.в.) и северно се спушта кон кота 1648 м н.в. и го следи сртот на Средно Брдо поминува низ кота 1544 м н.в. и се спушта до кота 1406 м н.в. од каде и започнува описот на границата.

Вкупната површина на предлог подрачјето за заштита на дел од Осоговските Планини во категоријата заштитен предел изнесува 48807,16 ха.

Слика бр. 56. Надворешна граница на предлог ЗП „Осоговски Планини“

В.3.2. Зони во заштитеното подрачје

Во рамките на заштитеното подрачје ЗПр „Осоговски Планини“, се предвидени три зони: зона на одржливо користење, зона на активно управување и зона на строга заштита, кои се воспоставуваат заради вршење на дејноста за заштита и унапредување на природата, и се во корелација со Законот за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр. 67/04 и соодветните дополнувања) членови 92, 93 и 104. Најголема површина зафаќа зоната за одржливо користење, а најмала зоната за строга заштита. Визуелен преглед на зоните е даден на Слика бр. 57. Површините на зоните во ЗПр „Осоговски Планини“ се дадени во Табела бр. 22, од каде може да се забележи дека зоната за строга заштита има 1833,04 ха учествува со 3,76 % во вкупната површина на подрачјето, зоната за активно управување има површина 2546,6 ха (5,22 %) и зоната за одржливо користење зафаќа 44345,27 ха (90,86 %).

Дополнително, во согласност со членот 107 од Законот за заштита на природата, воведен е заштитен појас кој се воспоставува во рамките на заштитеното подрачје меѓу зоните чиј режим на заштита и управување меѓусебно се исклучува, како што е случајот со зоната за строга заштита на Царев Врв и зоната за одржливо користење. Заштитниот појас зафаќа површина од 82,25 ха, односно само 0,17 % од површината на заштитеното подрачје ЗПр „Осоговски Планини“.

Табела бр. 22. - Преглед на површината на зоните во ЗПр „Осоговски Планини“

Зони во предлог ЗП „Осоговски Планини“	Површина (ха)	Процентуална застапеност
Зона за строга заштита	1833,04	3,76 %
Зона за активно управување	2546,6	5,22 %
Зона за одржливо користење	44345,27	90,86 %
Заштитен појас	82,25	0,17 %
Вкупна површина на ЗП	48807,16	100,00 %

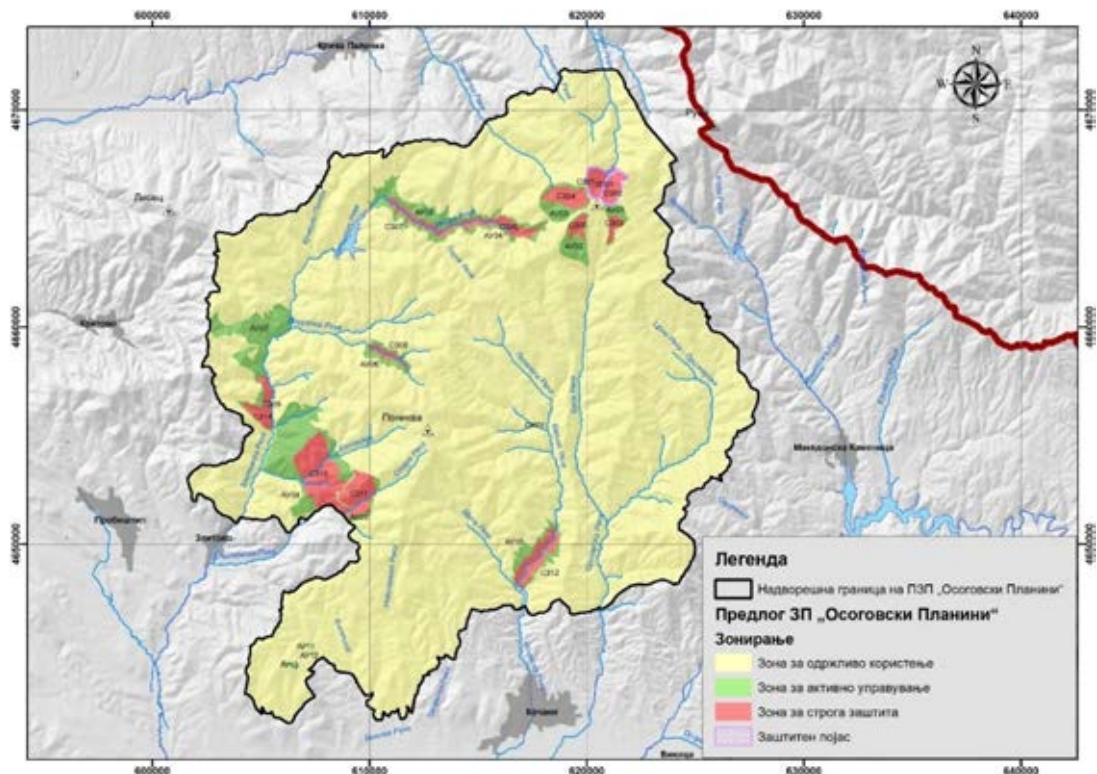
Зонирањето вклучува 12 зони за строга заштита, 13 за активно управување, еден заштитен појас и останатиот дел отпаѓа на зоната за одржливо користење. Во табелата подолу е

прикажан преглед на одделните зони и заштитениот појас дефинирани во ЗПр „Осоговски Планини“. На картата (Слика бр. 57.), даден е приказ на дистрибуцијата на зоните во рамките на заштитеното подрачје.

Табела бр. 23. - Преглед на зоните во рамки на ЗПр „Осоговски Планини“

Код на зона	Зонирање	Површина (ха)	Процентуална застапеност
	Зона за строга заштита	1833,04	3,76 %
С301	Царев Врв - Извори на Врањанска Река	88,4	0,18 %
С302	Царев Врв - Алтан Чешма	91,77	0,19 %
С303	Царев Врв - Ташово	46,24	0,09 %
С304	Царев Врв - Бабина Чешма	149,87	0,31 %
С305	Царев Врв - Маркова Ступка	60,11	0,12 %
С306	Модра Река	176,12	0,36 %
С307	Горна Злетовица	94,2	0,19 %
С308	Венечка Река	57,98	0,12 %
С309	Злетовска Река	138,48	0,28 %
С310	Орлов Камен	498,78	1,02 %
С311	Раткова Скала	228,73	0,47 %
С312	Велика (Голема) Река	202,36	0,41 %
	Зона за активно управување	2546,6	5,22 %
АУ01	Царев Врв - Ташово	67,73	0,14 %
АУ02	Царев Врв - Маркова Стапка	157,56	0,32 %
АУ03	Царев Врв - Бабина Чешма	161,83	0,33 %
АУ04	Модра Река	198,89	0,41 %
АУ05	Горна Злетовица	313,41	0,64 %
АУ06	Венечка Река	104,07	0,21 %
АУ07	Злетовска Река	968,91	1,99 %
АУ08	Орлов Камен	341,03	0,70 %
АУ09	Раткова Скала	49,46	0,10 %
АУ10	Велика (Голема) Река	161,12	0,33 %
АУ11	Катанци - север	3,96	0,01 %
АУ12	Катанци - југ	3,62	0,01 %
АУ13	Блатец	15,01	0,03 %
	Зона за одржливо користење	44345,27	90,86 %
ОК01	Осоговски Планини	44345,27	90,86 %
	Заштитен појас	82,25	0,17 %
ЗП01	Царев Врв - Извори на Врањанска Река	82,25	0,17 %
	Вкупно	48807,16	100,00 %

Слика бр. 57. -Зони за строга заштита, активно управување, одржливо користење и заштитен појас во ЗПр „Осоговски Планини“

В.3.2.1. Зона на строга заштита

Зона за строга заштита претставува дел од заштитеното подрачје со највисок интерес за заштита, што се карактеризира со изворни, неизменети карактеристики на екосистемите или има сосема мали промени како резултат на традиционалните управувачки практики. Во зоната за строга заштита се дозволени научноистражувачки активности, доколку тие не се во спротивност со примарните цели на заштита на подрачјето (член 104 од Законот за заштита на природата). Зоната за строга заштита во ЗПр „Осоговски Планини“ зафаќа 1833,04 ха или 3,76 %. Тоа се дисперзно распоредени помали површини, кои ги вклучуваат најзначајните и најрепрезентативни живеалишта (хабитати), како: високопланински пасишта, добро сочувани и репрезентативни шумски заедници од габер, крајречни заедници со врба, топола и евла и мали површини од букова шума (рефугиуми или шумски површини со минимални антропогени интервенции), тресетишта, изворишни делови на реките, карпести предели и дел од врштините.

Зоната за строга заштита е расцепкана на 12 помали делови, а прегледот на површините е даден во (Табела бр. 23. и Слика бр. 57.).

В.3.2.1.1. Царев Врв - Извори на Врањанска Река (ЗС301), Царев Врв – Алтан Чешма (ЗС302), Царев Врв – Ташово (ЗС303), Царев Врв - Бабина Чешма (ЗС304) и Царев Врв - Маркова Ступка (ЗС305)

Деловите околу Царев Врв (Султан Тепе) поседуваат исклучителни природни вредности, особено живеалишта и видови, како и некои вредности од геодиверзитет (гласијален цирк). Во овој дел од Осоговските Планини се дефиниран пет помали зони за строга заштита околу изворишните делови на реките под Царев Врв (Слика бр. 58.), каде се опфатени минимални површини од репрезентативни заедници со високи треви околу извориштата на реките, дел од тресетиштата и мали површини од високопланинските пасишта и врштини.

❖ **ЗС3 01 Царев Врв** - Извори на Врањанска Река опфаќа површина од 88,41 ха, а целосно потпаѓа под Општина Крива Паланка. Го зафаќа северниот дел под Царев Врв,

вклучувајќи ги извориштата на Врањанска Река под кота 1987 м н.в., од каде се движи кон запад по изохипсата од 1950 м н.в. под м.в. Калин Камен сè до под кота 2021 м н.в. на истата надморска височина. Од таму се спушта кон Врањанска Река до 1550 м н.в. од каде свртува кон исток и се качува до 1620 м н.в., неправилно ја следи изохипсата сè до изворишните делови на реката од каде повторно се упатува кон Царев Врв до изохипсата од 1950 м н.в.

❖ **ЗС302 Царев Врв - Алтан Чешма** опфаќа површина од 91,77 ха. Потпаѓа под Општина Крива Паланка и многу мал дел под Општина Македонска Каменица. Го зафаќа изворишниот дел на Крива Река и источниот дел од нивацискиот цирк под Царев Врв. Слично како и претходната зона за строга заштита на Врањанска Река, оваа зона северно од Царев Врв се движи по изохипсата од 1950 м н.в. до под котата 2057 м н.в., се спушта на 1800 м н.в. и се упатува кон м.в. Алтан Чешма, од каде се спушта во Врањанска Река до изохипсата од 1670 м н.в. од каде правилно се упатува до 1750 м н.в. и од таму директно оди до почетната точка под Царев Врв.

❖ **ЗС303 Царев Врв – Ташово** опфаќа површина од 47,62 ха. Го зафаќа изворишниот дел на Црна Река и потпаѓа под Општина Кочани. Оваа мала површина е дефинирана јужно од Царев Врв, на пасиштето под 1950 м н.в. и ги зафаќа изворишните делови на Црна Река на м.в. Орлово Блатиште до 1700 м н. в.

❖ **ЗС304 Царев Врв - Бабина Чешма** опфаќа површина од 149,87 ха. Го зафаќа изворишниот дел на Дурачка Река, а целосно припаѓа во Општина Крива Паланка. Оваа зона е дефинирана на западната страна од Царев Врв и зафаќа мала површина од поширокиот локалитет Слана Бара, поточно изворишниот дел од сливот на Станечка Река, односно Дурачка Река, следејќи ги билата од двете страни на сливот сè до Бабина Чешма.

❖ **ЗС305 Царев Врв - Маркова Ступка** опфаќа површина од 60,11 ха. Го зафаќа изворишниот дел на Бела Река. Поголемиот дел од зоната потпаѓа под Општина Кочани, а само мал дел под Општина Крива Паланка. Оваа мала површина опфаќа дел од извориштето на Бела Река, југозападно од Царев Врв под 1950 м н.в. и источно од м.в. Маркова Ступка. Од кота 1838 м н.в. под м.в. Маркова Ступка се спушта во извориштето на реката на 1650 м н.в. од каде по источното било од извориштата се упатува кон појдовната точка под Царев Врв на 1950 м н.в.

Сите овие зони поседуваат различни типови хабитати, од кои тресетиштата претставуваат приоритетна природна вредност за заштита. Тресетиштата припаѓаат на значајниот хабитат според Директивата за живеалишта на Европската Унија: 7140 - Преодни мочуришта и блатни тресетишта. Овие тресетишта се формираат околу изворишните челенки на Дурачка Река (Слана Бара). Покрај тресетиштата, во зоните за строга заштита се развиваат и хабитати од типот на пасишта, врштини и крајречни хабитати со високи зелјести растенија. Од значајните хабитати треба да се наведат следните:

6230 – *Високопланински пасишта со *Nardus* богати со видови, на силикатна подлога во планинските [и претпланинските подрачја на континентална Европа] (*Species-rich Nardus grasslands*)

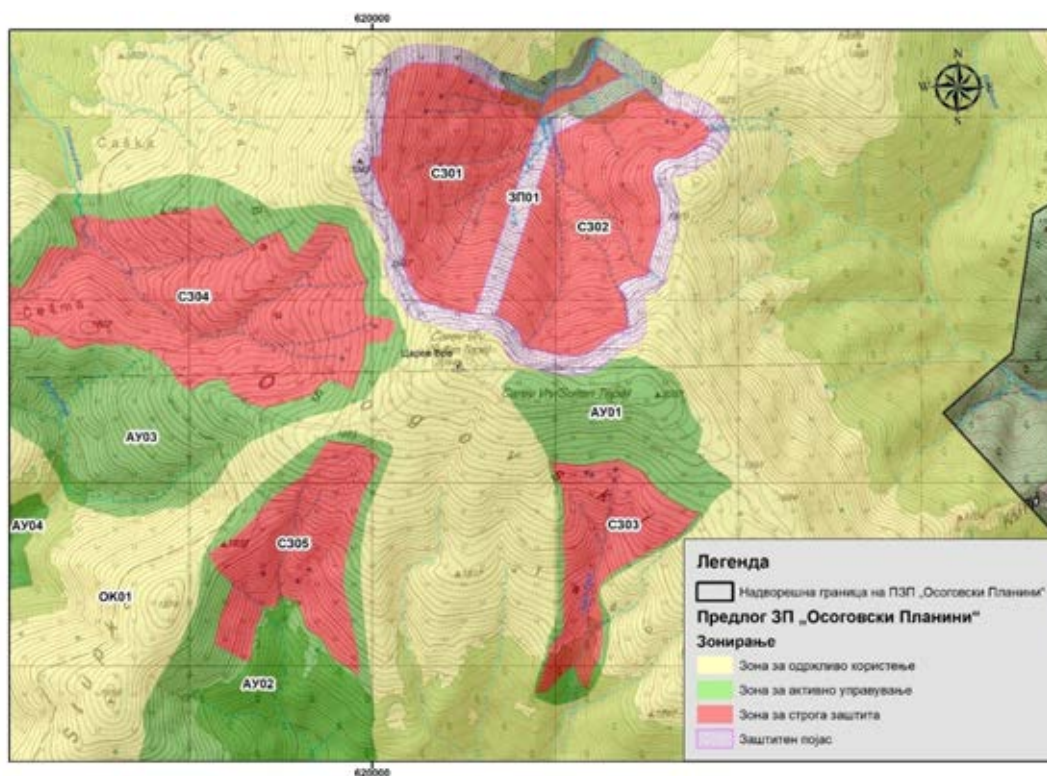
62D0 – Орomezиски ацидофилни пасишта (*Oro-Moesian acidophilous grasslands*)

6430 – Хидрофилни рабни заедници на високи зелјести растенија од низинските и планинските предели до алпските појаси (*Hydrophilous tall herb fringe communities of plains and of the montane to alpine levels*)

4060 – Алпски и бореални врштини (*Alpine and Boreal heaths*)

Царев Врв е наоѓалиште на живородната гуштерица (*Zootoca vivipara*). По тресетиштата се среќаваат некои интересни видови тркачи, како што се: *Amara morio nivium*, *Bembidion stephensi*, *Bradycellus caucasicus*, *Carabus cavernosus cavernosus*, *Carabus intricatus intricatus*, *Carabus violaceus azureus*, *Cychrus semigranosus balcanicus*, *Loricera pilicornis pilicornis*, *Molops rufipes denteletus*, *Myas chalybaeus*, *Notiophilus germinyi*, *Pterostichus brucki*, *Pterostichus diligens*, *Tapinopterus balcanicus*, *Xenion ignitum* и *Zabrus rhodopensis*.

Диверзитетот на алги во тресетиштата е со исклучително значење. Од тука се опишани видовите *Eunotia fabaeformis* и *Eunotia atomus*.

Слика бр. 58.- Зони за строга заштита Царев Врв - Извори на Врањанска Река (ЗС301), Царев Врв - Алтан Чешма (ЗС302), Царев Врв – Ташово (ЗС303), Царев Врв - Бабина Чешма (ЗС304), Царев Врв - Маркова Ступка (ЗС305)

В.3.2.1.2. Модра Река (ЗС306) и Горна Злетовица (ЗС07)

ЗС306 Модра Река опфаќа површина од 176,12 ха, а непосредно на оваа зона се надоврзува ЗС07 Горна Злетовица со површина од 94,10 хаа. Овие две зони се наоѓаат на границата на општините Крива Паланка и Кратово, а мал дел припаѓа и на Општина Кочани. Оваа зона е дефинирана како бафер од околу 50 до 100 м долж Модра Река од 1550 м н.в. и горниот дел на Злетовска Река, односно делот од реката под вливот на Горна Река во Модра Река сè до под вливот на Плочка Река во Злетовска Река на 1150 м н.в. (Слика бр. 59.). Оваа зона се преклопува со првата заштитна зона, дефинирана во согласност со Законот за води, а во рамките на идросистемот „Злетовица“.

Основна причина за дефинирање на овие зони за строга заштита се присуството на добро зачувани букови шуми и нивното значење за заштита на водите кои ја полнат браната „Кнежево“. Покрај тоа, во овие зони се регистрирани повеќе значајни видови: пеперутките *Erebia ligea* и *Pseudophilotes vicrama*, вилинското коњче *Cordulegaster bidentata* (близу засегнати во Црвената листа на IUCN), тркачите *Nebria jockischi* (реликт), водоземците *Rana dalmatina* и *R. graeca*, како и некои видови дијатомејски алги, особено *Gomphosphenia tackei*.

Слика бр. 59. - Зона за строга заштита Модра Река (ЗС306) и Горна Злетовица (ЗС307)

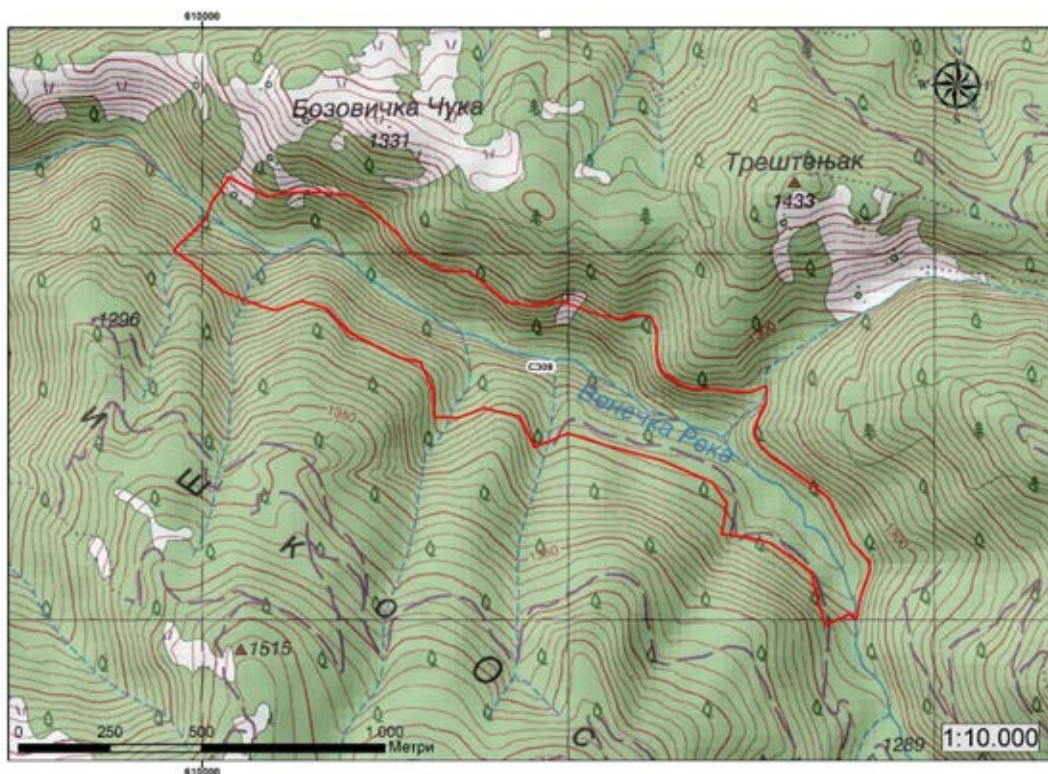
В.3.2.1.3. Венечка Река (ЗС308)

ЗСЗ Венечка Река опфаќа површина од 57,99 ха. Потпаѓа под Општина Пробиштип. Зоната ја зафаќа долината на Венечка Река во нејзиниот горен изворишен дел, како бафер од 50 до 100 м покрај реката. Границата се движи од двете страни на реката, во близина на речното корито, во делот помеѓу Бозовичка Чука, Трештењак и Јамишко Осое и Бабина Градина од другата страна (Слика бр. 60.).

ЗСЗ Венечка Река е значајна зона од аспект на зачуваност на шумските букови екосистеми и диверзитетот на шумски видови, кои се среќаваат во нејзината околина. Од особено значење е присуството на неколку видови од Анекс II на Директивата за живеалишта на Европската Унија: *Cordulegaster heros*, *Morimus funereus*, *Osmoderma eremita** (приоритетен вид), како и црвеногущестото муварче *Ficedula parva* од Анекс I на Директивата за птици на Европската Унија. Покрај овие видови во околината на Венечка Река се среќава висок диверзитет на габи со повеќе ретки видови (*Cantharellus cibarius*, *Lactarius glaucescens*, *Dentipellis fragilis*, *Peziza saniosa*, *Xylaria carpophila*, *Russula pectinatoides*), ендемични видови тркачи (*Molops rufipes denteletus*, *Pterostichus bruckii*, *Platynus scrobiculatus bulgaricus*).

Венечка Река како притока на Емиричка Река, придонесува кон стабилноста на популацијата на поточниот рак (*Austropotamobius torrentium*), заради погодните микрохабитати во речното корито, долж водниот тек. Во подолниот тек од Венечка Река и Емиричка Река се регистрирани поголем број на примероци од поточниот рак, со различна возрасна структура, што укажува на добрата структура на популацијата во сливот на оваа река. Во речното корито на сливот на Емиричка Река, каде се влева и Венечка Река се регистрирани ларви од двата значајни вида вилински коњчиња *Cordulegaster heros* и *Cordulegaster bidentata*, од кои вториот ја населува реката до нејзиниот изворишен дел. На тоа место се регистрирани и добри популации на претставниците од Ephemeroptera, Plecoptera и Trichoptera. Сите овие се индикаторни таксони, кои укажуваат на добрата состојба со акватичните екосистеми. Дополнително, овие делови се важни репродуктивни центри за голем дел од водоземците. Затоа од посебно значење е да се зачува Венечка Река, особено заради намерата за изградба на мала хидроелектрична централа во долниот тек на Емиричка Река.

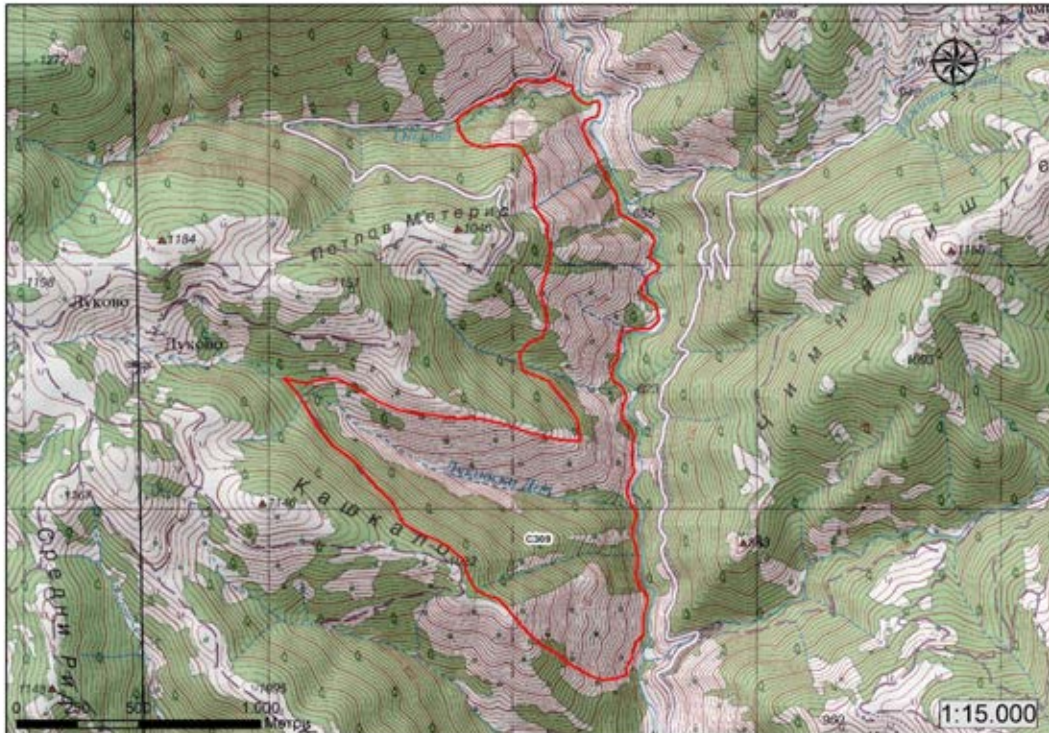
Слика бр. 60. - Зона за строга заштита Венечка Река (ЗС308)

В.3.2.1.4. Злетовска Река (ЗС309)

ЗСЗ Злетовска Река опфаќа површина од 138,49 ха. Потпаѓа под Општина Кратово. Оваа зона е дефинирана на десната страна низводно од Злетовска Река, а започнува во долината на реката помеѓу Куновска Чука и Рударски Чукар, каде опфаќа само мал појас околу реката. Потоа, го зафаќа долниот дел од суводолицата Облана северно од Петлов Матерник и под Петлов Матерник преминува кон Луковски Поток со највисока точка од 900 м н.в. помеѓу Петлов Матерник и Кашкало од каде по сротот на Кашкало директно се спушта повторно во Злетовска Река непосредно кај вливот на Зеленградска Река во Злетовска Река (Слика бр. 61.).

Значењето на долината на Злетовска Река е препознаено уште во Просторниот план на Република Македонија (2004-2020) во кој е предвидено воспоставување посебно заштитено подрачје. Во оваа зона се среќаваат термофилни шумски хабитати кои се развиваат на многу стрмни падини и сипари. Многу значајна е заедницата *Juglando-Tilietum tomentosae*. Од дрвенестите видови значајни се: *Ostrya carpinifolia*, *Tilia tomentosa*, *Tilia platyphyllos*, *Corylus colurna*, *Juglans regia*, *Acer intermedium*, *Malus florentina*. Природните вредности на зоната наместа се добро претставени со крајречни еволво-врбови шуми на карпестите предели.

Од значајните видови птици е забележано присуството на црниот клукајдрвец *Dryocopus martius*. Во водите на Злетовска Река се среќаваат значајни видови како *Hydropsyche instabilis* и *Cordulegaster heros* и поточниот рак *Austropotamobius torrentium* (Анекс II од Директивата за живеалишта), *Ophiogomphus cecilia* (Анекс IV од Директивата за живеалишта). Во овој дел на реката се регистрирани уште два значајни вида вилински коњчиња: *Cordulegaster picta* - ранлив вид и *Calliaeschna microstigma* - близу засегнат вид во согласност со Европската црвена листа на IUCN.

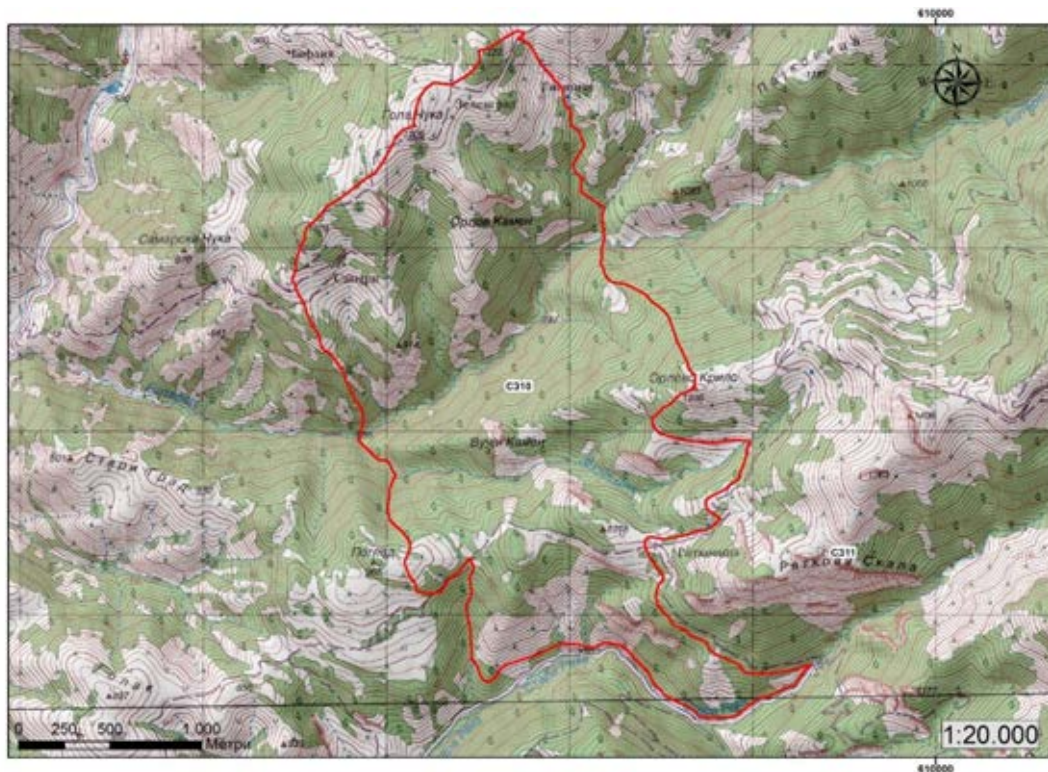
Слика бр. 61. - Зона за строга заштита Злетовска Река (ЗС309)

В.3.2.1.5. Орлов Камен (ЗС310)

ЗСЗ Орлов Камен опфаќа површина од 497,36 ха. Потпаѓа под Општина Пробиштип. Ги зафаќа падините околу Орлов Камен, Орлово Крило и Вучји Камен и клисурестиот дел на река Ештерец помеѓу нив. Во оваа зона се вклучени и карпестите предели а добро се претставени и дабовите шуми помеѓу Раткова Скала и Вучји Камен. Зоната започнува од Чуката над Зеленград (1222 м н.в.) од каде западно се спушта кон Гола Чука (1205 м н.в.) продолжува кон Самари на 1079 м н.в. и по срот се спушта во Ештерец, ја поминува реката и го следи долот југозападно од Вучји Камен, од каде се префрлува по суводолицата која води кон Поглед, кратко го следи локалниот шумски пат и по суводолицата се спушта во Стара Река. Од таму го следи локалниот пат село Шталковица - Пониква сè до изворишниот дел на Вучји Камен од каде се упатува кон Орлово Крило (1205 м н.в.), од каде повторно се спушта во Ештерец, па се движи кон Гноиште и се поврзува со почетната точка (кота 1222 м н.в.) во Зеленград (Слика бр. 62.).

Подрачјата за строга заштита Орлов Камен и Раткова Скала имаат, пред сè, орнитолошко значење. Во ЗСЗ Орлов Камен се среќаваат и/или гнездат неколку многу значајни видови птици како што се египетскиот мршојадец *Neophron percnopterus*, црниот штрк *Ciconia nigra*, 'рѓестиот глувчар *Buteo rufinus*, сивиот сокол *Falco peregrinus*, малиот клукајдрвец *Dendrocopus minor*, беловратото муварче *Ficedula albicollis* и др. Во оваа зона се сретнуваат дабови шуми со девствен карактер под Орлов Камен, особено на стрмните страни, претставени со плоскачово-церови шуми под карпите. Во повисоките предели од оваа зона шумите се букови или дабово-букови мешани шуми, кои се релативно добро зачувани и покрај нивното користење од страна на локалното население и шумското стопанство.

Слика бр. 62. - Зона за строга заштита Орлов Камен (ЗС310)

В.3.2.1.6. Раткова Скала (ЗС311)

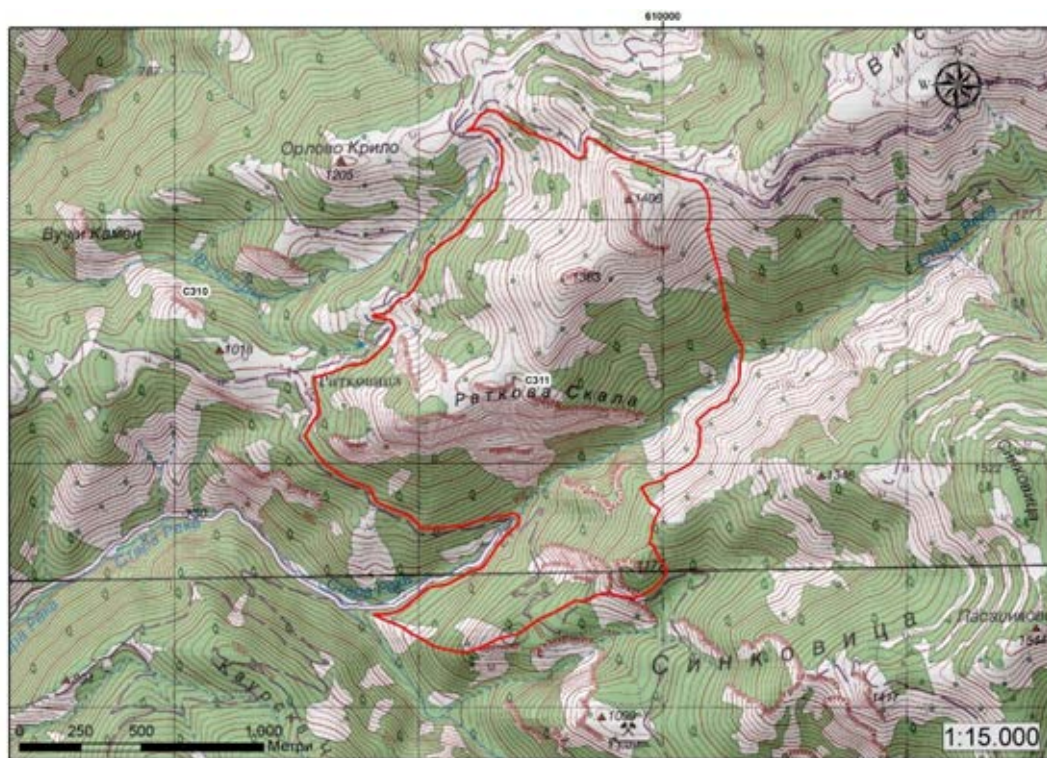
ЗСЗ Раткова Скала опфаќа површина од 228,74 ха. Потпаѓа под Општина Пробиштип. Опфатена е карпата, мал дел од шумскиот појас и изворишниот дел на Шталковичка Река. Границата на зоната го следи непосредно локалниот пат село Шталковица – Пониква, а започнува пред вливот на Кочански Дол во Стара Река, продолжува да се движи покрај реката и по патот кој свртува кон Пониква под котата 1406 м н.в., па се движи по изохипсата 1300 м н.в. и под сртот Висока Чука, границата се спушта кон Стара Река од каде се упатува кон котата 1177 м н.в., ги заобиколува карпестите отсеци на Раткова Скала северно од Синковица и по сртот се спушта во Стара Река (Слика бр. 63.).

Во оваа зона, како последица на локалната појава на мошне цврсти кварцити, Шталковичка Река се всекла речиси вертикално, па нејзината долина во должина од околу 1,5 км има изглед на кањон, со страни длабоки и до 400 м. Всушност, долините страни кај село Ратковица, наместа претставуваат скалесто наредени отсеци високи до 200 м, веројатно, поради тоа самата месност се нарекува Раткова Скала (или Раткова Карпа). Најголеми се отсеците на десната долинска страна, каде се протегаат во должина од 1,2 км, а на левата долинска страна тие се нешто помали, високи се до 130 м и долги 0,5 км. Вакви карпести отсеци со помали димензии, настанати со процес на селективна ерозија има и кај Синковица. Покрај карпестите отсеци, интересни појави во овој простор се сипарите и денудационите форми настанати со распаѓање на кварцитите, како и брзаците и помалите водопади во коритото на Шталковичка Река.

Како во ЗСЗ Орлов Камен, така и во ЗСЗ Раткова Скала се среќаваат повеќе значајни видови птици. Покрај веќе споменатите, тука се регистрирани и планинскиот сокол *Falco biarmicus* и златниот орел *Aquila chrysaetos*. Присутни се голем број видови од херпетофауната, од кои два медитерански вида *Ablepharus kitaibelii* и *Typhlops vermicularis*, кои во Република Северна Македонија ретко се среќаваат. На локалитетот Раткова Скала е регистрирана колонија на голем потковичар (*Rhinolophus ferrumequinum*).

По карпите на Раткова Скала се среќаваат хазмофитски заедници, а покрај реките мозаично се присутни врбови, елвови и тополови стари стебла. Овој крајречен појас е добро зачуван иако наместа се забележуваат фрагментирани делови.

Од растителните видови значајно е присуството на ретката чуваркуќа *Sempervivum erythraeum*. Во Шталковичка Река се најдени значајни акватични видови, како *Austropotamobius torrentium*. Во и покрај водите на Стара и Шталковичка Река се регистрирани значајни видови вилински коњчиња: *Cordulegaster heros*, *C. bidentata*, *Calliaeschna microstigma* и *Ophiogomphus cecilia*.

Слика бр. 63. - Зона за строга заштита Раткова Скала (ЗС311)

В.3.2.1.7. Велика (Голема) Река (ЗС312)

ЗСЗ Велика (Голема) Река опфаќа површина од 202,37 ха. Потпаѓа под Општина Кочани. Клисурестиот дел од реката, со крајречниот појас од врбово-елвови шуми е вклучен во зоната, заедно со карпите и тесниот појас од габерово-дабовите шуми, кои се развиваат на стрмните падини. Зоната е дефинирана низводно од Голема Река, а започнува веднаш над Кочанскиот Водопад, кој е создаден антропогено заради заштита на браната „Гратче“. Од таму се зафатени пределите со карпи, камењари и шумскиот појас кој се развива на стрмните делови во клисурестиот дел на реката кај м.в. Јастребник, од под котите на 783 м н.в. и 794 м н.в. за над 706 м н.в. повторно да се спушти во реката. Под село Крушка и Горно Гратче ги следи речиси истите изохипси сè до сртот кој се спушта во Голема Река (Слика бр. 64.).

Тоа е единствен локалитет на Осоговските Планини каде се среќава растението *Festuca thracica* ssp. *violaoeosordida* var. *osogovoensis* - ендемичен вариетет. Во ова подрачје се опфатени крајречни шуми, како и силикатни карпи на кои се развива специфична хазмофитска вегетација со *Sempervivum* cf. *klepa* и други видови растенија. Карпите со сува грмушеста вегетација се единствениот локалитет на Осогово за *Saga natoliae*, медитерански вид и најголем претставник од скакулците во Европа. Речните живеалишта се значајни за вилинските коњчиња *Cordulegaster heros* (Анекс II од Директивата за живеалишта), *Ophiogomphus cecilia* (Анекс II од Директивата за живеалишта) и *Calliaeschna microstigma* (близу засегнат вид - NT). Покрај Велика (Голема) Река се развиваат добро сочувани елвови и врбови појаси кои се приоритетен хабитат за заштита според Директивата за живеалишта на Европската Унија: 91Е0

*Alluvial forests with *Alnus glutinosa* and *Fraxinus excelsior* (Alno-Padion, Alnion incanae, Salicion albae).

Слика бр. 64. Зона за строга заштита Велика (Голема) Река (3C312)

В.3.2.2. Зона на активно управување

Зоната за активно управување (ЗАУ) претставува зона од висок интерес за заштита, во која се потребни поголеми управувачки интервенции со цел да се реставрираат, ревитализираат или рехабилитираат живеалиштата, екосистемите и другите елементи од пределот. Во зоната за активно управување се дозволени активности од економски карактер кои немаат негативно влијание на примарната цел на заштита на подрачјео, како екотуризам или традиционално екстензивно земјоделство (член 105 од Законот за заштита на природата). Зоната за активно управување во ЗПр „Осоговски Планини“ зафаќа 2546,6 ха или 5,22 % од вкупната површина на подрачјето и е дефинирана најчесто околу површините на зоната за строга заштита со исклучок на малите површини кај село Рајчани.

В.3.2.2.1. Царев Врв - Ташово (ЗАУ01), Царев Врв -Маркова Стапка (ЗАУ02) и Царев Врв - Бабина Чешма (ЗАУ03)

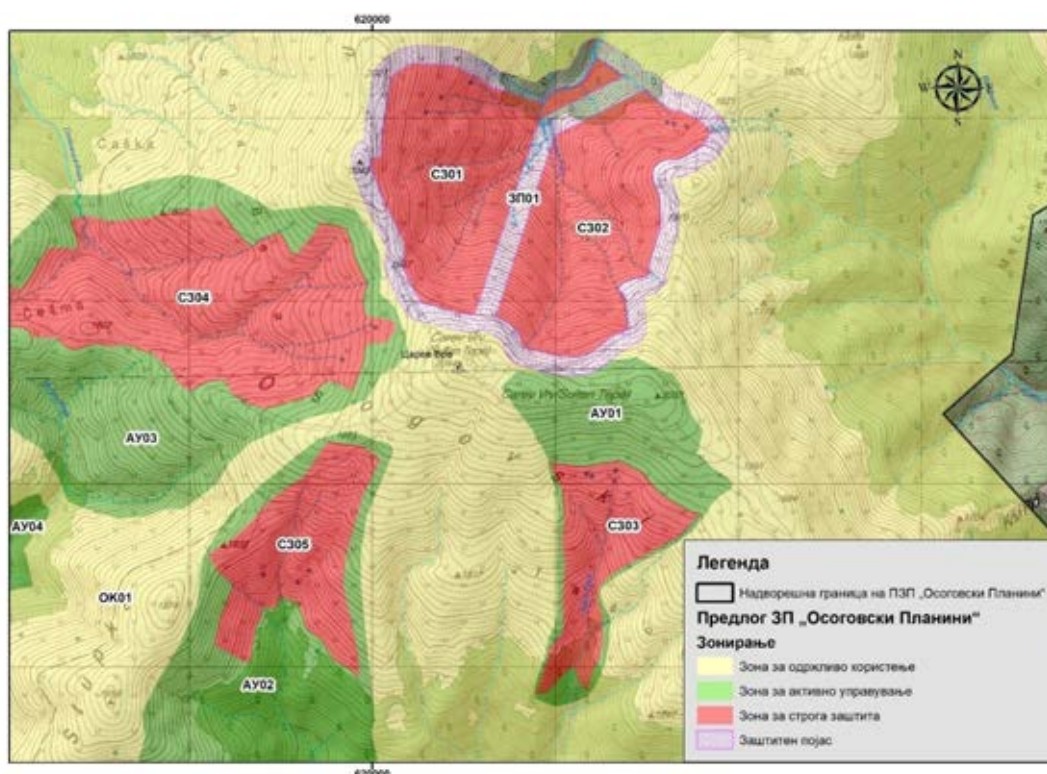
ЗАУ01 Царев Врв - Ташово зафаќа површина од 62,94 ха и ја заобиколува зоната за строга заштита (Слика бр. 65.). ЗАУ02 Царев Врв – Маркова Стапка има површина од 157,57 ха и ја заобиколува истоимената зона за строга заштита (Слика бр. 65.). ЗАУ03 Царев Врв - Бабина Чешма (Слика бр. 65.) има површина 161,83 ха и ја опфаќа површината околу зоната за строга заштита Царев Врв - Бабина Чешма (3C304). Оваа зона поседува природни вредности кои се многу слични со зоните за строга заштита околу Царев Врв, но се разликува по тоа што во неа нема поголеми тресетишта, а се застапени неасфалтирани патишта кои интензивно се користат и врштини со боровинка кои во летниот период интензивно се собираат. Ваквите антропогени активности наложуваат потреба од активно управување со природните хабитати.

Северно од Царев Врв, во највисокиот дел од изворишната челенка на Крива Река, на надморска височина од 1900 до 1980 м, се наоѓа изразит нивациски цирк. Во овој дел се јавуваат слабо развиени тревни тераси, мориња од карпи настанати со термичко распаѓање на гранитни жици, нивациски ниши и еден поголем моренски бедем. На источната страна, пак,

кон долината на Каменичка Река има неколку нивациски циркови, нивациски ниши и лавински коридори.

Во високиот дел од овие зони е можно да се развиваат мали површини од осоговската гениста (*Genista fukarekian*). Ова ендемично растение се среќава непосредно до воената караула на Царев Врв, каде се наоѓаат најдобрите состоини од *Genista fukarekiana*. Покрај тоа, во живеалиштата кои се претставени во зоните за строга заштита и активно управување околу Царев Врв забележани се и ретки видови растенија (*Dianthus microlepis*, *Waldsteinia geoides*, *Sedum erythraeum*). Во овој простор се среќаваат значајни видови од фауната: пеперутката *Erebia oeme*, *E. ottomana* (ретки видови) неколку значајни видови тркачи (*Carabus violaceus azureus*, *C. cavernosus*, *Molops rufipes denteletus*, *Calathus metallicus*, итн.) водоземците *Bombina variegata* (вид од Анекс II на Директивата за живеалишта), интересниот и редок живороден гуштер *Zootoca vivipara* и неколку видови птици (*Eremophila alpestris*, *Lullula arborea*, *Alectoris graeca*, *Pyrrhocorax graculus*, *Anthus trivialis*).

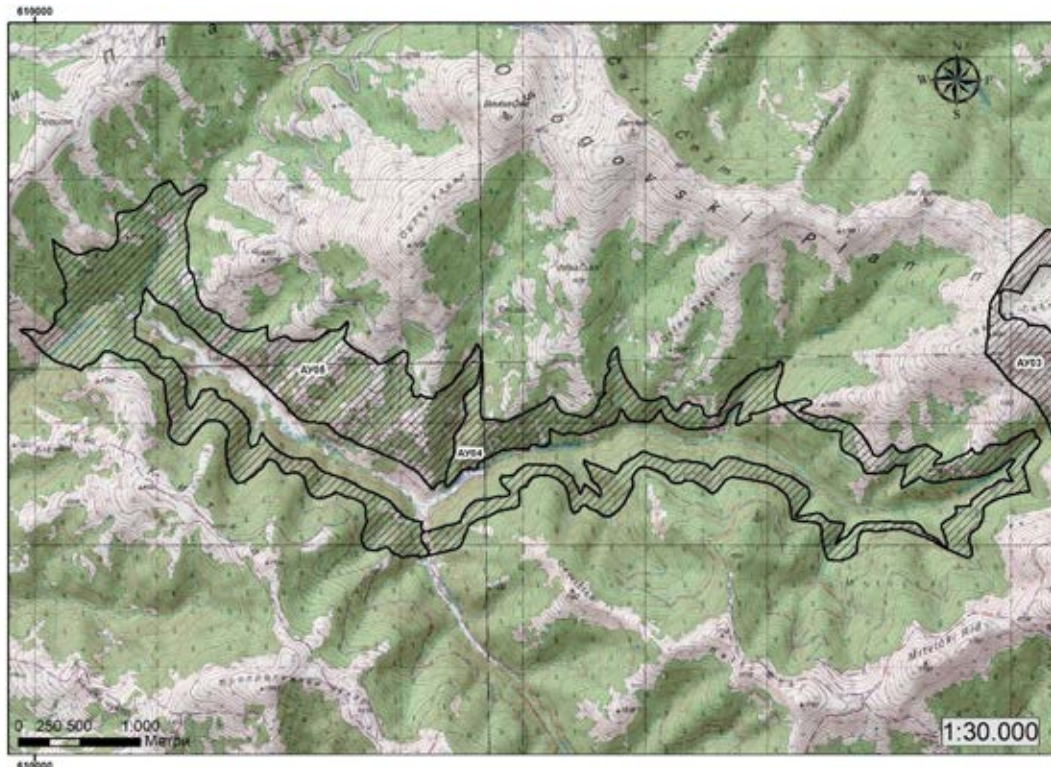

Слика бр. 65. - Зони за активно управување: Царев Врв - Ташово (ЗАУ01), Царев Врв -Маркова Стапка (ЗАУ02) и Царев Врв - Бабина Чешма (ЗАУ03)

В.3.2.2.2. Горна Злетовица - Модра Река (ЗАУ04) и ЗАУ Горна Злетовица (ЗАУ05)

ЗАУ Горна Злетовица – Модра Река зафаќа површина од 198,89 ха, а ЗАУ Горна Злетовица има површина од 313,41 ха. Овие две зони се надврзуваат една на друга, всушност се дефинирани како бафер околу зоните за строга заштита во горниот тек на Злетовска Река. Територијално гледано зафаќаат делови од општините Крива Паланка, Кратово и мал дел влегува во Општина Кочани (Слика бр. 66.).

Основната причина за дефинирање на овие зони е дополнителна заштита на СЗС Горна Злетовица – Модра Река. Тука се регистрирани добро зачувани шумски состоини во кои доминира буката, како и неколку значајни видови водоземци (*Rana graeca* и *R. dalmatina*).

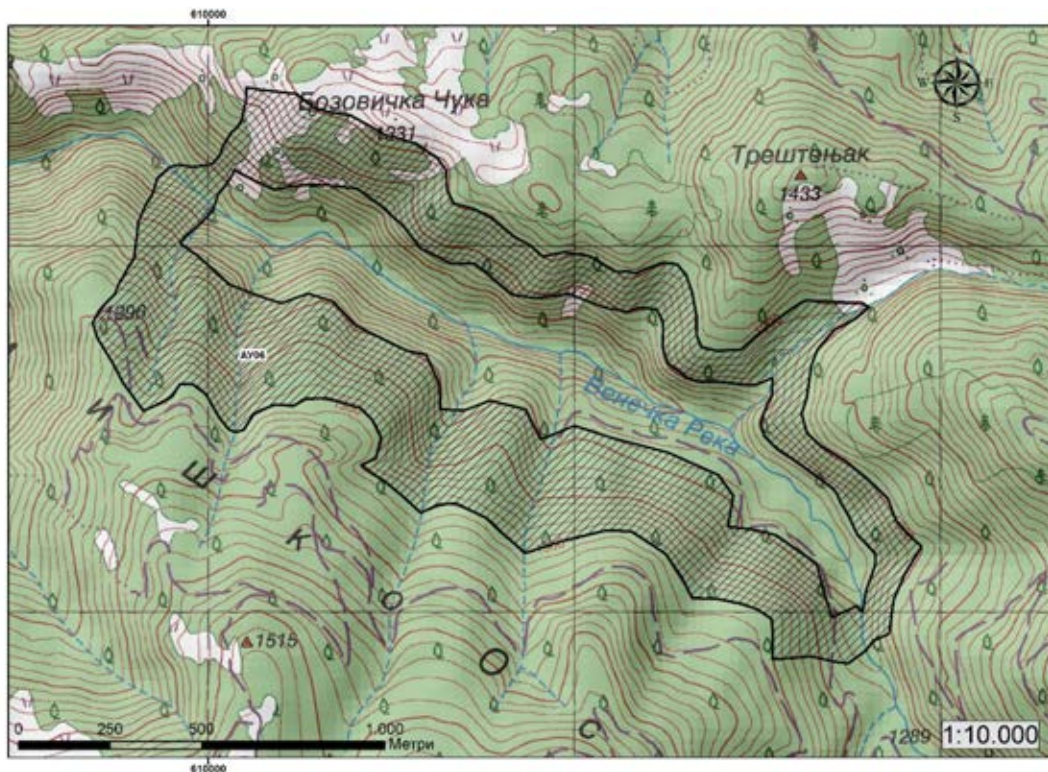

Слика бр. 66. - Зони за активно управување: Горна Злетовица - Модра Река (ЗАУ04) и ЗАУ Горна Злетовица (ЗАУ05)

В.3.2.2.3. ЗАУ Венечка Река (ЗАУ06)

ЗАУ Венечка Река зафаќа површина од 104,07 ха, а просторно е лоцирана на делот помеѓу Јамишко Осое, Бозовичка Чука и Трештењак (Слика бр. 67.). Основна причина за нејзиното дефинирање е остварување дополнителна заштита околу ЗСЗ Венечка Река, како и присуството на голем број значајни шумски видови. Во оваа зона се присутни голем број видови габи од кои позначајни се: *Russula pectinatoides*, *Russula mairei*, *Lactarius subdulcis*, значајни видови водоземци (*Bombina variegata*), значајни видови сапроксилни инсекти, тврдокрилци и вилински коњчиња.

Слика бр. 67. - Зона за активно управување Венечка Река (ЗАУ06)

В.3.2.2.4. ЗАУ Злетовска Река (ЗАУ07)

Основна причина за воспоставување на ЗАУ Злетовска Река е овозможување дополнителна заштита на ЗСЗ Злетовска Река, како и подобрување на состојбата со екосистемите во долината на Злетовска Река. Имено, долината на Злетовска Река е препознаена како значајно природно наследство уште во Просторниот план на Република Македонија (2004-2020). ЗАУ Злетовска Река зафаќа површина од 571,35 ха. Оваа зона се простира на поголема површина на десната страна од Злетовска Река низводно под браната „Кнежево“. Границата започнува на 900 м н.в. кај село Којково и се упатува кон северозапад, опфаќајќи ја јужната страна на билото под Борова Глава и Голем Рид до село Куново под котите 1267 и 1298 м н.в. Потоа ја опфаќа Куновска Чука од каде се упатува кон Петлов Матерник и неправилно се движи помеѓу изохипсите 950 и 1000 м н.в., па ја заобиколува ЗСЗ Злетовска Река и непосредно по речното корито се упатува кон почетната точка во Злетовска Река кај село Којково на 900 м н.в (Слика бр. 68.).

Во оваа зона се среќаваат термофилни шумски екосистеми на стрмни падини и сипари. Значајно е присуството на некои дрвенести растителни видови: *Ostrya carpinifolia*, *Tilia tomentosa*, *Tilia platyphyllos*, *Corylus colurna*, *Juglans regia*, *Acer intermedium*, *Malus florentina*, како и заедницата *Juglando-Tilietum tomentosae*. Покрај тоа, во оваа зона е регистрирано присуство на Натура 2000 видови (*Cordulegaster heros*, *Bombina variegata*, *Rosalia alpina*, *Circaetus gallicus*).

Слика бр. 68. - Зона за активно управување Злетовска Река (ЗАУ07)

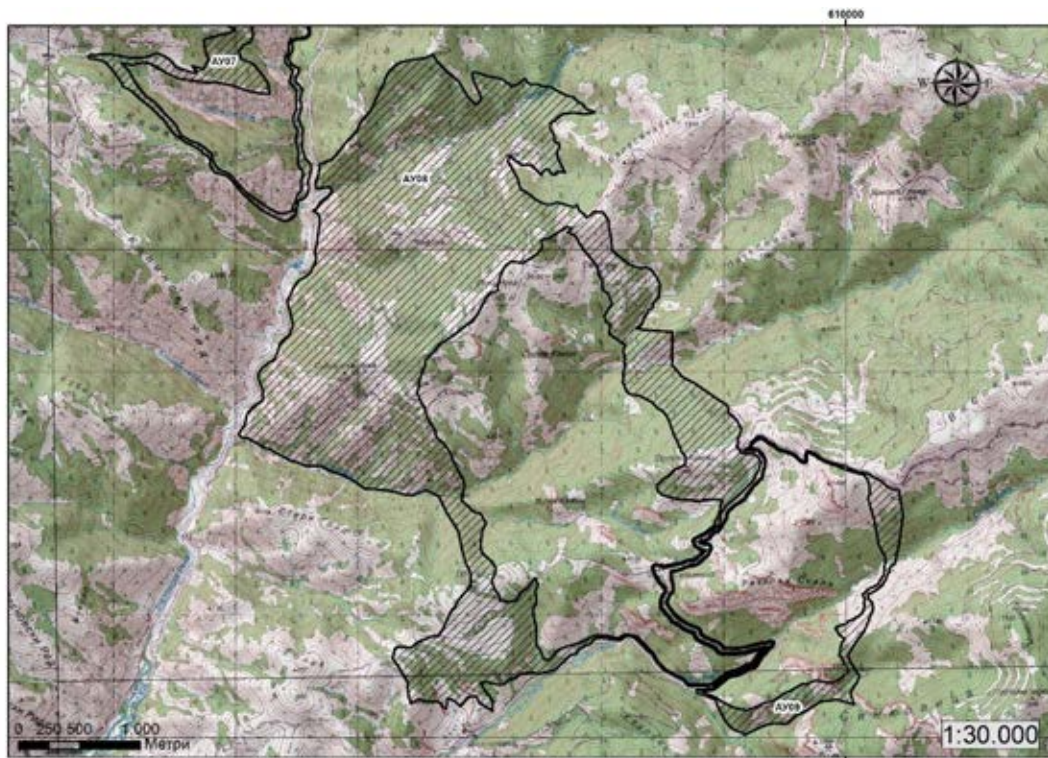
В.3.2.2.5. ЗАУ Орлов Камен (ЗАУ08)

ЗАУ Орлов Камен зафаќа површина од 740,01 ха, ја опколува зоната за строга заштита Орлов Камен, делумно го зафаќа сливот на Зеленградска Река и зазема делови од општините Пробиштип и Кратово (Слика бр. 69.).

Основна причина за дефинирање на зоната во делот кај Зеленградска Река е присуството на рефугијални шуми во тесната долина на Зеленградска Река. Овие шуми припаѓаат на заедницата со сребренолисна липа и орев *Juglans-Tilium tomentosae*. Покрај тоа, во водите на Зеленградска Река е регистриран речниот рак *Austropotamobius torrentium* (Анекс II од Директивата за живеалишта).

Во оваа зона се наоѓаат термофилни дабови шуми на стрмните падини кои имаат заштитна функција од ерозија и загадување на водите од Злетовска Река. Просторот, всушност, претставува мозаик од шуми, чистини, пасишта и ливади испресечени со постојани и повремени потоци.

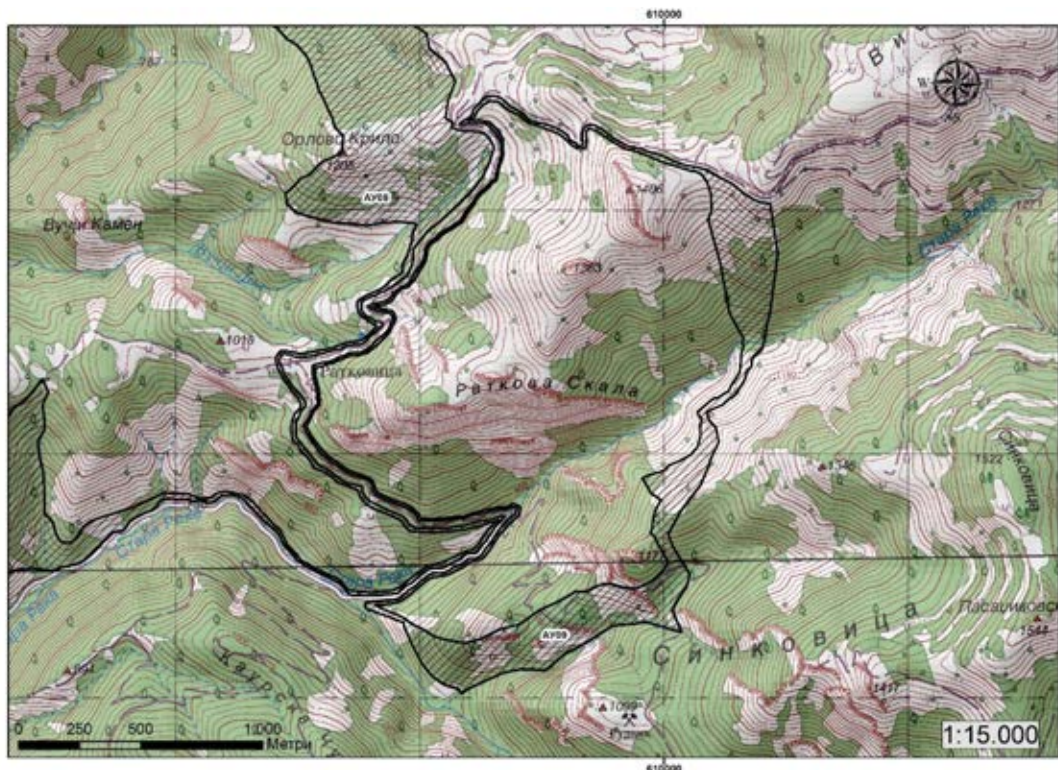

Слика бр. 69. - *Зона за активно управување Орлов Камен (ЗАУ08)*

В.3.2.2.6. Раткова Скала (ЗАУ09)

ЗАУ Раткова Скала зафаќа површина од 49,47 ха. Ја обиколува строгата заштитена зона Раткова Скала како бафер, а најголем дел од површината на зоната влегува во Општина Пробиштип и само мал дел во Општина Кочани (Слика бр. 70.). Границата на оваа зона, западно и северно е дефинирана покрај шумскиот пат кој од село Шталковица води до Пониква. На јужната страна границата оди кратко по падината кон Кочански Дол и потоа ја следи границата на ловиштето (Полаки) во долот под Синковица и излегува источно повторно на патот за Пониква, под Висока Чука. Оваа зона вклучува мали површини од дабови и букови шуми на стрмни терени на карпеста подлога. На места има и насади од црн бор. Чистините имаат мозаичен карактер, претставени од природни ливади и грмушеста вегетација.

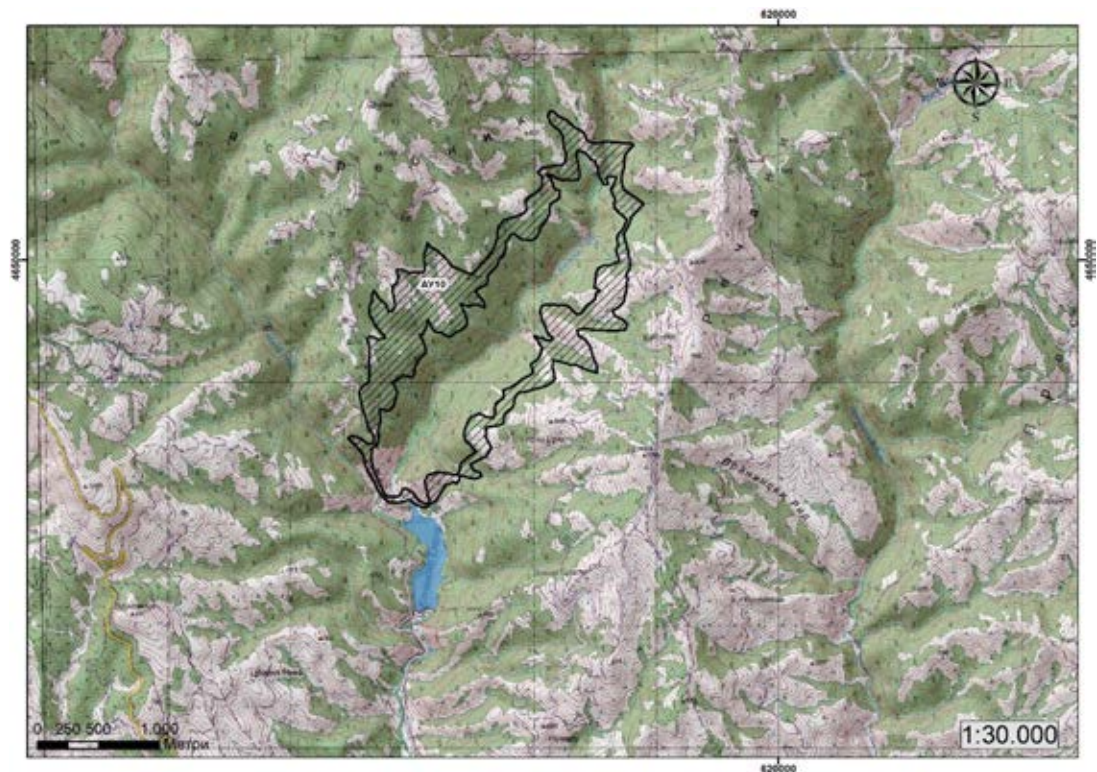
Слика бр. 70. - Зона за активно управување Раткова Скала (ЗАУ09)

В.3.2.2.7. Велика (Голема) Река (ЗАУ10)

ЗАУ Велика (Голема) Река зафаќа површина од 161,13 ха, околу ЗСЗ Велика Река. Се наоѓа во Општина Кочани. Целосно ја заобиколува ЗСЗ Велика (Голема) Река со што се обезбедува дополнителна заштита (Слика бр. 71.).

Доминантно е присуството на термофилни дабови шуми, а зафаќа и мал дел од Голема Река и крајречните шумски појаси со евли и врби.

Во оваа зона се регистрирани интересни видови габи, особено *Trichophaea woolhopeia*, некои акватични макроинвертебрати (*Electrogena macedonica*) и значајни видови тркачи (*Carabus intricatus*, *Myas chalybaeus*). Околу Голема Река, во долниот дел пред вливот во браната „Гратче“ регистрирани се значајни видови вилински коњчиња, дел од нив се врзани за речниот тек, а дел за блатните површини (*Cordulegaster heros*, *Coenagrion pulchellum*, *Cordulia aenea* и *Sympetrum depressiusculum*). Горниот тек на реката над строго заштитената зона ги задржува природните карактеристики кои се погодни за развој на голем број акватични макроинвертебрати.

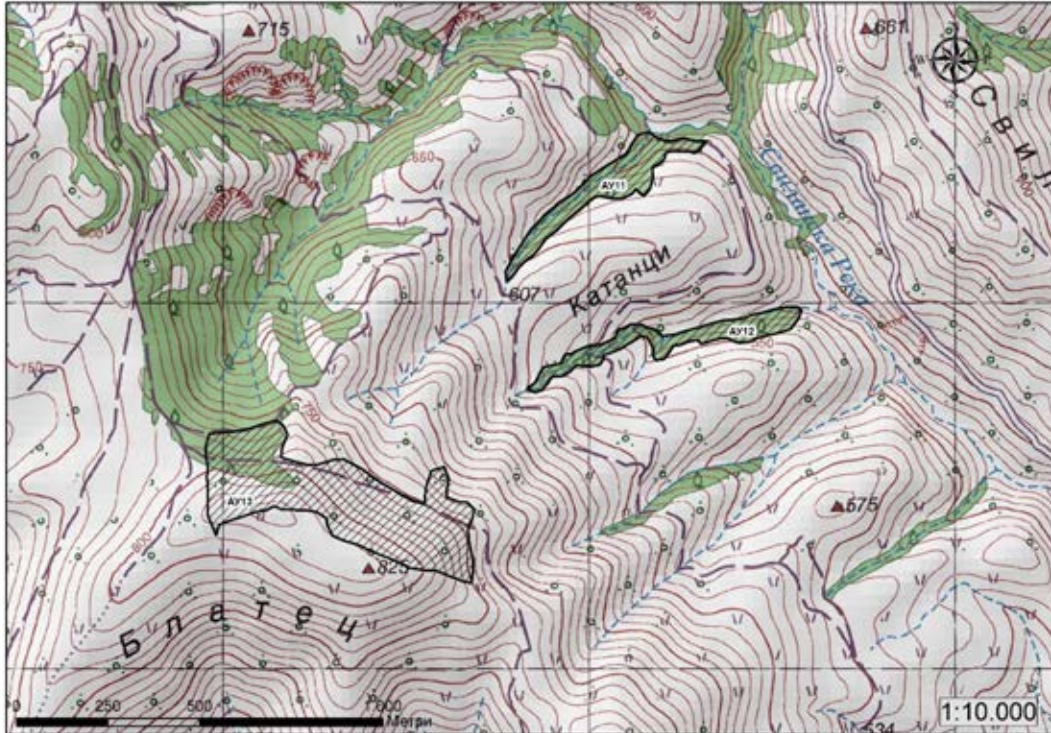

Слика бр. 71. - Зона за активно управување Велика (Голема) Река (ЗАУ10)

В.3.2.2.8. Блатец (ЗАУ11), Катанци – север (ЗАУ12) и Катанци – југ (ЗАУ13)

ЗАУ Блатец опфаќа површина од 15,02 ха, а се наоѓа северно од м.в. Блатец под котата 825 м н.в. и неправилно се движи до котата 750 м н.в. ЗАУ Катанци – север и ЗАУ Катанци – југ зафаќаат површина од 3,96 ха и 3,62 ха соодветно, се наоѓаат на границата помеѓу општините Чешиново-Облешево и Кочани. Овие три зони (Слика бр. 72.) се дефинирани заради присуство на автохтони состоини од липови шуми. Во овој дел е регистрирано присуство на медитерански видови од биолошката разновидност кои се значајни за зачувување.

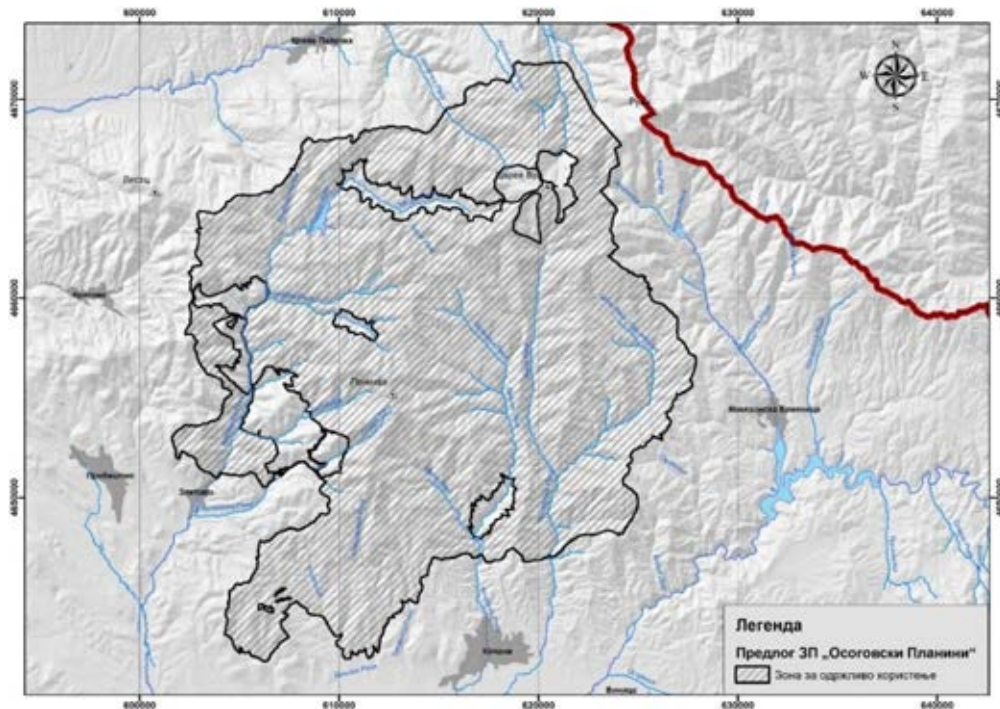
Слика бр. 72.- Зони за активно управување Блатец (ЗАУ11), ЗАУ Катанци – север (ЗАУ12) и ЗАУ Катанци – југ (ЗАУ13)

В.3.2.3. Зона на одржливо користење

Зоната за одржливо користење (ЗОК) претставува значителен дел од заштитеното подрачје. Во оваа зона, видно се забележува вековната интеракција на луѓето со природата. Природните екосистеми, особено шумите и пасиштата имаат изразит полуприроден карактер.

Овој простор не поседува високи вредности за заштита, во него се наоѓаат инфраструктурни објекти, објекти на културното наследство, типови на шумски насади коишто не се карактеристични за подрачјето, како и населени места со околното земјоделско земјиште (во согласност со членот 106 од Законот за заштита на природата).

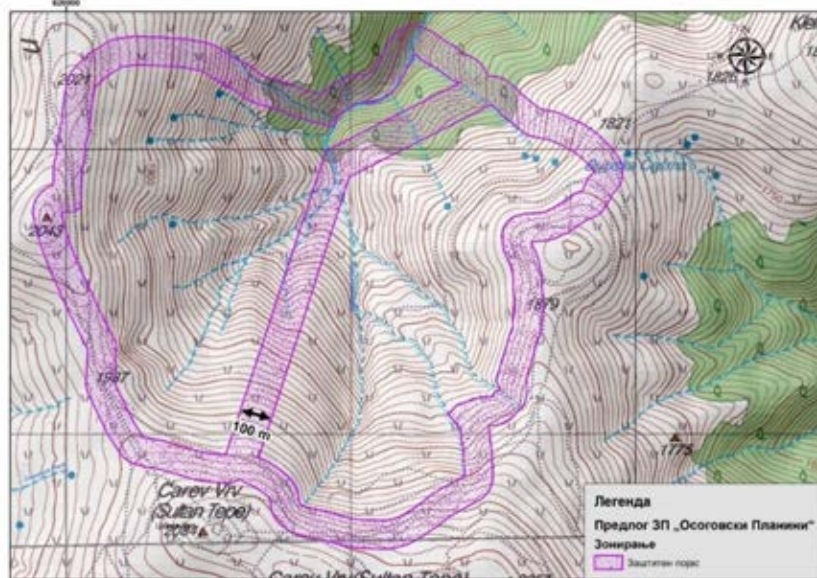
Зоната за одржливо користење (ЗОК) во ЗПр „Осоговски Планини“ зафаќа 44345,27 ха или 90,86 %. Границата на ЗОК ја следи границата на целото заштитено подрачје (**Error! eference source not found.**).

Слика 73 - Зона за одржливо користење во склоп на ЗПр „Осоговски Планини“

В.3.2.4. Заштитен појас

Заштитниот појас во ЗПр „Осоговски Планини“ е воспоставен во делот околу Царев Врв меѓу зоните чиј режим на заштита и управување меѓусебно се исклучува, односно Царев Врв - Извори на Врањанска Река (С301), Царев Врв – Алтан Чешма (С302), со цел обезбедување на растојание од 100 м за инфраструктурните зафати во склоп на планираниот ски-центар Царев Врв. Во овој дел од заштитеното подрачје, каде е регистрирана концентрација од природни вредности (значајни видови и живеалишта), а, од друга страна, идентификувани се и потенцијали и интереси за економски развој (ски-туризам), не беше возможно да се дефинира зона за активно управување и затоа е дефиниран заштитен појас (со површина до 82,25 ха). Целта на воспоставување на заштитен појас е да се ублажат влијанијата и да се заштитат вредностите во зоните за строга заштита (С301 и С302), види Слика бр. 73.

Слика бр. 73. - Заштитен појас во ЗПр „Осоговски Планини“

В.3.2.5. Забранети и дозволени активности во зоните во ЗПр „Осоговски Планини“

Табела бр. 24. - Преглед на забранети и дозволени активности во рамките на одделните зони во ЗПр
„Осоговски Планини“

	Зони			
	строга заштита	активно управување	одржливо користење	заштитен појас
Активности	ДА	ДА	ДА	ДА
1. Научни истражувања и мониторинг (само со претходна дозвола од МЖСПП)	ДА	ДА	ДА	ДА
2. Пешачење (по обележани патеки)	ДА	ДА	ДА	ДА
3. Пешачење (надвор од обележани патеки)	ДА	ДА	ДА	ДА
4. Планински велосипедизам по уредени патеки *во зона на строга заштита само претходна согласност од управувачот и со придружба на чуварска служба	ДА	ДА	ДА	ДА
5. Рекреативно јавање *во зона на строга заштита само претходна согласност од управувачот и со придружба на чуварска служба	НЕ	ДА	ДА	ДА
6. Скијање (на уредени патеки)	НЕ	НЕ	ДА	ДА
7. Алпско скијање (на неуредени патеки)	НЕ	ДА	ДА	ДА
8. Качување на карпа (на уредени места)	НЕ	ДА	ДА	НЕ
9. Кампување и ноќевање на отворено и во шатор	НЕ	ДА	ДА	ДА
10. Движење на моторни возила (теренски автомобили и мотоцикли) *во зоната на активно управување дозволено е контролирано движење на моторни возила по претходна дозвола од субјектот за управување	НЕ	ДА	ДА	ДА
11. Уредување на пешачки патеки	НЕ	НЕ	ДА	ДА
12. Воспоставување на паркинзи за моторни возила	НЕ	НЕ	ДА	ДА
13. Изградба на информативен центар	НЕ	ДА	ДА	ДА
14. Постапување на информативни табли /инфоточки	ДА	ДА	ДА	ДА
15. Постапување на патокази	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
16. Постапување на билборди и рекламни паноа	НЕ	ДА	ДА	НЕ
17. Уредени места за одмор (маси, клупи, настрешници)	НЕ	ДА	ДА	ДА
18. Набљудувачници и видиковци	НЕ	НЕ	ДА	ДА
19. Уредување на кампинг- простор	НЕ	НЕ	ДА	ДА
20. Жичари за скијање	НЕ	ДА	ДА	ДА
21. Полетувалиште за параглајдинг	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
22. Нови објекти за туристички намени (хотели, ресторани, мотели, планинарски домови и слично)	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
23. Нови објекти за домување	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
24. Нови туристички населби/викендички	НЕ	НЕ	ДА	ДА
25. Нови објекти за потребите на субјектот за управување	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
26. Нови објекти за земјоделски активности (магацини, бачила, котари, штали)	НЕ	ДА	ДА	ДА

27. Одржување на промотивни и едукативни настани за заштита на природата *во зона на строга заштита во пограничен регион со Република Бугарија со претходно мислење од Министерството за одбрана, Министерството за внатрешни работи, Граничната полиција и МЖСПП во придружба на чуварската служба на субјектот за управување.	НЕ	ДА	ДА	ДА
28. Одржување на спортски, културни и други манифестации (во зона на активно управување со дозвола од субјектот за управување)	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
29. Палење оган на отворено *во зоната на одржливо користење само на назначени и обележани места за рекреативно излетнички цели, определени од субјектот за управување и со негова дозвола	НЕ	ДА	ДА	ДА
30. Снимање на играни и документарни филмови, емисии за природното наследство, изработка на фотодокументација и записи *во зона на строга заштита во пограничен регион со Република Бугарија со претходно мислење од Министерството за одбрана, Министерството за внатрешни работи, Граничната полиција и МЖСПП во придружба на чуварската служба на субјектот за управување. *Снимање на играни и документарни филмови, емисии за природното наследство, изработка на фотодокументација и записи во другите делови од зоната на строга заштита со мислење од МЖСПП во придружба на чуварска служба на субјектот за управување. *Снимање со дрон, со претходно добиена дозвола и во согласност со субјектот за управување. *Забрането е снимање на зафатните објекти од ХС „Злетовица“	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
31. Интродукција на алохтони растителни и животински видови *единствено со претходна согласност од МЖСПП и субјектот за управување	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
32. Подигнување на арборетум на ретки и ендемични растителни видови	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
33. Изградба на нови репроцентри за диви животни	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
34. Комерцијален риболов	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
35. Рекреативен-спортски риболов *со дозвола од МЖСПП и субјектот за управување	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
36. Отворање на нови рибници	НЕ	ДА	ДА	ДА
37. Санитарен отстрел на диви животни	НЕ	ДА	ДА	ДА
38. Традиционално екстензивно земјоделство	НЕ	ДА	ДА	ДА
39. Пчеларство – времено поставување на пчелни кошници	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
40. Пчеларство – придружни објекти	ДА	ДА	ДА	ДА
41. Напасување стока *во зона за строга заштита и активно управување само на определени локалитети со претходна согласност од субјектот за управување, заради одржување на живеалишта и видови)	НЕ	ДА	ДА	НЕ

42. Косење на трева * во зона на строга заштита само со претходна согласност од МЖСПП и субјекто за управување заради одржување на живеалишта и видови	НЕ	НЕ	ДА	ДА
43. Собирање на самоникнати диви габи, растенија и нивни делови (чај, боровинка, шипинка, печурки и др.) *во зоната за активно управување со претходно обезбедена дозвола од МЖСПП во соработка со субјектот за управување.	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
44. Собирање на диви животни (полжави, желки и др.) * само со претходна дозвола од МЖСПП	НЕ	ДА	ДА	
45. Одржливо шумарство (во согласност со посебните планови за управување со шумите во ЗП)	НЕ	ДА	ДА	НЕ
46. Зафаќање вода/цевководи за водоснабдување од извори и водотеци	НЕ	ДА	ДА	НЕ
47. Уредување на неуредени извори	НЕ	ДА	ДА	НЕ
48. Уредување на бунари	НЕ	ДА	ДА	ДА
49. Рехабилитација на постојни јавни објекти и патишта	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
50. Нова електроенергетска инфраструктура (големи и мали хидроелектрани)	НЕ	ДА	ДА	НЕ
51. Нова телекомуникациска инфраструктура (базни станици за мобилна телефонија, ТВ репетитори, надземни и подземни телефонски водови)	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
52. Нова инфраструктура за обновливи извори на енергија (ветерници, фотоволтаици, изградба на цевководи за транспорт на гас) за комерцијална намена	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
53. Нова патна и железничка инфраструктура	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
54. Нова канализациска мрежа и третман на отпадни води/пречистителни станици	НЕ	НЕ	ДА	НЕ
55. Инфраструктура за контрола на ерозијата				

V.4. Програми за управување со заштитеното подрачје

Во согласност со одредбите од Законот за заштита на природата, како и Правилникот за содржината на плановите за управување со заштитените подрачја и годишните програми за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр. 26/2012), а со цел да се овозможи непречено одвивање на природните процеси и функции, да се зачуваат и одржат значајните видови и живеалишта, карактеристичниот осоговски предел како и да се ублажат или елиминираат идентификуваните закани, а притоа да се овозможи одржливо користење на природните ресурси, идентификувани се осум програми за управување со ЗПр „Осоговски Планини“.

Идентификувани се следните програми на управување:

- ✓ Програма 1 - Зачувување на природното наследство;
- ✓ Програма 2 - Одржливо користење на природните ресурси во подрачјето;
- ✓ Програма 3 - Управување со шумски живеалишта и екосистеми;
- ✓ Програма 4 - Управување со културното наследство;
- ✓ Програма 5 - Развој на одржлив туризам и рекреација;
- ✓ Програма 6 - Локален развој (со акцент на одржување на традиционалните стопански дејности)
- ✓ Програма 7 - Информирање, подигање на јавната свест и образование/едукација
- ✓ Програма 8 - Раководење, управување, финансирање и администрација.

Програмите, потпрограмите и активностите се усогласени со визијата на подрачјето како и со дефинираните цели за заштита на истото.

Програма 1: Заштита на природното наследство	
Потпрограма	Посебни цели
1.2. 1.1 Управување и мониторинг на пределите	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на состојбата со пределите и идентификување на процесите и закани кои влијаат врз пределите; ✓ Одржување на структурните, функционалните и визуелните карактеристики на пределите
1.2. Долгорочен мониторинг на видовите, живеалиштата и пределите	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на популациите на одредени, избрани, видови и групи на видови за да се утврдат процесите и закани кои влијаат на трендовите на популациите; ✓ Следење на состојбата со живеалиштата и идентификување на процесите и закани врз нив; ✓ Следење на состојбата со инвазивните алохтони видови; ✓ Подобрување на познавањето на видовите, живеалиштата и пределите.
1.3. Управување и ревитализација на видови и живеалишта	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ревитализација на засегнатите типови на живеалишта; ✓ Подобрување на статусот и вредноста на живеалиштата особено оние кои се под закана; ✓ Одржување на состојбата на приоритетните живеалишта; ✓ Зачувување и подобрување на состојбата на приоритетните видови;
1.4. Зачувување на геонаследството	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на процесите на деградација и забрзано уништување на значајните геолокалитети и гео-појави; ✓ Формирање геобаза за геонаследство со нови сознанија; ✓ Одржливо туристичко користење на геонаследството.
1.5. Долгорочен мониторинг на климата и адаптација кон климатските промени	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Надминување на недостигот на мониторинг станици за следење на климата и климатските промени;

	✓ Адаптација кон климатските промени.
Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето	
Потпрограма	Посебни цели:
2.1. Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Одржување на традиционалните производни системи и обезбедување екосистемски услуги; ✓ In situ in vivo и/или ex situ in vivo програми за одржување и конзервација на биолошката разновидност кај домашните животни; ✓ Образование и едукација во областа на конзервација и одржливо користење на агробиолошката разновидност; ✓ Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки за да се намали заканата за нивно исчезнување поради депопулација на населбите; ✓ In situ маркирање и ревитализирање на напуштени стари сорти овошки и оформување на овошни колекции; ✓ Диверзификација на земјоделството со запоставени култури и сорти.
2.2. Одржливо управување со пасишта	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди одржливо користење на високопланинските пасишта; ✓ Да се спречи обраснување на пасиштата со непожелни видови; ✓ Да се зачуваат тревестите живеалишта и видови кои се од национално и европско значење.
2.3. Одржливо управување со водни екосистеми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди рационално користење на водните ресурси преку воспоставување соработка со релевантните институции на локално и национално ниво и имплементирање на интегриран пристап на управување; ✓ Да се обезбеди зачувување на автохтоната акватична флора и фауна преку заштита на нивните живеалишта - редовен мониторинг; ✓ Да се заштитат водните екосистеми и ретки и загрозени видови преку зајакната контрола на терен; ✓ Да се подигне јавната свест за значењето и потребата од рационално и интегрирано користење на водните ресурси.
2.4. Одржливо управување со дивечот	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дивечот да се користи на одржлив начин и со почитување на правата и потребите на локалните заедници; ✓ Управувањето со ловниот дивеч да се спроведува врз основа на научно признат мониторинг со активно вклучување на ловците/концесионерите и со намалување на негативното влијание врз биолошката разновидност; ✓ Да се минимизира криволовот; ✓ Да се воведат одржливи практики на ловен туризам и Осогово да стане позната ловно туристичка дестинација (потенција за трофеен лов).
2.5. Одржливо користење/управување со други шумски производи	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди зачувување на засегнати видови ЛАР преку in situ, ex situ и on farm мерки; ✓ Да се собере и умножи генетски материјал од загрозените видови ЛАР; ✓ Да се обезбеди зачувување на економски значајни видови габи; ✓ Да се обезбеди зачувување на економски значајни видови полжави; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на економски

	<p>значајни ЛАР преку дефинирање квоти и обука на собирачите;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се ревитализираат загрозените популации ЛАР; ✓ Да се поддржи собирање и производство на ЛАР по принципите на органско производство; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на комерцијални видови габи; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на шумски плодови; ✓ Да се подигне свеста кај локалното население за собирање на ЛАР, габи и полжави на одржлив начин; ✓ Да се поттикне одгледување на ЛАР на поголеми површини со цел запирање на ерозија; ✓ Промовирање на традиционални лековити и прехранбени производи под еден бренд.
Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми	
Потпрограми	Посебни цели
3.1. Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават рационални управувачки механизми, кои се во согласност со одржувањето на значајните еколошки, економски и социјални вредности на шумите во ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се обезбедат поволни шумски живеалишта за целокупната флора, фауна и фунгија; ✓ Да се обезбеди заштита на старите шумски состоини и единечни стари/вековни дрвја и „биотопни дрвја“; ✓ Да се зголемат вредностите на шумите со создавање на хетерогени шуми; ✓ Да се обезбеди одржување на интегритетот на шумските екосистеми и површинските води; ✓ Подобрување на условите во животната средина и ревитализација на деградираните шумски состоини; ✓ Трансформација на дел од изданковите дабови и букови шуми во шуми од семено потекло; ✓ Да се идентификуваат инвазивни растителни и животински видови на територијата на ЗП „Осоговски Планини“ и да се спроведат мерки за контрола на нивната распространетост; ✓ Да се запре пошумувањето со алохтони видови дрвја на територијата на ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се намали ризикот од лизгање на земјиште (ерозија), поплава и пожари.
3.2. Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се идентификуваат шумите со високи конзервациски вредности и клучните живеалишта и да се обезбеди нивно одржливо управување во насока на исполнување на важните еколошки, економски и социјални функции на шумските екосистеми.
3.3. Идентификација и заштита на дрвјата значајни за биолошката разновидност и идентификација на мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди екосистемски пристап при управување со шумите (идентификација, известување и интегрирано управување со сите екосистемски елементи); ✓ Да се приспособат шумските практики кон еколошките процеси и модели.
3.4. Сертификација на шумите	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Усогласеност со националното и меѓународно законодавство, почитување на правата на локалните заедници, заштита на биолошката разновидност во шумите и одржување на нивните еколошки функции, обезбедување долгорочна економска одржливост, соодветно планирање и мониторинг на шумски активности.
3.5. Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи, терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Подобрување на условите на животната средина и ревитализација на деградирани шумски состоини; ✓ Обновување на матичните шумски екосистеми; ✓ Заштита на земјиштето од лизгање и поплава; ✓ Зголемување на површината под шуми -

	зголемување на шумската покривка во ЗП „Осоговски Планини“.
Програма 4: Управување со културното наследство	
Потпрограма	Посебни цели
4.1. Грижа и долгорочен третман на културното наследство преку активна соработка со релевантните институции	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се валоризира/ревалоризира движното и недвижното културно наследство во ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се заштити и зачува движното, недвижното и нематеријалното културно наследство на одредена комплексна целина, која може да опфаќа повеќе различни содржини од движно, недвижно и духовно културно наследство. Да опфаќа истовремено елементи и од археологија, историја, етнологија преку подготвување на елаборат за валоризација за конкретните содржини од областа на културното наследство и поднесување на проект за негово прогласување во статус на културен предел на Осогово, со што ќе биде направен и првиот чекор во негово зачувување, а во исто време и промовирање на неговата содржина.
4.2. Одржливо управување со културното наследство и остварување на соработка со релевантни институции	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се конзервираат, реставрираат и ревитализираат, објекти и целини евидентирани како дел од културното наследство во ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се зачуваат традиционалните рурални целини со капацитет за одржливо користење; ✓ Да се предложат неколку атрактивни рурални места (села) кои имаат потенцијал за развој на селски туризам.
4.3. Промоција на културното наследство	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се популаризира културното наследство во регионот заради развој на туризмот; ✓ Да се зголеми едукацијата за културното наследство во регионот; ✓ Да се искористи постојната инфраструктура за промоција и развој на руралниот или селски туризам.
Програма 5: Развој на одржлив туризам и рекреација	
Потпрограма	Посебни цели
5.1 Стратешки документи и управувачки механизми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Иницирање и ставање во функција на координативно тело за развој на туризмот; ✓ Изработка на студија за развој на туризмот, мастер план и акциски планови за период од пет и десет години; ✓ Изработка на стандарди за унифицирање и поставување на инфраструктура; <p>Мониторинг на туристичките активности.</p>
5.2 Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дефинирање на мрежен систем на патеки за планински туризам, ✓ Означување и уредување на патеки за планинарење, велосипедизам, рекреација едукација и слично; ✓ Дефинирање на локации за мали кампинзи и нивно приспособување; ✓ Ставање во функција на туристичко-информативен центар; ✓ Изградба на авантуристички парк; ✓ Развој на велотуризам; ✓ Развој на агротуризам.
5.3 Промоција и маркетинг	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Брендирање на туристичката дестинација; ✓ Изработка на промотивни материјали за природните и културните вредности; ✓ Креирање и промоција на дестинациска препознатливост.
5.4 Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Создавање на капацитети за развој на стандардизиран и одржлив туризам.
Програма 6: Локален развој	

Потпрограма	Посебни цели:
<p>6.1. Добро управување со земјиште како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават механизми за подеднакво учество и вклученост на локалните заедници кои живеат во Осоговските Планини во носењето на одлуки; ✓ Да се овозможат практики на користење и обработка на земјиштето кои се во согласност со значајните еколошки, економски и социјални вредности на природните ресурси во ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се воспостават механизми за управување со ризик и намалување на ризикот од лизгање на земјиште (ерозија), поплава и пожари; ✓ Да се воспостави одржлив систем за управување со отпадот; ✓ Да се разработи шема преку отворен дијалог и да се иницира воведување на фискални инструменти (ПЕС) за компензација на локалното население за еколошките услуги.
<p>6.2. Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се вклучат локалните заедници во локалните економски текови преку интеграција на пазарот на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги; ✓ Да се создадат потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги.
<p>6.3. Зголемување на економските и социјалните придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се заштитат и промовираат прехранбени производи од автохтони раси и сорти со ознака за географски назив, потекло и/или гарантиран традиционален специјалитет; ✓ Да се интегрираат фарми и земјоделски продукти во туристичките понуди – агротуризам; ✓ Да се интегрира локалното население во вкупната туристичка понуда; ✓ Да се унапреди традиционалното земјоделство во органско производство; ✓ Да се подигне свеста на населението за вредноста на локалните сорти и раси и нивниот потенцијал за економска корист; ✓ Да се премине од локална економија заснована на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.
<p>Програма 7: Информирање, подигање на јавната свест и образование</p>	
Потпрограма	Посебни цели
<p>7.1. Креирање на визуелен изглед (брендирање) и означување на подрачјето</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се креира нов визуелен и графички идентитет; ✓ Да се изработи стратегија за означување и унифицирање на подрачјето; ✓ Да се означат подрачјето во согласност со законските прописи; ✓ Да се имплементира и синхронизира новиот визуелен идентитет на веќе постојната инфраструктура.
<p>7.2. Односи со јавност и информирање</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се креира модерна стратегија за комуникација на подрачјето; ✓ Да се формираат основни средства и канали за комуникација, кои континуирано ќе се одржуваат и ажурираат; ✓ Да се промовира подрачјето пред општата јавност; ✓ Да се воспостави транспарентен и ефикасен систем за комуникација со јавноста.

7.3. Воспоставување соработка со засегнати страни	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостави постојана, директна комуникација со локалните заедници во рамките на заштитеното подрачје; ✓ Да се воспостави официјална соработка со локални граѓански организации, движења и коалиции; ✓ Да се воспостави соработка со медиумите; ✓ Осогово да стане место отворено за соработка со истражувачката и научната заедница.
7.4. Еколошко образование	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се ревидира и унапреди постојната едукативна инфраструктура; ✓ Да се воспостави едукативен центар на Пониква; ✓ Да се промовира подрачјето со концептот Осогово отворена училишница; ✓ Да се воспостави официјална соработка со локални и регионални училишта и училишни центри
Програма 8: Раководење, управување, финансирање и администрација	
Потпрограми	Посебни цели
8.1. Воспоставување на телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават капацитети на ЈПНШ со професионален и едуциран персонал; ✓ Да се обезбеди соодветната техничка опременост и инфраструктура која е потребна за ефективно управување со ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Да се реализираат потребни обуки во согласност со изработениот план за потреби и приоритети.
8.2. Финансирање	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават соодветни капацитети за ефикасно планирање и водење на финансиите за ЗП; ✓ Да се обезбеди долгорочно финансирање на ЗПр „Осоговски Планини“ со намалување на користење на природните ресурси и воведување на алтернативни извори/механизми на финансирање.
8.3. Ефикасно и ефективно управување со ЗПр „Осоговски Планини“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди ефикасно и ефективно управување на ЗПр „Осоговски Планини“ преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни во управувањето; ✓ Мониторинг на имплементација на планот за управување, преку: евалуација и известување за имплементација; ✓ Изработка на годишни програми за зачувување на природата во ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Ревизија/ажурирање на Планот за управување и подготовка на нов план.

В.4.1. Програма I Заштита на природното наследство

Оваа Програма се однесува на воспоставување редовен/долгорочен мониторинг на состојбата на видовите, живеалиштата, пределите, мониторинг на геонаследството како и мониторинг на климата. Потпрограмите за мониторинг претставуваат основа за планирање и преземање соодветни мерки за заштита и ревитализација на загрозените видови и живеалишта. Заради тоа, мерките и активностите за ревитализација помалку се застапени во овој петгодишен план. Исполнувањето на овие мерки и активности ќе придонесат кон остварување на основната визија на подрачјето бидејќи ќе помогне да се зачуваат пределските карактеристики на Осогово, богатата биолошка разновидност и геонаследството, ќе овозможи спроведување научни истражувања и едукативни активности, како и одржување на екосистемските услуги кои ќе придонесат за одржлив развој на регионот во баланс со природата.

Програмата е поврзана со постигнување на следниве стратешки цели:

Цел 1. Карактеристичниот Осоговски предел е зачуван преку одржување на хармоничната интеракција на природата и културата и продолжувањето на традиционалниот начин за користење на земјиштето.

Цел 2. Вредностите на природата (биолошката, геоморфолошката, агробиолошката и пределната разновидност) на Осогово од национална и европска важност се заштитени. Вредностите и функциите на природните и полуприродните екосистеми се зачувани, тие се репрезентативно претставени, мозаично поврзани и претставуваат функционални јадрови подрачја и коридори за присуство и движење на дивите видови на Балканот.

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училница во која се спроведува еколошка едукација, едукација за одржлив развој и научни истражувања за вредностите на подрачјето преку комуникација со засегнатите страни и локалните заедници;

Цел 6. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап во соработка со сите засегнати страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во и околу Осогово.

Програмата е комплексна и содржи мерки и активности кои се групирани во четири потпрограми кои се претставени на табелата подолу.

Преглед на потпрограмите во Програма 1 и соодветните посебни цели

Потпрограма 1	Посебни цели
1.1. Управување и мониторинг на пределите	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на состојбата со пределите и идентификување на процесите и заканите кои влијаат врз пределите; ✓ Одржување на структурните, функционалните и визуелните карактеристики на пределите.
1.2. Долгорочен мониторинг на видовите, живеалиштата и пределите	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Следење на популациите на одредени, избрани, видови и групи на видови за да се утврдат процесите и заканите кои влијаат на трендовите на популациите; ✓ Следење на состојбата со живеалиштата и идентификување на процесите и заканите врз нив; ✓ Следење на состојбата со инвазивните алохтони видови; ✓ Подобрување на познавањето на видовите, живеалишта и пределите.
1.3. Управување и ревитализација на видови и живеалишта	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ревитализација на засегнатите типови на живеалишта; ✓ Подобрување на статусот и вредноста на живеалиштата, особено оние кои се под закана; ✓ Одржување на состојбата на

	<p>приоритетните живеалишта; ✓ Зачувување и подобрување на состојбата на приоритетни видови;</p>
1.4. Зачувување на геонаследството	<p>✓ Следење на процесите на деградација и забрзано уништување на значајните геолокалитети и геопояви; ✓ Формирање геобаза за геонаследство со нови сознанија; ✓ Одржливо туристичко користење на геонаследството.</p>
1.5. Долгорочен мониторинг на климата и адаптација кон климатските промени	<p>✓ Надминување на недостигот на мониторинг станици за следење на климата и климатските промени; ✓ Адаптација кон климатските промени.</p>
1.6. Идентификација на Natura 2000 подрачје на Осоговските Планини	<p>✓ Собирање информации за присуството на видови и живеалишта во согласност со ЕУ директивите за живеалишта и птици и пополнување на SDF; ✓ Подобрено управување со живеалиштата и видовите од европско значење.</p>

За спроведување на оваа Програма потребна е соодветна експертиза и има голема потреба за јакнење на капацитетите на управувачот. Во првиот петгодишен период од Планот за управување, за спроведување на истражувањата и активностите за мониторинг треба да се обезбеди вклучување на надворешни експерти кои во исто време би спроведувале обуки за чуварите и стручните лица од ЈПНШ: препознавање, документирање на видови (картирање, база на податоци), усвојување на теренска методологија, основни анализи итн. Дел од активностите за јакнење на капацитетите се предвидени во Програма 8.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

- Закон за заштита на природата;
- Закон за шуми;
- Национална стратегија за биолошка разновидност со акциски план 2018-2023;
- Национална стратегија за заштита на природата;
- Стратегија за одржлив развој во шумарството;
- Правилник за содржината на посебните планови за стопанисување со шумите, посебните планови за одгледување и заштита на шумите во заштитените подрачја и годишните изведбени планови;
- Регулатива на Европската Унија бр. 1143/2014 на Европскиот парламент и Советот на Европа од 22 октомври 2014 година за превенција и управување на интродукцијата и ширењето на инвазивни туѓи видови.

В.4.1.1. Потпрограма 1.1. Управување и мониторинг на пределите

Во оваа потпрограма се разработени мерки и активности за мониторинг и управување со пределите. Основните цели се следење на состојбата со пределите и идентификување на процесите и заканите кои влијаат врз пределите како и одржување на структурните, функционалните и визуелните карактеристики на пределите.

Мерка 1.1.1. Мониторинг на структурата на пределите

Активностите за мониторинг на ниво на предел се интегративни и имаат за цел да се зачува и да се унапреди карактерот на пределите на Осогово, како носечки мотив за прогласување на подрачјето за заштитено. Мониторинг активностите, главно, се однесуваат на следење и, преку мерки за поттикнување на традиционалните и одржливи активности за стопанисување со земјиштето, ублажување на промените во искористеноста и покровноста на земјиштето, потоа, зачувување и унапредување на биолошката и геолошката разновидност, зачувување, унапредување и промоција на културното наследство како и, промоција и развој на туризмот.

Предложените активности за мониторинг се однесуваат на сите пределски типови на Осогово и се дадени во насока на утврдување на иницијалната состојба со пределите во подрачјето (имајќи ги предвид почетните капацитети и предизвици за управување со новоназначеното подрачје) со намера да обезбедат основа за дефинирање на понатамошни детални мониторинг мерки на ниво на пределски типови и пределски единици.

Заради одржување и унапредување на карактерот на пределите неопходно е да се воспостави база на покровноста на земјиштето. За таа цел, потребна е синхронизација и ажурирање на достапни дигитални датотеки за покровност на земјиштето што ќе претставува основа за понатамошна дигитализација на покровноста и искористеноста на земјиштето. Потоа, се врши мониторинг на промените во композицијата (типот) и површините на репрезентативните класи на покровност на земјиште во рамките на секој предел (во соработка со ГИС експерт).

Врз основа на изработен протокол за мониторинг се врши мониторинг на структурните одлики на пределите (композиција и конфигурација) на секој предел поодделно (површина, број, густина на петна, потоа должина и набраност на работ, индекс на јадрово подрачје, индекс на блискост, поврзаност, поврзливост и разновидност на петна).

Во следната фаза од имплементација се предвидува мониторинг на фрагментираноста и функционалноста на пределите, со посебен акцент на шумските и руралните предели (особено ридскиот рурален предел и Осоговскиот планински рурален предел). Мониторингот на функционалните одлики на пределите, поконкретно, следење и на капацитетот на јадровите подрачја за поддршка на популации од диви видови и конективноста со сродни јадрови подрачја и следење и унапредување на функционалноста на коридорите ќе зависи од достапните податоци за екологија и распространување на диви видови, претходно обезбедени со заловување или камера-замки. Активноста ќе се спроведува во соработка со ГИС експерт, со поддршка од експерт за предели и експерти од соодветната група биодиверзитет (особено за крупни цицачи), во согласност со мониторинг активностите за зачувување и унапредување на биолошката разновидност и живеалиштата.

Мониторинг активностите се спроведуваат еднаш во 5 години.

Мерка 1.1.2. Мониторинг на начинот на користење и управување со пределите

Се препорачува како основа за мониторинг на начинот и интензитетот на искористување на земјиштето да се користи претходно креираната датабаза за покровност на земјиште. Категоризацијата може да ја следи онаа од достапната датабаза на искористеност на земјиште (Катастар на РСМ) со надополнување и прецизирање на искористеноста на шумите, земјоделското земјиште (сточарство, земјоделски површини и насади) и тревестите површини (особено ливадите, чистините и пасиштата):

- Мониторинг на промените во површината, начинот и интензитетот на искористување на земјиштето за репрезентативните класи во рамките на секој предел поодделно -> во соработка со ГИС експерт а врз основа на податоците обезбедени со претходна имплементација на мониторинг активностите предвидени во рамките на Програмата „Одржливо користење на природните ресурси во подрачјето“ и „Програмата за управување со шумски живеалишта и екосистеми“; Засебен мониторинг на тревестите површини, ливадите, чистините и пасиштата во рамките на Осоговскиот планински рурален предел со цел зачувување и унапредување на карактерот на овој пределски тип кој е особено засегнат од напуштањето на традиционалните практики за управување и промени во искористеност на земјиштето, а претставува идентификациски тип предел за заштитеното подрачје -> во соработка со ГИС експерт, со поддршка од експерт за предели;
- Мониторинг и следење на промените на сточарските практики, број и тип на добиток, евиденција на активни површини за испаша, фреквенција на косење/напасување и слично.

Мониторинг активностите се спроведуваат еднаш во 5 години

Со унапредување на капацитетите за управување на подрачјето, при првата ревизија и дополнување на мониторинг планот се препорачува ревидирање и допрецизирање на мониторинг мерки кои ќе одговарат на спецификите на одделните пределски типови и пределски единици во рамките на пределските типови како и наменски мониторинг мерки за конкретни локалитети, особено во рамките на пределите значајни за развој на туризмот и промоција на подрачјето.

Мерка 1.1.3. Промоција, одржување и унапредување на естетските вредности на пределите (Процена и мониторинг на визуелниот квалитет на пределот)

Предвидено за поодмината фаза на имплементација на Планот за управување. Се препорачува како основа за мониторинг на визуелните аспекти на пределот (пејзажната вредност на пределот) преку определување на *Индексот за визуелен квалитет на пределите*. Индексот претставува интегрирана оцена која ги зема предвид состојбата на вегетацијата, хидрографијата, културните вредности и антропогените притисоци и нарушувања на руралните и природните предели и понатаму ќе служи како референтна вредност за следење на ефектите од промените во животната средина врз визуелните аспекти на пределот. Резултатите од процената на визуелниот квалитет на пределот особено ќе бидат корисни при планирање на идните активности за управување со природното и културното наследство на Осогово. Резултатите дополнително ќе служат како алатка за информирање, подигање на јавната свест и едукација и ќе придонесат кон промоција и визуелизација на подрачјето.

В.4.1.2. Потпрограма 1.2. Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата

Воспоставување долгорочен мониторинг на биолошката разновидност е неопходен за да се утврди состојбата на видовите, живеалиштата и пределите како и процесите и заканите кои влијаат врз нив и соодветно да се преземат мерки за нивно зачувување или ревитализација. Во оваа потпрограма се разработени мерки и активности за мониторинг на живеалиштата, мониторинг на видови и засебно издвоена мерка за мониторинг на инвазивни алохтони видови.

Мерка 1.1.4. Мониторинг на живеалишта

Мониторингот на живеалиштата се однесува на приоритетни живеалишта од Директивата за живеалишта на Европската Унија и дополнителни истражувања (пополнување на празнините/идентификација на други типови живеалишта). Во ЗПр „Осоговски Планини“ се присутни 20 типови живеалишта вклучени на анексите од Директивата за живеалишта на Европската Унија. Ако е можно, добро е да се зачуваат и следат сите живеалишта кои се од интерес за зачувување, но тоа често не е изводливо.

На Осоговските Планини се регистрирани пет шумски, тревести и грмушести живеалишта со приоритет за заштита (*) според Директивата за живеалишта².

40A0 *Супконтинентални перипанонски шибјаци;

6220 *Псевдостепа со треви и едногодишни тревести растенија од *Thero-Brachypodietea*;

6230 *Пасишта со *Nardus* богати со видови, на силикатна подлога во планинските и претпланинските подрачја;

91D0 *Шумски тресетишта;

91E0 *Алувијални шуми со *Alnus glutinosa* и *Fraxinus excelsior* (*Alno-Padion*, *Alnion incanae*, *Salicion albae*).

Целта на спроведување редовен мониторинг е да се приберат информации за статусот на живеалиштата, идентификување на процесите и заканите врз нив, информации за флукуација и процеси на сукцесија (според растителните заедници) како и да се утврди

---

² *priority habitat types

можноста за обновување на природните живеалишта и екосистеми што е основа да се преземат соодветни мерки за нивно зачувување и управување. Пред спроведување на мониторингот на хабитатите, неопходно е да се изврши приоритизација и селекција на хабитатите за кои ќе се врши мониторинг.

Мерка 1.1.5. Мониторинг на видови

Заштитата на живеалиштата во целост го диктира развојот на популациите и диверзитетот на видовите. Во продолжение се дадени насоки за мониторинг на различни видови од флората, фунгијата и фауната, кој ќе оствари повеќе цели, односно следење на состојбата со живеалиштата, одредување на евентуални трендови во популациите на избраните видови и придонес кон генералното познавање на биологијата на видовите. Предложените видови се селектирани врз основа на нивното национално и интернационално значење со што ќе се придонесе и кон исполнување на обврските и целите од други стратешки документи. Во овој контекст, особено е значајно да се напоми дека мониторингот ќе опфати видови од Националната и други Интернационални црвени листи, како и видови од Европската директива за живеалишта.

Флора – виши растенија: Според флористичките податоци и сопствените истражувања, на планината Осогово се регистрирани 1008 видови виши растенија во кои доминираат претставници на евроазиатскиот флорен елемент, што зборува за континенталниот карактер на климата на планината Осогово. Од IPA видовите најзначајни се националните ендемити, чиј *locus classicus* се наоѓа на Осоговските Планини, кои воедно претставуваат и стеноендемители за Осогово – А (iii) видови: *Genista fukarekiana* Micevski & Mayer (Султан Тепе) и *Verbascum lesnovoensis* Micevski (од околината на село Лесново). Овие два вида имаат приоритет во заштитата и истите се вклучени во оперативниот план во активностите за мониторинг. Дополнително е предвидено да се спроведува мониторинг на ретки видови растенија, со ограничено распространување во ЗПр „Осоговски Планини“ често чувствителни на климатски промени.

Во Оперативниот план за првиот петгодишен период предвиден е мониторинг на следните видови: *Dianthus microlepis*, *Lycopodium clavatum*, *Sphagnum fimbriatum*, *Geranium phaeum*, *Aquilegia aurea*, *Moehringia muscosa* врз основа на изработени протоколи.

Габи: Главен фактор на загрозување на габите е фрагментацијата и уништувањето на нивните живеалишта. Ова се однесува, главно, на подрачјата со интензивна сеча на шумата и отстранување на стари и паднати стебла и гранки. Климатските промени се значаен фактор во намалувањето на микодиверзитетот и квантитетот на макромицетите, генерално, па може да се очекува негативно влијание врз одредени видови.

Мониторингот (следење) на габите е потребен за да се провери состојбата на видот и неговото појавување на претходно, евидентирано, определено подрачје. За габите е потребно повторување на мониторингот најмалку три последователни години, или повеќе години, при различни временски услови на живеалиштето. Важен предуслов за успешно следење на габите е познавањето на нивната екологија, односно трофичните карактеристики (било да се сапробни, микоризни или паразитски видови), периодот на појава и живеалиштата каде се развиваат плодните тела. Параметрите за следење за секој вид габи се следниве:

- утврдување вкупен број плодни тела
- старосна структура на плодните тела
- фенологија на видот, односно временска рамка на развој на плодни тела
- живеалиште на видот.

Во Оперативниот план е предвиден мониторинг на следните ретки видови габи: *Dentipellis fragilis*, *Mitruha paludosa* и *Hericium coralloides* и подготвување на акциски планови за зачувување на популациите.

Соодветни акции за мониторинг и одржливо користење на комерцијалните видови габи се предвидени во Мерка 2.4.7. Одржливо користење на комерцијално значајни видови габи.

Акватични безрбетници: Предвиден е мониторинг на еден ендемичен вид, два вида вилински коџчиња и речниот рак.

Drusus osogovicus претставува еден од најретките балкански ендемити, а неговиот силен афинитет кон чисти и студени води на високи надморски височини јасно говори за неговиот индикаторски капацитет.

Во заштитениот предел „Осоговски Планини“, регистрирано е присуство на 39 вида вилински коњчиња, а 9 од нив имаат определено глобално, европско или регионално значење на заштита, а два од нив се вклучени на Анекс II од Директивата за живеалишта на Европската Унија (*Cordulegaster heros* и *Coenagrion ornatum*), истите се со најголем приоритет за заштита на Осогово и треба да бидат предмет на мониторинг. Генерално, наведените видови се поврзани со течечките водни екосистеми (реки и потоци), хабитатен тип 3260 (Water courses of plain to montane levels with the Ranunculion fluitantis and Callitricho-Batrachion vegetation).

Правокрилци: За заштитениот предел „Осоговски Планини“ е наведен само еден вид на скакулец вклучен во Анексите II и IV од Директивата за живеалишта – *Paracaloptenus caloptenoides*. Во Оперативниот план е предвидено спроведување на редовен мониторинг на овој вид и потребно е одделување на процесот на два дела:

1. Како база за мониторинг потребно е дефинирање на површината на хабитатот/ите на видот во рамките на заштитеното подрачје преку картирање на популациите на видот.
2. Мониторинг на состојбата на видот. Во предефинираните подрачја со популации на видот се спроведува редовен мониторинг (еднаш на 2 години или почесто) преку трансектирање.

Сапроксилни инсекти: Мониторингот на сапроксилните тврдокрилци се фокусира на два вида: *Rosalia alpina* и *Morimus funereus*. Опортунистички треба да се собираат податоци за останатите видови (*Osmoderma eremita* s.l. и *Lucanus cervus*), како и за потенцијалните видови *Cucujus cinnaberinus* и *Cerambyx cerdo*.

Риби: Во заштитеното подрачје, автохтоната рибна фауна е претставена со осум видови и речиси сите покажуваат одреден степен на ендемизам или субендемизам, а четири имаат меѓународно значење за заштита. Предвиден е мониторинг на македонската/речната пастрмка (*Salmo macedonicus*) во Крива Река со нејзините притоки - Дуречка, Станечка и Кркљанска Река како и во Злетовска Река која припаѓа на Брегалничкото сливно подрачје.

Неопходно е и мониторирање на состојбата на рибната фауна во акумулациите и истото треба да се предвиди во вториот петгодишен период од Планот за управување. Присуството на инвазивни алохтони видови во нив, претставува потенцијална опасност за рибите кои живеат во близина на акумулациите, со што се наметнува потребата од спроведување на построги мерки, во кои учество треба да земат и концесионерите на риболовните води. Во контекст на работата на концесионерите на риболовните води од подрачјето од големо значење ќе биде нивната соработка со управувачот на заштитениот предел во спречувањето на нелегалниот риболов.

Водоземци: Во нискиот и средниот појас на масивот, во шумските заедници, забележано е модифицирање и фрагментирање на живеалиштата заради интензивно користење на шумите. Водотеците во тие живеалишта се дом на обичниот мрmoreц (*Lissotriton vulgaris*) и жолтиот мукач (*Bombina variegata*). Обичниот мрmoreц е засегнат вид и има статус на ранлив вид на национално ниво, додека жолтиот мукач е на Анексот II на Директивата за живеалишта, па оттука претставува вид од европско значење (и е еден од целните видови во Натура 2000 процесот). Двата вида (*Triturus vulgaris* и *Bombina variegata*) се предвидени за мониторинг на популациите во Оперативниот план. Мониторингот на овие видови треба да ги земе предвид заканите од каптирањето на природните водни текови, особено во изворишните делови на реките кое претставува една од најголемите закани кон класата на водоземците. Според Националната црвена листи на водоземци, видови кои се најмногу погодени од овие закани се поточната жаба (*Rana graeca*) и планинската жаба (*Rana temporaria*).

Влекачи: Ридската желка (*Testudo hermanni*) и полската желка (*Testudo graeca*) според Националната црвена книга на влекачи се засегнати видови, во категоријата ранливи (Vulnerable). Како главни закани се посочени конверзијата и фрагментацијата на природните

живеалишта заради изразено антропогено влијание. Антропогеното влијание е силно изразено во високопланинскиот појас, каде, главно, се забележани две закани: деградација на живеалиштата со боровинка (*Vaccinium myrtillus*) и пробивање на нови патишта. Имено, високопланинскиот појас на пасишта е дом на планинскиот гуштер (*Lacerta agilis*), живородната гуштерица (*Zootoca vivipara*) и шарката (*Vipera berus*). Според Националната црвена листи на влекачи овие видови имаат статус на загрозуени (Endangered). Тие имаат и тесно ограничена и фрагментирана дистрибуција на национално ниво, но и во рамките на Осоговскиот масив. Ова ги прави исклучително чувствителни на интензивни промени на живеалиштата, што, пак, брзо се одразува на популациите на овие три вида. Покрај спроведување редовен мониторинг на овие видови, потребно е да се спроведе едукација во однос на собирањето на боровинките за спречување на убивањето на единки од овие видови и планското пробивање на патиштата со минимална деградација на високопланинските пасишта, како мерки кои може да влијаат позитивно врз популациските трендови на овие видови.

Птици: Во потпрограмата се предлага мониторинг на четири (еколошки) различни „групи“ птици. Првата вклучува видови со различна таксономска припадност и еколошки преференци, кои ги поврзува потребата од соодветни микролокалитети за гнездење, вообичаено големата територија на која бараат храна, имаат мали или намалени популации во подрачјето и мали или намалени популации на национално ниво. Тука се глобално загрозуениот египетски мршојадец *Neophron percnopterus*, европски загрозуениот планински сокол *Falco biarmicus* и уште пет видови од Анекс 1 на Директивата за птици на Европската Унија: царскиот орел *Aquila heliaca*, златниот орел *Aquila chrysaetos*, сивиот сокол *Falco peregrinus* и црниот штрк *Ciconia nigra*.

Другата група се шумски видови, сите вклучени во Анекс 1 на Директивата за птици на Европската Унија, специјализирани за стари шуми, поврзани со присуство на мртви стоечки стебла, стебла со дупки и пукнатини и одредена хетерогеност во видовит состав и староста на состоините. Тоа се три вида клукајдрвци (*Dryocopus martius*, *Picus canus*, *Dendrocopos leucotos*) и два вида муварчиња (*Ficedula semitorquata*, *Ficedula parva*).

Третата група се видови поврзани со планинските пасишта (планинско ливадарче *Saxicola rubetra*, полска чучулига *Alauda arvensis*, ушеста чучулига *Eremophila alpestris* и жолтоклюна галка *Pyrhacorax graculus*) и се индикатори за промените кои се случуваат во истите, првенствено, сукцесии но и антропогени нарушувања на екосистемот. Во исто време, некои имаат изразено негативен тренд на популациите во Европа и сите напори за мониторинг се добредојдени.

Четвртата група се заснова на следење на орнитоценозите (всушност, на најчестите претставници на орнитоценозите) преку таканаречениот Common Bird Index кој е официјален индикатор за состојбите во животната средина во Европската Унија (https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/T2020_RN130). Методологијата е исклучително предизвикувачка за работа и затоа не се предлага за првиот петгодишен период од Планот за управување.

Цицачи: Во потпрограмата се предвидува мониторинг на крупните месојади, дивата мачка, видрата и лилјациите преку различни методи (камера-замки, следење на траги, инспекција на засолништа, итн./).

Мерка 1.1.6. Мониторинг на инвазивни алохтони видови

Целта на воспоставување мониторинг на инвазивните алохтони видови е да се приберат информации за статусот и трендовите на овие туѓи видови, а потоа ќе се примени систем на мерки за спречување и ограничување на ширењето на инвазивни туѓи видови на нови територии, вклучително и спречување на влез на инвазивни туѓи видови нови на територијата на Осогово.

За следење и контрола на инвазивните видови треба да се преземат следните активности:

- Утврдување на дистрибуцијата и абундантноста на познати инвазивни алохтони видови во рамките на заштитеното подрачје и околните области (вклучително и изработка на карти);

- Спроведување процена кои инвазивни туѓи видови имаат потенцијал да влијаат врз целокупните цели за управување со подрачјето;
- Спроведување активности за ограничување на дистрибуцијата на целни инвазивни туѓи видови;
- Откривање, превенција и искоренување на нови туѓи видови;
- Подобрување на знаењето и капацитетот за справување со инвазивни туѓи видови;
- Евалуација на ефектите од управувачките мерки врз целните растителни и животински видови и екосистемите што ги нападнале;
- Определување на статусот и трендовите на инвазии на видовите со текот на времето и просторот и развој на модели за предикција за подобро насочување на идните напори за следење и управување.

Заради намалување на ризикот од ширење на алохтони видови во ЗПр „Осоговски Планини“ како и зачувување на природниот карактер на видовите и живеалиштата во ЗП предвидени се активности за спроведување периодични набљудувања на соседните живеалишта за идентификација (вклучително и картирање) и контрола на распространување на инвазивните туѓи видови и развивање акциски план за намалување на присуството и ширењето на инвазивни туѓи видови.

В.4.1.3. Потпрограма 1.3. Управување и ревитализација на видови и живеалишта

Оваа потпрограма содржи три мерки од кои првата е подготвителна и се однесува на идентификација на потребите за ревитализација и долгорочно планирање. Втората мерка се однесува на заштита на шумските живеалишта со една активност за зачувување и обновување на рипариската вегетација заради забележаното уништување на крајречните појаси, примарно, од евла. Третата мерка се однесува на заштита на видовите и содржи една мерка со која се предвидува формирање на хранилиште за некрофагни видови.

Реинтродуција на ловен дивеч (обичен елен и елен лопатар) е предвидена во Програма 2, Потпрограма 2.4. (1) – Одржливо управување со дивеч). Исто така, во Програма 2 – Потпрограма 2.5. - Одржливо користење/управување со други шумски производи е предвидена активност за умножување на семе/резници за загрозените видови ЛАР и реинтродуцирање на ЛАР на соодветни површини во ЗП.

В.4.1.4. Потпрограма 1.4. Зачувување на геонаследството

Преку оваа потпрограма ќе се обезбеди заштита и зачувување на вредните геолокалитети на Осоговските Планини и да се дополни геобазата на податоци со нови сознанија добиени од научни истражувања (геологија, тектоника, геоморфологија, хидрографија, почви и др.). Потребно е спроведување на следните активности:

- Инвентаризација и мапирање на вредните геолошки, геоморфолошки, хидролошки, микроклиматски и почвени локалитети, форми и појави, со што би се пополнил недостигот на знаење;
- Изработка на инвентарна база на податоци за претходно наведените локалитети и појави (ГИС база, проследени со фотографии, видеоснимки и слично);
- Соодветно обележување на значајните геолокалитети;
- Утврдување на план за долгорочен мониторинг на значајните геолокалитети на ЗПр „Осоговски Планини“ со цел следење на евентуалните процеси на деградација или забрзано уништување на тие локалитети. Мониторингот треба да се врши периодично или повремено (еднаш на 2-3 години, но по потреба и почесто).

Со наведените активности, треба да бидат опфатени геолокалитетите Царев Врв (особено навациско-гласијалниот цирк – единствениот таков во источниот дел на Република Северна Македонија), Лесновска Купа и кратер, Раткова Скала, клисурата на Злетовска Река со

кањонестиот дел кај село Јамиште, клисурата на Кочанска (со Голема) Река, Станечките Водопади и др.

Геодиверзитетот во ЗПр „Осоговски Планини“ има потенцијал да се користи (одржливо) за туристички цели (особено геотуризам-екотуризам), преку трасирање на пешачки и велосипедски патеки покрај значајните геолокалитети, притоа, без да се наруши природниот амбиент (за што се предвидени соодветни акции во програмата Туризам) како и за едукативни цели, преку посета, разгледување и информирање за значајните геопојави во рамките на заштитеното подрачје (соодветни акции предвидени во програмата Едукација).

В.4.1.5. Потпрограма 1.5. Долгорочен мониторинг на климата и адаптација кон климатските промени

Со оглед на тоа што Осогово е највисоката планина во источниот дел на Република Северна Македонија, се јавува значителна климатска разновидност од подножјето кон високо-планинските предели. Тоа, пак, е од особено природно, но и социоекономско значење. Сепак, речиси сите метеоролошки станици се во градовите во подножјето, а во повисоките предели истите отсутнуваат. Затоа, во првите пет години е предвидено воспоставување на систем за мерење на климатските параметри, а во следниот период ќе се планираат мерки и активности кои се однесуваат на климатските промени и други аспекти на климата.

Неопходно е потребно поставување на автоматски метеоролошки станици, една на Пониква и една (доколку е можно и безбедно) на Царев Врв. Овие автоматски далечински станици, треба да вршат мерења на температурата на воздухот, врнежите (дожд, снег), траењето на осончување, правецот и брзината на ветерот, влажност на воздух и др. Тие би биле во функција на следење и моделирање на климатските услови и промени не само на Осоговските Планини, туку и на национално ниво, планирање на мерки за борба против климатските промени, борба против штетниците (првенствено на шумите) и утврдување на улогата на заштитените подрачја во борбата против климатските промени. Исто така, овие станици ќе помогнат во процена на ризикот од појава на шумски пожари, поплави, свлечишта и други непогоди.

В.4.1.6. Идентификација на Natura 2000 подрачје на Осоговските Планини

Република Северна Македонија е во процес на воспоставување на Natura 2000 мрежата како една од најзначајните обврски од областа на заштита на природата и биолошката разновидност и воедно приоритет на МЖСПП. Со проектот Зајакнување на капацитетите за имплементација на Natura 2000 во Република Северна Македонија (Реф. МЖСПП 2016/2017³) беше извршена прелиминарна процена на некои од подрачјата во државата, при што Осоговските Планини беа селектирани како подрачје кое, веројатно, ги исполнува критериумите за воспоставување Н2000 подрачје. Со предложените мерки во првите пет години од функционирањето на заштитеното подрачје ќе се изврши идентификација на сите живеалишта и видови од европско значење (според директивите за живеалишта и хабитати), како и пополнување на стандардните податочни формулари (SDF). Паралелно со овој процес, во оваа потпрограма се вклучени и мерки за подигање на капацитетите на ЈПНШ. Во Потпрограмата 1.2. се вклучени активности за мониторинг на живеалиштата и видовите со европско значење. Дополнително во Поглавјето 0, поточно во В.4.8.3. Потпрограма 8.3. Ефикасно и ефективно управување со ЗПр „Осоговски Планини“ се предвидуваат поголем број на обуки, меѓу кои свое место ќе имаат и обуките и работилниците за Natura 2000.

В.4.2. Програма II Одржливо користење на природните ресурси во подрачјето

Оваа Програма се однесува на исполнување на целата визија за подрачјето бидејќи истата треба да помогне да се одржи хармонична поврзаност меѓу луѓето и природата, а

³ <http://natura2000.gov.mk>, <https://www.moepp.gov.mk/wp-content/uploads/2017/04/Skluceni-proekti-IPA.pdf>

Осогово да стане пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции. Истата ќе го поддржи одржливиот развој на регионот преку директно учество на локалните заедници и во баланс со природата.

Програмата е поврзана со постигнување на следниве стратешки цели:

Цел 1. Карактеристичниот осоговски предел е зачуван преку одржување на хармоничната интеракција на природата и културата и продолжувањето на традиционалниот начин за користење на земјиштето.

Цел 2. Вредностите на природата (биолошката, геоморфолошката, агробиолошката и пределната разновидност) на Осогово од национална и европска важност се заштитени. Вредностите и функциите на природните и полуприродните екосистеми се зачувани, тие се репрезентативно претставени, мозаично поврзани и претставуваат функционални јадрови подрачја и коридори за присуство и движење на дивите видови на Балканот

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училница во која се спроведува еколошка едукација, едукација за одржлив развој и научните истражувања за вредностите на подрачјето преку комуникација со засегнатите страни и локалните заедници;

Цел 6. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап во соработка со сите засегнати страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во и околу Осогово.

Осоговските Планини располагаат со различни природни ресурси чија употреба во одржливи граници и на традиционален начин може да придонесе за одржување на карактеристичниот осоговски рурален предел, но и да овозможи локален економски развој. Негативните економски трендови имаат негативно влијание врз шумските екосистеми, пасиштата, агробиолошката разновидност и водните екосистеми. Влошувањето на општата состојба на економијата доведе до зголемување на интересот за употреба на природни ресурси, кои сè повеќе се користат на интензивен начин. Присутен е трендот на напуштање на пасиштата особено традиционалните практики на напасување на стока. Ова бара примена на интегриран пристап на управување и строга контрола врз употребата на различните ресурси со примена на одржливи практики, со цел да не се наруши стабилноста на живеалиштата на видовите, кои се предмет на употреба.

Програмата е комплексна и содржи мерки и активности кои се групирани во четири потпрограми кои се претставени на табелата подолу.

Потпрограми во Програма 2 и соодветните посебни цели

Потпрограма	Посебни цели:
2.1. Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Одржување на традиционалните производни системи и обезбедување екосистемски услуги; ✓ In situ in vivo и/или ex situ in vivo програми за одржување и конзервација на биолошката разновидност кај домашните животни; ✓ Образование и едукација во областа на конзервација и одржливо користење на агробиолошката разновидност; ✓ Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки за да се намали заканата за нивно исчезнување поради депопулација на населбите; ✓ In situ маркирање и ревитализирање на напуштени стари сорти овошки и оформување на овошни колекции; ✓ Диверзификација на земјоделството со запоставени култури и сорти.
2.2. Одржливо управување со пасишта	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди одржливо користење на високопланинските пасишта; ✓ да се спречи обраснување на пасиштата со непожелни видови; ✓ Да се зачуваат тревестите живелишта и видови кои се од национално и европско значење.
2.3. Одржливо управување со водни екосистеми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди рационално користење на водните ресурси преку воспоставување соработка со релевантните институции на локално и национално ниво и имплементирање на

	<p>интегриран пристап на управување;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди зачувување на автохтоната акватична флора и фауна преку заштита на нивните живеалишта редовен мониторинг; ✓ Да се заштитат водните екосистеми и ретки и загрозени видови преку зајакната контрола на терен; ✓ Да се подигне јавната свест за значењето и потребата од рационално и интегрирано користење на водните ресурси
2.4. Одржливо управување со дивечот	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дивечот да се користи на одржлив начин и со почитување на правата и потребите на локалните заедници; ✓ Управувањето со ловниот дивеч да се спроведува врз основа на научно признат мониторинг со активно вклучување на ловците/концесионерите и со намалување на негативното влијание врз биолошката разновидност; ✓ Да се минимизира криволовот; ✓ Да се воведат одржливи практики на ловен туризам и Осогово да стане позната ловно-туристичка дестинација (потенција за трофеен лов).
2.5. Одржливо користење/ управување со други шумски производи	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди зачувување на засегнати видови ЛАР преку <i>in situ</i>, <i>ex situ</i> и <i>on farm</i> мерки; ✓ Да се собере и умножи генетски материјал од загрозените видови ЛАР; ✓ Да се обезбеди зачувување на економски значајни видови габи; ✓ Да се обезбеди зачувување на економски значајни видови полжави; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на економски значајни ЛАР преку дефинирање квоти и обука на собирачите; ✓ Да се ревитализираат загрозените популации ЛАР; ✓ Да се поддржи собирање и производство на ЛАР по принципите на органско производство; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на комерцијални видови габи; ✓ Да се обезбеди одржливо користење на шумски плодови; ✓ Да се подигне свеста кај локалното население за собирање на ЛАР, габи и полжави на одржлив начин; ✓ Да се поттикне одгледување на ЛАР на поголеми површини со цел запирање на ерозија; ✓ Да се поттикне промовирање на традиционални лековити и прехранбени производи под еден бренд.

В.4.2.1. Потпрограма 2.1. Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност

Традиционалното земјоделство во Осоговскиот Регион треба да се задржи, да се диверзифицира со ретки автохтони сорти растенија и раси добиток и каде што може да се унапреди во органско, а во иднина да се размислува и за биодинамично производство во рамнотежа со останатиот дел од биодиверзитетот. Овој тип на земјоделство и продуктите треба да се интегрираат во посебни програми од руралниот туризам и во агротуризмот. За постигнување на овие цели потребна е промоција за подигање на свеста и едукација на населението за примена на посебни практики, за искористување на владините мерки за поддршка, за вредноста на локалните и автохтоните сорти и раси и за економскиот потенцијал од нивното одржување. Ретките сорти и раси треба да се зачуваат *ex-situ* за да се намали заканата од депопулацијата на населените места и *in situ* во различни колекции во регионот. Тие ќе се користат како демонстративни фарми и насади за промоција на агробиолошката разновидност, за научни истражувања и како извор на репродуктивен материјал за сите заинтересирани страни кои сакаат да ги одгледуваат.

Заштитеното подрачје опфаќа рурални населени места, особено маргинални населби во планинските и непристапните региони кои претставуваат идеални агроекосистеми за

одржување и зачувување на локални и автохтони сорти од земјоделски култури. Изолираните дисперзирани населби, како и малите фрагментирани парцели се примарни пречки за интензивно земјоделство. Истовремено, тоа е основна причина локалните жители традиционално да одгледуваат локални сорти кои се наследуваат со генерации. Тие претставуваат значаен резервоар на гени за адаптабилност, вкус и квалитет и затоа во светски рамки се класифицирани како најзагрозени (Ceccarelli, 2012). Во подрачјето најмногу се одгледуваат компири и грав кои се наменети за продажба, потоа рж и овошки (сливи, круши, јаболка, цреша, вишни, кајсии и јаткасти плодови), а во домашните градини се одржуваат по неколку различни локални сорти домати (розов и црвен јабучар, воловско срце, крушовиден, жолт), пипер, тиква, кромид, лук, праз и пченка наменети за сопствена употреба. Најзастапени култури со најголема разновидност на локални сорти се гравот, боранијата и пченката. Ретко се одгледуваат крупниот грав (биволар), папудата, наутот, леќата, сојата и урвот, зимски сорти од лубеница и диња, стари сорти од афион, па затоа тие култури заедно со сортите грав со шарено зрно и пченката пуканка со црвени и црни зрна, кои се многу ретки и имаат приоритет за заштита. Од компирот се одгледуваат само странски сорти, но лоциран е стар планински компир во село Пантелеј кој треба итно да се заштити. Многу ретко се наоѓаат и локални сорти од рж, овес, јачмен, сирак и просо. Опстанокот на старите сорти овошки е загрозен, од кои најголема разновидност има кај крушата, јаболката и сливата, особено на оние што се лоцирани на напуштените површини. Регистрирани се два колекционера на стари овошки, а оваа практика треба да се поддржи низ целиот регион, бидејќи застапеноста и структурата на локалните сорти зависи исклучително од човекот, нивната заштита може да биде одржлива ако се базира на промоција на нивното значење, квалитет и додавање вредност на крајните продукти. Имајќи предвид дека најголема закана за губење на локалните сорти е стареењето на популацијата и миграцијата на младите потребни се различни мерки за одржување на постојниот диверзитет.

За исполнување на посебните цели, кои се поставени за оваа потпрограма, дефинирани се повеќе мерки и соодветни акции за нивно постигнување. Соработката со релевантните институции: Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство (МЗШВ), Агенцијата за поттикнување и развојот на земјоделството и руралниот развој (АПРЗРР), Агенцијата за финансиска поддршка за развој на земјоделството (АФПРЗ), како и Факултетот за земјоделски науки и храна (ФЗНХ) е неопходна за обезбедување на стручните насоки и финансиската поддршка на земјоделците.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

- Национална стратегија за земјоделство и рурален развој 2021-2027 година
- Национална стратегија за биолошка разновидност со акциски план 2018-2023
- Програма за рурален развој 2014-2020 година
- Програма за заштита на биолошката разновидност во сточарството (2018-2024)
- Национален план за органско земјоделство на Република Македонија 2013 - 2020
- Закон за органско земјоделско производство
- Закон за квалитетот на земјоделските производи
- Закон за земјоделство и рурален развој
- Закон за семенски и саден материјал за земјоделски растенија
- Закон за сточарство
- Стратегиски подрачја и стратегиски приоритети на Global Plan of Action for Animal Genetic Resources and the Interlaken Declaration (FAO, ISBN 978-92-5-105848-02007) и The Second Global Plan of Action for Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (<http://www.fao.org/3/i2624e/i2624e00.pdf>)

Мерка 2.1.1. Поддршка на традиционални производни системи и екосистемски услуги

Традиционалните системи на производство, кои се одвиваат на екстензивни фарми со ниски вложувања, освен одржувањето на автохтоните генетски ресурси кај домашните

животни и земјоделските растенија, овозможуваат и зачувување на природните ресурси, биолошката разновидност, квалитетот на почвата и автентичноста на пределот.

Со цел одржување на традиционалните производни системи и да се спречи исчезнувањето на автохтоните раси на домашни животни и сорти на земјоделски растенија неопходно е да се евидентираат земјоделци и локално население кои одгледуваат или имаат интерес да одгледуваат автохтони раси на домашни животни и сорти на земјоделски растенија, да се поттикнува информирањето на сточарите и земјоделците преку АПРЗРР и подрачните единици на МЗШВ, да се организираат обуки на земјоделците за условите и поддршките за одгледување на признати автохтони локални раси и сорти. Заради условеност на државната поддршка за локалните раси и сорти со членство во признати организации, потребно е да се даде поддршка на организирање на сточарите и земјоделците во признати организации.

Традиционалните практики на сточарење може да се поттикнуваат во рамки на целото подрачје, но со особено внимание во зоните за строга заштита и активно управување од ЗПР „Осоговски Планини“.

Бидејќи, дел од водите од сливот на Злетовска Река се користат за водоснабдување, потребно е при поддршка на традиционалните земјоделски активности да се земат предвид одредбите од Законот за води („Службен весник на РМ“, бр. 87/08 со соодветни измени и дополнувања) и особено да се почитува Одлуката за определување на заштитни зони за заштита на водата за подрачјето на зафатите на Злетовска Река, река Кучешка и акумулацијата Кнежево, заведена со број 42-1057/1 („Службен весник на РМ“, бр. 31/2014)⁴. Со почитување на наведените законските прописи би се спречило негативното влијание врз квалитетот на површинската вода која се користи за водоснабдување.

Мерка 2.1.2. Воведување *in situ in vivo* и/или *ex situ in vivo* програми за одржување и конзервација на биолошката разновидност кај домашните животни

Конзервацијата на генетски ресурси кај домашните животни може да се одвива во *in situ in vivo*, *ex situ in vivo* и *ex situ in vitro* услови. *In situ in vivo* или „на самото место“, значи дека генетските ресурси кај добитокот се одржуваат во традиционалниот систем на производство и во матичната средина. *Ex situ in vivo* означува дека автохтоните раси и видови добиток се одржуваат во матичната средина на одгледување и настанување или на „фарми за спас“ на загрозените раси. Со стратешки планирани програми кои се базираат на комбинирано *in situ* и *ex situ* одржување се забавува ерозијата на локалните генетски ресурси.

Со цел ефикасно зачувување на биолошката разновидност кај домашните животни потребно е да се евидентираат сточарите кои одгледуваат автохтони домашни животни по видови и раси, да се организираат обуки на сточарите за програмите за одржување во *in situ* и *ex situ* на признати локални видови и раси како и да се поттикне информирањето на сточарите преку АПРЗРР и ПЕ на МЗШВ за достапната поддршка преку програмите на МЗШВ.

Мерка 2.1.3. Образование и едукација во областа на конзервација и одржливо користење на агробиолошката разновидност

Во согласност со поставената посебна цел, приоритет е да се воспостави соработка со образовните институции (градинки, основни и средни училишта, институции за високо образование) во кои ќе се обработуваат содржини од областа на зачувувањето на агробиолошката разновидност, што ќе се демонстрира во услови на заштитеното подрачје. При планирање на наставната програма за сите нивоа на образование, посебно треба да се нагласи важноста на поврзаноста на природното, културното и националното наследство со автохтоните раси домашни животни и сорти земјоделски растенија.

⁴ <http://hszletovica.com.mk/wp-content/uploads/2018/05/odluka-za-doplnuva%D1%9Ae-na-odlukata-za-opredeluva%D1%9Ae-na-zashtitni-zoni-za-zashtita-na-vodite-za-podrach%D1%98eto-na-zafatite-na-zletovska-reka-reka-kucheshka-i-akumulatsi%D1%98ata-knezhevo.pdf>

За да се надмине проблемот со демотивираност на младата популација за земјоделство и за одгледување на стари сорти и раси и да не исчезнат традиционалните знаења за одржување на стари сорти и раси, потребно е вклучување на ученици, земјоделци и локално население во демонстрација на традиционалните постапки при одгледувањето на локалните раси и сорти и претставување на придобивките. Печатење илустрирани материјали со нагласување на квалитетот на храната добиена од автохтоните раси и сорти би ја олеснила едукацијата и би го поттикнала интересот на земјоделците. Значењето на заштитата на старите сорти земјоделски растенија и автохтони раси домашни животни како и начинот на нивно одгледување може да се вклучи во програмите за едукација на образовните институции за што е потребно да се оствари соработка со Министерството за образование и наука како и Факултетот за земјоделски науки и храна.

Мерка 2.1.4. Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки

Ex-situ заштитата на локалните сорти преку чување на репродуктивен материјал во научните ген банки би обезбедило надминување на заканата од нивно исчезнување и истите би се зачувале за идните генерации, ќе може да се користат за научни истражувања, опис, валоризација и да се умножуваат за потребите на сите заинтересирани страни. Дел од локалните сорти се исклучително ретки и затоа итно треба да се колекционира материјал од нив. Оформувањето на ген банка со семе што ќе биде достапно за локалното население ќе придонесе поинтензивно да се одгледуваат локалните сорти и да се зачуваат за подолг период.

Потребно е да се направи колекционирање на репродуктивен материјал од сортите и податоци за традиционални знаења од населените места во регионот, потоа, умножување на репродуктивниот материјал и опис на неговите својства како и внесување на семенските примероци во ген банки и на овошните садници во полски колекции.

Преку организација на настани на општините за донирање на семе и основање на ген банки може да се дејствува на подигање на јавната свест за зачувување на автохтоните и локални сорти и популаризација на ген банките за користење, донација и размена на семе од локалното население. Сите информации би се сместиле во една датабаза, односно потребно е да се основа и одржува датабаза и интернет-каталог со информации за сортите и за традиционалните знаења кои ќе бидат достапни за сите заинтересирани страни.

Мерка 2.1.5. Зачувување на напуштените стари сорти овошни култури во регионот

Старите сорти овошки кои се лоцирани во ливади, покрај патишта и други напуштени делови и, примарно, се загрозувани од уништување, затоа треба да се инвентаризираат во општините и да се ревитализираат од научни институции со соодветни агротехнички мерки. Овошните култури треба да се заштитат *in situ* со оформување на полски колекции во училишни или манастирски дворови и слични локации кои се посетуваат од поголем број жители, како и на парцели од локални жители волонтери. За таа цел потребно е да се идентификуваат заинтересирани страни (училишта, манастири, општински згради, жители - волонтери) со соодветни дворови за оформување на овошни колекции. Колекциите ќе се дополнуваат постепено и ќе се користат како репрезентативни насади за едукација, за научни истражувања и за мотивација на сите заинтересирани страни за нивно одгледување. Дрвјата би се користеле за земање саден материјал со цел нивно умножување. Сите информации поврзани со колекциите на овошни култури треба да се внесат во датабазите на ген банките на научните институции.

Мерка 2.1.6. Диверзификација на земјоделството со запоставени култури и сорти

Поинтензивно одгледување на запоставени култури и сорти кои денес ги одгледуваат многу малку жители исклучително за свои потреби и од кои нема достапно комерцијално семе, а имаат посебна примена. Тоа ќе придонесе за диверзификација на земјоделството, што ќе

влијае позитивно на севкупниот биодиверзитет во регионот и хармоничните односи со природата. Освен тоа, ќе придонесе и за поголем број потенцијални традиционални производи и до засилен економски развој на регионот.

На почетокот, неопходно е да се утврдат запоставените култури и локалното население заинтересирано за нивно одгледување. Потоа треба да се земе почетен семенски материјал од ген банките и истиот да се умножи. Паралелно би се вршела обука на населението за користење на мерките за поддршка од МЗШВ за диверзификација на земјоделството преку кои би се обезбедиле соодветни финансиски средства за одгледување на запоставените култури на поголеми површини.

В.4.2.2. Потпрограма 2.2. Одржливо користење/управување со пасиштата

Како резултат на миграцискиот процес (село-град) отпочнат во втората половина на минатиот век и кој сè уште трае (Државен завод за статистика, 2012), интензитетот на искористување на површините под пасишта е значително намален и продолжува да опаѓа (Jovanovska & Melovski 2013). Така, занемарувањето на сточарските практики постепено води кон напуштање на површините користени како пасишта што, пак, води кон сукцесивно обраснување со грмушки.

На подрачјето на Осоговските Планини се среќава предел на брдски пасишта на силикатна подлога. Пределот се карактеризира со доминантно присуство на тревести растителни заедници од брдските пасишта што се развиваат на силикатна подлога. Подрачјето кое го зафаќа овој предел било особено значајно за поддршка на земјоделските активности (особено сточарство) на населението кое живее во низинските делови.

Пределот на високопланински пасишта на силикатна подлога е карактеристичен за највисоките делови на Осогово (Калин Камен, Султан Тепе и Руен). Матриксот е составен од заедници на високопланински пасишта, врштини и тресетишта. Карактеристиките на овој предел се резултат на вековната традиција на напасување на стока на пасиштата, традиционална практика која во последните децении се напушта, за сметка на интензивирање на други активности (туристички населби и слично).

Традиционалните земјоделски практики (одржување ливади, овоштарници, градини и слично, пчеларството и традиционалното сточарство, особено овчарството во високопланинската зона) имаат особено значење за негување на секундарно настанатите антропогени станишта кои се значајни за зачувување, особено од аспект на зачувување на биодиверзитетот чиј опстанок е тесно поврзан со овие станишта. Оттука, преземањето активности и креирањето развојни и поддржувачки политики во контекст на заживување на сточарските практики ќе биде неопходно за во иднина да се запази овој традиционален начин на искористување на земјиштето.

Заради заштита на биолошката и пределска разновидност, со пасиштата и тревните површини потребно е да се стопанисува преку нивно користење на традиционален начин.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Потпрограмата за управување со пасишта има допир со повеќе законски и стратешки документи и истата е усогласена со:

- Националната стратегија за биолошка разновидност со акциски план (2018-2023),
- Националната стратегија за заштита на природата (2018-2028),
- Националната стратегија за земјоделство и рурален развој 2021-2027 година,
- Програмите за финансиска поддршка на руралниот развој,
- Националниот план за органско земјоделство на Република Македонија 2013 – 2020,
- Законот за пасишта,
- Законот за органско земјоделско производство,
- Законот за квалитетот на земјоделските производи,

- Законот за земјоделство и рурален развој,
- Законот за семенски и саден материјал за земјоделски растенија,
- Законот за сточарство,
- Програмата за заштита на биолошката разновидност во сточарството (2018-2024).
- Стратегиски подрачја и стратегиски приоритети на Global Plan of Action for Animal Genetic Resources and the Interlaken Declaration (FAO, ISBN 978-92-5-105848-02007) и на The Second Global Plan of Action for Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (<http://www.fao.org/3/i2624e/i2624e00.pdf>)

Оперативен план

Мерка 2.2.1. Инвентаризација, управување, зачувување и/или ревитализација на пасиштата

Не е направена интегрална процена на пасиштата ниту на високопланинските ниту на брдските пасишта на Осоговските Планини. Воспоставувањето регистар на пасиштата во Република Северна Македонија е обврска на Јавното претпријатие за управување со пасишта. Инвентаризацијата на пасиштата треба да содржи податоци за флористичкиот состав, производно стопанските карактеристики, крмниот потенцијал, бонитетот, биолошко-техничките мелиоративни мерки, состојбата со стопански објекти, достапноста и времето на користење итн. Целта на оваа мерка е насочена кон одржување на рамнотежата помеѓу присуството на добитокот на пасиштата и одржување на пасишниот екосистем. ЈПНШ како управувач со ЗПр „Осоговски Планини“ ќе иницира соработка со Јавното претпријатие за пасишта и во соработка со стручен тим ќе спроведат инвентаризацијата на пасиштата, утврдување на состојбата, степенот на деградација и определување на оптималниот број на добиток на пасиштата со цел одржување на овој важен екосистем. Неопходна е блиска соработка и размена на информации со надлежните институции (МЖСПП, МЗШВ). Врз основа на обезбедените податоци за состојбата со пасиштата ќе се изработи план за зачувување и ревитализација на пасиштата.

Мерка 2.2.2. Интегрирање на евиденцијата на пасиштата со останатите релевантни информатички системи

Актуелната состојба со пасиштата е недоволно позната. Јавното претпријатие за управување со пасишта е надлежна институција да води евиденција за состојбата со пасиштата, но податоците кои ги поседува претпријатието се застарени и не ги следат промените кои настануваат како резултат на миграциските процеси, напуштање на сточарските активности и според тоа и сукцесиските процеси на пасиштата. Затоа, потребно е да се ажурираат податоците на годишно ниво и да се води евиденција за сите измени (вклучително и пренамена на сопственост и намената на пасиштата, денационализација, узурпација итн.) кои настануваат и влијаат на состојбата на пасиштата. Овие податоци се потребни за да може да се носат правилни одлуки за одржување на пасиштата, односно (1) да се зачуваат тревните екосистеми како важен тип на живеалишта значајни за зачувување на биолошката разновидност, (2) да се зачуваат автохтоните раси кои ги одржуваат овие живеалишта и карактеристичниот осоговски предел, а со тоа да се поддржи/придонесе кон локален економски развој.

V.4.2.3. Потпрограма 2.3. Одржливо управување со водните ресурси

Потпрограмата ќе води кон подобро управување со водите и заштита на водните екосистеми во Осоговскиот Регион. Управувањето со водите треба биде интегрирано, одржливо, да го поддржи локалниот економски развој и да се заснова на екосистемски пристап. Покрај зачувување на природните вредности, квалитетот на водите и водните екосистеми, управувањето треба да обезбеди и унапредување, не само на природните туку и на

социјалните и културните вредности. Воведување на пристапот на плаќање за екосистемските услуги би можел да биде важен чекор.

Водите во Осоговскиот Регион се значајни не само како природен ресурс и екосистеми со богат биодиверзитет и потенцијал за екосистемски услуги, туку и како геоморфолошки значајни форми. Осоговските Планини изобилуваат со голем број извори, 780 водотеци со вкупна должина од 1870 км, десетина поголеми реки, притоки на Брегалница и Крива Река, две вештачки акумулации („Гратче“ и „Кнежево“), како и голем број на слапови, каскади, водопади и други појави.

Во рамките на заштитеното подрачје ЗПр „Осоговски Планини“, во сливот на Крива Река, влегуваат горните токови од Врањанска и Станечка Река и изворишниот дел на Козја и Кркљанска Река. Изворишниот дел на Врањанска Река е во ЗС301 и ЗС302. Изворишниот дел на Станечка Река и тресетиштата на Слана Бара се вклучени во ЗС304. Водите од јужните и западните падини во рамките на ЗП припаѓаат во сливот на Брегалница, а некои од нив се во зоните на строга заштита (ЗС3) како заради застапеност на ендемични и загрозувани видови во реките и крајбрежјето, така и поради пределските вредности и значајни геоморфолошки појави. Особено може да се истакне Злетовска Река (ЗС309) со притоците: Модра Река и Горна Злетовица (ЗС306 и ЗС307), Венечка Река (ЗС308), Ештерец (ЗС310), Шталковица/Стара (ЗС311). Во долниот тек на Голема/Велика Река се наоѓа ЗС312, непосредно од акумулацијата „Гратче“. Изворишните делови на Бела и Црна Река се вклучени, исто така, во строго заштитена зона (ЗС303 и ЗС305). Реките во рамките на ЗП се значајни поради биодиверзитетот, особено поради постоење на ендемични, ретки и меѓународно значајни видови на макроинвертебрати, алги, растенија и присуството на значајни видови риби.

Двете вештачки езера - акумулациите „Гратче“ на Кочанска Река и „Кнежево“ на Злетовска Река, се наоѓаат во зоната за одржливо користење. Акумулациите се повеќенаменски, а со тоа и притисоците врз екосистемот и квалитетот на водата. Започната е изградба на акумулацијата „Речани“ на Оризарска Река, на спојот на Бела и Црна Река, со намена за водоснабдување и наводнување.

Притисоците во однос на користењето на водните ресурси во ЗПр „Осоговски Планини“, главно, се од зафати на вода за разни намени, мали хидроцентрали (изградени и планирани) што води до менување, фрагментација или уништување на водните екосистеми, влијае врз квалитетот и квантитетот на водните ресурси и според тоа и промена или загуба на акватичната биолошка разновидност и загуба на ресурсите. Исто така, водните ресурси се под директно влијание и на климатските промени. Преглед на сите реки и акумулации во Осогово, нивната поврзаност со заштитените зони, постојните и идни притисоци, од една, но и потенцијал за екосистемски услуги, од друга страна, се прикажани во Анекс 1. Сумарно, идентификувани се следните потенцијални закани кои влијаат врз водните екосистеми: А) модификација на живеалиштата, Б) фрагментација на живеалиштата, В) загадување на водата и Г) присуство на алохтони видови.

Ова наметнува потреба да се адаптираат практиките за користење на водните ресурси, заради ублажување на негативните ефекти. Трендот на менувањето на водните екосистеми и нивниот квалитет наметнува да се воспостават и следат стандарди, да се имплементира холистички пристап при употребата на водните ресурси преку соработка и зголемена контрола на теренот и воспоставување редовен мониторинг.

Управувачот треба да се стреми кон воспоставување наплата на екосистемска услуга за вода за пиење или користење на водата од заштитеното подрачје и неговата околина, особено ако изворот за водоснабдување е во ЗП, така може да се обезбеди дополнителен приход за ЗПр „Осоговски Планини“. Објектите на водозахватните градби (изградените и идните) од хидросистем Злетовица се наоѓаат во ЗПр „Осоговски Планини“, но во согласност со Решението за Дозволата за користење на вода бр. УП1-бр.11/5-287/2017 од 19.04.2018 година, потребно е ХС Злетовица да се из земе од било какви планирања за наплата на екосистемска услуга за вода за пиење или користење на водата од заштитеното подрачје.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Одржливото управување со водните ресурси е во согласност со релевантните национални стратегии и закони од областа на заштитата на природата и водите:

- Закон за заштита на природата („Службен весник на РМ“, број 64/2004 со соодветни измени и дополнувања) и
- Закон за водите („Службен весник на РМ“, бр. 87/08 со соодветни измени и дополнувања).

Овие прописи ги утврдуваат методологиите и стандардите за управување и мониторингот на водните екосистеми, како и одговорните институции и национални агенции. Со оглед на комплексноста на задачите за заштита, кои произлегуваат од постојната регулатива, соработката со одговорните институции (МЖСПП и МЗШВ), органите на управа на национално, регионално и локално ниво (ЈП „Водостопанство“ и др.) е од клучно значење за исполнување на оваа потпрограма.

Законот за води, кој ги транспонира принципите на Рамковната директива за води на Европската Унија (ЕС/60/2000) како и релевантните прописи за управување со водните ресурси е особено комплексен и тежок за спроведување во услови на трансформација на националната организациска поставеност и недостаток на капацитети. Поради тоа, заштитата на водите во ЗПр „Осоговски Планини“ изискува изградба на капацитети на вработените со низа обуки и тренинзи, соработка со релевантните институции и со научни/стручни организации.

Оперативен план

Во Оперативниот план се дефинирани две мерки кои треба да доведат до зачувување на интегритетот на водните тела и одржливо користење на водните ресурси. Треба да се напомни дека мониторингот на акватичните живеалишта и видови е опфатен во Програма 1.

Следењето на квалитетот на водите и состојбата на водните екосистеми е комплексна задача која не може да биде спроведена без зајакнување на капацитетите на вработените во телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ и без воспоставување соработка со надлежните институции, првенствено, со локалните подружници на ЈП „Водостопанство“ и ЈП ХС „Злетовица“, но и со други релевантни институции и агенции, стручни и научни организации на локално, регионално и национално ниво. Поради тоа, активностите за управување со водите во ЗПр „Осоговски Планини“ треба да бидат насочени кон воспоставување на соработка со сите релевантни институции. Од друга страна, потребно е зајакнување на капацитетите на управувачот со ЗП (ЈПНШ) и сите вклучени фактори за што се предвидени соодветни мерки во Програмата 8. Не помалку значајни се активностите насочени кон подигање на јавната свест и едукација за важноста на водните екосистеми, нивниот потенцијал и одржливо користење, како и нивното одржување во добра состојба за добробит на локалното население и подобрување на општата и економската состојба на регионот. Активностите за подигање на јавната свест за водните екосистеми се вклучени во Програма 7.

Мерка 2.3.1. Следење на квалитетот на водите / водните тела

Приоритет во идното управување со заштитеното подрачје е реките кои ги зачувале нивните природни карактеристики да бидат зачувани во таква состојба. Таму каде што има негативни промени заради антропогено влијание, како промени на екосистемот, фрагментација или загадување, активностите треба да се насочат кон ревитализација на екосистемот. Особено важно е зачувувањето на интегритетот на речното корито и крајбрежната вегетација. Оттаму, важно е да се следат принципите и методологиите на мониторингот воспоставени со Рамковната директива за води и домашните прописи.

Идентификацијата на изворите на загадување и преземање на мерки за намалување или елиминација на загадувањето се активности кои треба да бидат усогласени со заинтересираните страни на сите нивоа – локално, општинско и национално и со повеќе секторски институции и агенции. Следењето на квалитетот на водите во согласност со Рамковната директива за води и домашните прописи е во надлежност на Управата за хидрометеоролошки работи (УХМР) и Министерството за животна средина и просторно планирање, затоа, од исклучителна важност е да се воспостави трајна соработка помеѓу надлежните државни институции и Јавното претпријатие „Национални шуми“ преку која ќе се обезбеди континуиран мониторинг на водните тела во ЗПр „Осоговски Планини“.

Мерка 2.3.2. Мониторинг на користењето на водните ресурси

Контролата на користење на водата за различни цели – која влијае на фрагментацијата на водните екосистеми – треба да биде една од клучните редовни активности во ЗПр „Осоговски Планини“. Редовна контрола, во соработка со надлежните државни институции (МЖСПП, УХМР) на коректното спроведување на водостопанските дозволи и на запазување на биолошкиот/еколошкиот минимален проток е од клучно значење. За спроведување на активностите од оваа мерка важна е соработката со надлежните институции и на локално и на регионално ниво.

В.4.2.4. Потпрограма 2.4. Одржливо управување со дивеч

Користењето на дивечот во Република Северна Македонија е уредено преку изработка на општата ловностопанска основа, како плански документ кој се изработува за период од 20 години, а го донесува Собранието на Република Северна Македонија. Социјалната состојба во државата води до зголемување на интересот за искористувањето на дивечот како природен ресурс. Ова наложува спроведување на строга контрола врз искористувањето на дивечот и ловните активности во согласност со законските основи, со цел да не се наруши стабилноста и виталноста на популациите на дивечот.

На Осоговските Планини постојат 16 ловностопански единици, во согласност со поделбата на ловностопанските парцели во Република Северна Македонија, од кои 10 влегуваат во границите на ЗПр „Осоговски Планини“. Речиси целосно влегува ловностопанската единица „Полаки“, заедно со ограденото ловиште „Полаки“, потоа Главовица, Шталковица, Мушково, Борово, Руен, дел од Бања, Македонска Каменица, Соколарци, Добрево и Веница. Во согласност со одредбите од Законот за ловство („Службен весник на РМ“, бр. 26/09) управувањето со дивечот во ловиштата се одвива според ловностопански основи кои ги изработува Секторот за уредување на шуми и ловишта и проектирање при ЈП „Национални шуми“ - Скопје. Ловностопанските основи се изработуваат за период на важност од 10 години и различна е динамиката на изработка и важност на основите. Со државното ловиште „Полаки“ управува ЈП „Национални шуми“, кои управуваат со дивечот на целата територија на ловностопанската единица „Полаки“ и „Главовица“. Со другите ловишта за крупен дивеч управуваат неколку концесионери, кои склучуваат договори за концесија со Владата на Република Северна Македонија за период од 20 години.

Ловни видови во заштитеното подрачје се: дива свиња, срна, зајак, различни видови птици, итн. Притоа, најинтензивен е ловот на дивата свиња, а поретко се лови срна и зајак.

Ловот на штетен дивеч најчесто е случаен за време на лов на дива свиња, со мамци или заштита на стадата и др. Еднаш годишно или на барање на локалното население, концесионерот организира лов на штетен дивеч, обично во текот на февруари.

Во однос на ловниот дивеч, нема информации за присуство на елени на Осогово освен во ограденото државно ловиште „Полаки“, каде што има 35 до 40 единки на обичен елен (29 женки, 6 мажјаци и 3 телиња). ЗП има огромен потенцијал за трофеен ловен туризам на обичен елен и елен лопатар. Добрите природни услови – зачуваните шуми и високопланинските пасишта во ЗП во комбинација со речиси ограниченото земјоделие, незначителното пошумување, како и намалувањето на бројот на домашни животни во ЗП се главни предуслови за развој и одржување на висока густина на обичен елен без конфликт со земјоделците и шумските стопанства.

Долгогодишните истражувања спроведени на планината Осогово покажаа дека криволовот претставува главна закана кон популациите на дивечот во регионот. Како резултат на криволовот, намалени се популациите на неколку видови дивеч во одделни делови од планината, особено на дивниот зајак и срната. Закана претставува и редовно практикуваниот лов во групи со кучиња.

Заради остварување на посебните цели, како и да се запре или намали негативното влијание на погоре опишаните закани, покрај стриктната примена на релевантните законски одредби, потребно е да се исполнат следните услови:

1. Ловот да се реализира врз база на адаптивни планови, кои ќе можат да се изменат во секое време во согласност со динамиката на популациите;
2. Планот да се заснова на динамиката на дивечот во ловиштата утврдена преку соодветна и научно признаена методологија;
3. Ловците/концесионерите активно да учествуваат во мониторингот (вклучително и изборот на методите за мониторинг). Да се користат едни и исти методи за мониторинг и динамика и интензитет на мониторингот, со цел да се прави споредба на резултатите по ловишта и по години. Да се унапреди системот за евиденција на ловот во подрачјето (база на податоци, квоти, реализиран отстрел, подрачја за лов (трансекти), број на учесници и слично).
4. Да се минимизира криволовот (може да се организираат редовни патроли, во координација со концесионерите на дивеч) и да е со незначително влијание врз дивечот и заштитените видови;
5. Да се осигура зона без лов и вознемирување, која ќе е со површина од барем $\frac{1}{4}$ од ловиштата или во нивна непосредна близина и ќе служи како прибежиште за дивечот;
6. Локалното население и концесионерите да имаат финансиски и/или други придобивки од ловот
7. Да се предвидат мерки за превенција и/или компензација за штети предизвикани од дивеч (потребно е да се прецизира за заштитен вид на дивеч според законот и превенција на штети од дивеч општо).

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Оваа потпрограма е поврзана со следните законски и стратешки документи:

- Закон за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр.67/04 и соодветни измени),
- Закон за ловство („Службен весник на РМ“, бр.26/09),
- Закон за шумите („Службен весник на РМ“, бр.64/09).

Оперативен план

Мерка 2.4.1. Воспоставување и зајакнување на соработката со клучните засегнати страни (КЗС)

Ги вклучува релевантните министерства (Министерство за животна средина и просторно планирање, Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство), научни институции (Факултет за шумарски науки, Факултет за ветеринарна медицина, Природно-математички факултет), еколошки организации и концесионери. Со цел соработка со ловци и концесионери, потреба од размена на информации, дефинирање на заеднички мониторинг и слично се предвидува формирање работна група (РГ), која се состои од претставници на ЛПНШ, концесионери, МЗШВ, МЖСПП и експерти. РГ заседава барем еднаш годишно за подготовка на годишни планови за управување (адаптивни планови) базирани на динамиката на дивечот во согласност со спроведениот мониторинг, ги определува приоритетните годишни активности за превенција/борба со криволовот и др. РГ го определува искористувањето/отстрелот на ниво на Осоговски Планини и после тоа врши распределба по ловишта, во согласност со динамиката на дивечот одредена со мониторингот. При негативен тренд на популацијата на дивечот (набљудување на бројот/густина на популацијата) треба да се идентификуваат причините и да се преземат мерки за стабилизирање или зголемување на бројната состојба, односно се намалуваат квотите за отстрел, како и бројот на посети за групен лов со кучиња и обратно.

Мерка 2.4.2. Јакнење на капацитети за одржлив лов

Опфаќа спроведување различни обуки и студиски посети за ловци/ловни друштва и концесионери во врска со спроведување мониторинг, воспоставување одржлив лов базиран на адаптивни планови во согласност со динамиката на популациите и оставање одредени површини без лов и вознемирување и др.

Мерка 2.4.3. Воспоставување мониторинг на дивечот

Потребно е ловството и ловниот (трофеен) туризам да се усогласени со националните и меѓународни законски регулативи, а управувањето со ловниот дивеч да се спроведува врз основа на научно признат мониторинг со активно вклучување на ловците/концесионерите и со намалување на негативното влијание врз биолошката разновидност. За таа цел, потребно е да се направи избор на систем за мониторинг и спроведување на мониторингот (поставување на фотозамки, внесување во соодветна база на податоци, анализа на ловните денови и заловен дивеч од страна на ловците за дива свиња, пребројување на дивечот, како и следење на здравствената состојба на дивечот (препораки дадени во Анекс 1). Оваа мерка вклучува и активност за мониторинг на штети предизвикани од дивеч (вклучувајќи ги и крупните месојади) што опфаќа редовен мониторинг, водење база на податоци како и развој на програма за намалување и спречување на штета на дивечот;

Мерка 2.4.4. Контрола и превенција на криволов

Потребно е да се изработи Акциски план за контрола и превенција на криволовот, а во неговото спроведување да се вклучат сите засегнати страни. Насоките за структурата на акциски план за контрола и спречување на криволовот, се следните:

1. Дефинирање на Акциски план, изработен заедно со засегнатите страни (stakeholders);
2. Идентификување на заканите/илегалните активности по региони (стапици/замки, лов за време на ловостој и други);
3. Дефинирање на мерки за спречување/намалување на негативното влијание на заканите идентификувани во точка 2, вклучително:
  - Утврдување на потребните законски измени (доколку е потребно) и лобирање за нивно донесување;
  - Обука на полицајци, ловочувари, шумски службеници и други засегнати страни;
  - Правна помош при покренување постапки/кривични дела против сторители на криволов (доколку е потребно);
  - Протокол за дејствување и координирани активности во случај на криволов на ниво на ловиште;
  - Утврдување на приоритетни и непосредни мерки за контрола и спречување на криволовот и обезбедување на потребните технички средства (надзорни камери, фотозамки, детектори за движење, детектори за истрели);
  - Рутински периодични инспекции (на пример, при ловостој, парење на елени, законски лов и слично);
  - Подготовка и поставување на информативни табли на влезовите на ЗП, ЗСЗ, ЗАУ со кратки текстови за разликување на ЗСЗ, дозволен лов и криволов (ловна сезона, видови, итн.) и телефонски број за доставување сигнали во случај на забележани повреди како и соработка со локалното население за пријавување на случаи на криволов.

Мерка 2.4.5. Реинтродукција на дивеч

Бидејќи на територијата на Осогово се истребени популациите на елен лопатар и обичен елен (освен во ловиштето „Полаки“), се препорачува нивна реинтродукција. Обновување на популацијата на обичниот елен ќе создаде предуслови не само за трофеен лов (елитни, примероци со висока вредност), туку и лов од страна на локалните ловци при достигнување на оптимална густина на популацијата во ЗП. Обичниот елен е со широка ниша на исхрана, а срната е значително поселективен вид, поради што речиси и не се конкуренти. Еленот не е во конкуренција ниту со дивата свиња. Во ЗП нема друго диво тревопасно животно, коешто ги одржува пасиштата преку испаша на значителна количина на никулци, млади дрвца и грмушки. На тој начин, преку забавување на сукцесијата, ги одржуваат пасиштата, го подобруваат или зачувуваат екотонот (границата меѓу шума и пасиште), а со тоа и развојот на многу видови растенија и животни. Обичниот елен е важен дел од синџирот на исхрана. Голем број истражувања покажуваат дека подобрувањето на хранителната база на крупните месојади

значително ги намалуваат штетите од нив врз домашните животни. Тоа значи дека при витална популација на обичен елен ќе се намалат и штетите на сточарите во регионот. Од друга страна, ќе се подобрат и условите за грабливите птици. Најголема загуба од немањето витална популација на обичен елен имаат ловците, кои испуштаат многу ценет вид на дивеч и значителни приходи од трофеен лов.

Мерка 2.4.6. Развој на одржлив ловен туризам

Потребно е да се изработи стратегија за ловен туризам со план за промовирање (маркетинг) за привлекување на туристи/туроператори (лов, екотуризам, фотолов). За таа цел, потребно е да се подобри инфраструктурата (набљудувачници за набљудување и фотолов, засолништа, сместувачки капацитети и слично);

В.4.2.5. Потпрограма 2.4. Одржливо користење/управување со други шумски производи

Осоговските Планини изобилуваат со растителни и животински ресурси кои локалното население ги собира и ги користи за лични и комерцијални цели. Со оваа потпрограма се опфатени лековитите и ароматични растенија (ЈАР), габите, шумските плодови како и животинските видови (полжави) кои се собираат за комерцијални цели. Терминот други шумски производи (ДШП) е прифатен во согласност со дефиницијата⁵ во Законот за шуми („Службен весник на Република Македонија“ бр. 64/09, 24/11, 53/11, 25/13, 79/13, 147/13 и 43/14). Дополнително, во 2012 година, ЈПНШ има донесено Правилник за определување на видот, количината, местото, времето и начинот на собирање на другите шумски производи од растително потекло во кој заради поразбирлива класификација за собирачите и откупувачите на ДШП, истите се распределуваат во 5 (пет) групи, и тоа:

- група 1: шумски видови дрвја – кора, иглички, лисја, семе и плодови;
- група 2: билки (херба) - ароматични и лековити билки, цветови (кантарион, ајдучка трева, мајчина душичка, мечкино грозје и други билки), други растенија или делови од нив: корења, кора, листови, плодови и семе;
- група 3: диви плодови и бобинки (шипинки, костени, јаболки, трнинки, глог, боровинки, смрека и друго);
- група 4: печурки или габи (сите видови кои се дозволени за откуп);
- група 5: лишаи и мов (сите видови кои се дозволени за откуп).

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Оваа потпрограма е поврзана со следните законски и стратешки документи:

- Закон за заштита на природата („Службен весник на РМ“, бр.67/04 и соодветни измени),
- Закон за шумите („Службен весник на РМ“, бр.64/09),
- Стратегија за одржлив развој во шумарството,
- Национална стратегија за биолошка разновидност со акциски план (2018-2023),
- Rulebook for the content of Forest Management Plans (FMP), Plans for forest silviculture and protection (PFSP) and annual execution plans;
- Rulebook for criteria for managing forest in private ownership for which is not developed FMP or Program as well as the form and structure of evidence book for private forests for each cadaster parcel separately;

---

⁵ Други шумски производи се производи од биолошко и минерално потекло во шума и на шумско земјиште, и тоа: мов и лишаи, папрат, треви, цвеќе, лековити ароматични растенија, јадливи и индустриски растенија, други растенија и нивни делови (корења, кора, листови, плодови, патолошки израсатоци, полупаразитски и паразитски растенија), габи, смола, шишарки, сокови од растенијата, листинец, трева за сено од шумски ливади и долини, дивеч и други диви животни кои живеат во шума, тресет и хумус, песок и камен.

- Rulebook for the types of other forest products and methods for their utilization and collection (Official Gazette of RM No 155/2011)

Оперативен план

Заради постигнување на идентификуваните посебни цели на оваа потпрограма (наведени во табелата погоре), потребно е да се преземаат активности насочени кон зачувување на засегнатите ЛАР, габи и полжави (in situ, ex situ и on-farm заштита), додека за нивно одржливо користење се предвидени различни мерки за собирање, обуки, култивација и слично.

Мерка 2.4.1. Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm

Богатството на ЛАР во ЗПр „Осоговски Планини“ треба да се зачувува и одржува преку преземање на мерки за зачувување и заштита на засегнатите видови in situ, ex situ и on-farm. Досегашните истражувања покажуваат дека бројот на видови кои се користат во етнотерапијата е мал (околу 20 видови ЛАР) но нивното искористување е прекумерно. Првичната идентификација на засегнати ЛАР и шумски плодови беше направена во рамки на Студијата за валоризација на Осоговските Планини, а табелата со видови и нивната оцена на ризикот според дефинирани 10 критериуми е прикажана во Поглавје 2.3.4.2. Меѓу најупотребуваните растителни видови од страна на локалното население се истакнати: боровинка, оригано, модра смрека, јаглика, жолт кантарион, црвен кантарион, мајчина душица и ајдучка трева.

За in situ заштита е потребно, прво, да се направи картирање и процена на виталноста на популациите на економски значајните видови ЛАР и да се идентификуваат загрозените популации на ЛАР. Потоа ќе се пропишат (изработен план) и преземат краткорочни и/или долгорочни рестриктивни мерки за собирање на загрозените видови. Потребно е редовно да се спроведува соодветен мониторинг на состојбата со популациите на економски значајни ЛАР за да се види ефектот од пропишаните мерки. За првиот петгодишен период предвидено е спроведување мониторинг на минимум пет економски значајни видови.

Заради обновување и зајакнување на загрозените популации ЛАР со постапка на реинтродукција, потребно е да се собере генетски материјал (семе, резници) кој може да се умножи и реинтродуцира во природата⁶. Всушност ex situ мерките се насочени кон собирање на репродуктивен материјал од значајни/загрозени видови ЛАР како и традиционалните знаења поврзани со нив, а потоа и нивно складирање и зачувување во ген банки. Овде се многу делотворни мерките за поттикнување/поддршка на заинтересираните страни (училишта, манастири, општински згради, жители волонтери) со соодветни дворови за оформување на тематски ботанички градини за ЛАР и микрокултивација, но и за промовирање и воведување на загрозени ЛАР on farm. Тие може да се користат како демонстративни фарми и насади за промоција/едукација за разновидноста на ЛАР од Осоговскиот Регион, за научни истражувања но и како извор на репродуктивен материјал за сите заинтересирани страни кои сакаат да ги одгледуваат.

Мерка 2.4.2. Одржливо собирање на економски значајни ДШП

За другите шумски производи, особено видовите од ЛАР што се собираат за лични и комерцијални цели најнапред е потребна подготовка на листа на диви видови кои се собираат за комерцијални цели, заедно со процена на состојбата на популациите на тие видови и изработка на карти за дистрибуција на дивите видови кои се собираат за комерцијални цели. Особено треба да се направи ресурсна процена на продукција на боровинки, оригано, јаглика, модра смрека, лишај и кантарион, како најзначајни ЛАР. Треба да се определат годишни дозволени квоти (количини за собирање) за секој вид. За ставање на ред во користењето на овој ресурс потребно е воспоставување систем за идентификација и евиденција на собирачи/откупувачи и издавање квоти за одржливо собирање на ЛАР во ЗП. Неопходно е да

⁶ Искуство за реинтродукција на *Sideritis taurica* на Странца Планина (Бугарија)

се воспостави контрола врз собирањето и мониторингот на состојбата на дивите ЛАР што се собираат за комерцијални цели во ЗПр „Осоговски Планини“.

Мерка 2.4.3. Подигање на јавната свест и едукација за одржливо користење на ДШП

Оваа мерка е насочена кон подигање на јавната свест за состојбата со шумските плодови, ЛАР и габите, особено видовите кои се загрозени од прекумерно и несоодветно собирање. Истата треба да помогне за постигнување на посебните цели за зачувување на значајните видови ЛАР и габи и нивно одржливо користење. Покрај различните настани и објави за подигање на јавната свест, треба да се преземат активности за едукација и обука на локалното население за одржливо/органиско собирање на ЛАР и габи.

Активностите со локалното население може да бидат насочени кон избор на најкарактеристични традиционални лековити и прехранбени производи (препарати, слатка, џемови, сокови) нивна изработка и промовирање и кооперантско производство под заеднички бренд - Осоговски Регион. Тоа може да помогне за обезбедување дополнителен приход и подобрување на економската состојба на локалното население. За воведување органиско собирање/производство на диворастечки ЛАР и габи потребна е наменска едукација на собирачите/откупувачите и засегнатите правни лица.

Мерка 2.4.4. Промовирање на традиционални лековити и прехранбени производи под еден бренд

Целта на оваа мерка е да се изберат традиционални лековити и прехранбени производи (препарати, слатка, џемови, сокови) кои се карактеристични за Осоговскиот Регион и истите да се понудат на пазарот под еден заеднички бренд, на пример, Производ со географско потекло од Осоговскиот Регион. Освен тоа, неопходно е да се документираат традиционалните постапки при изработка на традиционални лековити и прехранбени производи (билни препарати, слатка, џемови, сокови) врз основа на кои ќе се спроведат соодветни обуки за заинтересираните локални жители за производство на овие локални продукти и да се обезбеди стандардизиран производ.

Мерка 2.4.5. Култивирање на ЛАР

Оваа мерка претставува поддршка за економскиот развој на регионот и опфаќа конвенционално култивирање и органиско производство на ЛАР. За фаворизирање на конвенционалното култивирање треба да се организираат демонстрации за заинтересираните страни за практики за одгледување на ЛАР. Исто така, засадување и подигање на насади од определени ЛАР можат да бидат искористени за спречување на ерозивни промени во некои региони на ЗП „Осоговски Планини“. Целата оваа мерка е предвидена за периодот после 2025 година.

Мерка 2.4.6. Органиско производство на ЛАР

Во однос на органското култивирање и производство на ЛАР најнапред е неопходна промоција на органското производство и организирање на обука со заинтересирани локални жители. Чекор понатаму е подготовката и поддршката на изработка на бизнис-планови за органиско производство и поддршка на засегнати правни лица за сертификација на истото. Со ова може да се унапреди органското и биодинамичното во рамнотежа со останатиот дел од биодиверзитетот. Овој тип на производство и продуктите треба да се интегрираат во посебни програми од руралниот туризам. За постигнување на овие цели потребна е промоција за покачување на свеста и едукација на населението за примена на посебни практики, за искористување на владините мерки за поддршка, за вредноста на ЛАР за економскиот потенцијал од нивното одржување.

Мерка 2.4.7. Одржливо користење на комерцијално значајни видови габи

Долгорочното отстранување на плодни тела од мал број комерцијални видови доведува до намалена продукција на плодни тела од тие видови, намален степен на колонизација на нови подрачја, генетско осиромашување и измена на специјациониот состав на фунгијата во шумите што на крај резултира со замена на јадливите габи со нејадливи. Методите на нестручно собирање на габите кои вклучуваат собирање на многу млади плодни тела, корнење и оштетување на мицелиумот, уништување на стари и зрели плодни тела, газење и превртување на почвата и др. доведуваат до континуирано намалување на видовиот состав и количината на габите. Од тие причини неопходно е да се преземат следните мерки за заштита:

- ✓ Воспоставување систем на евиденција на количините од секој комерцијален вид со цел обезбедување на релевантни податоци за утврдување на квантитетот на истиот во различни делови од заштитеното подрачје.

- ✓ Издавање на лиценци на комерцијалните компании со стриктни услови со цел спречување на деструктивните методи на собирање на габите.

- ✓ Воведување на курсеви за едукација на собирачите со цел препознавање на видовите и одржлив начин на нивно собирање

- ✓ Издавање на одделни дозволи за собирање на едуцираните собирачи.

- ✓ Забрана за експлоатација на комерцијални видови во ЗП со што ќе се формираат генетски резервоари за истражување, непречен развој и, евентуално, одгледување на овие видови.

- ✓ Ограничување на експлоатацијата на комерцијални видови габи во одредени периоди во годината со цел зачувување на дел од плодните тела за да се изврши расејување на спорите.

- ✓ Одреден процент од средствата добиени од издавањето дозволи за комерцијално собирање на габите да се насочат за научни истражувања и едукација на собирачите.

Во Оперативниот план за првиот петгодишен период предвидено е да се воспостави мониторинг на комерцијалните видови габи: *Amanita caesarea* и *Boletus* spp. за да може да се утврди економскиот потенцијал на подрачјето за оваа дејност.

Мерка 2.4.7. Одржливо користење на економски значајни видови полжави

Спроведување на анкета меѓу локалното население е неопходно за да се знае до кој степен копените полжави се популарни за собирање во областа - дали се собираат само за лична употреба или, исто така, за продажба на поголеми трговски компании (односно до кој степен се користи природен ресурс), степенот до кој луѓето се свесни за правната рамка за заштита на видовите, кои се грешките при собирање и чување на полжавите, дали локалните луѓе сакаат да го развиваат овој бизнис, итн.

Првична квантитативна и квалитативна проценка треба да се направи на популациите на комерцијалните видови полжави *Helix lucorum* и *Helix pomatia*. Големината на популациите, дистрибуција, биологија (период на размножување), просечна големина на половозрелите индивидуи полжави. Првичната проценка на популацијата ја дава општата слика и соодветно степенот до кој полжавите можат да се соберат за комерцијални цели. Во оваа фаза се поставуваат параметрите што ќе бидат мерени во идните контролни мониторинзи: големина и густина на популациите, величинска структура. Се утврдуваат и критериумите за собирање полжави од природата (или се земаат од националното законодавство): период на собирање, минимална големина на примероците кои можат да се собираат, максимална количина што може да се собере на подрачјето на Осогово итн.

Потребни се обуки на персоналот при ЈПНШ за одржливо користење на комерцијалните видови на полжави и начини за воспоставување на контрола. Тие ќе вклучат запознавање на видовите, нивна биологија и ограничувања во собирањето. Целта на оваа активност е да се зголеми компетентноста на одговорните институции за да имаат адекватна контрола врз собирањето на полжави. Максимално добро искористување на природните ресурси со минимално оштетување на популациите.

Предвидена е и изработка на прирачник врз основа на националното законодавство за колекционирање и контрола при собирање на комерцијалните видови полжави со што би им олеснило на вработените во ЈПНШ во контролата на собирањето на комерцијални видови полжави. Прирачникот може да помогне и за запознавање на локалното население со вредноста на ресурсните видови и начините за нивно одржливо користење.

Потребно е спроведување на контролен мониторинг на секои пет години за утврдување на состојбата на популацијата (број на индивидуи, величинска структура, дистрибуција) по утврден метод (Дедов, 2015⁷). Контролниот мониторинг периодично ја следи состојбата на популацијата и доколку е потребно, препорачува мерки за промена на режимот на употреба и заштита на ресурсните видови.

В.4.3. Програма III. Управување со шумски живеалишта и екосистеми

Оваа Програма се однесува на исполнување на целата визија за подрачјето бидејќи истата треба да помогне да се одржи хармонична поврзаност меѓу луѓето и природата, Осогово да стане пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции но и да поддржи одржлив развој на регионот со вклучување на локалните заедници и во баланс со природата.

Програмата ќе води кон подобро управување со шумските подрачја. Управувањето со шумите треба да се заснова на екосистемски пристап и приспособување на шумските практики во согласност со еколошките процеси и модели.

Програмата е поврзана со постигнување на следните цели:

Цел 1. Карактеристичниот осоговски предел е зачуван преку одржување на хармонична интеракција меѓу природата и културата и продолжувањето на традиционалниот начин за користење на земјиштето.

Цел 2. Вредностите на природата (биолошката, геоморфолошката, агробиолошката и пределната разновидност) на Осогово од национална и европска важност се заштитени. Вредностите и функциите на природните и полуприродните екосистеми се зачувани, тие се репрезентативно претставени, мозаично поврзани и претставуваат функционални јадрови подрачја и коридори за присуство и движење на дивите видови на Балканот.

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училница во која се спроведува еколошка едукација, едукација за одржлив развој и научни истражувања за вредностите на подрачјето преку комуникација со засегнатите страни и локалните заедници.

Цел 6. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап во соработка со сите засегнати страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во и околу Осогово.

Програмата е поврзана со постигнување на следниве резултати:

1. Зачувување и одржување на екосистемите и специфичниот осоговски рурален предел;
2. Шумските живеалишта и екосистемите се карактеризираат со нивната природност и богат биодиверзитет;
3. Заштита на разновидноста од автохтони животински и растителни видови;
4. Постигнување на поволен статус за зачуваност на природните живеалишта во шумите, во однос на површината и структурата на шумите, количеството на мртва дрвесина, зачувувањето на шумите во фаза на старост и одржувањето на функциите на шумите;
5. Постигнување меѓународно признание за добро управувани шуми;
6. Модел на подрачје за одржливо управување со шумските екосистеми.

⁷ Дедов, И. К. (2015) Методика за мониторинг на средни и големи сухоземни охлуви, *Stylommatophora* (2). Изпълнителна агенция по околна среда. Проект „Теренни проучвания на разпространение на видове/ оценка на състоянието на видове и хабитати на територията на цялата страна – I фаза“, Договор No 2601 / 30. 07. 2013г. „Теренни проучвания на разпространение и численост на безгръбначни животни“, 24 с. http://eea.government.bg/bg/bio/opos/activities-results/Stylommatophora2_Metodika_monitoring.pdf

На Осоговските Планини се препознаени поголем број на природни вредности, а меѓу нив шумите и шумските ресурси имаат посебно значење. Шумите се едни од најраспространетите природни ресурси на Осоговските Планини и исполнуваат голем број еколошки, социјални и економски функции. Територијата на заштитениот предел „Осоговски Планини“ може да ги намали можните влијанија и притисоци врз екосистемите во пределот, кои се јавуваат како резултат на користење на ресурсите во соседните територии/подрачја. Економските трендови имаат негативно влијание врз шумите/или шумските екосистеми и биолошката разновидност. Влошувањето на општата состојба на економијата доведе до зголемување на интересот за употреба на ресурси од дрво и други производи. Покрај разновидните шумски заедници на различни места на Осоговските Планини се среќаваат и други природни вредности кои заслужуваат висок степен на заштита. Такви се енклавите од стари, реликтни, ретки или мешани шумски состоини или единечни стари вековни дрвја, кои имаат високи природни вредности. Ова бара строга контрола врз користењето на различните ресурси, со цел да не се наруши стабилноста и диверзитетот на шумските живеалишта, нивната внатрешна структура, форма, видова и генетска разновидност, кои се често предмет на користење.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Програмата е усогласена со:

- Стратегијата за рурален развој на Република Северна Македонија ;
- Просторниот лан на Република Северна Македонија ;
- Законот за шумите;
- Законот за заштита на природата;
- Закон за води;
- Одлуката за определување на заштитни зони за заштита на водата за подрачјето на зафатите на Злетовска Река, река Кучешка и акумулацијата Кнежево;
- Националната стратегија за биолошка разновидност со акциски план;
- Стратегијата за заштита на природата;
- Стратегијата за одржлив развој на шумарството во Република Северна Македонија;
- Правилник за содржината на посебните планови за стопанисување со шуми (ПСШ), посебните планови за одгледување и заштита на шумите во заштитените подрачја (ППОЗ) и годишните изведбени планови;
- Правилник за критериумите за стопанисување со шумите во приватна сопственост за кои не се изработува посебен план или програма како формата и содржината на евиденцискиот картон за приватни шуми за секоја катастарска парцела посебно;
- Правилник за видовите на други шумски производи и начинот на користење и собирање на други шумски производи („Службен весник на РМ“, бр.155/2011);
- Меѓународни и национални листи на загрозени и ретки растенија, животни и живеалишта;
- Приоритетна листа на флората на Република Северна Македонија,
- Дрективите за живеалишта и птици на Европската Унија и слично.

Заради значењето на шумите и можноста за користење на шумските ресурси во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“, оваа програма е разработена во пет (5) потпрограми:

Потпрограми	Посебни цели
3.1. Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	✓ Да се воспостават рационални управувачки механизми, кои се во согласност со одржувањето на значајните еколошки, економски и социјални вредности на шумите во ЗП „Осоговски Планини“;

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбедат поволни шумски живеалишта за целокупната флора, фауна и фунгија; ✓ Да се обезбеди заштита на старите шумски состоини и единечни стари/вековни дрвја и „биотопни дрвја“; ✓ Да се зголемат вредностите на шумите со создавање на хетерогени шуми; ✓ Да се обезбеди одржување на интегритетот на шумските екосистеми и површинските води; ✓ Подобрување на условите во животната средина и ревитализација на деградирани шумски состоини; ✓ Трансформација на дел од изданковите дабови и букови шуми во шуми од семено потекло; ✓ Да се идентификуваат инвазивни растителни и животински видови на територијата на ЗП „Осоговски Планини“ и да се спроведат мерки за контрола на нивната распространетост; ✓ Да се запре пошумувањето со алохтони видови дрвја на територијата на ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се намали ризикот од лизгање на земјиште (ерозија), поплава и пожари.
3.2. Идентификација и управување на шуми со високи конзервациони вредности.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се идентификуваат шумите со високи конзервациони вредности и клучните живеалишта и да се обезбеди нивно одржливо управување во насока на исполнување на важните еколошки, економски и социјални функции на шумските екосистеми.
3.3. Идентификација и заштита на дрвјата значајни за биолошката разновидност и идентификација на мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС).	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди екосистемски пристап при управување со шумите (идентификација, известување и интегрирано управување со сите екосистемски елементи); ✓ Да се приспособат шумските практики кон еколошките процеси и модели.
3.4. Сертификација на шумите.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Усогласеност со националното и меѓународното законодавство, почитување на правата на локалните заедници, заштита на биолошката разновидност во шумите и одржување на нивните еколошки функции, обезбедување долгорочна економска одржливост, соодветно планирање и мониторинг на шумски активности.
3.5. Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи, терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Подобрување на условите на животната средина и ревитализација на деградирани шумски состоини; ✓ Обновување на матичните шумски екосистеми; ✓ Заштита на земјиштето од лизгање и поплава; ✓ Зголемување на површината под шуми - зголемување на шумската покривка во ЗП „Осоговски Планини“.

В.4.3.1. Потпрограма 3.1. Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.

На Осоговските Планини се среќаваат широколисни, иглолисни и мешани шуми. Широколисните шуми во најголем дел се составени од автохтони видови дрвја, додека најголем дел од иглолисните и мешаните шуми се создадени по пат на пошумување на голи или деградирани шумски површини.

Современите светски трендови во управувањето со шумите, како одржливото управување (стопанисување) со шумите и стопанисување со шумите во кое се имплементирани сите вредности на екосистемите во согласност со меѓународните критериуми и конвенции, сè уште не се целосно имплементирани во регионот на Осоговските Планини. Затоа, воспоставувањето на одредени повисоки категории на заштита и посовремени концепти на управување со шумите опфатени со територијални целини како заштитен предел во голема мера влијаат на исполнувањето на повисоки стандарди и попримродосообразни практики во управувањето со шумите. Ваквите концепти, истовремено, ги исполнуваат и еколошките и

социоекономските потреби од шумата и шумските ресурси, притоа, без да се прават одредени штети врз природните вредности.

Целта на оваа потпрограма е правилно планирање и спроведување на шумските активности за постигнување и одржување на поволен статус на зачувување на шумските екосистеми. Со нејзина доследна примена ќе се воспостави систем на планирање, заштита, одгледување и користење на шумите и шумските ресурси во согласност со еколошки прифатливи практики на начин на кој нема да се предизвикуваат значителни нарушувања на природниот амбиент на шумата, на пределот и на шумскиот екосистем. На тој начин ќе се придонесе за зачувување на биолошката разновидност и валоризација и на другите природни вредности со кои располага подрачјето на Осоговските Планини. Ќе се обезбедат поволни шумски живеалишта за целокупната флора, фауна и фунгија и ќе се зголемат вредностите на шумските екосистеми. Со трансформација на дел од изданковите дабови и букови шуми во шуми од семено потекло и со ревитализацијата на деградираните шумски состоини ќе се постигне подобрување на структурата и состојбата на шумите, како и подобрување на условите во животната средина. Идентификувањето и контролата на развојот на инвазивни и алохтони видови ќе придонесе за постепено обновување на природниот карактер на шумските екосистеми во ЗП „Осоговски Планини“.

Ова може да се постигне преку имплементација на мерките за управување со шумските екосистеми според нивната специфична структура и функционалност. Препораки и насоки за управување со шумите засновани на пристапот на различни типови шуми (екосистеми) се претставени во Анекс - Мерки по екосистеми.

Потребно е да се направи замена на постојните „Посебни планови за стопанисување со шумите со стопанска намена“ со „Посебни планови за одгледување и заштита на шуми во заштитени подрачја“ и адаптација на годишни изведбени планови. Насоки за вклопување на мерките за управување со шумските екосистеми предвидени во Нацрт-планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ и режимот на заштита, односно зонирањето во заштитеното подрачје (членови 104, 105 и 106 од Законот за заштита на природата) треба да бидат земени предвид при изработката на планските документи. Заради утврдување на долгорочни стратешки цели во управувањето со шумите на Осогово, потребно е да се изработи Регионален план за управување со шумите на Осогово. Овој план би ги опфатил шумите во и надвор од заштитеното подрачје, односно би се однесувал на целиот планински масив. На тој начин би се дефинирале долгорочните цели и мерките за одржливо и повеќенаменско управување со шумските екосистеми и ресурси на Осоговските Планини. При подготвувањето на посебните планови за одгледување и заштита на шумите во заштитено подрачје, треба да бидат земени предвид позитивните законски прописи кои се однесуваат на шумите и заштитените подрачја во прв ред одредбите од Законот за заштита на природата („Службен весник на Република Македонија“, бр.67/2004 и соодветните измени, 14/2006; 84/2007; 35/2010; 47/2011; 148/2011, 59/2012, 163/2013, 41/2014, 146/15, 39/2016, 63/2016 и 113/2018), и Законот за шумите („Службен весник на Република Македонија“, бр. 64/2009, 24/2011, 53/2011, 25/2013, 79/2013, 147/2013, 43/2014, 160/2014, 33/2015, 44/2015, 147/2015, 7/2016 и 39/2016).

Активностите по потпрограмата можат да се вршат со финансирање на ЈПНШ, МЖСПП, МЗШВ и од други донатори.

В.4.3.2. Потпрограма 3.2. Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности (ШВКВ).

Потребата од одржливо користење на шумите и шумските ресурси се наметнува како неминовност заради големата побарувачка на овој ресурс, што води кон негово намалување и нарушување на глобално ниво. Одредувањето на мерките е особено комплексно кога треба да се задоволат и оправдаат различните аспекти кои ги нудат овие екосистеми, а произлегуваат од нивните бројни: економски, социјални, еколошки, биолошки и културно-духовни вредности. Затоа се развиваат нови приоди и методи кои треба да го водат шумарството во насока на одржливост.

Принципите и критериумите на ШВКВ обезбедуваат нов, корисен приод во дефинирање и управување со шумите. Тоа подразбира дека на практичен и систематски начин ќе се идентификуваат вредностите на шумските екосистеми од различни аспекти и ќе се одредуваат мерки за управување кои не се фокусирани на „чисто шумарски активности“ или на „природни екосистеми“, туку тие мерки треба да одговорат на повеќе аспекти.

Концептот на ШВКВ ги вклучува сите овие аспекти и покрива најширока можна палета на приоритети за зачувување. Процената на ШВКВ е процес на идентификување на ШВКВ и развивање мерки за управување и следење со цел идентификуваната вредност да се зачува или зголеми. Примената на овој концепт ќе доведе до меѓународно и национално признание за одржливо управување со шумите во ЗП „Осоговски Планини“. Исто така, имплементацијата на концептот ШВКВ, исто така, ќе создаде предуслов за сертифицирање на шумите на ЗП „Осоговски Планини“ според системот PEFC или FSC.

За спроведување на оваа програма, покрај ЈПНШ, ќе бидат потребни и надворешни експерти поврзани со различните растителни и животински видови, како и социјалните аспекти на шумарството. Активностите по потпрограмата можат да се вршат со финансирање на претпријатието и да се бараат можности за надворешно финансирање.

В.4.3.3. Потпрограма 3.3. Идентификација и заштита на дрвја, значајни за биолошката разновидност и мртва шумска дрвесина Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС)

Важен дел од структурните и биолошките елементи од клучно значење за функционирањето на шумските екосистеми се таканаречените биотопски дрвја, кои вклучуваат мртво дрво и стоечки живи дрвја со специфични карактеристики, обезбедувајќи живеалишта за други живи организми. Различни видови во својот животен циклус користат оштетени, суви или дрвја во фаза на одумирање. Здравите дрвја со специфични карактеристики и со големи и разгранети крошни, дебели гранки, единечни дрвја на отворен простор, високи дрвја на работ на шумата, исто така, се неопходни за животниот циклус на некои видови и за одржување на биолошката разновидност во шумите.

Старите шуми/шумите во фаза на старост (ШФС) претставуваат последна фаза од развивањето на шумата. Тие со својата специфична структура и функционалност претставуваат комплексни живеалишта каде се среќаваат растителни и животински видови од различни еколошки и таксономски групи. Поради ограничените знаења, сè уште не може да се определи кои видови од биолошката разновидност се поврзани, единствено, со овие шуми, но може да се каже дека многу видови наоѓаат оптимални услови за опстанок во овие шуми. Сепак, при споредување на шумите во фаза на старост со помлади шуми евидентирани се видливи разлики во видовиот состав и бројноста, што е показател за уникатноста на овие екосистеми.

Целта на оваа потпрограма е зачувување на: биотопните дрвја, мртвите стоечки или паднати дрвја/стебла и зачувување на старите шуми со нивната специфична структура и функционалност, бидејќи тие се живеалиште на видови од различни еколошки и таксономски групи. Оваа алатка шумарите можат да ја користат за зачувување на ранливите карактеристики и функции на животната средина во шумите со кои управуваат. Препораки и насоки за зачувување на биотопските дрвја, вклучително и мртво дрво и шуми во фаза на старост во шумските активности се претставени во Анекс - Мерки биотопски дрвја и Анекс мерки Стари шуми.

За спроведување на оваа програма, според ЈПНШ, ќе бидат потребни и надворешни експерти поврзани со различните растителни и животински видови. Активностите по потпрограмата можат да се вршат со финансирање на претпријатието и да се бараат можности за надворешно финансирање на специфични активности.

В.4.3.4. Потпрограма 3.4. Сертификација на шумите

Сертификацијата на шумите е потенцијален пазарен механизам за промовирање на одржливо управување со шумите. Идејата дека промоцијата на шумските производи добиени од одржливо управувани шуми ќе има влијание на пазарот, што, пак, ќе придонесе за подобро управување со шумите. Сертификацијата на шумите во ЗП „Осоговски Планини“ ќе се изврши во согласност со системот за одржливо управување со шуми на FSC или PEFC.

Придобивки од животната средина:

- ✓ Одржување на еколошките функции и интегритетот на екосистемите во ЗП „Осоговски Планини“;
- ✓ Придонесува за зачувување на биолошката разновидност и важните еколошки компоненти како што се водни ресурси, почви, уникатни ранливи еколошки системи;
- ✓ Идентификација и заштита на загрозените ретки видови и нивните живеалишта.

Економски придобивки:

- ✓ Го подобрува јавниот имиџ на ЈПНШ;
- ✓ Ја подобрува ефикасноста на производството и разновидноста на производите за локалната економија;
- ✓ Овозможува пристап до нови пазари;
- ✓ Придонесува за добивање повисоки цени на произведените производи во споредба со оние што не се сертифицирани.

Социјални придобивки:

- ✓ Создава механизми за решавање на спорови меѓу локалните заедници и управителите на шуми;
- ✓ Овозможува пристап до шумските ресурси на локалните заедници кои немаат законски утврдени или традиционални права на земјиште.

Сертификацијата на шумите ќе доведе до меѓународно и национално признание за одржливо управување со шумите во ЗП „Осоговски Планини“.

За спроведување на оваа програма, според ЈПНШ, ќе бидат потребни и надворешни експерти поврзани со различните растителни и животински видови, како и од социјалните аспекти на шумарството. Активностите по потпрограмата можат да се вршат со финансирање на претпријатието и да се бараат можности за надворешно финансирање.

Потпрограма 3.5. Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи, терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини.

Зголемените температури и периоди на силна суша на крајот на минатиот век покренуваат прашања за влијанието на климатските промени врз вегетацијата. Шумите се особено чувствителни на нив, бидејќи тие се развиваат под специфични климатски услови и секоја промена во нив може да има влијание. Особено релевантно во паневропски контекст е прашањето дали глобалниот пораст на температурите ќе доведе до промена на дистрибуцијата на дрвјата и режимот на природни катастрофи. Голем број симулации покажуваат дека шумарите мора да бидат подготвени за можни промени во составот на растителните заедници. Тие ќе бидат најзабележителни во планинските области, каде промената на температурните услови со зголемување на надморската височина е многу брза.

Во случај на пораст на температурите, може да се очекува зголемување на ризикот од пожари во иглолисните планински шуми. Иако се дел од природни појави, од економска гледна точка тие можат да предизвикаат големи економски загуби. Затоа, од суштинско значење е да се преземат навремени мерки за постепено ограничување и спречување на последиците од природни и антропогени нарушувања.

Природните или антропогени нарушувања од различна природа се главен фактор во појавата на одредени шумски структури. Во случај на природни нарушувања на големи површини (силни ветрови, каламитети и пожари) понекогаш е препорачливо дел од зафатената

површина да не се пошумува и да се остави на природната сукцесија. Тоа ќе придонесе за зголемување на структурната и видовата разновидност на територијата. За другиот дел, треба да се преземат итни мерки за пошумување за да се спречат посериозни последици.

Посебен проблем на Осоговските Планини е значителното учество на деградирани шумски состоини во вкупниот шумски фонд. Тие во најголем дел се во дабовиот шумски појас и се последица на силно негативно зооантропогено влијание врз шумите во минатото. Овие состоини се со слаба еколошка и социоекономска функција, бидејќи нивниот изглед и развој не е во согласност со природните законитости и особености на видовите, а нивната производност е минимална. Затоа е потребна нивна ревитализација со примена на мерки за природно обновување од автохтони видови.

Приоритет при обновување и пошумување на необновени сечишта треба да бидат површините во сливот на Злетовска Река, заради обезбедување на заштита на водите кои се користат за водоснабдување.

Целта на оваа потпрограма е преку успешно управување на шумите во природни непогоди и катастрофи или антропогено влијание да се зачува природниот карактер на шумите во ЗП „Осоговски Планини“ и обновување на деградирани шумски состоини.

Активностите по потпрограмата можат да се вршат со финансирање на ЈПНШ и да се бараат можности за надворешно финансирање.

В.4.4. Програма IV Управување со културното наследство

Програмата за управување со културното наследство во заштитеното подрачје ЗПр „Осоговски Планини“ се однесува на исполнување на делот од визијата за зачувување на културните вредности и традиции. Оваа Програма тесно е поврзана со програмите за заштита на природното наследство, како и програмата за развој на одржлив туризам и рекреација, кои се основа за поттикнување одржлив развој на регионот во баланс со природата. Целите за заштитата се дел од една единствена политика на планирање и не се исклучуваат меѓу себе.

Оваа програма директно придонесува за исполнување на:

Цел 3. Културните вредности и традиции се сочувани за идните генерации и се достапни и атрактивни за посетителите и туроператорите.

А, индиректно придонесува кон исполнување на следните цели:

Цел 1. Карактеристичниот осоговски предел е зачуван преку одржување на хармонична интеракција меѓу природата и културата и продолжувањето на традиционалниот начин за користење на земјиштето и

Цел 5. Осогово е препознатлива туристичка дестинација со воспоставени едукативни и туристички посети до одржливи граници.

Културното наследство, само по себе, го поттикнува чувството на идентитет, стабилност и социјален континуитет. При планирање на развојните препораки за заштита на културното наследство, потребен е баланс со природното наследство и со околниот пејзаж. Само така, локалното население и посетителите во целост ќе ги препознаваат вредностите и придобивките од културното наследство, кое е во директна комуникација со природните вредности, особено во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“. Луѓето на овие простори не само што оставиле печат врз пределот, туку тие до ден-денес, со своите активности го одржуваат специфичниот осоговски рурален предел. Заради засилениот процес на миграција на локалното население од Осогово и напуштање на традиционалните практики, специфичниот (полуприроден) осоговски предел е под силна закана. Затоа е потребно да се преземат чекори кон зачувување не само на недвижното туку и на духовното културно наследство во овој регион. Традиционалните навики на користење на земјиштето треба да бидат одржувани и негувани. Културните вредности на Осогово треба да бидат зачувани и негувани и да водат кон културен и духовен развој на заедницата во регионот, да бидат ставени во функција на развој на туризмот и да поттикнат локален развој. За тоа е потребен концепт, кој не ја исклучува развојната политика и основните цели на заштита, при планирањето, напротив тие треба да бидат во взаемен баланс. Особено внимание треба да се посвети кон создавање на сите

предуслови за развивање и унапредување на таканаречениот селски туризам, односно рурален туризам како алтернативен вид туризам, по примерот на Словенија, како важен бизнис-модел со голем потенцијал.

При управување со заштитеното подрачје потребно е да се вклопат подеднакво интересите за грижа и промоција на карактеристични традиционални обележја и заштита на евидентираното културно наследство во просторот. За таа цел, неопходно е управувачот со заштитеното подрачје да води непосредна грижа во делот на зачувување на автентичноста на културното наследство во регионот. ЈПНШ, како управувач со заштитеното подрачје, само по себе не може да ги оствари овие цели без соработка со релевантни надлежни институции од областа на културното наследство. Негова примарна цел треба да биде непосредната грижа кон евидентираните културни добра и идентификување на случајно или намерно уништување или оштетување на објект или целина и навремено и адекватно информирање до надлежните институции за понатамошна интервенција. Затоа, потребна е комуникација и отворена соработка со релевантните надлежни институции од локален и национален ранг, кои треба да дадат поддршка во остварување на заедничките цели за заштита и промоција на културните вредности на Осогово, особено во делот на создавање на соодветна база на податоци за културните вредности од движен и недвижен карактер и нејзино континуирано ажурирање.

Неопходна е директна вклученост на надлежните релевантни институции во делот на: прибирање, обработка и процена на неопходните податоци за спроведување на нивна заштита. Вклученоста на релевантните институции е неопходна во делот на унапредување на знаењата и заштитата на културното наследство преку подготвување на соодветни елаборати и програми и спроведување на постапки и донесување на одлуки за развојните политики и заштитата на културното наследство. Развојната политика не се спроведува во вакуум простор, туку на конкретна локација со постојано опкружување и испреплетени ингеренции, затоа е потребно да се дадат основни насоки и приоритети, кои ќе доведат до структурен развој и ќе ја унапредат заштитата и заедницата.

Усогласеност со национални/регионални стратешки и законски документи:

Правната рамка за управување со културното наследство е регулирана со:

- Законот за заштита на културното наследство („Службен весник на РМ“, бр. 20/04, 71/04, 115/07, 18/11, 148/11, 23/13, 137/13, 164/13, 44/14, 199/14, 104/15, 154/15, 192/15, 39/16, 11/18 и 20/19) и соодветните подзаконски акти.

Законот, ја дефинира сопственоста, а со тоа и одговорноста на имателот на наследството. Културното наследство како и земјиштето на кое се наоѓа може да биде во државна сопственост, во сопственост на единиците на локалната самоуправа на чија територија се наоѓа природното наследство и во приватна сопственост (физички лица и верски заедници).

Доброто, откриено во земја или под вода, со индиција дека претставува културно наследство, се смета за државна сопственост. *Имателите на културно наследство во Осоговскиот Регион се одговорни за негово одржување, чување, почитување и правилно користење. Доколку имателите не го одржуваат и не го користат правилно културното наследство, надлежните стручни служби за заштита ќе им наложат спроведување мерки на заштита, како и други мерки утврдени со Законот за заштита на културното наследство.*

- Релевантната стратешка рамка за управување со културното наследство е содржана во стратешки документи и планови на Република Северна Македонија:

- Национална стратегија за развој на културата во Република Македонија (2018 - 2022); (во тек е изработката и прифаќање на Нацрт–национална стратегија за заштита и користење на културното наследство (2021-2025) и

- Стратешки план на Министерството за култура 2019-2021.

Националната стратегија за развој на културата во Република Македонија (2018-2022) предвидува коренити промени и реформи во: демократизација на културата (*интеракција со другите општествени сфери*) и културна демократија (*учество на јавноста во креирање на*

културните политики); креативност (вклучување на институциите, културните работници и уметниците), плурализам и инклузивност (спречување на дискриминацијата и создавање на етничка, уметничка и идеолошка хомогеност); европски контекст (валоризација на културните вредности од Бледската декларација и Декларацијата од Давос); ослободување во културата (надминување на влијанијата од политиката); интегрирање на културата во другите сектори на општеството; развивање на руралните предели преку валоризација на културното наследство и негова понуда за развој на туризмот; зајакнување на институциите што дејствуваат на полето на културата.

Заради ефикасно спроведување, оваа програма е разработена во три потпрограми со соодветни посебни цели:

Потпрограма	Посебни цели
4.1. Грижа и долгорочен третман на културното наследство преку активна соработка со релевантните институции	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се валоризира/ревалоризира движното и недвижното културно наследство во ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Да се заштити и зачува движното, недвижното и нематеријалното културно наследство на одредена комплексна целина, која може да опфаќа повеќе различни содржини од движно, недвижно и духовно културно наследство. Да опфаќа, истовремено, елементи и од археологија, историја, етнологија преку подготвување на елаборат за валоризација за конкретните содржини од областа на културното наследство и поднесување на проект за негово прогласување во статус на културен предел на Осогово, со што ќе биде направен и првиот чекор во негово зачувување, а во исто време и промовирање на неговата содржина.
4.2. Одржливо управување со културното наследство и остварување на соработка со релевантни институции	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се конзервираат, реставрираат и ревитализираат, објекти и целини евидентирани како дел од културното наследство во ЗПр „Осоговски Планини“; ✓ Да се зачуваат традиционалните рурални целини со капацитет за одржливо користење; ✓ Да се предложат неколку атрактивни рурални места (села) кои имаат потенцијал за развој на селски туризам.
4.3. Промоција на културното наследство	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се популаризира културното наследство во регионот заради развој на туризмот; ✓ Да се зголеми едукацијата за културното наследство во регионот; ✓ Да се искористи постојната инфраструктура за промоција и развој на руралниот или селски туризам.

В.4.4.1. Потпрограма 4.1. Грижа и долгорочен третман на културното наследство

Во опфатот на ЗП „Осоговски Планини“ и неговото опкружување на 40 рурални средини се евидентирани повеќе од 120 хронолошки различни археолошки наоѓалишта од неолитот до средниот век. Осоговието е значаен рударски центар уште во античко време. Тоа е сместено помеѓу двата стари патни правца кои претставуваат главни патни артерии кои го поврзувале Балканскиот Полуостров со Европа и Мала Азија: Вардарската сообраќајница (Via Aхia) преку течението на Пчиња, која го поврзувала Егејско Море со северната, дунавска граница на Римското Царство и дијагоналниот пат кој од Хераклеја, преку Стоби, Пауталија и Сердика водел до Црно Море, кои несомнено ги следат трасите на постарата праисториска комуникација, а преку него поминувал и дијагоналниот пат, кој директно го поврзувал градот Stobi со Pautalija, потоа патот од Scupi до Pautalia. Еден од локалните лимеси⁸ во антиката, кој се протегал по долината на Брегалница продолжувал низ Осоговието. Токму затоа најбројни се наоѓалиштата од доцна антика и рановизантискиот период, со посебна специфика во градењето

⁸ Лимеси – поставување на гранични стражи при поставување на административни поделби на одреден простор.

на утврдувања: кастели, бургови, гранични и крајпатни, како и рударски стражи за обезбедување и заштита.

Според историски извори и задужбини, во средновековието, сè до 1395 година, споменатата целина именувана со терминот – Шоплук, административно била управувана од повеќе владетели од кои најпознат и најмоќен бил деспотот Јован Оливер. Деспотот Дејан (татко на Јован и Константин и родоначелник на династијата Драгаши) управувал со жупите Жеглиглово и Велбужд, додека жупата Славиште од периодот од 1355 до 1371 година е управувана од севастократорот Влатко. Подоцна со целиот регион управуваат браќата Драгаши, Константин и Јован).

Со овој регион се поврзани голем број историски настани и дејности на историски личности, ајдучки, комитски и партизански чети и битки, потврдени со историски записи или сочувани во бројни легенди, преданија и митови, како дел од вербалното културно наследство на Осоговието. Во XIX и до првата половина на XX век, Осоговските Планини биле средиште на крстосувачки чети, во народното творештво посебно место зазема четата на Румена војвода, во вербалните творби опеана и како горска кралица. За проблематиката околу етногенезата на лимитрофната група - Шопи, со свои специфики (говор, обичаи и слично) е истражувано и полемизирано уште од XIX век, но сè уште постојат голем број на отворени прашања.

Голем број сочувани рурални објекти за живеење и економски објекти: кошари, воденици, валавици и слично претставуваат одраз на до денес сочуваното традиционално градителство. Тоа е и период на преродба и дефинирање на националната свест, кога се обновува средновековното манастирско и црковно градителство, потврдено со голем број сакрални објекти, со богат фреско и иконопис и сочувано книжевно наследство. Очигледно е дека Осоговието во период од околу 9000 години располага со богато културно наследство, што остава простор за неисцрпни истражувања, но засега само мал дел од него е добро истражено и уште помал дел е заштитено во согласност со правното законодавство (сè уште постојат недоволно истражени локалитети од недвижното наследство, недоволни познавања за археолошкото наследство)...затоа се јавува потребата од преземање почетни чекори во соработка со релевантните институции за нивна валоризација и категоризација, како и на изработка од елаборати за заштита и ревитализација на одредени објекти и доставување на проекти за прогласување на културни предели во Осоговието, кои ќе бидат во интерес на нивно зачувување и понатамошна промоција.

Во Националниот регистар на културно наследство на Република Северна Македонија за Осоговскиот Регион нема голем број решенија за објекти прогласени за културно наследство. Засега, во заштитениот опфат, како споменик на културата со решение е Лесновскиот манастир со матичен број на објектот 4-821-021/003 Р НД, и стопанските објекти на воден погон во село Костин Дол, Кочани со матичен број 4-812-017/006 Р НД⁹.

За остварување на соодветна грижа и третман на културното наследство предложени се следните мерки:

---

⁹ Во непосредното опкружување на заштитеното подрачје во руралните и урбаните средини воедно и административни седишта постојат и уште неколку издвоени објекти или целини со решенија за објекти прогласени за културно наследство: Осоговскиот манастир со матичен број 4-815-005/003 Р НД, валавиците во Дурачка Река со матичен број 4-802-009/102 Р НД и, црквата „Свети Никола“ во Псача со матичен број на објектот 4-815-045/005 Р НД и археолошкиот локалитет Градиште во село Опила 4-815-039/009 Р НД., средновековните одбранбени кули во Кратово (Симиќева кула со матичен број 4-814-013/028 Р НД, Хаџи-Костова кула со матичен број 4-814-013/009 Р НД, Крстева кула со матичен број 4-814-013/035 Р НД, Емин-бегова кула со матичен број 4-814-013/042 Р НД, Златкова кула со матичен број 4-814-013/036 Р НД и Саат кулата или кула Асад со матичен број 4-814-013/002 Р НД) и во Кочани (Средновековна кула со матичен број 4-813-018/001 Р НД, Саат кула со матичен број 4-813-018/002 Р НД), средновековните мостови во Кратово (Радин мост со матичен број 4-814-013/039 Р НД, Гровчански мост со матичен број 4-814-013/003 Р НД, Чаршински мост со матичен број 4-814-013/037 Р НД, Јокчиски мост со матичен број 4-814-013/038, Горен мост со матичен број 4-814-013/040 Р НД, Мал мост со матичен број 4-814-013/041 Р НД), Споменикот на слободата во Кочани со матичен број 4-812-017/006 Р НД. Додека во општините кои гравитираат кон заштитеното подрачје се и археолошките локалитети Црквиште во Мородвис со матичен број 4-813-023/003 Р НД, Општина Зрновици и локалитетот Виничко Кале со матичен број 4-805-002/002Р НД и Горица со матичен број 4-805-002/003 Р НД, Општина Ваница. Треба да се има предвид дека во градовите кои гравитираат околу ЗП „Осоговски Планини“ евидентирана е и ставена под заштита старата градска архитектура.

Мерка 4.1.1 Категоризација на културното наследство

Определување на степенот на значење на културното наследство, евидентирано во рамките на опфат на Зпр „Осоговски Планини“, со цел да се пропише соодветен режим за негова заштита, како и утврдување на приоритетите во заштитата, како и разграничување на надлежностите и нивна примена во согласност со ратификуваните меѓународни договори. Во оперативниот план се разработени посебни мерки и активности за категоризација на различните типови на културното наследство, како археолошко, историско и етнолошко наследство. Приоритизацијата ќе биде направена во соработка со релевантните институции.

Мерка 4.1.2 Валоризација/ревалоризација на културното наследство

По определување на приоритетите во однос на степенот на заштита на културното наследство да се преземат конкретни чекори кон подготвување на елаборати за валоризација и заштита на објекти или целини, кои можат да бидат ставени и во функција на промоција и на повеќенаменски јавен простор. Пример: Старата касарна или Караулата на Султан Тепе, Старата училишна зграда во Цера (со меморијална гробница во подрумските простории на жртви од Балканските војни, и карактеристична предвоена архитектура), валавици и воденици во Кочанско и Кривопаланечко (традиционални економски објекти, во изумирање), рурални целини со сочувана традиционална архитектура како: Лесново, Рајчани, Полаки, Пресека, Цера, Дренак и др.

Во Осоговскиот Регион е евидентирано богато културно наследство кое ја исполнува дефиницијата за културен предел. Според Законот за заштита на културното наследство „*предели се посебни делови од пејзажот коишто се истакнуваат како области на специфична интеракција на човекот и природата, односно како делумно изградени и уредени подрачја, култни места, места поврзани со битки и други значајни настани, градишта, некрополи и други археолошки наоѓалишта или места што сведочат за постоењето на човекот во просторот и времето, неговите активности, начинот на живеење, обичаи, верувања или посебни традиции*“. Но, засега не постои стручна и научна процена на конкретно културно наследство (културен предел), и негово ставање под посебен режим на заштита. Во смисла на зачувување и заштита на културното наследство неопходно е да се иницира постапка за подготвување на елаборат за валоризација на одреден предел. Пример: во атарот на село Лесново со традиционална рурална архитектура, зачувани обичаи и култура на живеење, вклучувајќи го и комплексот околу манастирот „Свети Гаврил Лесновски“, поврзано со историски извори околу изградбата и подоцнежните доградби и да се процени можноста за негово прогласување во културен предел во законските рамки. Во овој предлог за дефинирање на заштитен културен предел во основа се земаат и човековите активности и нивната специфична интеракција со природата, иако се обработуваат од различен аспект, тие идеално се дополнуваат. Процената на Осогово како културен предел ќе претставува додадена вредност за ЗПр „Осоговски Планини“ и прво апликативно воведување на критериуми за културен предел во североисточниот дел од Република Северна Македонија .

Мерка 4.1.3 Мониторинг на културното наследство

Мониторингот треба да го опфати движното и недвижното културно наследство, заради регистрирање на состојбата и промените во истото и врз основа на тоа да се креираат база на податоци како основа за следење на состојбата. Собирањето на податоците би требало да се одвива структурно, затоа во соработка со релевантните институции од областа на културата, потребно е да се изработи протокол за мониторинг на културното наследство во ЗПр „Осоговски Планини“.

Заради зачувување на автентичните пределски карактеристики на Осоговскиот Регион, особено во делот на идентификуваниот осоговски планински рурален предел (мозаично расфрлани селски населби во дабовиот и буковиот шумски појас од планината), потребно е да

се спроведува мониторинг на карактерот и естетските вредности на населбите и населените места. За оваа цел би требало да се разработи методологија за мониторинг која би дала соодветни индикатори за следење на состојбата со вредностите во ваквите пределни/рурални целини. Руралните целини кои просторно зафаќаат и го чинат осоговскиот рурален предел и имаат делумно сочувана традиционална архитектура треба да бидат предмет на ваков тип на мониторинг. Тоа се селата: Лесново, Рајчани, Јастребник, Зеленград, Јамиште, Емирица, Полаки, Пресека, Цера, Дренак и др.

Врз основа на процените од мониторингот би требало да се развијат насоки и мерки за поттикнување на традиционалните градежни практики, стандардизација на градежни материјали, дизајни итн. со цел зачувување на традиционалниот и карактеристичен изглед на населбите и контрола на урбаната експанзија (особено во пределот на планински пасишта).

В.4.4.2. Потпрограма 4.2. Одржливо управување со културното наследство

Културното наследство во ЗП „Осоговски Планини“ сочинува една целина од различни видови добра. Тоа може да има различни вредности, во зависност од контекстот и затоа неговиот заштитен третман може да се разликува од случај до случај.

Главна цел на потпрограмата за одржливо управување со културното наследство на ЗПр „Осоговски Планини“ подразбира грижа за долгорочен третман на културното наследство за да може неговото значење да и се промовира на јавноста. Во таа насока, целта на заштитата е да се зачува квалитетот и вредноста на културното наследство, неговата материјална содржина и да го осигури неговиот интегритет за идните генерации (*ги вклучува отворените простори: археолошки остатоци, традиционални рурални и урбани целини, одделни стопански објекти и објекти за живеење со традиционални карактеристики, цркви, манастирски комплекси и слично*), и нематеријалната содржина (*обичаи, народни песни, легенди, поговорки, басни и други содржини, кои ги отсликуваат карактеристиките на една етнографска целина и етничка група*).

Управувањето со културното наследство во ЗПр „Осоговски Планини“ е многу комплексно и бара голема интерактивност и креативност:

➤ Културното наследство е распространето на голема површина, поделена административно во неколку општини во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“: Кочани, Крива Паланка, Кратово, Пробиштип, Чешиново-Облешево и Македонска Каменица; *Дополнително во географските граници на Осоговските Планини влегуваат и дел од општините Ранковце, Винаца и многу мал дел од Делчево, а Осоговието како поширок термин излегува дури и надвор од државната граница.*

➤ Културното наследство е многу широк и комплексен поим. Основни категории се: материјално и нематеријално културно наследство, но во ЗП „Осоговски Планини“ сами по себе се диференцираат и неколку поткатегории, со еднакви цели, но со посебни приоритети како во степенот на заштита така и во управувањето:

- археолошко,
- етнолошко,
- историско,
- книжевно наследство и др.
- нематеријално, според Законот за заштита

Политиките за управување ги дефинира Законот за заштита на културното наследство додека управувањето, според географската диспозиција, е доделено на Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј Штип (ЗЗСКМ - Штип) и Националниот конзерваторски центар - Скопје за недвижното културно наследство (НКЦ) и Археолошкиот музеј на Република Северна Македонија (АМРСМ), ЗЗСКМ - Штип, локална установа Градски музеј Крива Паланка (ГМКП) и Музеј на град Винаца „Теракота“ за движното културно наследство, а се одвива под надзор на Управата за заштита на културното наследство во Скопје (УЗКН-Скопје) која дејствува како самостоен орган во состав на Министерството за култура на Република Северна Македонија.

Управувањето и заштитата на културните вредности треба да се одвива интегрирано и во координација со релевантните институции. Во склоп на управувањето со заштитен предел „Осоговски Планини“ неопходно е формирање на посебни бази на податоци за археолошки наоѓалишта, етнолошки целини, култни места, историски места со посебно значење за регионот. Сите наведени факти треба да се имаат превид при анализа, заштита, управување и промоција на културните вредности во даденото подрачје.

За остварување на оваа потпрограма дефинирани се следните мерки:

Мерка 4.2.1. Конзервација, реставрација и ревитализација на културното наследство во ЗПр „Осоговски Планини“

По направената категоризација за степенот на заштита и елаборатот за валоризација, предвидени со претходната Потпрограма 4.1. треба да се премине на следната фаза на подготвување проект за конзервација и ревитализација на објект кој ги содржи елементите потребни за промоција и презентација, како и негова евентуална економска одржливост.

Објектите кои се наоѓаат во рамките на заштитеното подрачје се со приоритет за конзервација, како што се стопанските објекти на погон на вода во село Костин Дол во Кочани, Старата училишна зграда во Цера и слично. Но, би требало да се поттикнат конзервациски активности во близина на заштитеното подрачје, односно во општините кои гравитираат кон Осогово со цел да се обезбеди соодветна заштита и промоција на културното наследство во целиот регион. Конзервациски чекори може да се преземат за одредени објекти во близина на заштитеното подрачје како: реконструкција на печките за топење на руда од турскиот период, кои до неодамна беа видливи на локалитетите Купишта, Раѓева Нива и Цепен Камен во село Костур, адаптација на археолошкиот простор со цел создавање на сите предуслови за креирање на туристичка атракција односно музеј на отворено. Овој музеј на отворено како атракција со сигурност ќе ја збогати туристичката понуда на ЗПр „Осоговски Планини“. Слични активности можат да се реализираат и со валавиците во Дурачка Река, Крива Паланка.

Мерка 4.2.2. Зачувување на традиционалните рурални целини со капацитет за одржливо користење

Оваа мерка се однесува на заштита и зачувување на традиционалниот изглед на селата или само на одредени рурални целини во рамките на заштитеното подрачје Новото време сè повеќе придонесува кон постепено губење на традиционалниот изглед на селата. Нефункционалноста на економските објекти, кои биле составен стопански дел на едно рурално семејство сè повеќе ја губат својата улога и се рунираат, на пример: амбарите, кошарите, фурните, троновите и слично. Со промената на руралното стопанство и традиционалните градби, се менува и изгледот на пејзажот во целина, со што трајно се губат неговите карактеристики. Од таа причина треба реално да се согледаат вредностите на сите видови елементи во репертоарот на традиционалното градителство, затоа што иако секој елемент од градителството сам за себе не претставува исклучителна вредност, заедно со елементите од ист вид го чинат интегралниот дел од една хармонизирана целина каде што секој од посебните делови претставува градителска идеја на минатото. Во заштитата на објект во приватна сопственост приоритет е зачувувањето на автентичноста и на употребените градежни материјали, во минатото секогаш приспособени на непосредното опкружување и временските прилики, во зависност од надморската височина на самите средини. Истите треба да бидат соодветно промовирани и претставени, но во комбинација со потребата од негово приспособување и осовременување и да доведат до развивање на чувството за почит и грижа.

Имајќи ги предвид богатите културно-историски, архитектонски, археолошки и етнолошки карактеристики, со нивната зачуваност, разновидност, истраженост, создадени се можности регионот да се претстави добро со неговите вредности.

В.4.4.3. Потпрограма 4.3. Промоција на културното наследство на Осогово

Во рамките на опфатот на ЗП „Осогово“ е евидентирано богато материјално и нематеријално културно наследство од различни сегменти на културното живеење: археолошки наоѓалишта, традиционални рурални целини, религиски објекти, со движно и недвижно наследство: икони, фрески, печатени книги, богат фонд на вербално културно наследство кое веќе неповратно се губи. Неопходна е поголема промоција и популаризација на културното наследство, преку едукација, популаризација и презентација за правилен однос кон културното наследство и неговата заштита.

Мерка 4.3.1. Популаризација на културното наследство

Во склоп на управувањето со заштитениот предел „Осоговски Планини“, како што е наведено погоре во текстот, неопходно е формирање на посебни бази на податоци за археолошки наоѓалишта, етнолошки целини, култни места, историски места со посебно значење за регионот, календар на културни настани, картирање на значајните културни објекти и обележја, развој и подготовка на промотивен материјал и промотивни содржини, поставување на информативни точки за културното наследство, збогатување на информативните содржини и промоција на податоците за културното наследство во регионот.

За поголема достапност и популаризација на културното наследство со кое располага ЗПр „Осоговски Планини“, пожелно е да се изработи веб-страница, на која ќе се објавуваат податоци како за културното наследство, така и за природните вредности и можностите за руралниот туризам во овој заштитен предел. Информациите достапни на веб-страницата за ЗПр „Осоговски Планини“, треба да се поврзат со веб-порталите на општините кои зафаќаат во заштитеното подрачје и на тој начин ќе се зголеми информираноста за регионот, како за домашните, така и за странските туроператори како и самите туристи.

За да се подобри информирањето и популаризацијата на културното наследство потребно е да се изработат водичи од стручни лица за планинарските патеки, кои се во врска со културното наследство, кои ќе може да ги користат туроператорите, водичите во планина, локалните здруженија и други, или да се зголеми бројот на лиценцираните водичи во регионот.

Мерка 4.3.2. Унапредување на едукацијата за културното наследство во регионот

Сите промотивни содржини од Мерка 4.3.1. можат да се искористат или приспособат за унапредување на едукацијата за културното наследство. Неопходно е остварување соработка со образовните институции, организирање на целни посети, дефинирање на едукативни патеки и поставување на соодветни информации.

Поставување инфотабли со содржини за културното наследство во ЗП „Осоговски Планини“ на планинарската патека „Трансверзала М4“ која ги поврзува Осоговскиот со Лесновскиот манастир, патека која е традиционална речиси веќе две децении и се одржува последната недела во месец мај. На територијата на Осоговските Планини, може да се дефинираат повеќе туристички или едукативни патеки поврзани со културно-историски настани и личности, како Румена Војвода, Вера Которка, Вера Јоциќ, Никола Карев, Раде Кратовче и слично. Во соработка со релевантните институции треба да се процени приоритетот за популаризација на одредени археолошки наоѓалишта и други објекти од културното наследство.

Во однос на зачувување на традиционалното знаење за користење на земјиште, да се поттикне едукација преку престој на фарма (обработено и во Програма II во делот на сточарските активности); да се поттикне непосредна едукација од лицата кои се уште негуваат традиции, фолклор (правење самари, грнчарство и слично).

V.4.5. Програма V Развој на одржлив туризам и рекреација

Програмата за одржлив развој на туризмот на Осоговските Планини има за цел дефинирање на насоки за системски поставен развој на туризмот, кој е приспособен на генералниот концепт на Планот за управување со заштитеното подрачје.

Визијата за заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ е да прерасне во препознатлива туристичка дестинација, каде што ќе егзистираат повеќе видови туристички производи со висок квалитет, ќе се остварува значителен туристички промет кој ќе биде еден од главните двигатели на локалниот и регионалниот економски развој, со крајна цел подобрување на животот на локалното население, заштита на природните и културните вредности и афирмирање на севкупниот потенцијал на регионот и Република Северна Македонија во светот.

Туризмот во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ треба да почива на локалните природни и културни вредности и локалните заедници, а главна цел на програмата е поставување почетна основа за развој на туризмот во заштитеното подрачје како единствена туристичка дестинација интегрирана во поширокото туристичко опкружување во земјата и во регионот.

Цел на Програмата за развој на туризмот во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ е да се создадат компетентни капацитети за креирање туристички производи во поглед на организациската поставеност, потребните човечки ресурси, инфраструктурата и промоцијата и преку поврзување на различни туристички содржини да се создаде функционална целина – туристичка дестинација, која ќе биде конкурентна според својата вредност и цена на домашниот, регионалниот и светскиот пазар.

Програмата за развој на туризмот во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ има за цел да се преземат реално остварливи активности кои ќе придонесат за воспоставување туристички процеси и создавање туристичка дестинација на територијата на заштитеното подрачје како организирана функционална целина.

Програмата за развој на туризмот треба да даде придонес кон:

Цел 3. Културните вредности и традиции се сочувани за идните генерации и се достапни и атрактивни за посетителите и туроператорите;

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училница во која се спроведува еколошка едукација, едукација за одржлив развој и научни истражувања за вредностите на подрачјето преку комуникација со засегнатите страни и локалните заедници;

Цел 5. Осогово е препознатлива туристичка дестинација со воспоставени едукативни и туристички посети до одржливи граници;

Цел 6. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап во соработка со сите засегнати страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во и околу Осогово.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Програмата за одржлив развој на туризмот во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ е во согласност со неколку национални и регионални стратешки документи:

- Закон за туристичка дејност;
- Закон за угостителска дејност;
- Закон за планински патеки („Службен весник на РМ“, бр 38/14);
- „Национална стратегија за развој на туризмот во Република Македонија 2016 - 2021“ изработена од Kohl&Partner и усвоена од Владата на Република Македонија во 2016 година“;
- Стратешки план на Агенцијата за поддршка и промоција на туризмот на Република Северна Македонија за 2021 година;
- „Стратегија за развој на туризмот во Источниот плански Регион со акциски план 2016 – 2025“;
- „Национална стратегија за развој на руралниот туризам“;
- „Стратегија за развој на туризмот на Општина Крива Паланка за периодот 2020 – 2025“;
- „Стратегија за развој на туризмот во Општина Кратово 2020 – 2025“;
- „Национална стратегија за развој на здравствениот туризам“;

- „Национална програма за земјоделство и рурален развој 2014 – 2020“.

Програмата за одржлив развој на туризмот во Осоговските Планини е разработена во четири потпрограми:

Потпрограма	Посебни цели
5.1 Стратешки документи и управувачки механизми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Иницирање и ставање во функција на координативно тело за развој на туризмот; ✓ Изработка на студија за развој на туризмот, мастер-план и акциски планови за период од пет и десет години; ✓ Изработка на стандарди за унифицирање и поставување на инфраструктура; ✓ Мониторинг на туристичките активности.
5.2 Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дефинирање на мрежен систем на патеки за планински туризам ✓ Означување и уредување на патеки за планинарење, велосипедизам, рекреација едукација и сл.; ✓ Дефинирање на локации за мали кампинзи и нивно приспособување; ✓ Ставање во функција на туристичко-информативен центар; ✓ Изградба на авантуристички парк; ✓ Развој на велотуризам; ✓ Развој на агротуризам.
5.3 Промоција и маркетинг	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Брендирање на туристичката дестинација; ✓ Изработка на промотивни материјали за природните и културните вредности; ✓ Креирање и промоција на дестинациска препознатливост.
5.4 Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Создавање на капацитети за развој на стандардизиран и одржлив туризам.

В.4.5.1. Потпрограма 5.1.: Стратешки документи и управувачки механизми

Заради подобрување и промоција на туризмот во заштитеното подрачје, прв чекор е воспоставување координативно тело за развој на туризмот, составено од претставници на сите засегнати страни кои се придвижувачи или носители на туристичкиот развој. Координативното тело ќе работи на синхронизирање на интересите на засегнатите страни во туристичкиот процес и усогласување на плановите и активностите за развој на туризмот во подрачјето со регулатива на локално и национално ниво.

Стратешка определба на ЈПНШ е да поддржи форми на туризам базирани на природните вредности и во интерес на локалните заедници. Стратешките определби за развој на Осоговскиот Регион се зацртани во локалните развојни планови и регионалните стратешки документи и планови за развој. Според типот и структурата на локалитетите, најголем потенцијал има **планинскиот туризам**. Досегашните анализи покажуваат дека постојат најдобри услови за развој на ридско-планински велосипедизам, а мошне солидни услови постојат и за планинарење, скијање, едукација и развој на екотуризам, фототуризам, wildlife-туризам и слично. Потребна е детална анализа на потенцијалите за развој на туризмот и изработка на мастер план (студија) за дефинирање на потребните мерки за развој на туризмот во подрачјето.

ЈПНШ ќе работи на изработка на стандарди за унифицирање на туристичката сигнализација и инфраструктура за развој на одржливи форми на туризмот и зачувување и промоција на природните и културните вредности во заштитеното подрачје.

Заради планско уредување и искористување на капацитетите за развој на одржливи форми на туризам, потребно е да се идентификуваат и мониторираат потребите и

потенцијалите за развој на туризмот во заштитеното подрачје. Затоа, ЈПНШ ќе иницира и воспостави систем за мониторинг на искористеноста на капацитетите за туризам во подрачјето. Преку следење на туристичките активности, идентификување на потребите и потенцијалите за развој на туризмот ќе се дефинираат насоки за приспособување и унапредување на туристичката инфраструктура и туристичките активности, а притоа да се внимава на заштитата на пределските, пејзажните и другите природни вредности.

В.4.5.2. Потпрограма 5.2.: Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост

Постојната туристичка инфраструктура на Осогово е недоволна за да се постигне соодветен развој на туризмот во заштитеното подрачје и, генерално, во регионот. Затоа, во рамките на заштитеното подрачје потребно е да се преземат чекори кон надградување на инфраструктурата и унапредување на туристичката понуда.

Благите и пристапни била на планината, но и стрмните и атрактивни локации и живописни планински предели претставуваат одлична основа и огромен потенцијал, особено за развој на велосипедски туризам. Во регионот е забележително зголемен интересот за овој спорт и сè поголем број велосипедисти од регионот, па и пошироко, ги посетуваат атракциите на планината во текот на целата година. Затоа овој тип на туризам може да биде двигател на локалната економија (велонија).

Затоа, постојната мрежа од планинарски и велосипедски патеки треба да биде ставена во функција на мрежно поврзани патеки. Патеките треба да бидат мапирани, категоризирани и валоризирани во согласност со националните и меѓународни стандарди заради унифицирање и подобрување на понудата за развој на туризмот.

Откако ќе бидат категоризирани патеките, ќе се пристапи кон нивно визуелно уредување (маркирање и сигнализација) и поставување на туристичко информативна инфраструктура - табли, карти, патокази, видиковци, одморалишта и слично).

За развивање на туризмот во самото подрачје и доближување на луѓето со природата, потребно е дефинирање на локации коишто ќе бидат приспособени за поставување на мали кампинзи, нивно опремување и оспособување за понатамошно функционирање.

Од друга страна, Осоговските Планини се одликуваат со голем број на населени места низ целиот планински масив. Иако, населението сè повеќе се иселува од планинските села, сепак, дел од жителите сè уште се тесно поврзани со планината, пред сè, заради сточарски активности, одржување на домовите, ливадите и градините и слично. Сето ова претставува потенцијал за развој на агротуризмот во рамките на заштитениот предел. Потребно е добро да се испитаат можностите за развој на овој тип на туризам во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“, потоа да се мотивираат, обучат и ангажираат селските домакинства и локалните жители, кои можат да се вклучат во нудење на услуги и производи во агротуризмот.

Голема улога во промоцијата на заштитеното подрачје и неговите природни и културни вредности има воспоставувањето на информативен центар. Постои еден туристички информативен центар на Пониква, истиот може да биде ставен во функција на едукативен и информативен центар за заштитеното подрачје. Истиот е под ингеренции на општините Кочани и Пробиштип и затоа е потребно ЈПНШ да оствари соработка за овие општини и да ги разгледаат можностите за просторно и функционално уредување на веќе постојниот туристичко-информативен центар за потребите на подрачјето. Во наредните години ќе бидат разгледани и потребите и можностите за воспоставување и на други туристичко-информативни центри или, пак, соработка со веќе воспоставените центри во општините од регионот.

В.4.5.3. Потпрограма 5.3. Промоција и маркетинг

Една од клучните работи кога станува збор за промоција на одредено подрачје е неговото брендирање, кое претставува негов визуелен идентитет и препознатливост. Брендот којшто ќе го промовира подрачјето, потребно е да соодветствува на карактеристиките кои ги поседува овој предел. Ова подразбира креирање на туристички бренд за дестинацијата со соодветно лого и слоган, како неопходен конкурентски и пазарен критериум. Осоговскиот

Регион има свој препознатлив слоган кој се користи од локалните организации и фактори во изминатата деценија, тоа е „Осогово, и лично и различно“. Овој бренд/слоган може да прерасне во вистински туристички бренд за препознатливост на заштитениот предел „Осоговски Планини“. Секако, брендирањето на Осогово како туристичка дестинација ќе биде дискутирано со засегнатите страни вклучени во развојот на локалниот туризам.

Претставување на одредено подрачје, најдобро се постигнува со изработка на разновиден промотивен материјал (карти, флаери, постери и слично). Една од приоритетните задачи на ЈПНШ ќе биде изработка на туристичко-информативна карта, на која ќе бидат претставени границите и зоните на заштитеното подрачје, како и значајни локалитети, планинарски патеки и слично. Потребно е искористување на претходните познавања за карактеристиките и вредностите на подрачјето, во дефинирање на содржини за промоција на природните и културните вредности и изработка на соодветни промотивни материјали.

В.4.5.4. Потпрограма 5.4.: Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот

Во рамките на заштитеното подрачје потребно е да се градат капацитети за професионални и лиценцирани водичи во планина и туристички водичи, со што би се обезбедиле услови за подобра туристичка понуда. Потребна е соработка со заинтересираните страни и разгледување на интересот и можноста за зајакнување на капацитетите за водичи во планина.

Развојот на туризмот во заштитеното подрачје и Осоговскиот Регион во голема мера ќе зависи од интересот на локалните заедници за развој на специфична туристичка понуда и продукти. При изработката на студијата со мастер план за развој на туризмот на Осогово потребно е да се идентификуваат сите потенцијали и потреби за развој на подрачјето и потребите за јакнење на капацитетите и воспоставување на туристички стандарди. Во овој план за управување се наведени неколку специфични обуки за јакнење на капацитетите за стандардизиран развој на туризмот и збогатување на туристичката понуда.

В.4.6. Програма VI Локален развој (со акцент на одржување на традиционалните стопански дејности)

Оваа Програма треба да обезбеди исполнување на визијата за заштитениот предел „Осоговски Планини“ *да стане пристојно место за живеење со сочувани природни и културни вредности и традиции, како и да го поддржи одржливиот развој на регионот преку директно учество на локалните заедници и во баланс со природата.*

Оваа Програма е поврзана со следните цели на управување на подрачјето:

Цел 1. Карактеристичниот Осоговски предел е зачуван преку одржување на хармоничната интеракција на природата и културата и продолжувањето на традиционалниот начин за користење на земјиштето.

Цел 3. Културните вредности и традиции ќе бидат сочувани за идните генерации и ќе бидат достапни и атрактивни за посетителите и туроператорите;

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училишница за еколошка едукација и едукација за одржливиот развој. Едукација и научни истражувања, за вредностите на подрачјето и комуникацијата со засегнатите страни и локалните заедници, се спроведува;

Цел 5. Осогово е препознатлива туристичка дестинација со воспоставени едукативни и туристички посети до одржливи граници;

Цел 6. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап во соработка со сите засегнати страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во и околу Осогово.

Одржливиот локален развој како поим е дефиниран многу одамна, со цел да го објасни предизвикот на денешницата: јакнење на економските текови и активности заради намалување

на сиромаштијата и нееднаквоста, на начин кој ќе го минимизира еколошкиот отпечаток. Жителите во планинските региони не ги уживаат подеднакво технолошките и економските придобивки добиени како резултат на интензивното користење на природните ресурси, што од своја страна ги засилува трендовите на миграција „село-град“. Надополнети со негативни демографски статистики од новиот век, овие трендови укажуваат на неопходност од стратешко дејствување за унапредување на локалниот развој преку вклучување на месното население и креирање придобивки за **безбеден, достоинствен и квалитетен живот во планинските региони**.

Од друга страна, локалниот развој во планинските подрачја е клучен за овозможување на **долгорочен одржлив глобален развој** преку намалување на сиромаштијата и транзиција кон зелена економија. Во свет кој оди кон криза со вода, храна и енергија, одржливиот развој на планините е глобален приоритет. Преку обезбедување на чиста вода за пиење, планинските екосистеми играат критична улога во развојот на светот. Ова е особено важно во период кога нашата држава се соочува со долги и сушни лета како резултат на климатските промени. За таа цел, светот оди кон трендот на воведување на инструмент на компензација на локалното население преку плаќања за екосистемски услуги (ПЕС)¹⁰, чии можности за воведување треба сериозно да се разгледаат и кај нас. Ова е особено важно ако се земе предвид дека месното население кое живее во заштитениот предел „Осоговски Планини“ е помеѓу најсиромашното население во Источниот плански Регион на државата, иако неговата улога е клучна во одржување на планинските екосистеми, како и обезбедување на услуги со цел нивна заштита и искористување во функција на локален економски развој. Дополнително, воведувањето поттикнувачки мерки за намалување на сиромаштијата преку одржливо користење на природата и плаќањето за екосистемски услуги како и мобилизација на средства од плаќањето за екосистемски услуги во заштитени подрачја и надвор од нив, се едни од акциите дефинирани во двете најзначајни стратегии (Стратегија за заштита на природата со акциски план 2017-2027 и Стратегија за биолошка разновидност 2018-2023) што може да обезбедат ефикасно и одржливо финансирање на заштитените подрачја.

Освен воведување на инструменти како ПЕС, за да се подобрат условите за живот на локалните заедници во овие региони, неопходно е тие да ја добијат својата **улога на „управувачи“ со планинските предели и ресурси** со што ќе им се овозможи да преземат одговорност за зачувување на природните ресурси и да ја исполнат својата улога како „неформални“ планински управувачи, што, пак, е возможно преку воведување на политики за **добро управување со јавното земјиште**.

Во период кога светот е под закана на климатските промени, знаењата и искуствата на локалните заедници, развиени низ потребата за приспособување на високо диференцираните, крехки и немилосрдни временски влијанија и непогоди, претставува можност за развивање на **едукативни програми за одржлив развој**, како надолнување на еколошките програми и настава во природа. Уште повеќе, нивните одржливи и традиционални практики во земјоделството, културата и туризмот, претставуваат идеална основа за понатамошно унапредување на **економскиот развој на регионот и државата**, преку воведување на соодветни програми за поддршка, едукација и развој.

Токму од таа причина се изработува и Програмата за локален развој, која е поврзана со останатите програми, особено во делот на користењето на природните ресурси (Програма 2 0.), туризмот (Програма 5 0.) и културното наследство (Програма 3 0.) и има за цел да ги идентификува и надолни активностите кои нудат можности за интензивирање на економски развој преку искористување на природните и културни ресурси на начин кој е одржлив и овозможува вклучување на локалните заедници.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Програмата е усогласена со:

¹⁰ Види повеќе: [Payments for Environmental Services: A Survey and Assessment of Current Schemes \(cbd.int\) Emerton](https://www.cbd.int/emerton)

- Националната стратегија за земјоделство и рурален развој (2021-2027);
- Националната стратегија за одржлив развој (2009-2030);
- Стратегијата за заштита на природата (2017-2027);
- Националната стратегија за биолошка разновидност со акциски план (2018-2023);
- Просторниот план на РМ 2004-2020¹¹;
- Стратегијата за одржлив развој на шумарството;
- Програмата на економски реформи 2020-2022;
- Локалните стратегии за развој на општините: Кочани, Македонска Каменица, Пробиштип и Крива Паланка;¹²
  - Законот за шумите;
  - Законот за заштита на природата;
  - Стратегијата за регионален развој и новиот Закон за рамномерен регионален развој кој треба да обезбеди самоодржливо финансирање на општините;
  - Законот за просторно и урбанистичко планирање,
  - Законот за управување со отпад;
  - Законот за заштита и спасување;
  - ДУП и ЛУДП кои се однесуваат на ЗП „Осоговски Планини“;
  - Законот за градба;
  - Оперативниот план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот;
  - Законот за земјоделство и рурален развој;
  - Програмата за земјоделство и рурален развој;
  - Програмата за конкурентност, иновации и претприемништво;
  - Програмата на Агенцијата за поддршка и развој на туризмот;
  - Закон за задруги.

Заради клучното значење на различните аспекти и предуслови, како и вклучување на сите релевантни фактори за овозможување и унапредување на локалниот економски развој во заштитениот предел „Осоговски Планини“, оваа Програма е разработена во три (3) потпрограми:

Потпрограми	Посебни цели
6.1. Добро управување со земјиште како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават механизми за подеднакво учество и вклученост на локалните заедници кои живеат во Осоговски Планини во носењето на одлуки; ✓ Да се овозможат практики на користење и обработка на земјиштето кои се во согласност со значајните еколошки, економски и социјални вредности на природните ресурси во ЗП „Осоговски Планини“; ✓ Да се воспостават механизми за управување со ризик и намалување на ризикот од лизгање на земјиште (ерозија), поплава и пожари; ✓ Да се воспостави одржлив систем за управување со отпадот; ✓ Да се разработи шема преку отворен дијалог и да се иницира воведување на фискални инструменти (ПЕС) за компензација на локалното население за еколошките услуги.

¹¹ Иницирана е изработка на нов Просторен план на РСМ и промените треба да се земат предвид соодветно во периодот кога ќе стапат на сила.

¹² ЛЕАП за Општина Кочани, 2004; ЛЕАП за Општина Пробиштип, 2000; ЛЕАП за Општина Злетово, 2003; ЛЕАП за Општина Крива Паланка, 2004; Стратегија за локален развој на Општина Крива Паланка 2015-2020 година.

<p>6.2. Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се вклучат локалните заедници во локалните економски текови преку интеграција на пазарот на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги; ✓ Да се создадат потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги.
<p>6.3. Зголемување на економските и социјалните придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се заштитат и промовираат прехранбени производи од автохтони раси и сорти со ознака за географски назив, потекло и/или гарантиран традиционален специјалитет; ✓ Да се интегрираат фарми и земјоделски продукти во туристичките понуди – агротуризам; ✓ Да се интегрира локалното население во вкупната туристичка понуда; ✓ Да се унапреди традиционалното земјоделство во органско производство; ✓ Да се подигне свеста на населението за вредноста на локалните сорти и раси и нивниот потенцијал за економска корист; ✓ Да се премине од локална економија заснована на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.

В.4.6.1. Потпрограма 6.1. Добро управување со земјиште како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој

Со текот на генерациите, луѓето кои живеат во планината, имаат научено како да живеат со закана од природните опасности и да развијат добро приспособени практики и начини за заштита и отпорност на ризиците кои ги носат временските услови, особено при користење на земјиштето. Оттука, тие претставуваат клучен фактор во борбата против климатските промени, од што, пак, ќе зависи достапноста до ресурси како водата, храната и слично, неопходни за понатамошната егзистенција на луѓето како во овие предели, така и пошироко во урбаните средини. За нивна заштита, основен предуслов е доброто управување со земјиштето, како и соодветна законска рамка која ќе ги штити правата на сопственост заснована на заедницата. Тоа значи, добро регулиран и високо контролиран начин на користење на природните ресурси, кој нема да ги загрози живеалиштата на локалните заедници, а притоа ќе им овозможи соодветна компензација за нивно користење, со цел нивна понатамошна заштита и унапредување.

Мерка 6.1.1. Воспоставување механизми за подеднакво учество и вклученост на локалните заедници од Осоговскиот Регион во носењето на одлуки

За да се овозможи локален развој, кој нема да ги наруши условите за живот на локалните заедници, потребно е нивно вклучување (заедно со сите други засегнати страни) во креирањето на политики за локален развој во ЗПР „Осоговски Планини“, особено вклучување на жените, младите и децата како ранливи категории што може да го намали трендот на миграција и недостигот на човечки капитал.

Мерка 6.1.2. Овозможување на практики на користење и обработка на земјиштето кои се во согласност со значајните еколошки, економски и социјални вредности на природните ресурси во ЗП „Осоговски Планини“

Традиционалните сточарски практики имаат особено значење за негување на секундарно настанатите антропогени станишта кои се значајни за зачувување, особено од

аспект на зачувување на биодиверзитетот чиј опстанок е тесно поврзан со овие станишта. Оттука, преземање на активности и креирање на развојни и поддржувачки политики во контекст на заживување на сточарските практики ќе биде неопходно за во иднина да се запази овој традиционален начин на искористување на земјиштето. Особено е важен интегрираниот пристап при новите методи и технологии за искористување на природните ресурси и нивно дополнување со традиционалните локални практики (на пр. култивација на земјиште, наводнување и одржување на влажноста на почвата, итн.).

Потребно е да се развие долгорочен план или стратегија за управување со јавно земјиште како механизам за одржлив локален развој, наместо досегашната практика на продажба и еднострано отуѓување на јавно земјиште. Се препорачува искористување на постојните капацитети за изградба на нови капацитети за промоција и развој на туризмот, едукација и рекреација, наместо користење на нови површини на земјиште како градежно земјиште, да се воспостават стандарди за материјали за градба и слично, обележување на планинарски и велосипедски патеки чијашто соодветна промоција ќе придонесе значително поголеми придобивки во споредба со еднократно отуѓување на земјиштето. Политиката на изнајмување на земјиште или земјиште под закуп треба да биде заснована на јасно пропишани правила и стандарди за намена и користење на земјиштето, при што се стекнува право на одржливо финансирање, од една страна, а, од друга страна, се креира можност за ефективно управување со земјиштето во насока на заштита на природата и приоритизација при неговото користење, како, на пример: земјоделство, сточарство, туризам и слично. Неопходна е едукација за одржување на традиционалните земјоделски и занаетчиски практики во функција на одржливо користење и обработка на земјиштето.

Оваа мерка е директно поврзана со Програма 1 (0.) и Програма 2 (0.), додека делот кој се однесува на воспоставување и промовирање на планинарски и велосипедски патеки е разработен во Програма 5 (0.) за развој на туризмот.

Мерка 6.1.3 Воспоставување на механизми за управување со ризик и намалување на ризикот од лизгање на земјиште (ерозија), поплава и пожари

Во согласност со предизвиците кои се предвидуваат како резултат на климатските промени, кои меѓу другото претставуваат повисоки температури, сушни лета и шумски пожари, потребно е досегашното планско стопанисување со шумите (за што се изработуваат 10-годишни планови за стопанисување со шумите) да биде дополнето со **Долгорочна стратегија за управување со шумите или Регионален план за управување со шумите** со цел отпорност и адаптација кон климатските влијанија. Конкретни активности кои треба да придонесат кон реализација на оваа мерка подетално се разработени во Програмата за управување со шуми (0.). Во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“ потребно е да се изработи **План за превенција и заштита од пожари во согласност со законските прописи**. Треба да бидат зајакнати капацитетите во ЈПНШ за справување со ризици и да се дополнят или обезбеди соодветна опрема и алат (челични гребла, казми, лопати, грбни прскалки, дрон, возила и слично), потоа, одржување и изградба на патишта за полесен пристап до одредени локации, поставување на подземни резервоари и друго.

Локалните заедници треба да бидат информирани и вклучени во процесите за намалување на ризикот од лизгање на земјиште (ерозија), поплави и пожари. Затоа, неопходно е да се подигне јавната свест и да се обезбедат обуки за комбиниран пристап на шумарски практики, традиционални земјоделски, сточарски и занаетчиски практики со нови технологии приспособени кон намалување на наведените ризици.

Мерка 6.1.4. Воспоставување на одржлив систем за управување со отпад

Справувањето со отпадот е очигледен проблем и предизвик, како на национално ниво, така и во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“. Генерално, на Осоговските Планини, забележани се голем број диви депонии, а видливо е и несоодветното одлагање на отпадоци низ целата територија на планината, сè до највисоките врвови. Во јужниот дел на планината, над Кочани, лоцирана е градската депонија.

Затоа, неопходно е подобрување на системот за управувањето со отпадот на територијата на целиот Осоговски планински масив, особено во руралните средини и туристичките и излетнички локалитети (како: Пониква, Калин Камен и слично), но и во градските и селските средини, кои гравитираат кон Осогово. Со воспоставување на добар систем за управување со отпад се очекува да се обезбеди висок степен на заштита на животната средина, да се подобрат условите за живот и здравјето на луѓето, да се овозможат услови за развој на туризмот, локален економски развој и подобра промоција на целиот регион.

Заради сите овие причини, управувањето со отпадот ќе претставува една приоритетна задача за ЈПНШ. Одлагањето, собирањето и отстранувањето на отпадот ќе треба да се води на организиран начин и во соработка со локалните самоуправи и другите засегнати страни. Затоа, ЈПНШ како управувач со ЗПр „Осоговски Планини“ ќе иницира дијалог со засегнатите страни и ќе воспостави систем за одржливо управување со отпадот во рамките на ЗП. ЈПНШ ќе пристапи кон мапирање и чистење на дивите депонии во соработка со сите засегнати страни на национално и локално ниво и ќе работи на подигање на јавната свест за намалување и правилно одлагање на отпадот. Исто така, во соработка со локалните самоуправи ќе работи на унапредување на инфраструктурата за одлагање на отпад.

Мерка 6.1.5. Мерка за воведување на фискални инструменти (ПЕУ) за компензација на екосистемски услуги во ЗП „Осоговски Планини“

Трошоците за локален развој не треба да паднат на грбот на локалното население и управувачот со заштитеното подрачје, туку тие треба да бидат компензирани за напорот за зачувување на природните ресурси, како и нивно споделување со урбаните средини и корисниците на природните ресурси.

Затоа е потребно:

1. Идентификација на екосистемска услуга што може да се продаде базирана на претходни детални истражувања, дискусии за промовирање и можности за воведување на ПЕУ, економско вреднување и утврдување на географските граници на селектираната ЕСУ;
2. Одредување на купувачи, продавачи и други актери во шемата (на пр.: посредници, даватели на знаење кои го потпомагаат развојот на шемата) и одредување на пазарот каде ќе се продава ЕСУ (развој на бизнис-случај, можности како да се финансира шемата и др.);
3. Раководење и поставување на институционален систем и принципи за техничка поставеност на шемата (воспоставување правила како ќе се спроведува шемата, улоги и одговорности на сите вклучени, управување со средствата, потенцијални ризици и мерки за надминување и слично);
4. Преговарања на страните во однос на природата, нивото и времето на плаќања и склучување договори;
5. Следење, процена и преглед на перформансите на ПЕУ шемата во насока на нејзините првично поставени цели.

В.4.6.2. Потпрограма 6.2. Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осоговскиот Регион

Како и во многу други планински региони широм светот, така и на Осоговските Планини постојат бројни предизвици кои го ограничуваат економскиот развој. Несоодветната патна инфраструктура, високите транспортни трошоци и оддалеченоста од пазарот, ги прави производите и услугите од овие региони неконкурентни на пазарот за широка потрошувачка, или воопшто недостапни поради нивниот краток век на употреба (на пр.: свежо шумско овошје, зеленчук, овошје, млеко и слично). Дополнително, како ограничување се забележува и трендот на продажба на суровини, наместо процесирани производи чија цена е повисока на пазарот.

Одредени висококвалитетни производи нудат компаративни предности за економски развој на локалните заедници во планинските области. Покрај традиционалните ракотворби, специјализираните производи може да варираат од земјоделски производи, како што се овошје и зеленчук, производи надвор од сезоната, сирења и волна, до шумски производи, како што се лековити растенија, билки, природни зачини, шумски плодови, габи, мед и производи од мед или восок и слично. За да се максимираат економските придобивки, на планинските заедници им е потребна поддршка при преминување од продажба на суровини (на пример, овошје) кон преработка и маркетинг на стоки (на пример, сокови, суво овошје). Преработката, исто така, ја зголемува издржливоста на производите и го олеснува нивниот транспорт и продажба на пазарот.

Активните мерки за вработување кои секоја година ги обезбедува Министерството за труд и социјална политика (МТСП), микрокредитирања од банкарските институции или достапни програми обезбедени од развојните банки, како и други стимулативни владини мерки може да придонесат кон креирање на локални микропретпријатија и други форми на вршење на стопанска дејност преку кои ќе се напушти досегашната практика на продажба на суровини и ќе се премине кон стимулирање на преработувачката индустрија во овој регион.

Само како за пример, заштитениот предел „Осоговски Планини“ има доволен природен и човечки потенцијал за изработка и продажба на џемови, сокови и други готови производи од шумски плодови, рачно плетена волнена облека, ткаенини, свеќи од пчелин восок и други производи. Преку обезбедување на потребните предуслови и соодветна поддршка за стимулирање на локалниот економски развој ќе се овозможи и активно вклучување во работен однос на жените и други невработени лица од овој регион, со што ќе се намалат социјалните трансфери, ќе се сузбие сивата економија и ќе се создадат услови за креирање на квалитетен и достоинствен живот.

Еден од предлозите би бил и креирање на заеднички пазар преку патувачка продавница, односно мобилен физички простор кој ќе им овозможи на локалните заедници на едно место да ги продаваат своите производи, како и соодветен транспорт до блиските пазари, во согласност со побарувачката.

Мерка 6.2.1. Вклучување на локалното население на пазарот на труд преку соодветните мерки за активно вработување и програми за поврзување со пазарот на финални добра и услуги

Основен предуслов за локален економски развој е социјалната заштита и сигурност на локалното население, која може да се унапреди преку вклучување на работоспособното население на пазарот на труд преку мерките за активно вработување и другите тековно достапни програми. На тој начин, не само што ќе се унапреди квалитетот на живот во овој регион, туку и ќе се намалат социјалните трансфери на државата, сивата економија и ризикот од сиромаштија. За таа цел, најпрвин е потребно да се мапира работоспособното население според новиот попис (предвиден за септември 2021 година), кое живее во населените места (или во близина) на ЗПр „Осоговски Планини“ според возраст, образование, вештини и досегашно занимање и соодветно да се направи Оперативен план за вработување (кој го изработува Министерството за труд и социјална политика, а треба да се побара од страна на ЈПНШ) и услуги на пазарот на труд преку искористување на достапните активни програми и мерки. Овде треба да се земат предвид можностите за вработување во постојните капацитети, кои имаат недостиг од работна рака, а особено да се стави акцент на поттикнување на вработување преку отворање на сопствен бизнис: микропретпријатие, занаетчиство – трговец поединец, регистриран земјоделец, односно формирање земјоделска задруга. Притоа, треба да се води сметка за премин од локална економија заснована на продажба на суровини и репроматеријали, кон изградба на локална економија заснована на продажба на процесирани финални добра и услуги.

Преку поврзување и безбедна мобилност на локалните заедници се зголемуваат нивните социјални и економски придобивки. Затоа, треба да се лоцираат потребите за

изградба, надградба и унапредување на постојната физичка инфраструктура¹³ неопходна за интеграција и мобилност на населението заради вклучување на пазарот на труд преку работен однос и вршење на трговска дејност.

Предуслов за извлекување од сиромаштија и вклучување на локалните заедници во локалните економски активности е да се исполнат неопходните услови за унапредување на локалната економска активност преку соодветен пристап до вода, електрична енергија (еднократна помош за инсталација на фотоволтаици на кровните површини на домаќинствата; паметно осветлување и сигнализација; енергетски задруги и фотоволтаични системи на поголеми објекти), канализација и други комунални услуги, стабилна телекомуникациска мрежа, одржливи системи за наводнување, кои нема да го загорат водотекот на водата за пиење, а истовремено ќе спречат појави на ерозија на почвата. Во иста насока е и обезбедување соодветен пристап до здравствени и социјални услуги. Неопходно е и да се подобрат вештините и знаењата на локалните заедници, за што е потребна едукација за образование, вештини и неопходни квалификации за искористување на постојните програми за активно вработување и отворање на сопствен бизнис.

За постигнување на овие стратешки цели за унапредување на социоекономскиот развој, неопходно е да се вклучат сите локални и национални институции и организации, кои ги креираат политиките и се задолжени за унапредување на локалниот (руралниот) развој и обезбедување на подобри услови за живот во руралните заедници. Како индикатори, во овој контекст на локален развој и унапредување на локалните заедници, може да бидат бројот на вработени и ангажирани лица, бројот на отворени мали бизниси, капитални инвестиции во инфраструктурата, идентификување и користење на домашни и странски фондови и слично.

Потребно е да се поттикнат теренските работници од регионот (од различни подрачни единици на министерствата) и да се ангажираат да одржуваат информативни средби за двонасочна комуникација на информации од клучно значење за поддршка на локалните заедници и нивно вклучување во локалните економски текови.

Мерка 6.2.2. Креирање на потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги

Креирањето на соодветна инфраструктура за поврзување на локалните заедници со пазарите на финални добра и услуги, ќе обезбеди начин за продажба и промоција на локално произведените добра и услуги. Меѓу другото, соодветната инфраструктура, се однесува и на унапредување на јавните добра и услуги, особено во здравствениот и образовниот сектор. Прво, треба да се направи мапирање на постојната инфраструктура и идентификување на потребите за нејзино унапредување со цел безбедна, едноставна и евтина мобилност на луѓе, добра и услуги во рамките на регионот и надвор од него (веќе опфатена во Мерка 6.2.1.). Потоа треба да се постават неколку продажни пунктови и други капацитети кои ќе служат за промоција и продажба на локалните производи и услуги на фреквентни локации.

Неопходно е да се искористат можностите за поврзување и размена на искуства преку глобални иницијативи како Планинското партнерство (Mountains Partnership)¹⁴ заради унапредување на животот и средината на локалните заедници во планинските региони. Размената на искуства и користењето на добрите практики од локалните планински заедници од земји како Швајцарија, во чија територија планините учествуваат дури со 70 %, а локалните заедници во планинските региони уживаат прилично висок животен стандард, може да дадат добри насоки за локалниот развој.

Потребно е да се обучат и поттикнат локалните производители на локални производи да ги стандардизираат и да го прошират асортиманот на производи и да се вклучат во пазарот на услуги и добра.

Неопходна е и финансиска поддршка за вклучување на локалните заедници во економските текови и активности. За таа цел треба да се идентификуваат можностите за

¹³ Патишта како и јавно осветлување, патна сигнализација, возила/автобуси/минибуси за превоз и др. за мобилност од едно на друго место

¹⁴ Види повеќе: www.mountainpartnership.org

зголемување на инвестициите преку подобро поврзување со приватниот сектор и идентификација на меѓународни програми (на пр.: Натура 2020¹⁵) и фондовски средства достапни за РСМ.¹⁶ Дополнително, треба да се идентификуваат достапните финансиски програми во банкарскиот сектор и развојните банки со специфична клаузула за зелена економија која ги фаворизира предлозите со планинска компонента.

В.4.6.3. Потпрограма 6.3. Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово

Потпрограмата опфаќа повеќе мерки поврзани со локалниот економски развој базиран на одржливо користење на ресурсите. Дел од активностите поврзани со одржување и одржливо користење на автохтоните раси домашни животни и сорти земјоделски растенија се опфатени во Програма 2 (0.), потпрограма за зачувување на агробиолошката разновидност и потпрограма за одржливо користење на ДШП.

Мерка 6.3.1. Заштита и промоција на прехранбени локални производи со ознака за географски назив, потекло и/или гарантиран традиционален специјалитет

Заштитата на земјоделските и прехранбените производи со ознака за гарантиран традиционален специјалитет, географски назив или потекло и други ознаки за квалитет претставува регистриран „бренд“ со докажан историјат и потекло од одредена географска локација, добиен во специфични еколошки услови од локална раса или сорта кој го одликуваат посебни особини. Туристичката понуда за една рурална дестинација најчесто се поврзува со традиционалните прехранбени производи со географско потекло. Заштитата, промоцијата и продажбата на производи со ознака со соодветно пакување и маркетинг ќе придонесе за зголемен интерес за зачувување на агробиодиверзитетот и за подобар економски и социјален развој на регионот. За таа цел, потребно е да се направи идентификација на потенцијални производители и производи за заштита со ознака, а потоа да се започне постапка за добивање ознака и регистрација на производите. Потребно е да се изработат правила за користење на ознаката и да се води евиденција за бројот на регистрирани производи со ознака за заштита, бројот на производи во продажба и бројот на производи вклучени во туристичките понуди. Неопходна е соработка со компании за маркетинг и промоција на производите

Мерка 6.3.2. Подигање на свеста на населението за вредноста на локалните сорти и раси и нивниот потенцијал за економска корист

Покачената свест на локалното население за значењето на локалните сорти и раси и за можноста да се оствари посебен приход од традиционални продукти ќе придонесе за нивно долгорочно зачувување. Сите мерки за зачувување на агробиодиверзитетот ќе се спроведуваат со активна партиципација на локалното население, затоа е неопходно што поитно да се подигне свеста за нивниот потенцијал и за заканите од нивно исчезнување доколку не се одржуваат. Од друга страна, истите се значајни за диверзификација на земјоделството и остварување приходи на руралното население. Мерки и активности за зачувување на агробиолошката разновидност се пропишани во Програма 2, Потпрограма 2.1.(0.1.) преку кои ќе се утврдат запоставените култури и локалното население кое е заинтересирано за нивно одгледување. Додека во оваа мерка се става акцент на подигањето на јавната свест на локалното население за вредноста на локалните сорти и раси преку: организирање на јавни настани, манифестации и саеми за промоција на значењето и економскиот потенцијал на агробиодиверзитетот; печатење и дистрибуција на промотивен материјал со примери за

¹⁵ Види повеќе: Фондови за Натура 2000 подрачја Funds for less favorable areas

¹⁶ На пример, Програма за намалување на емисиите од уништување и деградација на шумите во земјите во развој (REDD) или REDD-плус, како и Климатскиот зелен фонд за адаптација на Парискиот договор за климата.

особено значајни и ретки сорти и раси и нивни продукти; студиски посети на планински региони со високо ниво на економски развој заснован на агробиодиверзитетот како и обуки на населението за користење на мерките од МЗШВ за диверзификација на земјоделството.

Мерка 6.3.3. Унапредување на традиционалното земјоделство во органско производство

Одржливо земјоделско производство во согласност со Законот за органско производство кое ќе ги заштити почвите и водите од контаминација со хемиски средства и ќе обезбеди економски-мотивирано одржување на локалните сорти во растителното производство и раси во сточарското производство. Органското производство како начин на производство (спротивен на интензивното земјоделско производство) е посветен на заштита на животната средина, биолошката разновидност и благосостојбата на животните. Расите и сортите во органските системи треба да се избираат врз база на нивната приспособеност на локалната средина, така што во нив може да се опфатат ретки и загрозени раси на добиток и сорти на земјоделски култури. Потребно е најпрво да се идентификуваат заинтересираните земјоделци за органско производство, може да се направи контакт со постојните здруженија на органски производители во земјава. Во соработка со соодветни институции или невладини организации да се реализираат обуки на земјоделците за користење на поддршка за органско производство од МЗШВ. Потоа би следело воспоставувањето на органско производство на територијата на ЗПр „Осоговски Планини“ преку број на сертифицирани производители и површина. Треба да се напоми дека поттикнувањето органско производство на лековити и ароматични растенија е разработено во Програма 2 (0), потпрограма за одржливо користење на ДШП.

Мерка 6.3.4. Воспоставување агротуризам преку интеграција на фарми и земјоделски продукти во туристички понуди

Агротуризмот со можност за престој и работа на фарма, или преку вклучување на локални специјалитети во туристичките понуди, ќе обезбеди мотивација и дополнителен приход за локалното население да ги зачува традиционалното земјоделство и автохтоните сорти и раси. Агротуризмот како посебна туристичка понуда сè уште не е добро дефинирана во Република Северна Македонија, особено можноста за престој на фарма во која посетителот ќе учествува во производството на традиционалните производи. За развој на оваа гранка е потребно време, обука и соработка меѓу сите заинтересирани страни.

Преку мерките во Програма 2 (0.), потпрограма за зачувување на агробиолошката разновидност ќе се направи евидентирање на локални земјоделци/сточари кои одгледуваат автохтони раси на домашни животни и сорти на земјоделски растенија како и стари овошки. Потребно е да се лоцираат традиционални прехранбени продукти и фарми кои се заинтересирани за вклучување во посебна форма на туризам - агротуризам. Потоа треба да се воспостави соработка меѓу фармите и туроператорите со дефинирани услуги како и соработка со факултетите за економија, земјоделство и туризам и вклучување на студентите. Организирање обуки за придобивките од агротуризмот за локалните заедници и начинот за нивно вклучување во туристичката понуда, потребно е за да се зголемат нивните знаења и вештини.

Во рамки на оваа мерка потребно е да се почитуваат одредбите од Одлуката за определување на заштитни зони за заштита на водите за подрачјето на зафатите на Злетовска Река, река Кучешка и Акумулација Кнежево¹⁷.

Мерка 6.3.5. Поттик и развој на економијата базирана на велосипед (велонија)

¹⁷ <http://hszletovica.com.mk/wp-content/uploads/2018/05/odluka-za-doplnuva%D1%9Ae-na-odlukata-za-opredeluv%D1%9Ae-na-zashtitni-zoni-za-zashtita-na-vodite-za-podrach%D1%98eto-na-zafatite-na-zletovska-reka-reka-kucheshka-i-akumulatsi%D1%98ata-knezhevo.pdf>

Планински велосипедизам или „Велономија“ претставува економија заснована на велосипедот како главно превозно средство и е растечки тренд во светот, како начин за намалување на јаглеродниот отпечаток, а истовремено негување на сопственото и колективно здравје. Модерниот свет ги препознава придобивките од возењето на велосипед како најекономично превозно средство кое е побрзо и поедноставно од пешачењето, а поевтино од автобус и автомобил, а во силен подем е ридско-планинскиот велосипедизам. Освен тоа, во последните неколку години, сè повеќе на популарност добива и трендот на патување низ светот со велосипед и тоа претежно во западноевропските земји, чија дестинација се источните култури, при што Балканот и Република Северна Македонија се неминовна дестинација. Овде, од особено значење е „Патеката на железната завеса“ - велосипедска патека која се протега на 6.800 километри низ 20 земји од руско-норвешката граница на север до Црното Море на југ.¹⁸

Велоучилница за остварување на едукација на отворено, исто така, е тренд кој може да се искористи и за промоција и развој на туризмот, а и за исполнување на целта за повторна препознатливост на Осоговските Планини како едукативен и рекреативен центар во регионот. Освен тоа, велоучилницата¹⁹ им овозможува на децата да се запознаат и да ја засакаат природата пред да им побараме да изнајдат начини за да ја заштитат и чуваат. За таа цел, неопходни се следните предуслови:

- Стандарди за безбеден планински велосипедизам кои меѓу другото предвидуваат соодветна сигнализација и пиктограми на велосипедските рути, нивна доследна примена и професионалност во сите аспекти на управување, обезбедување на соодветни објекти како паркинзи, места за кампување, сервисни работилници за поправки, како и други неопходни активности и настани.

- Професионален тренер за планински велосипедизам како и квалификуван водич, бидејќи планинскиот велосипедизам е активност која во идеални услови би требало да подлежи за лиценцирање.

- Поврзување со Европската мрежа за велосипедски патеки „Еуро Вело“ чии расположливи капацитети и искуства би можеле да помогнат во поставување на основите за издигнување на оваа гранка на туризмот на ниво кое ќе овозможи придобивки за локален развој.²⁰

- Инвестирање во велоучилници како дел од Програмата на Едукативниот центар за училница на отворено и за едукација за одржлив развој (види подолу).

- Промовирање на велосипедизмот, воопшто и подигнување на знаењата и вештините за велосипедизам и за поправки, со што се овозможува и поголема родова еднаквост.

При дефинирање на стандардите за планински велосипедизам, клучно е објектите и активностите за истиот да бидат компатибилни со другите видови на употреба на земјиште, како што се земјоделството и шумарството, видови и живеалишта, со локалните заедници, како и со други рекреативни активности. Од аспект на економските придобивки и можностите за одржливи приливи на средства за регионот кои ги нуди планинската велономија, важно е да се напоми фактот дека велосипедскиот туризам носи долгорочен бенефит, наспроти, на пример, еднократното продавање на земјиште за викенд-куќичка или изградба на туристички комплекс. Само за пример, велосипедскиот туризам во Америка придонесува 84 милјарди долари годишно само преку трошоци поврзани со патувањето, како и дополнителни 79 милјарди долари за велосипедска опрема. Од аспект на креирање дополнителни социоекономски придобивки, само во 2007 година, планинскиот велосипедизам во Шкотска ќе придонесе за креирање на 207 нови работни места.

Во иднина, може да се поттикне велосипедот да се користи како основно средство особено за движење низ планина, помеѓу селските населби во ридскиот предел од планината, до нивите, до местата за собирање на плодови и слично. Ваква цел би се предвидела во

¹⁸ [Slide 1 \(culturaltourism-network.eu\)](http://Slide1(culturaltourism-network.eu))

¹⁹ Велоучилишта во МК: [Portfolio \(veloschools.mk\)](http://Portfolio(veloschools.mk))

²⁰ [Iron Curtain Trail - EuroVelo](http://IronCurtainTrail-EuroVelo)

следниот петгодишен план откако ќе се подигне јавната свест на локалното население и ќе се создадат соодветни предуслови и, пред сè, инфраструктура за тоа.

Мерка 6.3.6. Вклучување на локалното население во вкупната туристичка понуда

Економскиот развој преку вклучување на локалните заедници во угостителскиот сектор и искористување на потенцијалот на планинскиот туризам нуди голем потенцијал за подобрување на егзистенцијата на планините. Меѓутоа, развојот на туризмот често е концентриран во рацете на надворешни интереси, со малку придобивки за локалните заедници. Планинскиот туризам може да има и негативни несакани ефекти, како што се деградација на животната средина и нарушување на локалните култури. За да се избегнат овие неповолни влијанија, треба да се развијат и промовираат одржливи форми на туризам, како што е случајот со агротуризм, велотуризм и другите форми на екотуризм во кој вклучувањето на планинските луѓе и локалната сопственост во туристичката инфраструктура се во основата на одржливиот развој. Планинскиот екотуризм треба да биде заснован на природните вредности, да ги задоволи желбите на туристите и претпријатијата, да обезбеди економски придобивки за локалните заедници и да биде еколошки одржлив.

Детални мерки и активности за развој на различни форми екотуризм се пропишани во Програмата 5 (0.) при што првиот чекор е поврзан со лоцирање на постојните сместувачки капацитети во сопственост на локалното население кое има интерес за вклучување во целокупната туристичка и угостителска понуда, а потоа воспоставување соработка меѓу локалното население и туроператорите со дефинирани услуги. Потребно е да се воспостави соработка со факултетите за туризам и вклучување на студентите. За унапредување и промоција на туристичката понуда особено е неопходно вклучувањето на планинарските друштва и нивната соработка со локалните сместувачки капацитети за овозможување на соодветни промотивни програми како попусти за членовите и редовни посетители на регионот.

Мерка 6.3.7. Поттик и поддршка на премин од локална економија заснована на продажба на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.

Како ограничување на локалниот економски развој во ЗПр „Осоговски Планини“ се забележува и трендот на продажба на суровини, наместо процесирани производи чија цена е значително повисока на пазарот. Така, на пример, одредени висококвалитетни производи нудат компаративни предности за економски развој на локалните заедници во планинските области. Покрај традиционалните ракотворби, специјализираните производи може да варираат од земјоделски производи, како што се овошје и зеленчук, производи надвор од сезоната, сирења и волна, до шумски производи од дрво, како што се лековити растенија, билки и природни зачини. За да се максимираат економските придобивки, на планинските заедници им е потребна поддршка при преминување од продажба на суровини (на пример, овошје) кон преработка и маркетинг на стоки (на пример, сокови, суво овошје). Преработката, исто така, ја зголемува издржливоста на производите и го олеснува нивниот транспорт и продажба на локалниот пазар, а и можноста за нивна дистрибуција до пооддалечени пазари (на пример, Кочани, Македонска Каменица, Пробиштип, Крива Паланка и др.).

Истражувањето спроведено во рамките на ПЗП, покажува дека собирачите на лековити и ароматични растенија, шумски плодови и габи, главно, се лица со ниски месечни приходи и со понизок социјален статус за кои собирањето претставува единствен приход во семејството. Забележано е дека има зголемена побарувачка, а со тоа и зголемена продажба во форма на финални производи во вид на сокови, зачини, лековити капки, чаеви, џемови, мармалади итн. Потребно е да се обезбедат соодветни обуки за одржливо собирање на лековити и ароматични растенија, шумски плодови и габи за собирачите но и за самите фирми откупувачи. Исто така, треба да се разгледа можноста за култивирање на неколку видови ЈАР, со посебен акцент на планинскиот чај *Origanum vulgare* L., кој не само по фреквенцијата на употребата туку и по податоците за продажба се издвојува од останатите видови.

Наспроти високата побарувачка за овие производи и тековните ниски месечни приходи од сегашните занимања, ЗП „Осоговски Планини“ има доволен природен и човечки потенцијал за изработка и продажба на џемови, сокови и други готови производи од шумски плодови, рачно плетена волнена облека, ткаенини, свеќи од пчелин восок и други преработени производи. Преку стимулирање на производството и продажба на финални добра и услуги (рачно, индустриски или комбинирани), наместо суровини, ќе се овозможи и активно вклучување во работен однос на жените и други невработени лица од овој регион (види Потпрограма 6.2.).

Потребно е да се мобилизираат финансиски средства, инвестиции, знаење и „know-how“ за да се постигне вистински напредок кон одржлив планински развој, како и приклучување кон локалните и регионални верижни синџири на производство и продажба (на пример, продажба на органски мед во синџири на маркети во урбаните средини).

В.4.7. Програма VII Информирање, подигање на јавната свест и образование/едукација

Оваа Програма е наменета да го доближи новопрогласеното заштитено подрачје поблиску до јавноста и локалното население. Со користење на модерни алатки за информирање и едуцирање, програмата ќе цели да ја исполни визијата на подрачјето, како место, што живее со и поради поврзаноста на луѓето и природата, но и како простор за образование, истражување и заедничка соработка. Програмата ќе води до поефикасно информирање на јавноста за важноста и значењето на подрачјето, ќе ги промовира неговите биолошки, геолошки и екосистемски вредности, ќе служи и како место каде јавноста ќе учи за значењето на заштитените подрачја и концептот за одржлив развој.

Со оваа Програма ќе се поставуваат нови стандарди за информирање на јавноста за заштитените подрачја, како и нивно исползување за образовни и научноистражувачка цели.

Програмата е поврзана со следните цели:

Цел 1. Карактеристичниот осоговски предел е зачуван преку одржување на хармоничната интеракција на природата и културата и продолжувањето на традиционалниот начин за користење на земјиштето;

Цел 2. Вредностите на природата (биолошката, геоморфолошката, агробилошката и пределната разновидност) на Осогово од национална и европска важност се заштитени. Вредностите и функциите на природните и полуприродните екосистеми се зачувани, тие се репрезентативно претставени, мозаично поврзани и претставуваат функционални јадрови подрачја и коридори за присуство и движење на дивите видови;

Цел 4. Осогово ќе претставува модел на отворена училница за еколошката едукација и едукација за одржливиот развој. Едукацијата и научните истражувања за вредностите на подрачјето и комуникацијата со засегнатите страни и локалните заедници се спроведува;

Цел 5. Управувањето со природните ресурси е одржливо и се спроведува со примена на интегриран пристап и во соработка и вклученост на засегнатите страни. Наплатата за екосистемските услуги е регулирана и контролирана и претставува основа за поддршка и социјален развој на локалните заедници во и околу Осогово.

Осогово е прво заштитено подрачје од оваа категорија во државата и отвора ново поглавје во управувањето со природното наследство. Низ векови зачуваната врска помеѓу луѓето и природата служи како основа на која ќе се темелат новите методи на комуницирање и информирање на јавноста и на локалните заедници околу значењето, работата, но и идните планови на подрачјето. Биолошките, геолошките и екосистемските вредности како и традиционалниот начин на живот, како главни обележја на подрачјето, ќе се искористат како главни симболи во првичната кампања за промоција на подрачјето во национални и регионални рамки. Различните предели и бројните екосистеми на Осогово претставуваат одлично поле за еколошко образование, општа едукација за вредноста на природата како и место за изведување на пропишаната настава во природа и училишни екскурзии на образовните институции на локално и национално ниво (Осогово – отворена училница). Целта на програмата е да се воспостават основни насоки за комуницирање со јавноста, локалното население како и насоки за развој на еколошко образование и образование за одржлив развој

кои ќе помогнат во развојот на новата управувачка администрација. Програмата ќе цели и кон остварување на соработка со научната, истражувачката и воспитно-образовната заедница и спроведување на заеднички акции за унапредување на истражувањата и едукацијата за и во природа, како и популаризација на истите.

Усогласеност со национални/регионални стратешки документи:

Програмата е во усогласеност со:

- *Националната стратегија за заштита на природата со Акциски план 2017-2027;*
- Националната цел 6 „Да се подигне нивото на информираност, едукација и промоција за вредностите и значењето на геодиверзитетот и геонаследството и другите компоненти на природата (биолошката и пределската разновидност)“;
- *Националната стратегија за биолошка разновидност со Акциски план 2018 – 2023;*
- Националната цел 1 „Да се подигне јавната свест на повисоко ниво за вредностите на биолошката разновидност, за услугите кои ги даваат екосистемите и за чекорите што треба да се преземат за заштита и одржливо користење на биолошката разновидност“;
- *Законот за заштита на природата;*
- *Националната стратегија за одржлив развој²¹;*
- *Стратегијата за животна средина и климатски промени²²;*
- *Националната стратегија за води (2012-2042)²³;*
- *Националната стратегија за одржливо управување со шуми (?)²⁴;*
- *Националниот акциски план за борба против опустинување во Република Македонија (2017-2023)²⁵.*

За остварување на комуникациските и едукативни цели во заштитеното подрачје „Осоговски Планини“, оваа Програма е разработена во 5 потпрограми:

Потпрограма	Посебни цели

²¹<https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategii/MZHSP/nacionalna-strategija-za-odrzliv-razvoj-vo-rsm.pdf>

²²<https://www.moepp.gov.mk/wpcontent/uploads/2014/12/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8.pdf>

²³https://www.moepp.gov.mk/wpcontent/uploads/2014/09/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vodi%20SV%20br.122_2012.pdf

²⁴<http://95.156.8.201/data/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BE%D0%B4%D1%80%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%20%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5%20%D1%81%D0%BE%20%D1%88%D1%83%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B5.pdf>

²⁵https://www.moepp.gov.mk/wp-content/uploads/2018/03/%d0%9c%d0%9a_NAP.pdf

7.1. Креирање на визуелен изглед (брендирање) и означување на подрачјето	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се креира нов визуелен и графички идентитет; ✓ Да се изработи стратегија за означување и унифицирање на подрачјето; ✓ Да се означи подрачјето во согласност со законските прописи; ✓ Да се имплементира и синхронизира новиот визуелен идентитет на веќе постојната инфраструктура.
7.2. Односи со јавност и информирање	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се креира модерна стратегија за комуникација на подрачјето; ✓ Да се формираат основни средства и канали за комуникација, кои континуирано ќе се одржуваат и ажурираат; ✓ Да се промовира подрачјето пред општата јавност; ✓ Да се воспостави транспарентен и ефикасен систем за комуникација со јавноста.
7.3. Воспоставување соработка со засегнати страни	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостави постојана, директна комуникација со локалните заедници во рамките на заштитеното подрачје; ✓ Да се воспостави официјална соработка со локални граѓански организации, движења и коалиции; ✓ Да се воспостави соработка со медиумите;и ✓ Осогово да стане место отворено за соработка со истражувачката и научната заедница.
7.4. Еколошко образование	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се ревидира и унапреди постојната едукативна инфраструктура; ✓ Да се воспостави едукативен центар на Пониква; ✓ Да се промовира подрачјето со концептот Осогово отворена училишница; ✓ Да се воспостави официјална соработка со локални и регионална училишта и училишни центри.

Потпрограма 7.1. Брендирање и креативна стратегија

Брендирањето на заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ претставува прв чекор во воспоставувањето на визуелниот идентитет на подрачјето како и на неговата администрација. Основниот визуелен идентитет е дел од законската обврска за уредување на подрачјето наведена во Правилникот за содржина на плановите за управување со заштитени подрачја и годишни програми за заштита на природата. Одбраниот визуелен идентитет треба да е приспособен на природните, културните и социјалните одлики на подрачјето и да ја отсликува неговата особина и карактер како место во кое и луѓето и природата паралелно се развиваат. Креативната стратегија е документ во кој се разработуваат сите визуелни, графички и симболички решенија поврзани со сите делови од управувањето на подрачјето. Оваа потпрограма има долготрајно важење, зошто брендирањето и идентитетот на подрачјето се почетоците на кои ќе се градат следните чекори за креативно развивање на визуелноста на подрачјето.

Мерка 7.1.1. Креирање на визуелен идентитет на заштитеното подрачје

Визуелниот идентитет е значаен дел од управувачката политика на заштитеното подрачје и е основна комуникациска алатка на подрачјето. Под тоа се подразбира креирање на визуелен идентитет (лого, амблем, фонт, бои) на управувачката администрација и воспоставување на стандарди за означување и сигнализација. Сите визуелни елементи мора да се во духот на подрачјето, локалните одлики, обичаи и цели. Логото како и сите придружни визуелни симболи и хералдика треба да се изработени во рамките предвидени во Статутот на заштитеното подрачје. Креирањето на целосен модерен визуелен идентитет води до успешно препознавање на новото подрачје и е дел од првите чекори во промоција на подрачјето на локално, регионално, национално и меѓународно ниво.

Мерка 7.1.2. Означување на заштитеното подрачје во согласност со креираниот визуелен идентитет

За време на основачката фаза на заштитеното подрачје, низ неговата територија се наоѓа различна сигнална и информативна инфраструктура (едукативни табли, информативни табли, патокози) поставени во различен временски период за различни цели. Потребно е унифицирање на веќе постојната инфраструктура според стандардите и правилата на новиот визуелен идентитет. Оваа постапка треба да се одвива во два чекора: отстранување и замена на веќе постојната инфраструктура и означување на подрачјето со нова инфраструктура според новите стандарди од визуелниот идентитет.

Потпрограма 7.2. Односи со јавност и информирање

Односите со јавноста се функција на управување која воспоставува и одржува взаемно корисни односи меѓу организацијата (управувачкото тело) и различната јавност. Односи со јавност се посебна управувачка функција која придонесува во воспоставување и одржување взаемни канали на комуницирање, разбирање, прифаќање соработка меѓу организацијата и нејзините групи на јавност како и опфаќање управување со проблемите или со важни прашања. Под ова се подразбира каков однос ќе се воспостави со медиумите, инвеститорите и поддржувачите, односи со политиката и моменталните ситуации, однос кон административниот идентитет како и однос кон заедницата, целните групи и посетителите. Затоа е потребно да се воспостави ефикасен систем за комуникација кон сите страни вклучени во управувањето, набљудувањето и користењето на подрачјето.

Мерка 7.2.1. Креирање на промотивна кампања за заштитеното подрачје

Целта за креирање на промотивна кампања е првично информирање на општата јавност за одлуката за формирање на ново заштитено подрачје. Оваа кампања треба да го етаблира подрачјето, неговите најпрепознатливи природни и културни особини, како и да го воспостави првичниот контакт со јавноста; локалната заедница, посетителите и научната јавност. Кампањата има за цел и да го претстави новиот управувач и планот за управување со сите негови приоритети и замисли за во иднина. Основна точка на првата промотивна кампања за подрачјето, треба да е потенцирањето дека Осоговските Планини е првото заштитено подрачје од оваа категорија во државата како и едно од најголемите заштитени подрачја по територија. Понатаму кампањата ќе се насочи кон промовирање на најважните елементи на подрачјето: биолошката разновидност, релјефот и карактеристичните предели, геолошкото наследство како и зачуваниот однос помеѓу човекот и природата.

Мерка 7.2.2. Воспоставување на основни комуникациски канали

Комуникацијата е главна алатка за воспоставување на систем и процес на размена на информации за потребите на заштитеното подрачје. За таа цел е потребно да се воспостават официјални електронски и дигитални канали за комуникација. Ова би значело воспоставување на примарни официјални средства за комуникација (службени електронски пошти и креирање на нов службен домен). Поради особеноста на потребите на заштитеното подрачје, се предлага овие канали да се независни од управата на телото на управувачи (Јавно претпријатие „Национални шуми“). Потоа, потребно е да се создаде официјална интернет-страница која треба да биде главен центар за службена и официјална комуникација. На неа би се објавиле главните генералии на подрачјето, сите јавно достапни документи и сите официјални соопштенија. Освен ова, со цел да се опфати можноста за комуникација со што поголем дел од популацијата потребно е да се развие комуникација на социјалните медиуми (Facebook, Instagram, Youtube, Twitter) и нивно динамично и активно користење.

Мерка 7.2.3. Изработка на службени документи за стратешка комуникација

Модерното управување со заштитеното подрачје има потреба од воспоставување на дефинирани постапки при комуницирање кои се резултат на насоките добиени од официјалните стратегии за комуникација. Под ова се подразбира изработка на нови: Стратегија за надворешна комуникација за подрачјето, Стратегија за комуницирање во кризни ситуации како и изработка на Правилник за внатрешна комуникација. Ова се стратешки важни, значајни и потребни документи исто како и Статутот и годишните планови за работа. Бидејќи управувачот на подрачјето не е независна администрација, туку е дел од Јавното претпријатие „Национални шуми“, овие документи мора да кореспондираат со постојните документи за стратешко комуницирање кои се веќе во функција во претпријатието.

Мерка 7.2.4. Соработка со медиуми

Соработката со сите форми на медиуми е клучен чекор во воспоставување на комуникациски канали со јавноста и засегнатите страни. Ова треба да започне со потпишување на меморандумска соработка со локални и национални и електронски медиуми. Ова би значело првична соработка и сигурност во навремено и точно известување за случувањата од заштитеното подрачје кон јавноста. Со овој чекор се работи на подобрување на легитимноста и транспарентноста на управувачот и подрачјето.

В.4.7.1. Потпрограма 7.3. Воспоставување на соработка со засегнати страни

Воспоставувањето на соработка со засегнатите страни во контекст на заштитеното подрачје може да се подели на две категории: соработка со локалното население како и соработка со научноистражувачката и стручна јавност. Воспоставување на продуктивна и активна соработка со локалната заедница е основна потреба за заштитеното подрачје „Осоговски Планини“ која доаѓа од самата категорија на заштита – заштитен предел што значи развој на екосистемите со значајна улога на човекот. Соработката со заедницата треба да биде во вертикално распоредување, односно да се градат односи на сите нивоа на организација, започнувајќи од локалната градска самоуправа, руралните самоуправи, месните заедници, организациите на граѓани, локалните здруженија, иницијативи, движења и други неформални групи, па сè до односот со индивидуални граѓани. Суштината на комуникацијата и соработката со локалната заедница е градење на заднички ставови за развој, планирање и активности во рамките на подрачјето како и околните граници. Соработката со научноистражувачката и стручна јавност, пак, би била на повеќе степени: соработка и размена на научни информации во врска со заштитеното подрачје, соработка при аплицирање за заеднички научноистражувачки проекти како и креирање на база со информации добиени од подрачјето.

Мерка 7.3.1. Потпишување на меморандумска соработка со локални и регионални граѓански организации, движења и коалиции

Соработката со заедницата треба да биде во вертикално распоредување, односно да се градат односи на сите нивоа на организација, започнувајќи од локалната градска самоуправа, руралните самоуправи, месните заедници, организациите на граѓани, локални здруженија, иницијативи, движења и други неформални групи, па сè до односот со индивидуални граѓани. Суштината на комуникацијата и соработката со локалната заедница е градење на заднички ставови за развој, планирање и активности во рамките на подрачјето како и околните граници.

Мерка 7.3.2. Осоговски форум

Осоговски форум е замислен како јавен настан во форма на јавна трибина каде преку отворени јавни состаноци со локалното население би се дискутирало за и околу активностите во подрачјето. Туку би имало можност секој да го изјасни својот став и потреба за и од

подрачјето. Со овој чекор се работи на подобрување на легитимноста и транспарентноста на управувачот и подрачјето.

Мерка 7.3.3. Воспоставување на соработка со научноистражувачки и академски институции и вклучување на подрачјето во меѓународни мрежи и иницијативи

Со цел да се промовира новоформираното подрачје, како и да се зголемат знаењата околу и за него потребно е воспоставување на соработка со различни национални, странски и меѓународни научноистражувачки и академски институции. Ова би довело до зголемување на научната присутност на подрачјето, би поттикнало нови истражувачки потфати како и проучување на до сега слабо разработени аспекти од подрачјето. Преку вклучување на подрачјето во меѓународни мрежи и иницијативи, подрачјето ја зголемува својата видливост и шанси за соработка и финансирање во рамките на регионалните и меѓународните истражувачки проекти и проекти од аспект на заштита, унапредување и подобро управување на заштитените подрачја.

В.4.7.2. Потпрограма 7.4. Еколошко образование

Еколошкото образование е една од основните функции на заштитеното подрачје веднаш по заштитата на видовите и екосистемите. Всушност, заштитеното подрачје низ целата своја територијата треба да нуди едукативни компоненти кои ќе се дел од генералната образовна годишна програма на подрачјето. Образовните аспекти на подрачјето може да се поделат на 3 основни содржини: пасивно еколошко образование; информирање и едукација на посетителите преку едукативни и информативни табли и инсталации во просторот и активно образование преку посета на едукативните центри и инфо-точки како и при организирани настани, прошетки, посети и екскурзии. Главна одлика на оваа потпрограма е вклучување на локалните и регионални училишта и училишни центри во активностите во рамките на подрачјето во текот на целата календарска и наставна година, што значи лобирање за вметнување на подрачјето во дел од нивната наставна програма. Осогово како ново заштитено подрачје од едукативен аспект ќе треба преку сите образовни содржини да ја пренесува пораката за значењето на оваа категорија на заштитени подрачја како и целите за одржлив развој.

Мерка 7.4.1. Развивање на едукативна инфраструктура

Ревизија, рехабилитација и адаптација на веќе постојната едукативна инфраструктура. На територијата на подрачјето се наоѓаат веќе претходно поставена информативна инфраструктура во форма на едукативни патеки и едукативни и информативни табли. Тие се поставени и воспоставени во различен временски период. Дел од нив ќе продолжат да бидат користени и во иднина. За таа цел потребно е да се спроведе ревизија и инвентаризација на целокупната едукативна инфраструктура, да се утврди состојбата и потоа таа да се адаптира на потребите според новите планови.

Реставрација на „Патеката на клукајдрвчето“, „Патеката до Големиот Водопад“ – над брана „Гратче“, едукативната инфраструктура за геонаследството во атарот на село Лесново, и поставување на нови рекреативно едукативни патеки придружени со соодветни информативни и едукативни материјали, кои ќе служат како основа за изведување на настава во природа, како и други соодветни реквизити во согласност со Правилникот за екскурзии, излети и други вонучилишни активности.

Изградба на Едукативен центар на Пониква кој ќе служи како центар за еколошка едукација и едукација за оржлив развој на деца и младинци од државата и целиот регион и воедно ќе го врати духот на Осоговието како едукативен и рекреативен центар во источниот дел од Република Северна Македонија. Преку неговата работа, ќе се овозможи искористување на целосниот потенцијал на заштитеното подрачје и негово ефективно функционирање како комплементарен субјект на Информативниот центар, кој ќе ја надолува неговата работа и

ќе придонесе кон развој на туризмот преку понуда на една сеопфатна едукативно-рекреативна програма. За изградба на Едукативен центар на Пониква може да се искористат постојните воени згради кои се наоѓаат на поволна локација од аспект на пристап до електрична енергија, водовод и санитарна мрежа, како и дворно место.

Мерка 7.4.2. Развивање едукативни програми

Креирање на образовна годишна програма „Осогово-отворена училница“. Со цел да се воспостави интегриран систем за правилно користење на едукативната инфраструктура и искористување на сите едукативни можности на подрачјето, потребно е креирање на годишна образовна програма за подрачјето. Таа би била изработена според можностите што ги нуди подрачјето, фенолошки поделена според годишните времиња. Оваа програма би се изработила со стручни едукатори и педагози и би била понудена на основните и средните училишта со цел имплементирање на програмата во нивните наставни програми за настава во природа.

Програмата за Училница на отворено (особено важно во услови на пандемија) и Едукација за одржлив развој (клучна во борбата против климатските промени) преку „Глокален пристап“ е начин за исполнување на глобални цели преку локални решенија кој за прв пат се споменува во Агендата за одржлив развој 2030 година на Обединетите нации, односно 17. цели за одржлив развој. Земјаки ги предвид различностите преку кои Осоговието ја нуди Европа на дланка, односно природната комбинација од алпски елементи, континентални, медитерански и субмедитерански живеалишта и видови, речен и долински релјеф, палеовулкански релјеф, претставува идеална можност за едукативна содржина за одржлив развој преку **глокален пристап** и директно претставување на влијанието кое локалните решенија може да го имаат врз глобалните цели. При креирање на таква едукативна содржина со цел запознавање на деца и младинци со 17. цели за одржлив развој и можностите за придонес кон нивно исполнување преку локални решенија, од особено значење може да бидат игрите развиени од страна на Обединетите нации, како и програмите кои ги имаат за поддршка на едукација од ваков формат. 26. Во Република Северна Македонија има искуство со повеќекратно одржување на Училиште за одржлив развој - „Камп за одржливост“. 27. наменет за средношколци, еден од нив е одржан токму на Пониква.

Мерка 7.4.3. Воспоставување соработка со образовни институции

Новоформираното заштитено подрачје треба да воспостави и да ја одржува соработката со образовните институции и организации. На почетокот треба да ги информира Министерството за образование и наука, Бирото за образование, училиштата и организациите кои се занимаваат со едукација да ги информира за можноста заштитеното подрачје да поддржи едукација за и во природа и да ги повика на соработка во креирање на едукативните содржини и програми. Можност и потреба да се воспостави соработка со училиштата со деца со посебни потреби, заради соодветните услови на теренот и заедничко дефинирање на потребното приспособување на инфраструктурата за едукација за ваквите целни групи.

В.4.8. Програма VIII Раководење, управување, финансирање и администрација.

Програмата за раководење, управување, финансирање и администрација на ЗПр „Осоговски Планини“ се развива заради остварување на целата визија на заштитеното подрачје, односно истата треба да му помогне на управувачот ЈП „Национални шуми“ да ги изгради потребните капацитети за да може да ги спроведе предвидените мерки и активности во овој План за управување.

²⁶ [Home | Go Goals! SDG board game \(go-goals.org\)](http://Home | Go Goals! SDG board game (go-goals.org))

²⁷ <https://klimatskipromeni.mk/article/285#/index/main>

Програмата е директно поврзана со постигнување на една од главните цели на управување – Цел 7, *Телото за управување е воспоставено со соодветен кадар кој ќе овозможи успешно управување со вредностите на подрачјето и одржување на Осоговскиот рурален предел*, додека индиректно ќе помогне во исполнување и на останатите шест цели на управување на подрачјето.

Програмата е основа за ефикасно спроведување на визијата, главните цели на управување на подрачјето, програмските мерки и активности и дефинираните посебни цели на кои се темели идното управување со ЗПр „Осоговски Планини“. Активностите на телото за управување се главната гаранција за спроведување на Планот за управување. Истите треба да бидат насочени кон: реструктурирање на ЈПНШ за воспоставување на телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ преку обезбедување соодветни човечки и технички ресурси, водење на финансии, механизми за соработка со засегнатите страни, како и администрирање на планот за управување во согласност со обврските од Законот за заштита на природата.

Усогласеност со Национални/регионални стратешки документи:

Програмата е усогласена со:

- Националната стратегија за биолошка разновидност со акциски план (2018-2023);
- Националната стратегијата за заштита на природата (2017-2027);
- Законот за заштита на природата;
- Законот за административни службеници.

Програмата е организиран во следните 3 потпрограми:

Потпрограми	Посебни цели
8.1. Воспоставување на телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават капацитети на ЈПНШ со професионален и едуциран персонал; ✓ Да се обезбеди соодветната техничка опременост и инфраструктура која е потребна за ефективно управување со ЗПр „Осоговски Планини“ ✓ Да се реализираат потребни обуки во согласност со изработен план за потреби и приоритети.
8.2. Финансирање	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се воспостават соодветни капацитети за ефикасно планирање и водење на финансии за ЗП. ✓ Да се обезбеди долгорочно финансирање на ЗПр „Осоговски Планини“ со намалување на користење на природните ресурси и воведување на алтернативни извори/механизми на финансирање.
8.3. Ефикасно и ефективно управување со ЗПр	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Да се обезбеди ефикасно и ефективно управување на ЗПр „Осоговски Планини“ преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни во управувањето; ✓ Мониторинг на имплементацијата на Планот за управување, преку: евалуација и известување за имплементацијата; ✓ Изработка на годишни програми за зачувување на природата во ЗПр „Осоговски Планини“ ✓ Ревизија/ажурирање на Планот за управување и подготовка на нов план.

В.4.8.1. Потпрограма 8.1. Воспоставување на телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“

Институционалното реструктурирање на ЈПНШ, односно промена на организациската и кадровската структура, зголемување на квалификациите на персоналот, потребата од нови

вработувања, набавка на соодветна опрема и изградба и одржување на потребната инфраструктура имаат огромно значење за постигнување на визијата и дефинираните цели во Планот за управување.

Модерните барања за одржливо управување со заштитените подрачја, кои поседуваат високи вредности од биолошката и пределската разновидност и геонаследството, кои се презентирани во сите програми во овој План за управување, претпоставуваат и соодветна организациска поставеност на ЈПНШ. Тоа вклучува и ангажирање/вработување соодветен кадар – биолози, еколози, ГИС експерти, туризмолози, комуниколози и слично, како и соодветна техничка опременост. Ова се оправдува/е поддржано низ потребата за воспоставување капацитет за изработка/аплицирање на проекти како и реализација на проекти, односно градење на апсорпциона моќ за финансиска помош од странски донатори, како и зголемување на приливот во Буџетот на претпријатието од услуги, кои досега не биле познати (или практикувани).

В. 4.8.2. Потпрограма 8.2. Финансирање

Начинот на водење на финансии – сметководство и финансискиот менаџмент се многу важни за обезбедување ефикасност во управувањето и одржливоста на ЗПр „Осоговски Планини“. Доколку управувачот нема обезбеден постојан/стабилен извор на финансирање тешко ќе може да се спроведуваат планираните активности во ЗП и да се обезбеди ефикасно зачувување на биолошката разновидност но и одржливо користење на ресурсите за бенефит на локалното население.

Оваа Потпрограма треба да се осврне на обезбедување средства и план за финансирање за имплементација на Планот за управување, а особено да ги земе предвид:

- потребните тековни трошоци (плати и придонеси, опрема, возен парк, механизација и тековно одржување, трошоци за инфо-центри, административни и други објекти, униформи, лична опрема на чуварската служба, промотивни материјали итн.);
- трошоците за реализирање на планот за управување со извори на финансирање.

Бидејќи начинот на финансиско менаџирање на ЗП е различен од редовното сметководство на ЈПНШ, неопходно е да се посвети внимание на начинот на планирање и водење на финансиите преку обезбедување/адаптирање соодветна финансиска база и спроведување обуки за вработените за ефикасно планирање и водење на финансиите.

В.4.8.3. Потпрограма 8.3. Ефикасно и ефективно управување со ЗПр

Во согласност со одредбите од Законот за заштита на природата, ЈПНШ управува интегрирано со целото заштитеното подрачје ЗП „Осоговски Планини“ и има обврска да изработи план за управување, да изработува и доставува годишни програми за спроведување на планот како и годишни извештаи за реализирани активности. За редовна проверка на работата на управувачот се препорачува користење на МЕТТ алатката за оценка на ефикасноста во управувањето.

ЈПНШ има обврска да воспостави ефикасно управување со ЗП преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни и потребната научна основа во управувањето. Во таа насока веќе се формирани Советот на засегнати страни и Научниот совет, но за нивното функционирање е потребно да се изработат соодветни документи (деловници за работа) и да се планира редовно одржување средби за дискутирање на потребните теми. Соработката со научната заедница е детално опфатена во Програма 7 (0.).

Г. Оперативен план:

Според Правилникот за содржината на плановите за управување со заштитените подрачја и годишните програми за заштита, Планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ содржи и оперативен план кој содржи мерки и активности кои ЈПНШ е предвидено да ги спроведе во првиот петгодишен период (2022-2026).

Оперативниот план се подготвува за секоја од осумте дефинирани програми и содржи потпрограми со јасно дефинирани цели. За секоја програма (заедно со вклучените потпрограми) е изработен план за спроведување кој ги содржи следните елементи:

- ❖ *Мерки и активности* за постигнување на целта на програмата/потпрограмата;
- ❖ *Индикатор за приоритет* со три степени за одредување на приоритетноста на активностите:
- ❖ *Приоритет 1*: Активности кои се критични за исполнување на целите на планот и мора да се реализираат, дури и кога другите активности нема да се реализираат (како што е случајот со активностите од приоритетите 2 и 3);
- ❖ *Приоритет 2*: Активности кои се важни за постигнување на целите на планот и треба да се направи напор да се исполнат овие цели и мора да постои добра причина за нивното неисполнување;
- ❖ *Приоритет 3*: Активностите се пожелни, но не се критични за постигнување на целите на планот. Инвестициите во овие активности треба да се направат само откако е сигурно дека активностите од приоритетите 1 и 2 ќе бидат исполнети;
- ❖ *Индикатор на исполнување*: кој ќе го олесни мониторингот на имплементацијата на планот преку укажување како да се мери успешната имплементација;
- ❖ *Временска рамка за имплементација на активностите*, за период од пет години, која покажува во која година треба да се исполни активноста;
- ❖ *Носител на активноста*: се однесува на субјектот кој е одговорен за реализација на активноста или на еден или повеќе надворешни партнери со кои би соработувал субјектот.
- ❖ *Предлог-буџет и можен извор за финансирање*.

Во согласност со членот 99 од Законот за заштита на природата, ЈПНШ го следи спроведувањето на Оперативниот план и по истекот на петтата година треба да го обнови/ревидира оперативниот план за преостанатите пет години, бидејќи Планот за управување е со важност од 10 години.

Д. Управување и раководење

Програма 1: Заштита на природно наследство

1	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	15	19	21	36			
1.1.	Управување и мониторинг на пределите	Мониторинг на структура на предел	Картирање на покровност на земјиште	Одржување и унапредување на карактерот на пределите	1	База на податоци на покровност на земјиште	1					1	МЕД, ЈПНШ	3.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
1.1.	Управување и мониторинг на пределите	Мониторинг на структура на предел	Мониторинг на структура на пределите	Одржување и унапредување на карактерот на пределите	1	Изработен протокол за мониторинг. Преглед на структурни карактеристики на предел: тип и површина на класа, број, густина на петна, должина и набраност на раб, индекс на јадрово подрачје, индекс на блискост, поврзаност, поврзливост и разновидност на петна	1	1				1	МЕД, ЈПНШ	3.000 €	SDC
1.1.	Управување и мониторинг на пределите	Мониторинг на структура на предел	Мониторинг на фрагментираноста и функционалноста на пределите, со посебен акцент на шумските и руралните предели (особено Ридскиот рурален предел и Осоговскиот планински рурален предел)	Менување на пределите заради несоодветно користење на шумит; Потреба од определување посебен режим на сеча на шумите во шумските и руралните предели; Одржување на функционални стари патишта и избегнување на изградба на нови патишта во шумските предели.	2	Преглед на функционални карактеристики, капацитет на јадровите подрачја и конективност		1				1	МЕД, ЈПНШ	5.000 €	SDC
1.1.	Управување и мониторинг на пределите	Мониторинг на начин на користење и управување со пределите	Картирање на користење на земјиште	Одржување и унапредување на карактерот на пределите; Планско и контролирано искористување на природните ресурси	1	База на податоци на искористеност на земјиште, површина, начин и интензитет на искористување на земјиштето со особено внимание кон шумите, пасиштата и ливадите		1	1			1	МЕД, ЈПНШ	3.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
1.1.	Управување и мониторинг на пределите	Мониторинг на начин на користење и управување со пределите	Мониторинг на земјоделски практики на користење и управување со руралните предели со особено внимание на Осоговскиот планински рурален предел	Одржување и унапредување на карактерот на пределите; Одржување на традиционалните земјоделски практики со цел намалување на трендот на напуштање	1	Преглед на искористеност на земјиштето: површина, состојба и намена на земјоделските површини и тревести површини (ливадите, чистините и пасиштата)		1	1			1	МЕД, ЈПНШ	10.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ

Програма 1: Заштита на природно наследство

1	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
						Вкупно актив. за годината	6	17	15	19	21	36			
1.1.	Управување и мониторинг на пределите	Мониторинг на начин на користење и управување со пределите	Мониторинг на сточарски практики на користење и управување во пределот со посебен акцент на пределот на брдски пасишта и пределот на планински пасишта	Одржување и унапредување на карактерот на пределите; Одржување на традиционалните сточарски практики со цел одржување на карактерот на пределите на брдски и планински пасишта	2	Преглед на сточарски практики: број и тип на добиток, фреквенција на косење/напасување и слично		1	1	1	1	1	ЈПНШ	6.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
1.1.	Управување и мониторинг на пределите	Промоција, одржување и унапредување на естетските вредности на пределите	Мониторинг на карактерот и естетските вредности на пределите	Спечување на деградација и губење на естетските вредности на пределите во насока на зачувување и унапредување на карактерот на пределите; ограничување на деталните геолошки истражувања на веќе доделените концесии и воведување правила и мерки за ублажување на негативните последици по визуелниот аспект на пределите	2	Процена на визуелен квалитет на пределите и мониторинг на промените во индексот						1	МЕД, ЈПНШ	5.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на живеалишта	Мониторинг на приоритетни живеалишта од Директивата за живеалишта на ЕУ според веќе изработените протоколи	Зафатите за каптирање на планинските извори; изградбата на патишта, отворени, пред сè, за потребите на рударството и шумарството	1	Изработени ГИС карти на приоритетните живеалишта и изработени протоколи за мониторинг	1	1		1		1	ЈПНШ, МЖСПП, Експерти	20.000 €	SDS, IPA, Буџет на ЈПНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на живеалишта	Пополнување на празнините/идентификација на други типови живеалишта	Недостаток на податоци	1	Евентуално откривање на нови живеалишта, собрани податоци за растителни заедници, живеалишта и екосистеми.				1	1	1	ЈПНШ, МЖСПП, Експерти	5.000 €	SDS, IPA, Буџет на ЈПНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на живеалишта	Картирање и мониторинг на планинските тресетишта и шумски тресетишта, како посебно значајни типови на живеалишта	Фрагментација, деградација, каптирање на извори - пресушување, климатски промени: заштита на хабитатниот тип и заштита на значајни видови алги, макроинвертебрати и водоземци	1	Идентификација на површините под тресетиштата и следење на состојбата. Изработена карта на тресетишта. Реализиран мониторинг на селектираните ретки видови со изработени протоколи.	1	1				1	ЈПНШ, МЕД, МЖСПП, Експерти	15.000 €	SDS, IPA, Буџет на ЈПНШ

Програма 1: Заштита на природно наследство

1	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	15	19	21	36			
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на избрани видови растенија чии Locus classicus е во ЗП Осоговски Планини (Genista fukarekiana, Verbascum lesnovoensis)	Недоволно напасување поради намалениот сточен фонд, зараснување на високопланинските пасишта	1	Реализиран мониторинг на селектираните ретки видови со изработени протоколи		1			1	1	ЈПНШ, МЖСПП, Експерти	5.000 €	SDS, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на ретки видови растенија, со ограничено распространување во ЗП „Осоговски Планини“, често чувствителни на климатски промени (Dianthus microlepis, Lycopodium clavatum, Sphagnum fimbriatum, Geranium phaeum, Aquilegia aurea, Moehringia muscosa)	Зафати за каптирање на планинските извори; климатски промени	2	Реализиран мониторинг на селектираните ретки видови со изработени протоколи		1		1		1	ЈПНШ, МЖСПП, Експерти	5.000 €	SDS, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Спроведување на дополнителни квалитативни истражувања на габите	Недостиг на податоци	2	Листа на видови, карта на дистрибуција					1	1	ПМФ, ЈПНШ	8.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на ретки и ранливи видови габи (Dentipellis fragilis, Mitrula paludosa и Hericium coralloides)	Модифицирање и фрагметирање на живеалишта од интензивно користење на шуми и пробивање на шумски патишта; отстранување на стари и паднати стебла.	1	Број на регистрирани индивидуи; временска рамка на појава и старосна структура на видот; изработка на акциски планови за зачувување					1		ПМФ, ЈПНШ	5.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на скакулецот Paracaloptenus caloptenoides	Директни или индиректни антропогени активности кои влијаат на неговиот хабитат: прекумерно напасување на добиток, пошумување со алохтони видови дрвја најчесто зимзелени, зараснување на хабитатот, антропогени промени на живеалиштето како мелиорација, садење култури, урбанизација, депонирање отпадоци и слично.	2	Број на локалитети; Површина на оптимален хабитат; Квалитет на хабитатот		1			1	1	МЕД, ЈПНШ	8.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ

Програма 1: Заштита на природно наследство

1	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	6	17	15	19	21	36		
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на акватични макроинвертебрати: речен рак (<i>Austropotamobius torrentium</i>) и балканско жолтопрстенесто вилинско коњче (<i>Cordulegaster heros</i>)	Модификација, фрагментација и деградација на речните екосистеми заради инфраструктурни зафати (изградба на брани, МХЕ, патишта, каптирање на извори на реки); ерозија, обесшумување и деградација на крајречната вегетација, промена на квалитетот на водата (загадување, промена на водниот режим). Следење на состојбата со Натура 2000 видовите во подрачјето (присуство и тренд на популации).	1	Број на трансекти, број на регистрирани индивидуи			1		1	1	МЕД, ЈПНШ, ЈПХС „Злетовица“	11.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, ЈПХС „Злетовица“
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на водниот молец (<i>Drusus osogovicus</i>)	Модификација, фрагментација и деградација на речните екосистеми заради каптирање на извори на реки, обесшумување и деградација на крајречната вегетација, промена на квалитетот на водата (загадување, промена на водниот режим)	2	Број на регистрирани ларви и адултни единки					1	1	МЕД, ЈПНШ	3.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на значајните сапроксилни видови <i>Rosalia alpina</i> и <i>Morigmus funereus</i>	Деградација и фрагментација на шумски екосистеми (стари шуми, индивидуални вековни стебла, мртва дрвесина). Следење на состојбата со Натура 2000 видовите во подрачјето (присуство и тренд на популации).	1	Број на трансекти/точки, број на регистрирани индивидуи				1		1	ЈПНШ, МЕД	6.000 €	МЖСПП и меѓународни донатори
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на македонската пастрмка (<i>Salmo macedonicus</i>)	Модификација, фрагментација и деградација на речните екосистеми заради инфраструктурни зафати, каптирање на извори на реки, промена на квалитетот на водата. Следење на состојбата со Натура 2000 видовите во подрачјето (присуство и тренд на популации).	1	Број на трансекти, број на регистрирани индивидуи			1			1	МЕД, ЈПНШ, ЈПХС „Злетовица“	8.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, ЈПХС „Злетовица“
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на популациите на водоземците (<i>Rana greasca</i> и <i>Rana temporaria</i>)	Модифицирање и фрагментирање на живеалишта од интензивно користење на шуми и зафатаи на каптирање на планински водотеци	1	Број на трансекти/точки, број на регистрирани индивидуи			1		1	1	МЕД, ЈПНШ	7.500 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на популациите на водоземците (<i>Triturus vulgaris</i> и <i>Bombina variegata</i>)	Модифицирање и фрагментирање на живеалишта од интензивно користење на шуми и пробивање на шумски патишта	2	Број на трансекти/точки, број на регистрирани индивидуи			1		1	1	МЕД, ЈПНШ	7.500 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ

Програма 1: Заштита на природно наследство

1	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	15	19	21	36			
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на популациите на влекачите (<i>Testudo hermanni</i> и <i>Testudo graeca</i>)	Конверзија и фрагментација на природните живеалишта	2	Број на трансекти/точки, број на регистрирани индивидуи					1	1	МЕД, ЈПНШ	7.500 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на популациите на влекачите (<i>Zootoca vivipara</i> , <i>Lacerta agilis</i> и <i>Vipera berus</i>)	Деградација на живеалишта од интензивно антропогено влијание и пробивање на шумски патишта во високопланинскиот појас	1	Број на трансекти/точки, број на регистрирани индивидуи		1			1	1	МЕД, ЈПНШ	10.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на приоритетни видови птици според Директивата за птици на ЕУ (<i>Neophron percnopterus</i> , <i>Aquila heliaca</i> , <i>Ciconia nigra</i> , <i>Aquila chrysaetos</i> , <i>Falco peregrinus</i> , <i>Falco biarmicus</i>)	Намалување или истребување на видови; Земање од гнезда, планинарење и алпинизам.	1	Познати големини на популациите и успехот на размножување	1	1	1	1	1	1	Експерти, МЕД ЈПНШ	3.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на популациите на шумски индикаторни и приоритетни видови птици - клукајдрвци (црн, сивоглав, белогрб) и муварчиња (шарено, црвеноградо)	Голи сечи; Отстранување на мртви стебла и дрвја на умирање; Проредување на катот на дрвја; Експлоатација на шуми без пошумување или природна обнова	2	Број на трансекти/точки, број на позитивни регистрации				1		1	Експерти, МЕД ЈПНШ	5.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ, Државен буџет (МЖСПП, МЗШВ)
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на популациите на индикаторни видови птици за пасиштата (<i>Saxicola rubetra</i> , <i>Alauda arvensis</i> , <i>Eremophila alpestris</i> , <i>Pyrhocorax graculus</i>)	Напуштање на пасторални системи, недостаток на пасење; Геотехнички истражувања; Неасфалтирани патишта, патеки и велосипедски патеки; Собирање со гребла и чешли, Планинарење и алпинизам; Скијачки комплекси; Поместување и менување на стаништата	2	Број на трансекти/точки, број на позитивни регистрации		1				1	Експерти, МЕД ЈПНШ	3.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ, Државен буџет (МЖСПП, МЗШВ)
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на популациите на честите видови птици	Поместување и менување на стаништата	3	Број на трансекти/точки, познат тренд на чести видови птици						1	Експерти, МЕД ЈПНШ	3.000 €	IPA, Буџет на ЈУНШ, Државен буџет (МЖСПП, МЗШВ)
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на видра (<i>Lutra lutra</i>)	Намалување на популациите и достапните живеалишта/Да се следат промените во популацијата	1	Број на позитивни локации, динамика на популација			1			1	МЕД, ЈПНШ	4.500 €	Буџет на ЈУНШ, проекти и донации

Програма 1: Заштита на природно наследство

1	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	6	17	15	19	21	36			
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на крупни месојади и дива мачка	Намалување на популациите, криволов, вознемирување/Да се следат промените во популациите	1	Број на фотозамки, број на добиени фотографии, број на единки/глутници, динамика на популација	1			1	1	1	МЕД, ЈПНШ	7.500 €	Буџет на ЈУНШ, проекти и донации	
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на видови	Мониторинг на лилјаци	Загуба на живеалишта, вознемирување/Следење на колонии и сезонско користење во засолништа	2	Број, големина и тренд на колонии, познато сезонско користење на засолништа					1	1	МЕД, ЈПНШ	5.000 €	Буџет на ЈУНШ, проекти и донации	
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на инвазивни алохтони видови	Спроведување периодични набљудувања на соседните живеалишта за идентификација и контрола на распространување на инвазивните туѓи видови	Ризик од ширење на алохтони видови во ЗП. Зачувување на природниот карактер на видовите и живеалиштата на Осоговските Планини	1	Собрани информации за ширењето инвазивни туѓи видови			1	1	1	1	Научни истражувачки институции и организации, ЈПНШ		Меѓународни донатори, Буџет на ЈПНШ	
1.2.	Долгорочен мониторинг на видовите и живеалиштата	Мониторинг на инвазивни алохтони видови	Развивање акциски план за идентификација на ширењето на инвазивни туѓи видови	Ризик од ширење на алохтони видови во ЗП. Зачувување на природниот карактер на видовите и живеалиштата на Осоговските Планини	2	Лимитирано распространување на инвазивни туѓи видови				1			Научни истражувачки институции и организации, ЈПНШ		Меѓународни донатори, Буџет на ЈПНШ	
1.3.	Управување и ревитализација на видови и живеалишта	Долгорочно планирање на ревитализацијата	Утврдување на потреби за ревитализација	Процена на притисок од напасување, каптирање, пробивање на патишта и друго	2	Изработена програма со дефинирани приоритети за ревитализација				1		1	ЈПНШ, МЖСПП, Експерти	8.000 €	IPA, Буџет на ЈПНШ	
1.3.	Управување и ревитализација на видови и живеалишта	Ревитализација на шумски живеалишта	Зачувување и обновување на рипариската вегетација	Уништување на крајречни појаси примарно од евла	2	Картирани делови од уништен рипариски појас. Километри речен тек со обновена рипариска вегетација			1	1	1	1	Научни истражувачки институции и организации, ЈПНШ		Меѓународни донатори, Буџет на ЈПНШ	
1.3.	Управување и ревитализација на видови и живеалишта	Заштита на птици	Формирање на хранлиште за некрофагни видови	Намалување на достапноста на плен (вклучително и мрши)	1	Тип и количина на достапна храна (неделно, месечно и годишно), број на единки од видови кои го користат хранилиштето		1	1	1	1	1	ЈУНШ, Концесионери на дивеч	20.000 €	SDC, IPA	
1.4.	Зачувување на геонаследството	Истражување, евидентирање и мониторинг на геонаследството	Изработка на научно-стручни студии за геонаследството на ЗП Осогово со насоки за нивна заштита	Пополнување недостаток на знаење	2	Изработен извештај за истражувањата со насоки за заштита на вредните геолокалитети				1	1		експерти, МЕД	25.000 €	SDC, МЖСПП, IPA-CBC	
1.4.	Зачувување на геонаследството	Истражување, евидентирање и мониторинг на геонаследството	Ревидирање (докомплетирање) попис на вредни геолокалитети (со креирање на ГИС база)	Пополнување недостаток на знаење	2	Изработен ревидиран попис на вредни геолокалитети; креирана ГИС база					1	1	експерти, МЕД	5.000 €	SDC, МЖСПП, IPA-CBC	

Програма 1: Заштита на природно наследство

1	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	15	19	21	36			
1.4.	Зачувување на геонаследството	Истражување, евидентирање и мониторинг на геонаследството	Обележување, одржување и геоконзервација на геолокалитети	Недоволно познавање на вредните геолокалитети. Уништување и вандализам на геолокалитетите	1	Геолокалитетите се обележани, одржувани и заштитени		1	1	1	1		МЕД, ЈПНШ	20.000 €	SDC, МЖСПП, IPA-CBC
1.4.	Зачувување на геонаследството	Истражување, евидентирање и мониторинг на геонаследството	Воспоставување мониторинг на вредните геолокалитети и геопојави во рамките на ЗП Осогово	Не е воспоставен мониторинг на геонаследството заради спречување деградација на геонаследството и овозможување одржливо туристичко користење на геонаследството.	1	Изработен план за долгорочен мониторинг; Воспоставен долгорочен мониторинг на вредните геопојави во рамките на ЗП Осогово		1	1	1	1	1	МЕД, експерти, МЖСПП	35.000 €	SDC, МЖСПП, IPA-CBC
1.5.	Долгорочен мониторинг на климата и адаптација кон климатските промени	Мониторинг на климатски параметри	Поставување на автоматска висинска климатолошка станица (Пониква или Царев Врв)	Недостаток на климатолошки податоци; мониторинг на промените на климата	1	Поставена автоматска висинска климатолошка станица (над 1500 метри, Пониква или Царев Врв). Изработени климатски модели за Осогово		1	1	1	1	1	ЈПНШ, УХМР	30.000 €	SDC, МЖСПП, IPA-CBC, МВЗШ

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55			
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Поддршка на традиционални производни системи и екосистемски услуги	Евидентирање на локални земјоделци/сточари кои одгледуваат автохтони раси на домашни животни и сорти на земјоделски растенија	Исчезнување на автохтоните раси на домашни животни и сорти на земјоделски растенија. Намалување на интересот на сточарите кои се подготвени за одгледуваат локални раси	2	Број на евидентирани производители на автохтони видови и раси домашни животни; Признати организации на автохтони видови и раси домашни животни	1	1	1	1	1	1	ПЕ на МЗШВ, АПРЗРР, ФЗНХ, здруженија	8.000 €	Програми на МЗШВ за директи плаќања, рурален развој, проекти (преку гранични IPA МК-BG)
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Поддршка на традиционални производни системи и екосистемски услуги	Поттикнување на информирањето на сточарите и земјоделците, организирање обуки на земјоделците за условите и поддршките за одгледување на признати автохтони раси домашни животни и сорти на земјоделски растенија	Исчезнување на автохтоните раси на домашни животни и сорти на земјоделски растенија; Недостаток на информирање и интерес	2	Спроведени иформативни активности прику медиумски активности и печатени материјали; Број на земјоделци кои поминале обуки			1	1		1	ПЕ на МЗШВ, АПРЗРР, ФЗНХ, здруженија	8.000 €	Програми на МЗШВ за рурален развој, проекти (преку гранични IPA МК-BG)
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Поддршка на традиционални производни системи и екосистемски услуги	Поддршка на организирање на фармери/сточари во признати организации	Исчезнување на автохтоните раси на домашни животни и сорти на земјоделски растенија. Условеност на државната поддршка за локалните раси со членство во признати организации	2	Број на формирани организации на одгледувачи на автохтони видови и раси домашни животни. Број на сточари кои аплицирале за поддршка на автохтони домашни животни и број на исплатени сточари			1	1	1	1	ПЕ на МЗШВ, ФЗНХ	2.500 €	Програми на МЗШВ за рурален развој, проекти (преку гранични IPA МК-BG)
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Воведување на in situ in vivo и/или ex situ in vivo програми за одржување и конзервација на биолошката разновидност кој домашните животни	Обука на сточарите за програмите за одржување во in situ и ex situ на признати локални видови и раси	Непознавање на програмите за одржување на локалните раси преку МЗШВ, АПРЗРР, и др	2	Број на фармери кои поминале обука за одгледување на автохтони раси		1	1	1	1		ПЕ на МЗШВ, ФЗНХ, НВОи	5.000 €	Програми на МЗШВ за рурален развој, проекти (преку гранични IPA МК-BG)
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Образование во областа на конзервација и одржливо користење на агробиолошката разновидност	Вклучување на ученици, земјоделци и локалното население во демонстрација на традиционалните постапки при одгледувањето на локалните раси и сорти и претставување на придобивките.	Демотивираност на младата популација за земјоделство и за одгледување на стари сорти и раси. Исчезнување на традиционалните знаења за одржување на стари сорти и раси	2	Број на практични демонстрации. Број на учесници во практичните демонстрации. Број на печатени илустрирани материјали со нагласување на квалитетот на храната добиена од автохтоните раси и сорти			1	1		1	Образовни институции, локално население, ФЗНХ	8.000 €	Програми на МЗШВ за рурален развој, МОН, проекти

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55			
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки	Колекционирање на репродуктивен материјал од сортите и податоци за традиционални знаења од населените места во регионот од страна на научни институции и/или НВО-и	Губење на старите сорти поради депопулација на населените места	1	Број и вид на колекционирани примероци и традиционални знаења		1	1	1	1	1	Научни институции, општини, локално население	5.000 €	МЗШВ преку програмите за зачувување на агробиодиверзитетот и меѓународни донатори	
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки	Умножување на репродуктивниот материјал и опис на неговите својства.	Губење на старите сорти поради депопулација на населените места	2	Број на умножени примероци			1	1	1	1	Научни институции, Институт за ориз, УГД, ФЗНХ, локално население	7.000 €	МЗШВ преку програмите за зачувување на агробиодиверзитетот и меѓународни донатори	
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки	Внесување на семенските примероци во ген-банки и на овошните садници во полски колекции.	Губење на старите сорти поради депопулација на населените места	2	Број и вид на примероци ставени на чување во ген банка			1	1	1	1	Научни институции	8.000 €	МЗШВ преку програмите за зачувување на агробиодиверзитетот и меѓународни донатори	
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки	Организација на настани на општините за донирање на семе и основање на ген банки.	Губење на старите сорти поради депопулација на населените места и демотивираност на младите за земјоделство	1	Печатени материјали, изработен интернет каталог, број на промотивни настани, број на основани ген банки		1					Научни институции, општини, локално население	5.000 €	МЗШВ преку програмите за зачувување на агробиодиверзитетот, општини и меѓународни донатори	
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки	Користење, донација и размена на семе со ген банки од страна на локалното население.	Губење на старите сорти поради депопулација на населените места и демотивираност на младите за земјоделство	1	Број на жители кои користеле/донирале семе во ген-банки		1	1	1	1	1	Општини, локално население	2.500 €	МЗШВ преку програмите за зачувување на агробиодиверзитетот, општини и меѓународни донатори	
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Долгорочно зачувување на автохтоните и локални сорти од земјоделските култури во ген банки	Основање и одржување на база и интернет каталог со информации за сортите и за традиционалните знаења кои ќе бидат достапни за сите заинтересирани страни.	Губење на старите сорти поради депопулација на населените места и демотивираност на младите за земјоделство	2	Изработен интернет каталог, број на посети на каталогот			1	1	1	1	Научни институции, општини	2.500 €	МЗШВ преку програмите за зачувување на агробиодиверзитетот, општини и меѓународни донатори	

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55			
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Зачувување на напуштените стари сорти овошни култури во регионот	Лоцирање, маркирање и ревитализација на напуштените дрвја овошки со соодветни агротехнички мерки и инвентаризација на нивната локација во општините.	Губење на старите сорти овошки поради напуштање на ливадите, сечење за огрев и замена со нови сорти	1	Број и вид на маркирани и ревитализирани овошни дрвја. Инвентаризациски список во општините.		1	1	1	1	1	научни институции, НВО, општини	5.000 €	МЗШВ, општини, меѓународни донатори
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Зачувување на напуштените стари сорти овошни култури во регионот	Идентифукување заинтересирани страни (училишта, манастири, општински згради, жители-волонтери) со соодветни дворови за оформување на овошни колекции.	Губење на старите сорти овошки поради напуштање на ливадите, сечење за огрев и замена со нови сорти	2	Список од заинтересирани страни за оформување на колекции			1			1	научни институции, НВО, општини	2.000 €	МЗШВ, општини, меѓународни донатори
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Зачувување на напуштените стари сорти овошни култури во регионот	Соработка на локалното население со научните институции за основање и означување на дрвјата во колекциите со назив на сортата и краток опис на особините.	Губење на старите сорти овошки поради напуштање на ливадите, сечење за огрев и замена со нови сорти	2	Број и големина на оформени колекции во регионот. Број на означени дрвја од стари сорти овошки.			1	1		1	Научни институции, НВО, локално население	3.000 €	МЗШВ, општини, меѓународни донатори
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Зачувување на напуштените стари сорти овошни култури во регионот	Користење на дрвјата за земање саден материјал со цел нивно умножување.	Губење на старите сорти овошки поради напуштање на ливадите, сечење за огрев и замена со нови сорти	2	Број на жители кои користеле саден материјал.					1	1	Локално население, НВО	2.000 €	МЗШВ, меѓународни донатори
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Зачувување на напуштените стари сорти овошни култури во регионот	Внесување на информации за колекциите во дататазите на ген-банките на научните институции	Губење на старите сорти овошки поради напуштање на ливадите, сечење за огрев и замена со нови сорти	2	Број на примероци за кои се внесени информации во ген банките			1	1	1		Научни институции, општини	2.500 €	МЗШВ, меѓународни донатори
2.1.	Зачувување/одржување на агробиолошката разновидност	Диверзификација на земјоделството со запоставени култури и сорти	Одгледување на запоставените култури на поголеми површини	Ги одгледуваат локални жители само за свои потреби; Нема достапно комерцијално семе	2	Утврдена листа на запоставени култури; број на локално население заинтересирано за нивно одгледување; број на сорти за кои е произведен семенски материјал; спроведени обуки на населението за користење мерки за поддршка од МЗШВ за диверзификација на земјоделството					1	1	Локално население, земјоделски задруги, НВО-и	20.000 €	МЗШВ, меѓународни донатори

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55			
2.2.	Одржливо управување со пасишта	Инвентаризација, управување, зачувување и/или ревитализација на пасиштата	Утврдување на флористичкиот состав на пасиштата	Непостоење податоци за флористичкиот состав на пасиштата	1	Утврден флористички состав на пасиштата во ЗПр Осоговски Планини		1	1				ЈПНШ, ЈП Пасишта, МЗШВ, експерти	18.000 €	МЗШВ, меѓународни донатори, ЈПНШ
2.2.	Одржливо управување со пасишта	Инвентаризација, управување, зачувување и/или ревитализација на пасиштата	Утврдување на степенот на закана од деградација на пасиштата во ЗП	Закани од сукцесија, намалување на биодиверзитетот на пасиштата	1	Изработен извештај со анализа на заканите		1	1	1	1	1	ЈПНШ, МЗШВ, ЈП Пасишта, ФЗНХ	10.000 €	Програми на МЗШВ и ЈП Пасишта
2.2.	Одржливо управување со пасишта	Инвентаризација, управување, зачувување и/или ревитализација на пасиштата	Утврдување на оптималниот број добиток на единици површина	Закани од преголемото или недоволно присуство, односно целосно отсуство на добиток што се напасува	1	Регистрирани површини под пасишта со оптимализиран број на добитокот/ха			1	1	1	1	ЈП Пасишта, ФЗНХ	3.000 €	Програми на МЗШВ и ЈП Пасишта
2.2.	Одржливо управување со пасишта	Инвентаризација, управување, зачувување и/или ревитализација на пасиштата	Воспоставување на регистар на пасиштата	Губење на евиденција за производно - стопанските карактеристики, крмниот потенцијал, бонитетот, биолошко-техничките мелиоративни мерки, состојба со стопански објекти, достапноста и времето на користење и тн.	1	Број на пасишта (КП) во регистар	1	1				1	МЗШВ, ЈП Пасишта, Агенција за катастар на недвижности	10.000 €	Програми на МЗШВ за рурален развој, ЈП Пасишта, странски донации
2.2.	Одржливо управување со пасишта	Инвентаризација, управување, зачувување и/или ревитализација на пасиштата	Поттикнување на сточарски активности и одгледување автохтони раси	напуштање на сточарските активности, намален број на добиток, загуба на автохтони раси, зараснување на пасиштата	2	број на добиток и број на фарми на кои се одгледуваат автохтони раси				1			ЈП Пасишта, МЗШВ, Здруженија	20.000 €	Програми на МЗШВ и ЈП Пасишта
2.2.	Одржливо управување со пасишта	Интегрирање на евиденцијата на пасиштата со останатите релевантни информатички системи	Создавање интегрирана база на податоци за пасиштата	Закана по разграничување на расположивите површини под земјоделско земјиште и шуми. Опасност од губење на евиденција од пренаменети површини под пасишта, денационализација и узурпација	1	Опфат на евидентирана површина под пасишта (ha)		1	1	1	1	1	ЈПНШ, МЗШВ, ЈП Пасишта, Агенција за катастар на недвижности	10.000 €	Програми на МЗШВ и ЈП Пасишта
2.2.	Одржливо управување со водни ресурси	Следење на квалитетот на водите / водните тела	Изработка на катастар на водни тела, вклучително со закани, притисоци, загадувачи и состојба	Закани: А), Б), В) и Г) / Изработка на база на податоци на водните тела, како основа за воспоставување на адекватен мониторинг	2	Воспоставен катастар на водни тела со идентификувани загадувачи и негово одржување;			1	1	1	1	МЖСПП, ЈПНШ, ЈПХС Злетовица, ЈП Водостопанство	2.500 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ
2.2.	Одржливо управување со водни ресурси	Следење на квалитетот на водите / водните тела	Воспоставување соработка со надлежните институции за мониторинг на квалитет на водите и анализа на извештаи	Следење на одредени параметри на квалитетот, репрезентативни за водните тела.	2	Број на добиени и обработени извештаи		1	1	1	1	1	ЈПНШ, МЖСПП, УХМР, Хидросистем Злетовица	800 €	ЈПНШ

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55			
2.2.	Одржливо управување со водни ресурси	Мониторинг на користењето на водните ресурси	Контрола на зафати на вода (водоснабдување, наводнување, енергетика, аквакултура) и спроведување на водостопанската дозвола (биолошки минимум)	Во врска со закана Б) Фрагментација Редовно следење на состојбата на зафаќањето на водни ресурси и состојбата на водните тела	1	Број на извршени контроли во соработка со надлежните инспекциски и регулаторни тела			1	1	1	1	ЈПНШ, ЈП Водостопанство, ЈПХС Злетовица, ЈПХС Брегалница и Инспекторати	2.500 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, ЈПХС Злетовица, ЈПХС Брегалница	
2.2.	Одржливо управување со водни ресурси	Мониторинг на користењето на водните ресурси	Контрола на еколошки/биолошки минимум на мХЕЦ	Во врска со закана Б) Фрагментација Следење на речните корита низводно од мХЕЦ	1	Број на извршени контроли во соработка со надлежните инспекциски и регулаторни тела	x	x	x	x	x	1	ЈПНШ, Инспекторати	2.500 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, ЈПХС Злетовица, ЈПХС Брегалница	
2.2.	Одржливо управување со водни ресурси	Мониторинг на користењето на водните ресурси	Контрола на испуштања на вода	Во врска со закана В) Загадување и А) Модификација Следење на состојбата на местата на испуштање на отпадни води и низводно на водните тела	1	Број на извршени контроли Редовна размена на податоци со надлежните инспекциски и регулаторни тела						1	ЈПНШ, Инспекторати	2.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, ЈПХС Злетовица, ЈПХС Брегалница	
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Воспоставување и зајакнување на соработка со КЗС	Формирање на работна група (РГ) од засегнати страни	Потреба од соработка со ловци и концесионери, потреба од размена на информации, дефинирање на заеднички мониторинг, дефинирање на различни плановски и стратешки документи; акции за намалување на кривоолов и други акции; вклучување на концесионерите во спроведување на мониторинг.	1	Средба на РГ најмалку еднаш годишно; изготвени предлози за користење на динамиката на дивечот од спроведениот мониторинг; Годишен план за приоритетните активности против кривооловот.	x	x				1	ЈПНШ, концесионери, МЗШВ, Експерти	1.600 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори	
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Воспоставување и зајакнување на соработка со КЗС	Одржување редовни средби со КЗС и размена на информации и искуства	Потреба од соработка со КЗС (општини, јавни претпријатија НВОи од интерес и сл.)	2	Најмалку 1 средба со засегнатите страни на годишно ниво.		1	1	1	1	1	ЈПНШ, концесионери, ЗС	3.000 €	ЈПНШ, концесионери, меѓународни донатори	
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Јакнење на капацитетите за одржлив лов	Обуки на вработените во ЈПНШ во ЗП Осогово	Потреба од јакнење на капацитетите на ЈПНШ, спречување на кривоолов, мониторинг, процедури за постапки	1	одржани најмалку 2 обуки	1	1	1			1	ЈПНШ	1.500 €	ЈПНШ и ПЗП	
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Јакнење на капацитетите за одржлив лов	Спроведување обуки и студиси посети за ловци/ловни друштва и концесионери	Недоволни познавања за мониторинг, одржливо управување со дивечот	2	Спроведени најмалку 3 обуки за мониторинг, одржлив лов, ловен туризам - трофеен лов и др.	1		1			2	ЈПНШ, концесионери, Експерти	10.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори	
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Воспоставување мониторинг на дивечот	Избор на систем за мониторинг и креирање на база на податоци	Унапредувања на познавањата за состојбата со дивечот, за дефинирање на подобри стратешки и плански документи и политики и др.	1	Дефиниран и унифициран систем за мониторинг и креирана база на податоци.	1						ЈПНШ, концесионери, МЕД, научни соработници	1.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори	

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55		
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Воспоставување мониторинг на дивечот	Спроведување на редовен мониторинг на дивечот, анализа и одржување на база податоци и обработка на податоците	Потреба од следење на состојбата со дивечот . Поддршка на стабилна или зголемена популација (бројна состојба) на дивечот во ЗП Осоговски Планини. Потреба од прибирање и ажурирање на заедничка база на податоци за дивечот. Прилагодување на годишните планови согласно верифицирани податоците од мониторингот.	1	Добиени податоци од мониторингот (фотографии, траги? бројна состојба) и изработени годишни извештаи за мониторингот; анализа на ловните денови и отстрелан дивеч од страна на ловците за дива свиња; редовно пребројување на дивеч; следење на здравствената состојба на дивечот, број на фотографии, ажурирана база податоци, изработени годишни планови, следење на здравствената состојба на дивечот;	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ, концесионери, Експерти	25.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Воспоставување мониторинг на дивечот	Спроведување мониторинг на штети од дивечот (вклучувајќи ги крупните месојади) и развој на програма за намалување и спречување од штета на дивечот.	потреба од водење на база на податоци за штети од дивеч и намалување на штетите	1	Дефинирани чекори за мониторинг. Најмалку по 2 анкети за штети од дивеч по населено место во ЗП и неговата околина. Информациите за штети внесени во базата на податоци. Податоци од осигурителни компании и ловни друшта	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ, Експерти	2.500 €	ЈПНШ, концесионери, меѓународни донатори
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Контрола и превенција на криволов	Изработка на акциски план за контрола и превенција на криволов преку серија на состаноци и работилници	Намалување на криволовот, којшто е идентификуван како главна закана кон дивечот.	1	Изработен нацрт план за контрола и превенција од криволов. Број на состаноци со КЗС. Усвоен финален/ детален план за контрола и превенција на криволов. Изработен Правилник за комуникации и процедури за криволов	1						ЈПНШ, концесионери, МЗШВ	5.000 €	ЈПНШ, концесионери, меѓународни донатори

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55		
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Контрола и превенција на криволов	Спроведување на приоритетните активности од акцискиот план за контрола и превенција на криволовот.	Намалување на криволовот	1	Доследно спроведени приоритетни активности за контрола и превенција на криволов дефинирани од работните групи и акцискиот план.		1	1	1	1	1	ЈПНШ, концесионери, МЗШВ	40.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори, концесионери
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Реинтродукција на дивеч	Дефинирање на план за реинтродукција, спроведување на планот и мониторинг.	Пополнување на слободната еколошка ниша. Намалување штети, одржување пасишта, трофеен лов и приходи на локалци.	1	План за реинтродукција на елен лопатар и обичен елен, број на донесени единки, број на ослободени единки во природа	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ	90.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Реинтродукција на дивеч	Серија на состаноци за дефинирање на планот за реинтродукција	потреба од соработка со КЗС и дефинирање на заеднички план	1	Број на состаноци; прилагоден и усвоен план за реинтродукција		1	1				ЈПНШ	1.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Развој на одржлив ловен туризам	Изработка на Стратегија/План за ловен туризам	Непостоење на стратешки/развоен план за поддршка ловен туризам на Осогово	2	Изготвена стратегија/план за ловен туризам			1	1			ЈПНШ, концесионери, МЗШВ	2.000 €	ЈПНШ, концесионери, меѓународни донатори
2.4.	Одржливо управување со дивечот	Развој на одржлив ловен туризам	Подобрување на инфраструктурата за ловен и еко туризам	Унапредување на инфраструктурата за прихрана, солишта, калишта, поилишта, засолништа, прилагодени и воспоставени видиковци за фото лов.	3	Изградени најмалку 2 засолништа, 2 солишта и поилишта, прилагодени 2 видиковци во Ловиште Полаки		1	1	1	1	1	ЈПНШ, концесионери	10.000 €	ЈПНШ, концесионери, меѓународни донатори
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски производи	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Идентификација на засегнати	Недостиг на податоци за видови и количини на ДШП кои се собираат во Осоговскиот регион, откупни станици/фирми, количини кои се извезуваат	1	Листа на засегнати ДШП		1					ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	7.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ, МЗШВ, донатори
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски производи	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Картирање и проценка на виталноста на популациите на економски значајни ДШП	Недостиг на податоци за виталноста на популациите на економски значајни видови ЛАР	2	Минимум 5 видови со проценета виталност на популации		1	1	1	1	1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	65.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски производи	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Изработен план и преземање на соодветни мерки за in situ зачувување и заштита на ДШП (краткоточни/долгорочни рестриктивни мерки за собирање)	Врз основа на спроведените анализи и проценки на популациите ќе се пропишат соодветни мерки за зачувување.	3	Изработен план со краткоточни/долгорочни рестриктивни мерки за собирање, број на спроведени мерки					1	1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	8.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски производи	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Мониторинг на состојбата со популациите на економски значајни ДШП	Врз основа на претходно спроведените анализи и проценки на популациите ќе се воспостави мониторинг на видовите	3	Воспоставен мониторинг за состојбата на минимум 5 економски значајни видови						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	10.000 €	МЖСПП, МЖШВ, меѓународни донатори

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55			
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски производи	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Собирање на семе/резници за ex situ заштита на загрозувани ЛАР и зачувување на генетски материјал во ген-банки	За ЛАР чии популации се загрозувани потребно е да се преземат мерки за ex situ заштита заради обновување на популациите.	3	Број на видови од кои е собран генетски материјал; Број на ex situ депонирани ЛАР			1	1			ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	15.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Собирање на репродуктивен материјал од значајни ЛАР како и традиционални знаења поврзани со ЛАР	видови загрозувани од прекумерна и несоодветна употреба	3	број на видови за кои е собран репродуктивен материјал; документираните традиционални знаења поврзани со ЛАРП			1	1	1	1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	12.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски производи	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Умножување на семе/резници за загрозуваните видови ЛАР и реинтродуцирање на ЛАР на соодветни површини во ЗП	видови загрозувани од прекумерна и несоодветна употреба	3	Количина на произведено семе/резници за видовите; број на видови и површина на извршена реинтродукција на најзагрозуваните ЛАР				1	1	1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	35.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Поттикнување/обезбедување поддршка на заинтересирани страни (училишта, манастири, општински згради, жители-волонтери) со соодветни дворови за оформување на тематски ботанички градини и микрокултивација.	Недоволно познавање на локални ЛАР и практики за одгледување. Потребна е едукација	3	Број на поддржани индивидуалци/училишта/мали бизниси; број на едуцирани ученици; оформени тематски ботанички градини; спроведена микрокултивација за видови				1	1		ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	23.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Зачувување и заштита на засегнати ДШП in situ, ex situ и on farm	Промовирање и воведување на загрозувани видови ЛАР on farm		3	Број на видови кои се одгледуваат на фарма; број на земјоделци/фарми кои одгледуваат					1		ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	4.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо собирање на економски значајни ДШП	Подготовка на листа на диви видови кои се собираат за комерцијални цели и дозволени квоти (количества)	Непостоенење листа на видови и квоти за собирање на дозволени видови за собирање во Осоговскиот регион	2	Изработена листа на диви видови кои се собираат за комерцијални цели; број на видови за кои се определени дозволени квоти		1	1	1	1		ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	2.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо собирање на економски значајни ДШП	Изработка на карти на дистрибуција на дивите видови кои се предвидени да се собираат за комерцијални цели	Површините на кои е дозволено одржливо собирање на комерцијални видови во согласност со зонирањето на ЗП	2	број на изработени карти за економски значајни ДШП				1	1		ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	7.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55		
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо собирање на економски значајни ДШП	Воспоставување систем за идентификација и евиденција на собирачи/откупувачи и издавање квоти за одржливо собирање на ДШП	Не постои систем на евидентирани собирачи и откупувачи	2	Број на евидентирани собирачи и откупувачи во системот; изработка на интерен акт за ДШП за потребите на ЈПНШ		1	1	1	1		ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	3.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо собирање на економски значајни ДШП	Контрола врз собирањето и мониторинг на состојбата на ДШП што се собираат за комерцијални цели	Не постои контрола врз собирањето и мониторинг	2	Функционален воспоставен систем за издавање дозволи и репортирање на собрани количини					1	1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	8.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Подигање на јавната свест и едукација за одржливо користење на ДШП	Подигање на свеста на јавноста и локалните заедници за состојбата на ДШП преку различни објави и настани	Недоволно познавање на состојбите со ДШП, потребата за нивна заштита и можности за одржливо користење.	2	Број на одржани настани/објави			1	1		1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	3.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Подигање на јавната свест и едукација за одржливо користење на ДШП	Едукација на собирачи за одржливо собирање на ДШП	Несоодветно собирање на ДШП	1	број на спроведени едукации и број на собирачи опфатени со обуките			1	1	1		ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	3.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Подигање на јавната свест и едукација за одржливо користење на ДШП	Едукација на собирачи, откупувачи и засегнати правни лица за органско собирање/производство на диворастечки ЛАР и габи	Воведување собирање на ДШП според принципите на органско производство	2	број на спроведени едукации и број на собирачи опфатени со обуките				1			ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	3.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Промовирање на традиционални лековити и прехранбени производи под еден бренд	Избор на најкарактеристични традиционални лековити и прехранбени производи (препарати, слатка, џемови, сокови) и спроведување постапка за добивање ознака за географско потекло	Потребно е да се идентификуваат традиционални производи кои би можеле да добијат ознака	2	Листа на традиционални лековити и прехранбени производи и рецепти; број на производи заштитени под еден бренд			1			1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	4.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Промовирање на традиционални лековити и прехранбени производи под еден бренд	Поддршка за производство на карактеристични традиционални лековити и прехранбени производи под заеднички бренд Осоговски регион (кооперантско производство)	Недоволно познавање на можностите за брендирање	2	број и количина на произведени различни производи; број на кооперанти вклучени во производството						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	2.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55		
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Промовирање на традиционални лековити и прехранбени производи под еден бренд	Вклучување на локалното население во обука за традиционалните постапки при изработка на традиционални лековити и прехранбени производи		3	број на организирани обуки за изработка на традиционални лековити и прехранбени производи						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	12.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Култивирање на ЛАР	Практични демонстрации за заинтересирани страни за одгледување на ЛАР	Недоволно знаење за одгледување/култивирање на ЛАР	3	Број на организирани обуки за одгледување и број на опфатени учесници						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	2.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Култивирање на ЛАР	Одгледување на ЛАР на поголеми површини со цел запирање на ерозија.	Можност за запирање на процеси на ерозија и економска добивка.	3	Површина на подигнати ЛАР насади						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	1.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Органско производство на ЛАР	Подготовка на бизнис план за органско производство на диви комерцијално значајни видови	Можност за обезбедување средства/приход за функционирање на заштитеното подрачје. Потребно е да се изработи добар бизнис план соодветен за осоговскиот регион	3	Број на изработени бизнис планови за целни видови; број на вклучени фармери во органско производство на ЛАР						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	7.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Органско производство на ЛАР	Организирање обука со заинтересирани локални жители за органско одгледување/култивирање на диви комерцијални видови	Недоволна обученост на локалните жители за органско производство	3	број на организирани обуки за органско култивирање						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	2.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Органско производство на ЛАР	Поддршка на заинтересирани правни лица за сертификација на органско производство (собирање/култивирање)	Целта е да се намали притисокот врз животната средина без употреба на пестициди и да се обезбеди квалитетна суровина за традиционални производи. Постои можност за користење на субвенции	3	број на поддржани правни лица за сертификација на органско производство						1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет, Фармацевтски факултет	3.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Органско производство на ЛАР	Унапредување на искористување на ресурсниот потенцијал на боровинките од ЗП Осогово	Недоволно податоци за ресурсниот потенцијал на боровинките и можноста за одгледување	3	број на изработени бизнис планови за одгледување на боровинката; површина на насади			1			1	ЈПНШ, ПМФ, Шумарски факултет,	1.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори, МЗШВ, МЖСПП
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо користење на комерцијално значајни видови габи	Мониторинг на комерцијални видови габи (Amanita caesarea и Boletus spp)	Утврдување на економскиот потенцијал на подрачјето во однос на оваа дејност	1	Потенцијален број на собирачи, откупни станици, количини на свежи и суви примероци		1	1				ПМФ, ЈПНШ	5.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈУНШ

Програма 2: Одржливо управување на природните ресурси во подрачјето

2	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	9	27	43	38	34	55		
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо користење на економски значајни видови полжави	Квантитативна и квалитативна проценка на популациите на комерцијалните видови полжави (Helix lucorum, Helix pomatia)	Недоволни познавања на локалните популации, неконтролирано собирање, неправилна селекција при собирање води кон намалување на големината и квалитетот на полжавите, намалување на нивниот број и одржливост или до целосно уништување на локалните популации.	1	Извештај/Проценка на популациите на комерцијалните видови на полжави во ЗП со економска проценка (еднократна квантитативна проценка, број и структурна големина, економска анализа) по утврдена метода (Дедов, 2015). Контролен мониторинг на 5 години за утврдување на состојбата на популациите (број на индивидуи, структурна големина, распространување		1	1			1	МЕД, ЈПНШ	4.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, МЖСПП, МЗШВ
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо користење на економски значајни видови полжави	Спроведување на анкета за собирањето и користењето на полжави	Недоволно познавање на практиките за одржливо користење/собирање на полжавите, барањата за минималната големина на полжавите, период за собирање; непостоење на систем за контрола од ЈПНШ	1	Спроведена анкета, анализа на резултатите и план за следни чекори		1				1	МЕД, ЈПНШ	6.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, МЖСПП, МЗШВ
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо користење на економски значајни видови полжави	Изработка на прирачник врз основа на националното легислатива за колекционирање и контрола при собирање на комерцијалните видови полжави	Недоволно познавање на практиките за одржливо користење/собирање на полжавите, барањата за минималната големина на полжавите, период за собирање; непостоење на систем за контрола од ЈПНШ	2	Изработен прирачник			1			1	МЕД, ЈПНШ	2.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, МЖСПП, МЗШВ
2.5.	Одржливо користење/управување со други шумски плодови	Одржливо користење на економски значајни видови полжави	Обуки на персоналот при ЈПНШ за одржливо користење на комерцијалните видови на полжави и начини за воспоставување на контрола	Недоволни познавања на стандардите за одржливо користењето на полжавите, непостоење на систем за контрола при ЈПНШ,	1	2-3 обуки за персоналот од ЈПНШ препораки или воспоставен систем за контрола		1	1			1	МЕД, ЈПНШ	6.000 €	SDC, IPA, Буџет на ЈПНШ, МЖСПП, МЗШВ

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Усогласување на планска документација	Замена на постојните “Посебни планови за стопанисување со шумите со стопанска намена” со “Посебни планови за одгледување и заштита на шуми во заштитени подрачја”.		Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	1	Изработени нови Посебни планови за одгледување и заштита на шуми во заштитени подрачја	1	1				ЈПНШ	105.000 €	ЈПНШ, МЗШВ
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Усогласување на планска документација	Развој/адаптација на годишни планови за извршување.		Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	1	Адаптирани годишни планови за извршување.	1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	10.000 €	ЈПНШ, МЗШВ
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Усогласување на планска документација	Изработка на регионален план за управување со шумите		Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	3	Изработен регионален план за управување со шумите (Долгорочна стратегија за управување со шумите на Осогово)			1	1	1	ЈПНШ и експерти	90.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Имплементација на мерките за управување со шумските екосистеми според нивната специфична структура и функционалност.	1. Спроведени соодветни шумски активности за создавање на шуми со хетерогена структура и помагањена природно семено обновување со автохтони видови дрвја.		Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	1	Изработена програма со мерки за создавање на шуми со хетерогена структура; Обука на вработените во ЈПНШ; Потпомагање на природното обновување на шумите со автохтони видови дрвја.	1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	17.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Имплементација на мерките за управување со шумските екосистеми според нивната специфична структура и функционалност.	2. Собирање семе, размножување и враќање во природата на примероци од видови дрвја, својствени на екосистемите, што се намалиле или исчезнале како резултат на човековата активност во минатото.		намалена популација на дива цреша, питом костен, планински и горски јавор (A. heldrahi I A. pseudoplatanus), брест...	2	Засадени површини со шумски видови кои имаат намалена популација			1	1	1	ЈПНШ и експерти	30.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Имплементација на мерките за управување со шумските екосистеми според нивната специфична структура и функционалност.	3. Зголемен обем на мртво дрво во шумските екосистеми.		Недоволна колочина на мртво дрво во шумските екосистеми. Потерба од зголемување на мртва дрвесина согласно законски прописи за шумите (национални и меѓународни)	2		1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	150.000 €	МЗШВ,МЖСПП, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Имплементација на мерките за управување со шумските екосистеми според нивната специфична структура и функционалност.	4. Воспоставени заштитни појаси за површинска вода во шумските живеалишта.		Зачувување на шумските живеалишта покрај водните екосистеми	2		1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	50.000 €	МЗШВ,МЖСПП, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Имплементација на мерките за управување со шумските екосистеми според нивната специфична структура и функционалност.	5. Пошумување главно/само со автохтони видови дрвја на територијата на ЗП Осоговски Планини.		Менување на практиката на внесување на алохтони видови во природните шумски екосистеми и замена со пошумување со автохтони видови дрвај, кои најдобро одговараат на месторастењето	1	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ	120.000 €	ЈПНШ, спонзори, маѓународни донатори
3,1	Подобрување на состојбата на различни видови шумски екосистеми.	Имплементација на мерките за управување со шумските екосистеми според нивната специфична структура и функционалност.	6. Идентификување на инвазивните дрвенести растителни видови на територијата на ЗП Осоговски Планини и примена на мерки за контрола на нивна распространетост.		Собирање на податоци за дрвенестите алохтони видови и нивната распространетост и потенцијална опасност врз автохтоната растителност	3				1	1	1	ЈПНШ и експерти	35.000 €	ЈПНШ, МЗШВ, МЖСПП, маѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,2	Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности (ШВКВ)	Валоризација на теренот и описот на шумите со високи конзерваторски вредности.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираниите природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Број и вид ШВКВ				1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	45.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори
3,2	Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности (ШВКВ)	Картирање на шумите со високи конзервациски вредности.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираниите природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Број и вид карти			1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	10.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори	

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,2	Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности (ШВКВ)	Комуникација на процесот со засегнатите страни.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници. 3. Нелегалните сечи се забележливи на повеќе места на подрачјето на Осоговските Планини. Оваа појава предизвикува голема штета врз вкупниот шумски фонд, а може да направи и голема штета на зачувувањето на компонентите на биолошката разновидност.	2	Број идентификувани засегнатите страни; Број на одржани состаноци; Број предлози дадени од засегнатите страни.			1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	8.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори	
3,2	Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности (ШВКВ)	Подготовка на мерки за управување.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Развиени мерки по видови шуми			1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	25.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори	

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,2	Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности (ШВКВ)	Подготовка на активности за мониторинг на ШВКВ.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Развиени мерки по мониторинг				1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	11.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори
3,2	Идентификација и управување на шуми со високи конзервациски вредности (ШВКВ)	Спроведување на мерки за управување и активности за мониторинг.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Применети мерки				1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	42.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31		
3,3	Идентификација и заштита на дрвја, значајни за биолошката разновидност и мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС).	АНЕКС Мерки биотопските дрвја. АНЕКС Мерки Стари шуми.	Теренско истражување на дрвјата значајни за биолошката разновидност и мртвата шумска дрвесина. Теренско истражување на енклавите од стари состоини или единечни стари вековни дрвја кои имаат високи природни вредности - шуми во последната фаза од нивниот развој, каде состоините достигнале значителна старост, не се значително под влијание на големи природни нарушувања и влијанија од луѓето, и се одликуваат со нееднаква просторна и старосна структура.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираниите природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Идентификувани дрвја значајни за биолошката разновидност и мртва шумска дрвесина. Идентификувани стари шуми.			1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	30.500 €	ЈПНШ, меѓународни донатори
3,3	Идентификација и заштита на дрвја, значајни за биолошката разновидност и мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС).	АНЕКС Мерки биотопските дрвја. АНЕКС Мерки Стари шуми.	Картирање на биотопски дрвја. Картирање на идентификуваните стари шуми.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираниите природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Број и вид карти			1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	17.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање		
код							Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31				
3,3	Идентификација и заштита на дрвја, значајни за биолошката разновидност и мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС).	АНЕКС Мерки биотопските дрвја. АНЕКС Мерки Стари шуми.	Прилагодување на шумските практики во согласност со еколошките процеси.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираниите природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Прилагодувани шумските практики				1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	10.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори	
3,3	Идентификација и заштита на дрвја, значајни за биолошката разновидност и мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС).	АНЕКС Мерки биотопските дрвја. АНЕКС Мерки Стари шуми.	Имплементација на шумските практики во согласност со еколошките процеси и модели.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираниите природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.		2	Обука за: 1. Зачувување на структурните елементи што веројатно ќе се изгубат како резултат на моменталните практики на шумарството; 2. Заштита на чувствителни растителни и животински видови кои можат повторно да се населат по обновување на соодветните услови во управуваната шума; 3. Одржување на мали расфрлани живеалишта, со цел истите да се користат како јадра или коридори за да се олесни миграцијата на видовите; 4. Зголемување на структурната разновидност на идните шумски состоини.				1	1		1	ЈПНШ и експерти	8.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,3	Идентификација и заштита на дрвја, значајни за биолошката разновидност и мртва шумска дрвесина. Идентификација и заштита на стари шуми/шуми во фаза на старост (ШФС).	АНЕКС Мерки биотопските дрвја. АНЕКС Мерки Стари шуми.	Мониторинг на старите шуми.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници.	2	Број на податоци од мониторингот					1	1	1	ЈПНШ и експерти	15.000 €	ЈПНШ, меѓународни донатори
3,4	Сертификација на шумите.	Подготвителни активности за сертификација на шумите.	Избор на систем за сертификација - FSC или PEFC.	1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници. 3. Нелегалните сечи се забележливи на повеќе места на подрачјето на Осоговските Планини. Оваа појава предизвикува голема штета врз вкупниот шумски фонд, а може да направи и голема штета на зачувувањето на компонентите на биолошката разновидност.	3	Избран систем				1	1		1	ЈПНШ и експерти	2.500 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,4	Сертификација на шумите.	Подготвителни активности за сертификација на шумите.	Подготовка на персоналот и раководството на ЈП"Национални шуми" за сертифицирање.		1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници. 3. Нелегалните сечи се забележливи на повеќе места на подрачјето на Осоговските Планини. Оваа појава предизвикува голема штета врз вкупниот шумски фонд, а може да направи и голема штета на зачувувањето на компонентите на биолошката разновидност.	3					1	1	1 ЈПНШ и експерти	7.500 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,4	Сертификација на шумите.	Подготвителни активности за сертификација на шумите.	Избор на тело за сертификација.		1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници. 3. Нелегалните сечи се забележливи на повеќе места на подрачјето на Осоговските Планини. Оваа појава предизвикува голема штета врз вкупниот шумски фонд, а може да направи и голема штета на зачувувањето на компонентите на биолошката разновидност.	3					1	1	1 ЈПНШ и експерти	2.500 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,4	Сертификација на шумите.	Подготвителни активности за сертификација на шумите.	Комуникација на процесот на сертификација со засегнатите страни.		3 Број на идентификувани засегнатите страни; Број на одржани состаноци; Број предлози дадени од засегнатите страни					1	1	1	ЈПНШ и експерти	1.500 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,4	Сертификација на шумите.	Спроведување на процесот за сертификација на шумите.	Спроведување на прелиминарна и главна проценка на управувањето со шумите во Защитен предел Осоговски Планини.		3 Спроведувана прелиминарна и главна проценка					1	1	1	ЈПНШ и експерти	8.500 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,4	Сертификација на шумите.	Спроведување на процесот за сертификација на шумите.	Спроведување на годишни надзори за управување со шумите во сертифицираните шумскостопански единици.		1. Непрепознавање на природните вредности на подрачјата каде има шуми со високи вредности кои треба да се зачуваат со зона на строга заштита. Тоа може да доведе до одредени несоодветни или неплански активности кои може на долг рок да направат штета врз евидентираните природни вредности. 2. Несоодветни практики во стопанисувањето со шумските ресурси (чисти сечи на голема површина, неводење грижа за ретки (загрозени) видови, за стари шуми, за реликтни видови, за значајни заедници итн.) Ваквите практики во минатото придонеле за одредена загуба или намалување на популациите на некои вредни растителни видови и шумски заедници. 3. Нелегалните сечи се забележливи на повеќе места на подрачјето на Осоговските Планини. Оваа појава предизвикува голема штета врз вкупниот шумски фонд, а може да направи и голема штета на зачувувањето на компонентите на биолошката разновидност.	3						1	1 ЈПНШ и експерти	4.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,5	Пшумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини	Изработка на план за обновување и ревитализација	Утврдување на деградирани шумски состоини во ЗП Осоговски Планини.		потреба од утврдување на реалната состојба со шумските екосистеми	1		1	1			1 ЈПНШ	25.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори	
3,5	Пшумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини	Изработка на план за обновување и ревитализација	Подготовка на активности за обновување на деградирани шумски состоини во ЗП Осоговски Планини.		потреба од дефинирање на мерки за обновување и ревитализација	1		1	1	1		1 ЈПНШ	25.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори	

Програма 3: Управување со шумски живеалишта и екосистеми

3	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	3	8	22	29	28	31			
3,5	Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини и изданкови шумски состоини	Спроведување активности за обновување на деградирани шумски состоиниво ЗП Осоговски Планини.	1. Шумските пожари се голема закана за шумите и шумските вредности. Во одреден број и обем се појавуваат секоја година поради што претставуваат сериозна закана како за останатите делови од шумата така и за деловите за кои се предвидува строга заштита. Тие за кратко време може да уништат големи површини под шума и да направат трајни штети врз шумските екосистеми.	потреба од обновување и ревитализација на деградирани шумски површини	1	Спроведени активности за обновување на 50 ха опожарена површина				1	1	1	1	ЈПНШ	125.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,5	Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини и изданкови шумски состоини и изданкови шумски состоини	Спроведување активности за обновување на деградирани шумски состоиниво ЗП Осоговски Планини.	2. Непланското градење на објекти во близина и во внатрешноста на шумите, како и пробивањето на шумски и регионални патишта во голема мера влијаат на зголемување на опасноста за загрозување на природните вредности поради нивна поголема достапност и олеснета можност за негативни влијанија врз нивната природна состојба.	потреба од обновување и ревитализација на деградирани шумски површини покрај патишта и инфраструктурни објекти	1	обновена шумска површина покрај патишта на 20 ха				1	1	1	1	ЈПНШ	40.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,5	Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини и изданкови шумски состоини	Спроведување активности за обновување на деградирани шумски состоиниво ЗП Осоговски Планини.	3. Изградбата на мали хидроцентрали и градењето на патишта на речни текови негативно се одразува на зачувувањето на крајречната растителност и на заедниците од тополи, евли и врби.	потреба од обновување и ревитализација на деградирани шумски површини покрај реки и инфраструктурни зафати на реки	1	оновена крајречна вегетација во сливот на Злетовска Река на површина од 3-6 км				1	1	1	1	ЈПНШ и ХС Злевица	22.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори
3,5	Пошумување на необновени сечишта, отворени терени, после природни или антропогени катастрофи терени со ерозија и ревитализација на деградирани шумски состоини	Мониторинг	Мониторинг и контрола на спроведените активности за обновување на деградирани шумски состоиниво ЗП Осоговски Планини.	Следење на состојбата со обновените шумски површини	1	Број на податоци од мониторингот					1	1	1	ЈПНШ	15.000 €	МЗШВ, ЈПНШ, меѓународни донатори

Програма 4: Управување со културно наследство

4 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	5	5	8	8	18			
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Категоризација на културно наследство	Определување на степенот на значење и приоритети за заштита на археолошкото к.н.	потреба од определување на приоритет за заштита на археолошкото к.н. и пропишување на соодветен режим за заштита согласно ратификуваните меѓународни договори	1	Формирана база на податоци за археолошки наоѓалишта (број на градишта, бургови, крајпатни стражи, гранични стражи); дефинирани приоритети за заштита		1	1			1	локални институци, надлежни национални институции (Конзерваторски центар Скопје и Завод за заштита на културно насл. Штип)	4.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, источен плански регион
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Категоризација на културно наследство	Определување на степенот на значење и приоритети за заштита на историското к.н.	определување на приоритет за понатамошни мерки за заштита на историското к.н. и промоција врз основа на стручна и научна проценка на историското к.н. и ставање под посебен режим на заштита	2	Формира база на податоци за историски места и предели со значење за одбележување на историски настани. Ревалоризација на веќе постоечките споменици на културата (тур.период, прва и втора светска војна); дефинирани приоритети за заштита				1		1	локални институци, надлежни национални институции	4.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион, локален буџет, Осоговска епархија
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Категоризација на културно наследство	Определување на степенот на значење и приоритети за заштита на етнолошкото к.н.	определување на приоритет за заштита на етнолошкото к.н. согласно ратификуваните меѓународни договори и насоки за понатамошни мерки за заштита	1	формирање на база на податоци за недвижното етнолошко к.н. (рурални целини, стопански објекти(воденици, валавици и сл.); дефинирани приоритети за заштита		1	1	1	1	1	локални институци, надлежни национални институции	4.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион локален буџет
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Валоризација и ревалоризација на културното наследство	Валоризација на археолошко наоѓалиште „Долно Градиште“, кај с. Долно Градче	стручна и научна проценка на културното наследство, заради ставање под посебен режим на заштита	3	изработка на елаборат за заштита за археолошко наоѓалиште „Долно Градиште“, кај с. Долно Градче				1		1	локални институци, надлежни национални институции	2.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, источен плански регион
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Валоризација и ревалоризација на културното наследство	Изработка на елаборат за валоризација и заштита на училишната зграда во с.Долна Цера.	стручна и научна проценка на училишната зграда заради ставање под посебен режим на заштита како историско к.н.	2	Изработен елаборат за валоризација на училишната зграда во с.Долна Цера.				1	1	1	локални институци, надлежни национални институции	4.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион, локален буџет, Осоговска епархија

Програма 4: Управување со културно наследство

4	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	3	5	5	8	8	18		
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Валоризација и ревалоризација на културното наследство	валоризација на воденица	стручна и научна проценка на етнолошко културното наследство, заради ставање под посебен режим на заштита	2	изработен елаборат за заштита на воденица						1	1 локални институции, надлежни национални институции	2.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, источен плански регион
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Валоризација и ревалоризација на културното наследство	ревалоризација на валавиците на Бела Река и Дурачка река	стручна и научна проценка на етнолошкото културното наследство, заради ставање под посебен режим на заштита	2	изработени елаборати за валавиците на Бела Река и Дурачка Река						1	1 локални институции, надлежни национални институции	4.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Валоризација и ревалоризација на културното наследство	Валоризација на подрачјето како културен предел	стручна и научна проценка на културното наследство, заради ставање под посебен режим на заштита	1	изработен елаборат за валоризација и заштита на културниот предел			1	1			локални институции, надлежни национални институции	3.000 €	државен буџет, ИПАРД фондови, источен плански регион
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Мониторинг на културното наследство во ЗП	Мониторинг на карактерот и естетските вредности на населбите и населените места	Поттикнување на традиционалните градежни практики, стандардизација на градежни материјали, дизајни и тн. со цел зачувување на традиционалниот и карактеристичен изглед на населбите; контрола на урбана експанзија (особено во пределот на планински пасишта)	2	визуелна проценка: состојба и промена во карактерот на населбите и изработка на протокол за мониторинг	1				1		1 Експерти/Завод и музеј Штип и Конзерваторски центар Скопје	5.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
4.1.	Грижа и долгорочен третман на културното наследство	Мониторинг на културното наследство во ЗП	Мониторинг на движното и недвижното културно наследство	Пратење на состојбата со движното и недвижното к.н. на секои 5 год	2	регистрациона состојба и промени во движното и недвижното кул. Наслед. состојба (создадена база на податоци и развиена метоологија за мониторинг)				1			1 Експерти/Завод и музеј Штип и Конзерваторски центар Скопје	5.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
4.2.	Одржливо управување со културното наследство	Конзервација и ревитализација на културното наследство	Изработка на стручна и научна проценка на културното наследство, заради ставање под посебен режим на заштита	Зачувување на дел од археолошко културното богатство како капитал	3	Изработен елаборат за заштита на валоризирано културно наследство						1	1 локални институции, надлежни национални институции	2.000 €	државен буџет
4.2.	Одржливо управување со културното наследство	Конзервација и ревитализација на културното наследство	Изработка на проект за конзервација на археолошки локалитет	зачувување на дел од археолошко културното богатство како капитал	3	Изработен проект за конзервација на доцноантички опидум Долно Градиште, кај село Долно Градче						1	1 локални институции, надлежни национални институции	3.000,00 €	државен буџет, ИПАРД фондови, источен плански регион

Програма 4: Управување со културно наследство

4 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	3	5	5	8	8	18			
4.2.	Одржливо управување со културното наследство	Заштита и зачувување на традиционалниот изглед на селата во рамки на ЗП	Изработка на проект за ревитализација на рурална целина		заштита на традиционално културно богатство кое треба да се одржува	2				1		локални институции, надлежни национални институции	3.500,00 €	државен буџет, ИПАРД фондови, источен плански регион	
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Популаризирација на културното наследство	Вградување на културно-историски обележја во туристичко-информативна карта за ЗПр Осоговски Планини		Промоција, одржување и поттикнување на културните вредности. Поттикнување и развој на туризам и рекреација.	1	1					1 ЈПНШ	1.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ	
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Популаризирација на културното наследство	Евиденција и координација на различни културни настани		Постигнување на географска урамноженост на културните настани со цел да се избегне висока концентрација на туристи на одредени локалитети на сметка на други; Регулирано практикување „модерни“ форми на рекреација во насока на контрола на нерегулирани форми на рекреација и туризам нпр. рели возење и мото-крос	1	1					1 ЈПНШ	1.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ	
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Популаризирација на културното наследство	Изготвување на преглед на значајни културни објекти, настани, обележја, манифестации и слично		вклучување на информациите во календарите на туроператорите	1		1				локални институции, надлежни национални институции НВО СЕКТОР	3.000,00 €	државен буџет, ИПАРД фондови, источен плански регион	
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Популаризирација на културното наследство	Подготовка на промотивен материјал за едукација и промоција со основните податоци за културното наследство		збогатување на информативните содржини за КН	1		1	1			локални институции, надлежни национални институции НВО СЕКТОР	3.000,00 €	државен буџет, ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион локален буџет	
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Популаризирација на културното наследство	Дефинирање и промовирање на културно-историски патеки или точки		недоволна промоција на културните и историските вредности	2			1	1	1	локални институции, надлежни национални институции НВО СЕКТОР планински, велосипедски... Здруженија во соработка со ЈПНШ	4.000,00 €	државен буџет, ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион локален буџет	

Програма 4: Управување со културно наследство

4	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	3	5	5	8	8	18		
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Унапредување на едукацијата за културното наследство во регионот	Организирање едукативни работилници за млади во објект со историско-културни содржини: Лесновски Ман. Осоговски Ман., Ман. Свети Пантлејмон и др.	визуелно збогатување на информативните содржини за к.н. кај младите	3	Организирани 3 едукативни работилници					1	1	1 локални институци	3.500,00 €	државен буџет, ИПАРД фондови,источен плански регион
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Унапредување на едукацијата за културното наследство во регионот	Организирање обука за водичи во Осоговијата	унапредување на квалитетот на информаците за Осоговијата	3	Лиценцирани водичи					1	1	1 локални институции, НВО,	5.000,00 €	ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион,
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Унапредување на едукацијата за културното наследство во регионот	Едукација на локалните жители за вредностите на културното наследство	недоволни на познавања и вреднувања на локалното културно богатство и традиционалните знаења, потреба од поттикнување на чувство за локална вредност, промоција, грижа и развој на к.н.	2	Реализирани 5 едукативни работилници за жителите во руралните средини за значењето на културното наследство и можноста за заработка преку негова презентација					1		локални институци, надлежни национални институции	3.500,00 €	државен буџет, ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион локален буџет
4.3.	Промоција и едукација на културното наследство	Унапредување на едукацијата за културното наследство во регионот	Промоција и одржување на традиционалните занаети, знаења и обичаи	напуштање на локални традиции и занаети (изработка на носии, грнчарство, правење самари и сл.)	3	Број на настани, обуки и презентации за промоција на традиционалните занаети, знаења и традиции						1	1 НВО	5.000,00 €	ИПАРД фондови, ИПА програмата на Европската унија источен и североисточен плански регион,

Програма 5: Развој на одржлив туризам и рекреација

5	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	11	15	11	7	7	9			
5.1.	Стратешки документи и управувачки механизми	Формирање на координативно тело за развој на туризмот	Иницирање и ставање во функција на координативно тело за развој на туризмот	Синхронизирање на интересите на засегнатите страни во туристичкиот процес и усогласување на плановите и активностите за развој на туризмот во подрачјето со регулативата на локално и национално ниво.	2	Воспоставено координативно тело, правилник за работа, програма за работа во првите пет години, акти за дефиниран мандат.	1	1				1	Заштитеното подрачје и локалните самоуправи	1.000 €	Заштитеното подрачје, локални самоуправи, Влада на РСМ, донатори
5.1.	Стратешки документи и управувачки механизми	Изработка на студија, мастер план и оперативни планови за развој на туризмот	Изработка на студија за развој на туризмот, мастер план и акциски план за 5 и 10 години	Детална анализа на потенцијалите за развој на туризмот со дефинирање на потребните мерки и активности за развој во однос на актуелните пазарни трендови.	2	Изработена студија за развој на туризмот		1	1				Заштитеното подрачје	30.000 €	Заштитеното подрачје, локални самоуправи, Влада на РСМ, донатори
5.1.	Стратешки документи и управувачки механизми	Изработка на документи за стандардизација	Изработка на стандарди за унифицирање и поставување на мека инфраструктура	Изработка на правилници и прирачници за стандардизација, категоризација, туристичка супраструктура, туристичка сигнализација во контекст на одржливиот развој на туризмот и зачувување на природните вредности во заштитеното подрачје.	1	Изработени документи	1	1					Заштитеното подрачје, локална самоуправа, ЛАГ – ови	10.000 €	Заштитеното подрачје, локалните самоуправи, Влада на РСМ, претпристапни ЕУ фондови, донатори, фондации.
5.1.	Стратешки документи и управувачки механизми	Мониторинг на туристичките активности	Мониторинг на искористеноста на капацитетите за туризам во подрачјето	Планско управување со капацитетите за туризам со цел да се избегне концентрирање и нерамномерен туристички притисок врз одредени локалитети на сметка на други. важно за мониторинг и одржување на пределите.	2	евиденција/база/апликација на број на посетители во подрачјето		1	1	1	1	1	ЈПНШ	6.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
5.1.	Стратешки документи и управувачки механизми	Мониторинг на туристичките активности	Мониторинг на потребите и потенцијалите за туризам во подрачјето	Промоција на традиционални настани и практики во насока на поттикнување и развој на традиционални форми на туризам и рекреација; Да се осигури партиципативно учество во планирање и управување со подрачјето, особено локалното рурално население кое активно придонесува за подрачјето	2	Работилници и прашалници со локални клучни чинители и локално население: издвојување на значајни традиционални практики, обичаи и локалитети од значење за промоција на туризмот		1				1	Експерти, ЈПНШ	2.000 €	SDC, Буџет на ЈПНШ
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Поставување мрежен систем на патеки за планински туризам	Мапирање, категоризација и валоризација на патеките	Не постоење на мрежно поврзани и стандардизирани патеки на Осоговските Планини	1	Картирана и валоризирана мрежа од 500 километри планински патеки и патеки за планински велосипедизам	1	1			1		Заштитеното подрачје, локални самоуправи, локални планинарски и велосипедски клубови.	5.000 €	Влада на РСМ, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.

Програма 5: Развој на одржлив туризам и рекреација

5	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	11	15	11	7	7	9			
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Поставување мрежен систем на патеки за планински туризам	Уредување на патеки за развој на планински туризам	Потреба од означување на планинарските патеки и патеките за планински велосипедизам. Повеќекратно искористување на земјиште за локален развој	1	Број на означени (маркирани најмалку 250 км) планинарски и велосипедски патеки	1	1	1			1	Заштитеното подрачје, локални самоуправи, НВО (локални планинарски и велосипедски клубови).	50.000 €	Влада на РСМ, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.ЈПНШ, Меѓународни организации,	
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Поставување мрежен систем на патеки за планински туризам	Утврдување и означување на геотуристички патеки низ ЗП Осогово со соодветна сигнализација	не постојат доволно информации за промоција на геоналседството во ЗП	1	Воспоставени геотуристички патеки низ ЗП Осогово со соодветна сигнализација		1	1			1	ЈПНШ, планинарски друштва, експерти	15.000 €	SDC, IPA-CBC	
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Поставување мрежен систем на патеки за планински туризам	Уредување и означување за патеки и локалитети за биолошката разновидност	не постојат доволно информации за промоција на биолошката разновидност во ЗП	1	Воспоставени патеки за биолошка разновидност низ ЗП Осогово со соодветна сигнализација	1	1		1		1	ЈПНШ, еколошки НВОи, експерти	25.000 €	SDC, IPA-CBC	
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Поставување мрежен систем на патеки за планински туризам	Уредување и означување на културно историски локалитети	не постојат доволно информации за промоција на културното и историското наследство во ЗП	2	Воспоставени патеки за културно историски локалитети низ ЗП Осогово со соодветна сигнализација		1			1	1	ЈПНШ, општини, локални музеи,експерти	25.000 €	SDC, IPA-CBC	
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Избор и припрема на локации за мали кампинзи	Дефинирање на локации за мали кампинзи и нивно прилагодување за понатамошно користење	Ставање во функција мали кампинг локации, како начин за диверзификација на сместувањето и проширување на пазарниот опфат во контекст на постоечките туристички содржини и планираниот развој.	2	Дефинирани локации за мали кампинзи и најмалку 1 локација прилагодена за кампинг и ставена во функција	1	1	1				Претприемачи во соработка со локалната самоуправа, државни институции и ЛАГ - ови.	15.500 €	Претприемачи во соработка со локалната самоуправа, државни институции и ЛАГ - ови.	
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Туристичко информативен центар	Ставање во функција на туристичко информативниот центар на Пониква	Потреба од функционален туристичко информативен центар за промотивна и информативна улога во заштитеното подрачје.	1	Опремен и функционален туристичко информативен центар	1	1	1				Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови.	100.000 €	Влада на РСМ, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.	
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Авантуристички парк на Пониква	Изградба на авантуристички парк	Ставање во функција на авантуристички парк на Пониква како дел од диверзифицирана и пазарно атрактивна понуда.	3	Изграден и функционален авантуристички парк			1	1	1		Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови, субјекти надвор од подрачјето со експертиза во дејноста.	40.000 €	Влада на РСМ, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.	

Програма 5: Развој на одржлив туризам и рекреација

5	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	11	15	11	7	7	9		
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Развој на велотуризам	Дефинирање и уредување на патеки за различни форми на велотуризмот и развивање на специјализирани понуди за препознатливост	непроценети и неискористени потенцијалите за специјализирани патеки за различни форми на велосипедизам и велотуризам.	2	дефинирани и уредени специјализирани велопатеки и развиени понуди за велотуризам (понуда за деца, фамилии, ендуро, downhill, планински велосипедизам, маратон и сл)			1	1	1		Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови, здруженија на фармери.	15.000 €	Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови, здруженија на фармери.
5.2.	Развој на туристичка инфраструктура и препознатливост	Развој на агротуризам	Анимација и вклучување на селските домаќинства во туристичката понуда	Изработка на план за адаптирање на селските домаќинства како дел од туристичката понуда во подрачјето според просторна поставеност и функционална поврзаност со останатите туристички содржини, како основа за подршка на приватните претприемачки иницијативи од проектни линии или фондови.	3	Обучени 20 лица, 5-10 селски домаќинства вклучени во туристичката понуда			1	1	1		Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови, здруженија на фармери.	15.000 €	Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови, здруженија на фармери.
5.3.	Промоција и маркетинг	Брендирање на туристичката дестинација	Креирање лого и слогани за туристичката дестинација Осоговски Планини	Креирање туристички бренд за дестинацијата со лого и слогани како неопходен конкурентски и пазарен критериум.	1	Дефиниран бренд со лого и слоган (Осогово и лично и различно)	1	1					Заштитеното подрачје	2.500 €	Заштитеното подрачје, странски фондации, Влада на РСМ
5.3.	Промоција и маркетинг	Изработка на промотивни материјали	Изработка на туристичко-информативна карта	потреба од промоција и ажурирање на податоците и нивно поставување на карта	1	припремана и испринтана карта	1					1	ПЗП излезна фаза и ЈПНШ	3.500 €	
5.3.	Промоција и маркетинг	Изработка на промотивни материјали	Дефинирање на содржини за промоција на природните и културните вредности	да се искористат познавањата за природните вредности и да се прилагодат за промотивни цели	1	припремени содржини и лифлети, постери, брошури, инфопаноа	1	1		1		1	ПЗП излезна фаза и ЈПНШ	15.000 €	
5.3.	Промоција и маркетинг	Креирање и промоција на дестинациска препознатливост	Креирање и стандардизација на туристички производи во основните сегменти на авантуристичкиот туризам	Поставување стандардизирани модели за креирање компетентни туристички производи во неколку селективни форми на туризмот. Развивање неформален стандард за креирање квалитетни туристички производи како помошен инструмент при создавање нови производи во дестинацијата.	2	Креирање 15 стандардизирани производи во основните форми на активен туризам (планински, вело и агротуризам)	1	1	1				Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови, субјекти надвор од подрачјето со искуство во дејноста.	2.500 €	Влада на РСМ, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.

Програма 5: Развој на одржлив туризам и рекреација

5	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	11	15	11	7	7	9			
5.3.	Промоција и маркетинг	Креирање и промоција на дестинациска препознатливост	Креирање и спроведување промотивна стратегија за Осогово како туристичка дестинација	Креирање на промотивна стратегија со прецизно дефиниран промотивен микс условена од спецификите на пазарните целни групи и структурата на производите. Изработка на јасно дефинирани комуникациски цели и промотивни инструменти соодветни за таргетираните пазарни сегменти.	2	Дефинирана стратегија за промоција на Осогово како туристичка дестинација			1	1	1		Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови, субјекти надвор од подрачјето со искуство во дејноста.	50.000 €	Влада на РСМ, АППТРСМ, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.	
5.4.	Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот	Создаваање капацитети за стандардизиран развој на тури змот	Обука за рурален туризам и рурално угостите лство	Создавање капацитети во туристичката дестинација Осоговски Планини за координиран развој на руралниот туризам.	2	Обучени активни или потенцијални угостителски претприемачи.		1	1				Заштитеното подрачје, локална самоуправа, ЛАГ – ови	30.000 €	Заштитеното подрачје, локалните самоуправи, Влада на РСМ, претпристапни ЕУ фондови, донатори, фондации.	
5.4.	Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот	Создаваање капацитети за стандардизиран развој на тури змот	Обука на професионални водичи во планина	Локален капацитет за професионални водички услуги во планинскиот туризам и стручна подршка во процесите на планирање за специфичната туристичка супраструктура и креирање туристички производи.	2	Лиценцирани 10 водичи во планина според професионалниот UIMLA стандард		1	1			1	Заштитеното подрачје, локална самоуправа, ЛАГ – ови	25.000 €	Заштитеното подрачје, локалните самоуправи, Влада на РСМ, претпристапни ЕУ фондови, донатори, фондации.	
5.4.	Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот	Создаваање капацитети за стандардизиран развој на тури змот	Обука на лиценцирани туристички водичи	Креирани капацитети за сервисирање туристички производи во урбаните средини, културно историските локалитети и подршка во процесите за креирање нови туристички производи.	2	Обука и лиценцирање на 6 туристички водичи		1	1			1	Локална самоуправа, ЛАГ – ови.	2.000 €	Локални самоуправи, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.	
5.4.	Зајакнување на човечките ресурси за развој на туризмот	Збогатување на туристичката понуда со локални производи – ракотворби и сувенири	Обука за изработка на локални производи, ракотворби и сувенири	Создадени капацитети во дестинацијата за надополнување на понудата со автентични производи. Реафирмација на традиционални занаети кои можат да бидат во функција на проширена туристичка понуда.	3	Обучени 20 изработувачи на локални производи и ракотворби			1	1		1	Заштитеното подрачје, локални самоуправи, ЛАГ – ови.	10.000 €	Влада на РСМ, ЕУ претпристапни фондови, странски фондации.	

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.1. Воспоставување на механизми за подеднакво учество и вклученост на локалните заедници кои живеат на Осоговските Планини во носењето на одлуки	Вклучување на локалните заедници во креирањето на политики за локален развој во заштитениот предел	1	Одржени информативни и консултативни средби со локалните заедници; и нивно претставување и застапување во Советот на засегнати страни и локалните општински совети		1	1	1	1	1	ЈПНШ, МТСП, општини	5.000 €	МТСП, ЛМС, општини, проекти
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.1. Воспоставување на механизми за подеднакво учество и вклученост на локалните заедници кои живеат на Осоговските Планини во носењето на одлуки	Вклучување на жените, младите и децата од локалните заедници како ранливи категории	1	Одржени информативни и консултативни средби со локалните заедници; патронажни тимови		1	1	1	1	1	ЈПНШ, МТСП, општини	2.500 €	МТСП (Гаранција за млади), Агенција за млади и спорт, ОБСЕ, UN Women, Kvinna till Kvinna, општини, проекти
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.2. Овозможување на практики на користење и обработка на земјиштето кои се во согласност со значајните еколошки, економски и социјални вредности на природните ресурси во ЗП Осоговски Планини	Изработка на долгорочен план и стратегија за управување со јавно земјиште	1	Поттикнување на дискусија/процес за измена на постојниот план за јавен простор		1	1				ЈПНШ, Министерство за транспорт и врски, општини	1.000 €	Хабитат, НВО, општини, проекти
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.2. Овозможување на практики на користење и обработка на земјиштето кои се во согласност со значајните еколошки, економски и социјални вредности на природните ресурси во ЗП Осоговски Планини	Искористување на постоечките капацитети за изградба на нови капацитети за промоција и развој на туризмот, едукација и рекреација	3	Интезитет на користење на јавно земјиште			1				ЈУМШ, туроператори, општини, локално население	1.000 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, меѓународни донатори
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.2. Овозможување на практики на користење и обработка на земјиштето кои се во согласност со значајните еколошки, економски и социјални вредности на природните ресурси во ЗП Осоговски Планини	Едукација за заживување и примена на традиционалните земјоделски, сточарски и занаетчиски практики во функција на одржливо користење и обработка на земјиште	1	Список на земјоделци и идентификување на примена на традиционални земјоделски и други практики			1	1			ЈПНШ, ПЕ на МЗШВ	2.500 €	МЗШВ, проекти

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.3 Воспоставување на механизми за управување со ризикот од лизгање на земјиште (ерозија) и поплава и пожари	Обука за комбиниран пристап на традиционалните земјоделски, сточарски и занаетчиски практики со нови технологии		2 Број на одржани обуки					1	1	1 ЈПНШ, ФЗНХ, ПЕ на МЗШВ, МЖСПП, општини	5.000 €	МЗШВ, МЖСПП (Зелен климатски фонд), проекти
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.3 Воспоставување на механизми за управување со ризикот од лизгање на земјиште (ерозија) и поплава и пожари	Изработка на План за превенција и заштита од пожари согласно законските прописи		1 Изработен план за превенција и заштита од пожари и оставрена соработка со релевантните институции		1	1				1 ФЗНХ, ПЕ на МЗШВ, МЖСПП, општини	2.000 €	МЗШВ, МЖСПП (Зелен климатски фонд), проекти
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.3 Воспоставување на механизми за управување со ризикот од лизгање на земјиште (ерозија) и поплава и пожари	Спроведување на Планот за превенција и заштита од пожари		1 Број на релаизирани мерки од Планот. Обезбедена опрема и алат: челични гребла казми, лопати, грбни прскалки, дрон, возила..Одржување и изградба на патишта, поставување на подземни резервоари и друго.		1	1				1 ФЗНХ, ПЕ на МЗШВ, МЖСПП, општини	35.000 €	МЗШВ, МЖСПП (Зелен климатски фонд), проекти
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.3 Воспоставување на механизми за управување со ризикот од лизгање на земјиште (ерозија) и поплава и пожари	Подигнување на свеста и јакнење на капацитетите за намалување на ризикот од пожари, лизгање на земјиште и полави		1 Број на одржани обуки			1	1	1		1 ФЗНХ, ПЕ на МЗШВ, МЖСПП, општини	10.000 €	МЗШВ, МЖСПП (Зелен климатски фонд), проекти

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.4. Воспоставување на одржлив систем за управување со отпад	Воспоставување на соработка и дијалог со сите општините и локалните заедници кои гравитираат кон ЗП		1 Одржани дискусии, јавни дебати и консултации со сите засегнати страни на темата отпад и решавање на проблемите со отпадот во ЗПр		1		1			1 ЈПНШ, општини, МЖСПП	1.500 €	општини, МЖСПП, фондови
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.4. Воспоставување на одржлив систем за управување со отпад	Мапирање на дивите депонии и изработка на план за чистење на дивите депониите		1 регистрирани диви депонии и изработен план за чистење на депониите		1	1				1 ЈПНШ, општини, МЖСПП и НВОи	2.500 €	ЈПНШ, општини, месни заедници, Јавни Кмунални претпријатија
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.4. Воспоставување на одржлив систем за управување со отпад	Чистење на дивите депонии		1 Исчистени диви депонии			1	1			1 ЈПНШ, општини, МЖСПП и НВОи	7.500 €	ЈПНШ, општини, месни заедници, Јавни Кмунални претпријатија, МЖСПП, НВОи, домашни и странски фондови
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.4. Воспоставување на одржлив систем за управување со отпад	Воспоставување на систем за управување со отпадот во ЗП		2 Дефиниран систем за управување со отпад во ЗПр.				1			ЈПНШ, општини, МЖСПП	3.000 €	ЈПНШ, МЖСПП, општини, ЗЕЛС, МЛС, ЦРИПР,
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.4. Воспоставување на одржлив систем за управување со отпад	Дефинирање и спроведување на кампања за намалување на отпадот во ЗП		1 изработена и спроведена кампања за подигнување на јавната свест и информирање на засегнатите страни во врска со отпадот и состојбата со дивите депонии		1	1	1			1 ЈПНШ, општини, МЖСПП, медиуми и НВОи	7.500 €	ЈПНШ, МЖСПП, општини, ЗЕЛС, МЛС, ЦРИПР, странски и домашни фондови, медиуми

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33			
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.5. Воведување на фискални инструменти (ПЕС) за компензација на екосистемските услуги	Инклузивна дискусија за социјална правда и развој на шема за ПЕУ		2 Одржани дискусии, јавни дебати и консултации со сите засегнати страни				1	1	1	1 МФ, МЖСПП, општини	5.000 €	ФЕС, Олоф Палмен, меѓународни организации и НВО проекти	
6.1.	Добро управување со земјиштето како предуслов за добро управување со природните ресурси и локален развој	6.1.5. Воведување на фискални инструменти (ПЕС) за компензација на екосистемските услуги	идентификација и приоритизација на екосистемските услуги во ЗПр Осоговски Планини		2 идентификувани и приоритизирани екосистемските услуги				1	1		1 МФ, МЖСПП, општини	15.000 €	ФЕС, Олоф Палмен, меѓународни организации и НВО проекти	
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.1. Вклучување на локалните економски текови преку интеграција на пазарот на финални добра и услуги	Мапирање на работоспособното население според место на живеење, возраст, образование, вештини и досегашно занимање заради нивно вклучување на пазарот на труд		1 Детален преглед/Број на лица кои ги исполнуваат условите за активните мерки за вработување и други достапни програми	1						ЈПНШ, општини, МТСП, ЗЕЛС, МЛС, НВО, научни институции, општини	2.500 €	МЗШВ, општини, проекти	
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.1. Вклучување на локалните економски текови преку интеграција на пазарот на финални добра и услуги	Идентификација на достапните програми за вклучување на пазарот на труд преку активните мерки за вработување, како и поддршка за отворање на мали бизниси, микропретпријатија, занаетчии, земјоделски задруги и други трговски субјекти со цел овозможување на локален развој преку производство на финални добра и услуги		1 Идентификувани програми, одржани обуки за мали бизниси, Број на новорегистрирани вработени лица и трговски субјекти (претприемачи, земјоделски задруги, иновативни зелени бизниси, циркуларна економија)	1	1					ЈПНШ, МЛС, ЗЕЛС, МТСП, МЗШВ, НВО, научни институции, општини	2.500 €	МЗШВ, МТСП, Министерство за економија, Фонд за иновации, општини, проекти	

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.1. Вклучување на локалните економски текови преку интеграција на пазар на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги	Лоцирање на потребите за изградба, надградба и унапредување на постојната физичка инфраструктура неопходна за интеграција и мобилност на населението заради вклучување на пазар на труд преку работен однос и вршење на трговска дејност		2 Изградба на нова и унапредување на постојна инфраструктура: патишта, осветлување и други услуги од јавен карактер		1	1				ЈПНШ, Министерство за транспорт и врски, МЛС, општини	5.000 €	Министерство за транспорт и врски, општини,
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.1. Вклучување на локалните економски текови преку интеграција на пазар на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги	Исполнување на неопходните услови за унапредување на локалната економска активност преку соодветен пристап до вода, електрична енергија, канализација и други комунални услуги, стабилна телекомуникациска мрежа, одржливи системи за наводнување		2 Доделени грантови и парична помош за фотоволтаици, и обезбедување на други комунални услуги		1	1	1			ЈПНШ, МТСП, Министерство за економија, Министерство за транспорт и врски, општини	50.000 €	МТСП, Министерство за економија, Министерство за транспорт и врски, општини, Центар за развој на Источен плански регион, ЕУ фондови
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.1. Вклучување на локалните економски текови преку интеграција на пазар на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги	Исполнување на неопходните услови за унапредување на локалната економска активност преку соодветен пристап до здравствени и социјални услуги		3 Број на посети од страна на патронажни тимови: здравствен, социјален работник, правник		1	1	1	1		НУМШ, МТСП, општини, локално население	6.000 €	МТСП, Министерство за здравство, Хуманост, Хелсишки комитет за човекови права, проекти
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.1. Вклучување на локалните економски текови преку интеграција на пазар на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги	Едукација за образование, вештини и неопходни квалификации за искористување на постоечките програми за активно вработување и отворање на сопствен бизнис		3 Број на одржани обуки			1				1 ЈПНШ, МТСП, општини, локално население	6.000 €	МТСП, Едукација за образование, УНДП, УСАИД, ЛМС, проекти

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма		Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33			
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.1. Вклучување на локалните економски текови преку интеграција на пазар на труд и поврзување со пазарот на финални добра и услуги	Ангажирање на теренски работници кои ќе одржуваат информативни средби за двонасочна комуникација на информации од клучно значење за поддршка на локалните заедници и нивно вклучување во локалните економски текови	Информираност и транспарентност заради вклучување на локалните заедници во локалните економски текови	6	Број на ангажирани теренски работници и одржани средби со локалното население	1	1	1				ЈПНШ, МТСП, општини, локално население	3.000 €	МТСП, Едукација за образование, ЕУ делегација, Гаранција за млади, ЛМС, проекти
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.2. Креирање на потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги	Мапирање на постојната инфраструктура и идентификување на потребите за нејзино унапредување	Безбедна, едноставна и евтина мобилност на луѓе, добра и услуги во рамки на регионот и надвор од него	3	Обем на капитални инвестиции во инфраструктура	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ, општини, локално население	100.000 €	Министерство за транспорт и врски, меѓународни донатори и развојни банки, приватни фондови
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.2. Креирање на потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги	Поставување на неколку продажни пунктови и други капацитети кои ќе служат за промоција и продажба на локалните производи и услуги на фреквентни локации	Креирање економски придобивки за локалните заедници	3	Број на продажни пунктови	1	1	1				ЈПНШ, општини, локално население	20.000 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, меѓународни донатори
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.2. Креирање на потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги	Размена на искуства преку глобални иницијативи како Планинското партнерство (Mountains Partnership), други земји и заштитени предели заради унапредување на животот и средината на локалните заедници во планинските региони	Креирање економски придобивки за локалните заедници	3	Број на остварени студиски посети и едукативни програми			1	1			ЈПНШ, МЗШВ, локално население	30.000 €	Меѓународни донатори, глобални иницијативи, дипломатски претставништва, проекти

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33			
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.2. Креирање на потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги	Идентификување на можностите за зголемување на инвестициите преку подобро поврзување со приватниот сектор и идентификување на меѓународни програми (пр. Натура 2020) и фондовски средства достапни за РСМ	3	Број на нови приватни и меѓународни чинители и програми			1				1	ЈПНШ, локално население	2.000 €	Влада на РСМ (Заменик претседател за економски прашања), Министерство за економија, меѓународни донатори, глобални иницијативи, фондови
6.2.	Поддршка на локалниот развој преку вклучување на локалните заедници во креирање на локалните економски текови во Осогово и регионот	6.2.2. Креирање на потребните услови и инфраструктура за промоција и продажба на локалните производи на пазарот на финални добра и услуги	Идентификување на достапните финансиски програми во банкарскиот сектор и развојните банки со специфична клаузула за зелена економија која ги фаворизира предлозите со планинска компонента.	3	Број на достапни финасиски програми и кредитни линии				1			1	НУМШ, Министерство за економија, локално население	2.000 €	Министерство за економија, МБПР, домашни и надворешни банки и финансиски институции
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.1 Заштита и промоција на прехранбени локални производи со ознака за географски назив, потекло и/или гарантиран традиционален специјалитет	Идентификација на потенцијални производители и производи за заштита со ознака.	2	План за регистрација на производи (идентификувани прозводи и производителите и идентификувани чекори во процесот)		1		1			1	ЈПНШ, МЗШВ, здруженија на фармери, општини	500 €	ЈПНШ, МЗШВ, ФИТР, Министерство за економија, здруженија на фармери, локална заедница
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.1 Заштита и промоција на прехранбени локални производи со ознака за географски назив, потекло и/или гарантиран традиционален специјалитет	Започнување на постапка за добивање ознака и регистрација на производителите.	2	Број на регистрирани производи со ознака за заштита			1	1			1	ЈПНШ, МЗШВ, здруженија на фармери, општини	1.500 €	ЈПНШ, МЗШВ, ФИТР, Министерство за економија, здруженија на фармери, локална заедница
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.1 Заштита и промоција на прехранбени локални производи со ознака за географски назив, потекло и/или гарантиран традиционален специјалитет	Соработка со компании за маркетинг и промоција на производителите.	3	Изработени правила за користење на знаката. Следење на број на производи во продажба и број на производи вклучени во туристичките понуди			1	1	1		1	ЈПНШ, МЗШВ, здруженија на фармери, општини	1.500 €	ЈПНШ, МЗШВ, ФИТР, Министерство за економија, здруженија на фармери, локална заедница

Програма 6: Локален развој

6	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.2 Подигнување на свеста на населението за вредноста на локалните сорти и раси и нивниот потенцијал за економска корист	Организирање на јавни настани, манифестации, саеми за промоција и студиски посети за значењето и потенцијал на агробиодиверзитетот.	Да се намали/спречи загубата на култури и локални сорти што се одгледуваат ретко и за посебни намени. Унапредување и промоција на агротуристичката понуда. Подигнување на свеста на локалните заедници за искористување на економскиот потенцијал на агродиверзитетот	2	Интензитет на учество на локалното население во сите активности поврзани со заштита и користење на агробиодиверзитетот. Печатени и дистрибуирани промотивни материјали со примери за особено значајни и ретки сорти и раси и нивни продукти. Организирани студиски посети на планински региони со високо ниво на економски развој заснован на агробиодиверзитетот.			1	1	1	1	ЈПНШ, МЗШВ, НВО, научни институции, општини	50.000 €	МЗШВ, општини, тековни проекти на НВО, меѓународни донатори.
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.2 Подигнување на свеста на населението за вредноста на локалните сорти и раси и нивниот потенцијал за економска корист	Обука на населението за користење на мерките за поддршка од МЗШВ за диверзификација на земјоделството	Губење на култури и локални сорти што се одгледуваат ретко и за посебни намени. Потреба од диверзификација на земјоделството со запоставени култури и сорти	2	Број на одржани обуки за поддршка		1	1				1 ПЕ на МЗШВ, општини, ФЗНХ, локално население	2.500 €	МЗШВ, меѓународни донатори
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.2 Подигнување на свеста на населението за вредноста на локалните сорти и раси и нивниот потенцијал за економска корист	Одгледување на запоставените култури на поголеми површини	Губење на култури и локални сорти што се одгледуваат ретко и за посебни намени. Потреба од диверзификација на земјоделството со запоставени култури и сорти	3	Број на умножени примероци од запоставени култури (почетен материјал обезбеден од ген банките). Број и површина на одгледување на запоставени култури				1	1	1	1 ФЗНХ, локално население	12.000 €	МЗШВ, меѓународни донатори
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.3 Унапредување на традиционалното земјоделство во органско производство	Избор на заинтересирани земјоделци за органско производство.	Вклучување на локалните :	3	Број на потенцијални органски производители			1	1	1	1	1 ЈПНШ, земјоделци, подрачните единици на МЗШВ, тела за издавање сертификати за органско производство	500 €	МЗШВ преку Програмата за рурален развој и проекти, ГИЗ

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.3 Унапредување на традиционалното земјоделство во органско производство	Обука на земјоделците за користење на поддршка за органско производство од МЗШВ.		3 Број на обучени органски производители во растителното и раси во сточарското производство.				1	1	1	1 ЈПНШ, земјоделци, подрачните единици на МЗШВ, тела за издавање сертификати за органско производство	1.500 €	МЗШВ преку Програмата за рурален развој и проекти, ГИЗ
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.3 Унапредување на традиционалното земјоделство во органско производство	Воспоставување на органско производство.		3 Број на сертифицирани органски производители во растителното и раси во сточарското производство.				1	1	1	1 ЈПНШ, земјоделци, подрачните единици на МЗШВ, тела за издавање сертификати за органско производство	500 €	МЗШВ преку Програмата за рурален развој и проекти, ГИЗ
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.4 Воспоставување на агротуризам преку интеграција на фарми и земјоделски продукти во туристички понуди	Лоцирање на традиционални прехранбени продукти и фарми кои се заинтересирани за туризам.		3 Број/вид на фарми и продукти вклучени во туристички понуди.					1	1	1 Туроператори, локално население	500 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, УГД
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.4 Воспоставување на агротуризам преку интеграција на фарми и земјоделски продукти во туристички понуди	Основање на соработка меѓу фармите и туроператорите со дефинирани услуги.		2 Број/вид на фарми и продукти вклучени во туристички понуди					1	1	1 Туроператори, локално население	500 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, УГД
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.4 Воспоставување на агротуризам преку интеграција на фарми и земјоделски продукти во туристички понуди	Основање на соработка со факултетите за економија, земјоделство и туризам при Универзитетите и вклучување на студентите.		2 Број на одржани обуки, партикантска работа					1	1	1 Туроператори, локално население	3.000 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, УГД, УКИМ, Еразмус, Национална агенција за европски образовни програми и мобилност

Програма 6: Локален развој

6	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.4 Воспоставување на агротуризам преку интеграција на фарми и земјоделски продукти во туристички понуди	Обука за придобивките од агротуризмот за локалните заедници и начин за нивно вклучување во туристичката понуда.	Вештини и знаење заради	2	Број на одржани обуки и студиски размени	1		1				1 Туроператори, локално население	3.000 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, МЗШВ, УГД, Еразмус, Национална агенција за европски образовни програми и мобилност
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.5 Поттик и развој на економија базирана на велосипед (велономија)	Прилагодување на целата инф	Недоволно развиена патна мрежа, патеки, превоз, сместување и сл.	2	Број и тип на инфраструктура за поддршка на велономијата		1		1			1 општини, НВО-и, локални спортски друштва	200.000 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, Еразмус, МЕ, МТВ, странски фондови
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси на Осогово	6.3.5 Поттик и развој на економија базирана на велосипед (велономија)	Поттикнување на користење н	Не ја загадуваат околината, не го вознемируваат живиот свет, не се потребни големи патишта ...	2	број на понуди и корисници на електрични велосипеди			1	1	1		1 општини, НВО-и, локални спортски друштва	1.000 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, Еразмус, МЕ, МТВ, странски фондови
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.5 Поттик и развој на економија базирана на велосипед (велономија)	Воспоставување на станици за	потреба за користење на обновливи извори на енергија, соларната енергија е најдостапна во високопланинскиот регион. Намалување на трошокот за инсталација на електрична енергија од постоечката мрежа.	3	поставани станици за полнење				1			1 општини, НВО-и, локални спортски друштва	50.000 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, Еразмус, МЕ, МТВ, странски фондови
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.5 Поттик и развој на економија базирана на велосипед (велономија)	Инсталација на соларни панел	Искористување на соларната енергија за електрификација на бачилата кои немаат пристап до друга електрична енергија. Вклучување на бачилата во туристичката понуда и услуга	3	број на поднесени апликации за обезбедување соларни панели; поставени фотоволтаични панели на бачила и други објекти			1				1 општини, МЗШВ, МЕ, фармери	20.000 €	фондови за рурален развој, климатски фондови, странски фондови,

Програма 6: Локален развој

6 Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.6 Вклучување на локалното население во вкупната туристичка понуда	Лоцирање на постоечките сместувачки капацитети во сопственост на локалното население кое има интерес за вклучување во целокупната туристичка и угостителска понуда.	Креирање економски при	2 Број/вид на расположливи угостителски и сместувачки капацитети.			1	1			1 Туроператори, локално население	500 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, УГД
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.6 Вклучување на локалното население во вкупната туристичка понуда	Основање на соработка меѓу локалното население и туроператорите со дефинирани услуги.	Креирање економски при	2 Број/вид на жители/домаќинства вклучени во туристички понуди.			1	1			1 Туроператори, локално население	500 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, УГД
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.6 Вклучување на локалното население во вкупната туристичка понуда	Основање на соработка со факултетите за туризам	Обука, размена на искуств:	3 Број/вид на студенти вклучени во туристичките и угостителски понуди.			1		1		1 Туроператори, локално население	500 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, УГД
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.6 Вклучување на локалното население во вкупната туристичка понуда	Вклучување на планинарските друштва и нивна соработка со локалните сместувачки капацитети и овозможување на соодветни промотивни програми како попусти за членовите и редовни посетители на регионот.	Унапредување и промоциј	3 Број/вид на планинарски друштва вклучени во промоција на туристичките и угостителски понуди.			1	1			1 Туроператори, локално население	500 €	Агенција за промоција и поддршка на туризмот, УГД, планинарски друштва
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.7 Поттик и поддршка на премин од локална економија заснована на продажба на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.	Мобилизација на финансиски средства, инвестиции, знаење и „know-how“ за да се постигне вистински напредок кон одржлив планински развој	Премин од екстрактивна кон регенеративна економија	3 Број на новорегистрирани финални добра и услуги за сметка на суровини	1	1	1	1	1		1 ЈПНШ, Министерство за економија, општини	1.000 €	

Програма 6: Локален развој

6	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	6	17	30	27	16	33		
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.7 Поттик и поддршка на премин од локална економија заснована на продажба на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.	Приклучување кон локалните и регионални верижни синџири на производство и продажба	Максимизација на економските придобивки за локалните заедници	3	Број на финални добра и услуги во целокупната пазарна понуда	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ, Министерство за економија, општини	10.000 €	Министерство за економија, Национална агенција за европски образовни програми, општини, тековни проекти на НВО и Економски факултет (УГД), ГИЗ, меѓународни донатори.
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.7 Поттик и поддршка на премин од локална економија заснована на продажба на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.	Обука за производство, промоција и маркетинг на локални производи.	недоволна вклученост на локалното наследение на пазарот на финални добра и услуги	3	Број на одржани обуки, број на обучени производители			1	1		1	ЈПНШ, општини, локално население	15.000 €	МТСП, Едукација за образование, ЕУ делегација, Гаранција за млади, ЛМС, проекти
6.3.	Зголемување на економските и социјални придобивки за локалната заедница, преку одржливо користење на природните ресурси во Осогово	6.3.7 Поттик и поддршка на премин од локална економија заснована на продажба на суровини на економија заснована на продажба на финални добра и услуги.	Следење на состојбата со производство на локалните производи и продажба на пазарот на финални добра и услуги	недоволна вклученост на локалното наследение на пазарот на финални добра и услуги	3	број на производители и производи пласирани на пазарот на финални добра и услуги		1			1	1	ЈПНШ, општини, локално население	1.500 €	МТСП, Едукација за образование, ЕУ делегација, Гаранција за млади, ЛМС, проекти

Програма 7: Информирање, подигање на јавната свест и образование

7	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	14	25	17	14	11	9		
7.1.	Креирање на визуелен изглед (брендирање) и означување на подрачјето	брендирање на ЗП	Креирање на визуелен идентитет (лого, амблем, фонт, бои) на управувачката администрација и воспоставени стандарди за означување и сигнализација	Како ново заштитено подрачје има потреба да се воспостави препознатлив бренд на подрачјето кој би се користел за негово промовирање	1	Креиран официјален визуелен идентитет на управувачката администрација (изработен brandbook). Изработка на стратегија за означување и унифицирање на подрачјето.	1						ЈПНШ	10.000 €	Буџет на ЈПНШ, SDC,
7.1.	Креирање на визуелен изглед (брендирање) и означување на подрачјето	Брендирање на ЗП	Замена на постоечките табли ознаки и нивно услогласување со креираниот идентитет	На подрачјето се веќе поставени различни инфо табли, маркирани патеки и сл. со различни стандарди кои е потребно да се унифицираат за да се воспостави единствен бренд на ЗП	1	Унифициран визуелен идентитет на подрачјето	1	1	1				ЈПНШ	15.000 €	Буџет на ЈПНШ, општини, странски и домашни фондови
7.1.	Креирање на визуелен изглед (брендирање) и означување на подрачјето	брендирање на ЗП	Означување на заштитеното подрачје	Новозаштитеното подрачје треба да е означено согласно законските прописи	1	Означено заштитено подрачје, поставени информативни табли (на влез во подрачјето, на границата на секоја од зоните) поставени инфотабли на одредени локации како инфоточки, изработена карта со означени граници и зони на подрачјето и нотирани дозволени и забранети активности по зони.	1	1	1			1		50.000 €	SDC, МЖСПП, IPA-CBC
7.2.	Односи со јавност и информирање	комуникација со јавност	Креирање и спроведувањена промотивна кампања за подрачјето	новоформирано ТУ има потреба за промоција и зголемена информираност на општата јавност за подрачјето	1	Изработена промотивна кампања. Број на спроведени активности одкампањата		1	1	1	1	1	ЈПНШ	30.000 €	Буџет на ЈПНШ, странски донатори
7.2.	Односи со јавност и информирање	воспоставување на основни комуникациски канали	Воспоставување на примарни официјални средства за комуникација (службени електронски пошти, службен domein)	новоформирано ТУ има потреба за промоција и зголемена информираност на општата јавност за подрачјето	1	Формирани официјални канали за електронска пошта	1						ЈПНШ	500 €	Буџет на ЈПНШ, SDC,
7.2.	Односи со јавност и информирање	воспоставување на основни комуникациски канали	Создавање на официјална фото и видео архива со материјали од заштитеното подрачје	новоформирано ТУ има потреба за промоција и зголемена информираност на општата јавност за подрачјето	2	Формирана и редовно ажурирана официјална фото и видео архива	1	1	1	1	1		ЈПНШ	1.000 €	Буџет на ЈПНШ
7.2.	Односи со јавност и информирање	воспоставување на основни комуникациски канали	Воспоставување на официјалната интернет страница	новоформирано ТУ има потреба за промоција и зголемена информираност на општата јавност за подрачјето	1	Достапна и активна официјална интернет страница	1	1					ЈПНШ	2.000 €	Буџет на ЈПНШ, SDC,

Програма 7: Информирање, подигање на јавната свест и образование

7	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	14	25	17	14	11	9		
7.2.	Односи со јавност и информирање	воспоставување на основни комуникациски канали	Редовно поставување на нови содржини на официјалната интернет страница	новоформирано ТУ има потреба за промоција и зголемена информираност на општата јавност за подрачјето	1	Број на поставени содржини на интернет страницата. Минимум 4 објави на месечно ниво.	1	1	1	1	1		ЈПНШ	1.000 €	Буџет на ЈПНШ
7.2.	Односи со јавност и информирање	воспоставување на основни комуникациски канали	Развој на комуникација на социјални медиуми (Facebook, Instagram, Youtube, Twitter)	новоформирано ТУ има потреба за промоција и зголемена информираност на општата јавност за подрачјето	1	Формирани и активни официјални профили на социјалните мрежи. Обука на вработените во Телото за управување за менаџирање и ажурирање на социјалните медиуми	1	1					ЈПНШ	1.500 €	Буџет на ЈПНШ, SDC,
7.2.	Односи со јавност и информирање	воспоставување на основни комуникациски канали	Динамично и активно користење на социјалните мрежи (Facebook, Instagram, Youtube, Twitter)	новоформирано ТУ има потреба за промоција и зголемена информираност на општата јавност за подрачјето	1	Број на поставени содржини на профилите на социјалните мрежи. Мониторирање на користењето и следењето на мрежите (број на постови, број на лајкови и сл.)	1	1	1	1	1		ЈПНШ	5.000 €	Буџет на ЈПНШ
7.2.	Односи со јавност и информирање	Развивање на стратешки пристап во комуникацијата	Изработка на Стратегија за надворешна комуникација за подрачјето	новоформирано ТУ има потреба од развој на двонасочна комуникација со јавноста и засегнатите страни	2	Воспоставени носоки и правила за комуницирање со јавноста, медиумите и соработниците		1					ЈПНШ	2.500 €	Буџет на ЈПНШ, донатори
7.2.	Односи со јавност и информирање	Развивање на стратешки пристап во комуникацијата	Изработка на Стратегија за комуницирање во кризни ситуации	новоформирано ТУ потребно е да предвиди протоколи (начини и алатки) за комуницирање во кризни ситуации	2	Воспоставени носоки и правила за комуницирање во кризни ситуации		1					ЈПНШ	2.000 €	Буџет на ЈПНШ, странски донатори
7.2.	Односи со јавност и информирање	Развивање на стратешки пристап во комуникацијата	Изработка на Правилник за внатрешна комуникација - (посебен од оној на ЈПНШ)	новоформирано ТУ треба да воспостави систем за внатрешна комуникација	2	Воспоставена стратегија и изработени правила за комуницирање во управувачката администрација	1	1					ЈПНШ	1.000 €	Буџет на ЈПНШ, странски донатори
7.2.	Односи со јавност и информирање	Соработка со медиуми	Потпишување на меморандумска соработка со локални и национални и електронски медиуми	новоформирано ТУ треба да воспостави постојани и доверливи канали за комуникација со медиумите	2	Оформена мрежа на медиумски соработници		1	1			1	ЈПНШ	700 €	Буџет на ЈПНШ
7.3.	Воспоставување соработка со засегнати страни	Соработка со локалната заедница	Потпишување на меморандумска соработка со локални и регионални граѓански организации, движења и коалиции	новоформирано ТУ треба да вклучи соработка со сите значајни организации на локално и регионално ниво	1	Оформена мрежа на локални и регионални соработници.	1	1	1	1	1		ЈПНШ	1.500 €	Буџет на ЈПНШ, општини, МЗШВ, МЖСПП, домашни и странски донатори

Програма 7: Информирање, подигање на јавната свест и образование

7	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код						Вкупно актив. за годината	14	25	17	14	11	9			
7.3.	Воспоставување засегнати страни	Соработка со локалната заедница	Осоговски Форум - отворени јавни состаноци со локалното население околу активностите во подрачјето	новоформирано ТУ	1	Спроведени минимум четири форуми на годишно ниво (квартално)	1	1	1	1	1		ЈПНШ	5.000 €	Буџет на ЈПНШ, општини, МЗШВ, МЖСПП, домашни и странски донатори
7.3.	Воспоставување засегнати страни	Соработка со научната заедница	Воспоставување на соработка со национални и регионални научно-истражувачки и академски институции	новоформирано ТУ треба да воспостави плодносен и транспарентен однос со локалните заедници	3	Воспоставена мрежа на соработници од научно-истражувачката област		1		1		1	ЈПНШ	1.500 €	Буџет на ЈПНШ, универзитети, домашни и странски донатори
7.3.	Воспоставување засегнати страни	Соработка со научната заедница	Креирање на систем за промоција на научно - истражувачките резултати во рамки на заштитеното подрачје	новоформираното ТУ треба постојано да ги промовира научно истражувачките резултати добиени во рамките на заштитеното подрачје	3	Број на објавени и споделени истражувачки информации во форма на книги, прирачници, публикации. Јавно достапна дата база на научни истражувања спроведени во рамки на ЗП		1	1		1		ЈПНШ, експерти	10.000 €	Буџет на ЈПНШ, универзитети, домашни и странски донатори
7.3.	Воспоставување засегнати страни	Вмрежување	национални КЗС и организации	ТУ треба да воспоставува соработка и да овозможи партиципативен учество на КЗС и имплементирање на интегрирано управување и развој на територијата на ЗП	1	број на воспоставени соработки и договори		1		1		1	ЈПНШ	1.200 €	Буџет на ЈПНШ
7.3.	Воспоставување засегнати страни	Вмрежување	Вклучување на подрачјето во меѓународни мрежи и иницијативи	Ново ЗП кое има потреба од вмрежување и размена на искуств со други ЗП-а и организации	1	Број на мрежи и иницијативи во кои е вклучено ЗП. Број на активности и настани спровдени со други ЗП од други земји.		1	1	1	1	1	ЈПНШ	3.500 €	Буџет на ЈПНШ, SDC, други донатори
7.4.	Еколошко образование	Развивање на едукативна инфраструктура	Ревизија на веќе постоечка едукативна инфраструктура	ставање во функција на ЗП на постојната едукативна инфраструктура	1	Утврдена состојбата на постоечката едукативна инфраструктура	1	1					ЈПНШ, експерти	600 €	Буџет на ЈПНШ
7.4.	Еколошко образование	Развивање на едукативна инфраструктура	Рехабилитација и адаптација на веќе постоечка едукативна инфраструктура	ставање во функција на ЗП на постојната едукативна инфраструктура	1	Обновена и адаптирана постоечка едукативна инфраструктура (Патеката на клукајдрвчето, патеката Голем Водопад, инфоцентар Пониква)	1	1					ЈПНШ	15.000 €	фондови донации
7.4.	Еколошко образование	Развивање на едукативна инфраструктура	Создавање на нови тематски едукативни патеки за биолошката и геоморфолошката разновидност	креирање и подобрување на едукативните содржини во ЗП	2	Поставени и обележани тематски едукативни патеки		1	1	1	1		ЈПНШ, стручни лица	35.000 €	домашни и странски фондови

Програма 7: Информирање, подигање на јавната свест и образование

7	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	14	25	17	14	11	9		
7.4.	Еколошко образование	Развивање на едукативна инфраструктура	Изградба на едукативен центар на Пониква	оставарување на целите за едукација и исполнување на една од главните функции на ЗП	1	Изграден и функционален едукативен центар Осогово	1	1	1				ЈПНШ	250.000 €	домашни и странски фондови
7.4.	Еколошко образование	Развивање едукативни програми	Креирање на образовна годишна програма „Осогово-отворена училница“	ЗП треба да промовира еколошко образование и одбарзованието за одржлив развој	2	Изработена образовна годишна програма „Осогово - отворена училница“ и спроведени кампови за одржливост	1	1		1	1		ЈПНШ, експерти од образование	25.000 €	Министерство за образование и наука, други фондови
7.4.	Еколошко образование	Развивање едукативни програми	Создавање на инфраструктура и развивање на едукативни програма „Осогово вело училница“	неискористени можности за настава со и за велосипед особено околу Пониква	2	Воспоставена инфраструктура и развиена програма за „Осогово вело училница“	1	1	1		1		ЈПНШ, стручни лица	25.000 €	домашни и странски фондови
7.4.	Еколошко образование	Развивање едукативни програми	Изработка на едукативно-информативен материјал за био и геонаследството на ЗП	Недоволно познавање на геонаследството	2	Изработен едукативно-информативен материјал за био и геонаследството на ЗП Осогово (за на веб-страница, инфо-табли и др.)			1	1		1	ЈПНШ, стручни лица	8.000 €	SDC, МЖСПП, IPA-CBC
7.4.	Еколошко образование	Воспоставување соработка со обраовни институции	Промотивна кампања на образовна годишна програма „Осогово-отворена училница“	новоформираното Зп треба да воспостави и да ја одржува соработката со образовите институции	2	Зголемена информираност кај образовни институции, МОН и други заинтересирани страни и општата јавност за образовна годишна програма „Осогово-отворена училница“			x				ЈПНШ	2.500 €	Буџет на ЈПНШ, домашни и странски фондови
7.4.	Еколошко образование	Воспоставување соработка со обраовни институции	Воспоставување на соработка со локалните и регионалните училишта и училишни центри	новоформираното Зп треба да воспостави и да ја одржува соработката со образовите институции	2	Воспоставена активна соработка со со локалните и регионалните училишта и училишни центри	1	1	1	1			ЈПНШ	3.500 €	Буџет на ЈПНШ, домашни и странски фондови

Програма 8: Раководење, управување и администрација

8	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	4	10	10	10	8	12		
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Преструктурирање на внатрешната организациска поставеност на ЈПНШ	Неопходно е најпрво да се изврши организациска промена во ЈПНШ за формирање на телото за управување. Долгиот процес на спроведување на промената може да влијае на започнување на други активности од Планот	1	Воспоставено тело за управување	1						ЈПНШ, МЗШВ	1.500 €	ЈПНШ
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Унапредување на капацитете на ЈПНШ со професионален и едуциран персонал	Недоволно професионален и едуциран персонал	1	Број на ново вработени лица		1	1	1	1	1	ЈПНШ	35.000 €	ЈПНШ, МЖСПП
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Изработка на листа на потребни обуки за вработените (основни и стручни) и подготовка на програма за долгорочна обука за зајакнување на институционалните капацитети	Сагласно Законот за заштита на природа и Одлуката за прогласување на ЗП итно се потребни обуки на вработените во ЈПНШ бидејќи тие немаат никакво искуство со управување со некое ЗП.	1	Изработена листа на потребни обуки; Изработена долгорочна програма за обуки за вработените;	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	2.100 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Спроведување стручни обуки за мониторинг и за заштита на природата за вработените и чуварите/ренџери	Сагласно Законот за заштита на природа и Одлуката за прогласување на ЗП итно се потребни обуки на вработените во ЈПНШ бидејќи тие немаат никакво искуство со управување со некое ЗП. Исто така, треба да се подготват за полагање стручен испит за чувар во ЗП согласно Законот за природа	1	Број на спроведени семинари и обуки; број на обучен персонал	1	1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	20.000 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Спроведување на стручни обуки за реализација на плановите за управување со шуми ревидирани согласно со Одлуката за прогласување на ЗП	Сагласно Одлуката за прогласување на ЗП мора се направи измена на плановите за управување со шуми. Персоналот треба да биде обучен за подобрување на заштитата на шумите, исполнување сложени акции и знаење за одржување на биолошката разновиност и ревитализација на шумите.	1	Број на спроведени обуки и број на обучени		x	x	x	x	x	ЈПНШ, експерти, НВОи	8.500 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори
2.2.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Организирање студиски посети, екскурзии, настани (изложби презентации), промотивни материјали	Неопходна е едукација и јакнење на капацитетите на вработените за различни теми како: унапредување на знаењата за заштита и одржливо користење на водните ресурси, одржливо користење на шумите, ДШП итн за што е потребно да се направат размена на искуства со други ЗП	1	Број на организирани посети, настани, презентации, материјали		1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	13.000	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори

Програма 8: Раководење, управување и администрација

8	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	4	10	10	10	8	12		
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Обука за користење на GIS на вработените	За правилно управување со ЗП, проектирање на потребната инфраструктура и воспоставување на база на различни податоци потребно е да се знаат барем некои основни функции во ГИС.	1	Број на вработени кои самостојно користат GIS		1	1			1	ЈПНШ и експерти	3.500 €	ЈПНШ, странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Обука за принципи на бази на податоци и користење на MS Excel, MS Access	За да се воспостави база на различни податоци во ЗП потребно е познавање на овие програми	1	Број на обучен персонал		1	1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	2.500 €	ЈПНШ, странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Обука за користење дрон	Снимање со користење на дрон е неопходно за пратење на сосотјбата во ЗП и презентација на ЗП. Потребна е обука за користење и лиценца	2	Број на обучени врботени и обезбедени лиценци			1	1	1	1	ЈПНШ и експерти	1.500 €	ЈПНШ странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Јакнење на човечки ресурси	Обука и тренинг на вработените во ЗП за контрола и управување со водни ресурси	ЈПНШ нема искуство во управување со водните ресурси, потребно е да се запознаат вработените со основните законски и други обврски за користење на водните ресурси, стандардите и начините за контрола и мониторинг	2	број на организирани обуку, посети и сл		1		1		1	ЈПНШ и експерти	3.000 €	ЈПНШ странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Техничка опременост на ТУ	Обезбедување соодветни работни простории за вработените во ЈПНШ	Потребна е канцеларија во подрачјето со соодветни услови за спроведување ефикасно управување со ЗП	1	Вработените во ЈПНШ работат во соодветни услови, кои ги задоволуваат законските барања за безбедност и здравје при работа	x		x		x	x	ЈПНШ	15.000 €	ЈПНШ странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Техничка опременост на ТУ	Обезбедување на компјутерска ИТ и ГИС опрема, опрема за мониторинг и заштита од пожари, теренски возила и др. опрема	Потребна е канцеларија во подрачјето со соодветни услови за спроведување ефикасно управување со ЗП	1	Обезбедена нова компјутерска и друга опрема за функционирање на ЈПНШ	x	x	x	x	x	x	ЈПНШ	80.000 €	ЈПНШ странски донатори
8.1.	Воспоставување на управување со ЗПр Осоговоски Планини	Телото за Техничка опременост на ТУ	Воспоставување и одржување на GIS систем со база на податоци	Потребна е канцеларија во подрачјето со соодветни услови за спроведување ефикасно управување со ЗП	1	Воспоставен ГИС систем во ЗП со соодветна опрема, софтвер, база на податоци и обучено лице за управување		x	x	x	x	x	ЈПНШ	5.000 €	ЈПНШ странски донатори

Програма 8: Раководење, управување и администрација

8	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	4	10	10	10	8	12		
8.2.	Финансирање	Воспоставување одржлив система на финансирање на управувањето со ЗП	Иницијатива за континуирано финансирање на ЈПНШ/ТУ од државен буџет	Доколку управувачот нема обезбеден постојан/стабилен извор на финансирање тешко ќе може да се спроведуваат планираните активности во ЗП и да се обезбеди ефикасно зачувување на биолошката рзновидност но и одржливо користење на ресурсите за бенефит на локалното население.	1	Поднесена иницијатива до МЖСПП	x	x					ЈПНШ	500 €	ЈПНШ, МЖСПП
8.2.	Финансирање	Воспоставување одржлив система на финансирање на управувањето со ЗП	Обука на вработените во ЈПНШ за подготовка на проектни апликации кон разни донатори	Доколку управувачот нема обезбеден постојан/стабилен извор на финансирање тешко ќе може да се спроведуваат планираните активности во ЗП и да се обезбеди ефикасно зачувување на биолошката рзновидност но и одржливо користење на ресурсите за бенефит на локалното население.	2	Број на одржани обуки; број на едукации и обучени вработени; број на поднесени апликации		1	1	1	1	1	ЈПНШ	4.500 €	ЈПНШ, МЖСПП
8.2.	Финансирање	Воспоставување одржлив система на финансирање на управувањето со ЗП	Обезбедување дополнителни извори за финансирање од меѓународни организации и донатори	Доколку управувачот нема обезбеден постојан/стабилен извор на финансирање тешко ќе може да се спроведуваат планираните активности во ЗП и да се обезбеди ефикасно зачувување на биолошката рзновидност но и одржливо користење на ресурсите за бенефит на локалното население.	2	Број на аплицирани, одобрени и реализирани проекти од различни донатори.		x	x	x	x	x	ЈПНШ, експерти, НВОи	8.000 €	ЈПНШ странски донатори
8.2.	Финансирање	Воспоставување одржлив система на финансирање на управувањето со ЗП	Воведување на алтернативни извори/механизми на финансирање на ЈПНШ во согласност со Законот за заштита на природата	Доколку управувачот нема обезбеден постојан/стабилен извор на финансирање тешко ќе може да се спроведуваат планираните активности во ЗП и да се обезбеди ефикасно зачувување на биолошката рзновидност но и одржливо користење на ресурсите за бенефит на локалното население.	2	Изработена финансиска анализа за алтернативни извори на финансирање. Број на воведени нови алтернативни извори/механизми на финансирање		1	1	1	1	1	ЈПНШ, експерти, НВОи	5.000 €	ЈПНШ странски донатори
	Финансирање	Воспоставување одржлив система на финансирање на управувањето со ЗП	Обука на вработените во сметководство за финансиско управување со ТУ	Начинот на финансиско менаџирање на ЗП е различен е редовното сметководство на ЈПНШ. Потребна е соодветна финансиска база и обуки за ефикасно планирање и водење на финансиите	1	Адаптирана финансиска базач број на обуки		1	1	1		1	ЈПНШ, експерти	5.000 €	ЈПНШ странски донатори

Програма 8: Раководење, управување и администрација

8	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање	
код							Вкупно актив. за годината	4	10	10	10	8	12			
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП	Континуирана изработка на МЕТТ алатка за оцена на ефикасноста во управувањето со ЗП	Постојана проверка на работата на управувачот и воспоставување систем на управување	1	Број на изработени МЕТТ анализи	x	x	x	x	x	x	ЈПНШ, експерти	3.500 €	ЈПНШ, МЖСПП	
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП	Континуиран мониторинг на спроведувањето на Планот за управување за ЗП Осоговски Планини преку соодветни индикатори	Редовна проверка на работата на управувачот и реализација на Планот на управување	2	Број на спроведени акции од програмите и подпрограмите од Планот за управување		x	x	x	x	x	ЈПНШ, експерти	2.500 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори	
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП	Мониторинг на успешноста, соодветноста и прифатливоста на имплементирани мерки за управувањето со подрачјето	Да се осигури партиципативно учество во планирање и управување со подрачјето, особено локалното рурално население кое активно придонесува за подрачјето	3	Работилници и прашалници со локални клучни чинители и локално население: препораки за планирање и управување на населените места и околината	1					1	ЈПНШ, експерти, НВОи	4.000 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори	
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП	Изработка на годишни програми и годишни извештаи согласно Закон за природа	обврска од Закон за природа	1	Одобрени програми и извештаи од МЖСПП	x	x	x	x	x	x	ЈПНШ, МЕД	2.400 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори	
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни и потребната научна основа во управувањето	Формирање на Совет на засегнати страни	обврска од Закон за природа	1	Формиран Совет на засегнати страни	x						ЈПНШ, МЕД	1.500 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори	
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни и потребната научна основа во управувањето	Организирање на работата на Советот на засегнати страни	обврска од Закон за природа	1	Изработен деловник за работа; број на одржани средби на СЗС и дискутирани теми		x	x	x	x	x	ЈПНШ, МЕД	3.000 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори	

Програма 8: Раководење, управување и администрација

8	Потпрограма	Мерка	Активност	Во врска со закана/потреба од мониторинг (заради дефинирање на посебни цели)	Приоритет	Индикатор	2022	2023	2024	2025	2026	2007-2031	Носител	Очекуван буџет за првите 5 години (евра)	Можен извор на финансирање
код							Вкупно актив. за годината	4	10	10	10	8	12		
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни и потребната научна основа во управувањето	Формирање Научен совет	обврска од Закон за природа	1	Формиран Научен совет	x						ЈПНШ, МЕД	1.500 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори
8.3.	Ефикасно и ефективно управување со ЗП	Воспоставување ефикасно управување со ЗП преку механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни и потребната научна основа во управувањето	Организирање на работата на Научниот совет	обврска од Закон за природа	1	Изработен деловник за работа; број на одржани средби и дискутирани теми		x	x	x	x	x	ЈПНШ, МЕД	3.000 €	ЈПНШ, МЖСПП, странски донатори
7,3	Воспоставување соработка со засегнати страни	Соработка со научната заедница	Креирање на систем за промоција на научно - истражувачките резултати во рамки на заштитеното подрачје	потреба од соработка со научната заедница, популаризација на истражувањата и резултатите поврзани со ЗП, промоција на подрачјето и сл.		Зголемена информираност на општата јавност за најновите информации за истражувачката дејност во рамките на заштитеното подрачје - Симпозиум	x	x	x	x	x		ЈПНШ, експерти	10.000 €	Буџет на ЈПНШ

Министерството за животна средина и просторно планирање е надлежен орган на државната управа за вршење работи од областа на заштитата на природата вклучително и за сите заштитени подрачја во Република Северна Македонија во согласност со одредбите од Законот за заштита на природата. Во Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитен предел („Службен весник на РСМ“, бр. 277/2020), член 11, Јавното претпријатие „Национални шуми“, Скопје е назначено за управувач со ЗПр „Осоговски Планини“.

При изборот на компетентен управувач и управувачки модел со ЗПр „Осоговски Планини“, беа земени предвид: големината на подрачјето; испреплетените ингеренции на теренот (голем број на општини, управувачи, концесионери и слично); управувачки ингеренции над природните ресурси (шуми, води, пасишта, минерални суровини и слично); искуството на локалните и државните институции во управување со природните ресурси; капацитетите на институцијата (технички и човечки ресурси) за управување со поголемо подрачје како Осогово; стабилноста на организацијата и присутност во подрачјето (покриеност на територијата). Како што е пропишано во Законот за заштита на природата (член 135-а), субјектите задолжени за управување со заштитеното подрачје, управуваат интегрално со целото заштитеното подрачје. Заради остварување на интегралното управување субјектите задолжени за управување со заштитеното подрачје склучуваат спогодби за регулирање на меѓусебните права и обврски со субјектите кои вршат дејност или активност во заштитеното подрачје, на кои согласност им дава Владата на Република Северна Македонија.

Управувањето во ЗПр „Осоговски Планини“ треба да се стреми кон утврдување, усогласување, договарање, имплементирање, следење и вклопување на целите и политиките за воспоставување на заштитеното подрачје од петта категорија. Истото треба да има бизнис-концепт и да следи високи професионални стандарди.

Д.1. План за управување и раководење

Планот за управување за десетгодишен период го донесува ЈПНШ како назначен субјект за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ најдоцна во рок од 2 години од денот на прогласување на заштитеното подрачје (член 98, Закон за заштита на природата), а по претходно прибавена согласност од Секторот за природа при МЖСПП како надлежен орган. Во постапката за донесување на Планот за управување ЈПНШ е должно да спроведе консултација со засегнатите страни и да организира јавна расправа за презентирање на Нацрт-планот за управување како и Нацрт-извештајот за стратедиска оцена на животната средина за Планот за управување со ЗПр „Осоговски Планини“. Мислењата, предлозите и препораките на засегнатите страни треба да се земат предвид при финализирање на Планот за управување.

Управувањето со ЗП треба да е флексибилно и адаптибилно и да може да претрпува промени или приспособувања со текот на стекнување на искуство (при спроведување на првиот петгодишен оперативен план) или доколку настанат промени на други околности. Истото треба да одговори на различните социјални, културни и економски ситуации. Управувањето секогаш треба да биде соодветно на дефинираните цели за управување со природните вредности на подрачјето, но и економски релевантно.

Сите одлуки во врска со искористувањето на ресурсите треба да бидат транспарентни. При управување со заштитениот предел, се поставуваат цели за зачувување и унапредување, не само на природните туку и на социјалните и културните вредности, па затоа постои значителен потенцијал за конфликт меѓу тие цели. Доколку постои судир на интереси во дефинирање на целите на управување, во тој случај, приоритет треба да се даде на задржување на природните вредности и посебните карактеристики на подрачјето. Оттука, неопходно е да се има кооперативен пристап, кој бара поддршка од политичката и економската средина.

Изработката на **Годишна програма за заштита на природата** во ЗПр „Осоговски Планини“ е обврска која произлегува од член 85 и член 98, став (5) од Законот за заштита на природата како и член 12 од Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитено подрачје во категорија V – заштитен предел. До донесување на планот за управување субјектот кој управува со заштитеното подрачје подготвува годишна програма за

заштита на природата во рок од три месеци од денот на прогласувањето на подрачјето за заштитено и истата се донесува по претходно добиена согласност од надлежниот орган – Секторот за природа при МЖСПП. Потоа, ЈПНШ има обврска секоја година во декември да доставува на одобрување годишна програма на активности за следната календарска година.

ЈПНШ ја изработи првата Годишна програма за заштита на природата во март 2021 година и ја достави на одобрување до Секторот за природа.

Годишната програма за заштита на природата треба да содржи²⁸:

- акции кои треба да се спроведат во рамките на секоја програма и/или потпрограма од планот за управување во тековната година со индикатор за спроведување на акцијата и одговорно лице/тело за спроведување;
- потребни човечки ресурси и опрема, како и потребни обуки за реализирање на акциите;
- потребни финансии за спроведување на секоја акција (посебно плати за вработените и тековно одржување/трошоци);
- планирани активности за соработка/консултации со засегнатите страни;
- тековни проекти или проекти кои се очекува да започнат во тековната година;
- други активности во заштитеното подрачје;
- други извори на финансирање.

Д.2. Управувачка структура

Дефинирањето и селекцијата на управувачкиот модел со ЗПр „Осоговски Планини“ се одвиваше преку процес на отворени дискусии, работни состаноци, студиски посети и презентирање на модели и искуства во управување со заштитени подрачја од петта категорија од страна на искусни странски експерти. Во текот на спроведувањето на јавните расправи по Нацрт-одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитен предел, Јавното претпријатие „Национални шуми“ ги разгледа условите и можностите во организацијата и заклучи дека е подготвено да ги преземе обврските за управување, односно да преземе чекори за воспоставување на предложената внатрешна структура (Слика бр. 74.) како и да обезбеди основни капацитети и технички ресурси за управување со ЗПр „Осоговски Планини“.

Слика бр. 74. - Опис на основната раководна структура за управување со ЗПр „Осоговски Планини“

²⁸ Пропишано во член 7, став (4) од Правилникот за содржината на плановите за управување со заштитени подрачја и содржината на годишните програми за заштита на природата („Службен весник на Р.М.“ бр. 26/12).

Д.2.1. Органи на управување

Органи на управување на ЈП „Национални шуми“ п.о. Скопје се: Управниот одбор, Надзорниот одбор за контрола на материјално-финансиското работење и директорот (работоводен орган).

Управен одбор. Управувањето со ЗПр „Осоговски Планини“ ќе се остварува преку работењето на Управниот одбор на јавното претпријатие. Управниот одбор на претпријатието е составен од 13 (тринаесет) членови именувани од Владата на Република Северна Македонија, со мандат со 4 години.

Покрај другите надлежности, Управниот одбор на претпријатието има и надлежности да донесува План за управување со ЗП, одлука за формирање на Совет на засегнати страни и Научен совет (на предлог на директорот на ЈПНШ во координација со МЖСПП), годишни програми за заштита на природата, финансиски план за функционирање на ЗП и други општи акти утврдени со законските и подзаконските акти и Одлуката за прогласување на дел од Осоговските Планини за заштитено подрачје во категорија V – заштитен предел.

Надзорен одбор за контрола на материјално-финансиското работење. Надзорниот одбор го разгледува финансискиот план, подготвува мислење и во писмена форма го доставува до Управниот одбор.

Директор на ЈП „Национални шуми“ п.о. Скопје. Директорот на ЈПНШ го организира и раководи процесот на заштита на природното наследство и работењето со ЗПр „Осоговски Планини“ покрај другите надлежности утврдени со Статутот на ЈП „Национални шуми“, донесува одлуки во своите надлежности, го претставува и застапува Јавното претпријатие спрема трети лица и е одговорен за законитоста на работењето на заштитеното подрачје. Директорот ги спроведува одлуките на Управниот одбор.

По прогласувањето на ЗПр „Осоговски Планини“ и назначувањето на Јавното претпријатие „Национални шуми“ за управувач со подрачјето, директорот на претпријатието пристапува кон конституција и прецизирање на внатрешните акти, и тоа:

- отворање на Одделение за заштитни подрачја во рамките на Секторот за одгледување, подигање, екологија и лов при ЈПНШ и дополна на Правилникот за систематизација на работните места на ЈП „Национални шуми“,
- основање на тело за управување со ЗПр „Осоговски Планини“.

Директорот на Секторот за одгледување, подигање на шуми, екологија и лов е одговорен за раководење со новоформираното **Одделение за заштитени подрачја** со седиште во Скопје. Ова одделение, ќе има задача: да ја развива и унапредува работата на ЈПНШ во насока на управување со заштитените подрачја; да ја унапредува заштитата на природата; да промовира и имплементира одржлив развој на територијата на заштитеното/ите подрачје/а; да ги јакне капацитетите за подготовка и имплементација на Планот за управување со ЗП; да врши контрола врз работите поврзани со ЗП и слично. За почеток, ЈПНШ ќе ангажира/прераспредели 3 лица, кои ќе имаат одговорности за спроведување на задачите поврзани со управување и администрација на заштитеното подрачје.

Телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“ има назначен раководител и е со седиште во Кочани. ЈП „Национални шуми“ во подрачјето е претставено со четири подружници: ПШС Кочани, ПШС Кратово, ПШС Крива Паланка и ПШС Делчево-Македонска Каменица. Раководителот на на ЗПр „Осоговски Планини“, има улога да ја координира, спроведува и контролира работата со заштитеното подрачје, преку четирите шумски стопанства и во соработка со 4 шумарски инженери. Контролата на теренот ќе се спроведува преку чуварска служба составена од 5 чувари и со помош на шумарските инженери.

Непосредната заштита на заштитеното подрачје ја спроведува **чуварска служба** преку:

- 1) планирање, организирање и спроведување на поучни прошетки низ заштитеното подрачје;
- 2) еколошка обука за посетителите на заштитеното подрачје и локалното население;
- 3) набљудување и следење на состојбата на растителните, габните и животинските видови, како и другите вредности на заштитеното подрачје;
- 4) соработка со водачите на научноистражувачки и други дозволени проекти во заштитеното подрачје;
- 5) соработка со сопствениците и уживателите на правото на користење на недвижности во заштитеното подрачје заради заштита на природата;
- 6) надзор врз спроведувањето на дозволените активности во заштитеното подрачје;
- 7) грижа за одржување на инфраструктурните објекти во заштитеното подрачје.

Дополнително, во согласност со обврската која произлегува од членот 135-а став 4 од Законот за заштита на природата, ЈПНШ формираше **Совет на засегнати страни** (составен од 24 членови од различни институции, организации и локални заедници) во јуни 2021 година и **Научен совет** (составен од 5 научни институции и 5 члена) во септември 2021 година. Овие совети имаат улога на советодавно тело при управување со подрачјето, давање мислења и носење оперативни одлуки. Тие се значајна алатка за унапредување на соработката со засегнатите страни (повеќе во Поглавје 5.3).

Д.3. Механизми и процедури за консултации и учество на засегнатите страни во управувањето

Ефикасното управување со заштитените подрачја подразбира и континуирано вклучување на засегнатите страни. Носителите на одлуки и клучните засегнати страни, поврзани со регулирање на заштитата на природата и користењето на природните ресурси (води, пасишта, ЛАР, габи, итн.), субјектите од секторот туризам како и просторните планери и различните граѓански здруженија треба да бидат редовно информирани, консултирани и соодветно вклучени во донесувањето на стратешки одлуки поврзани со управувањето со ЗПр „Осоговски Планини“.

ЈПНШ во согласност со обврските од Законот за заштита на природата (член 135-а) во јануари 2021 година иницираше формирање на Совет на засегнати страни, спроведе анализа на засегнатите страни и достави барање до релевантните институции и организации за номинација на членови. Советот на засегнати страни беше формиран на 2 април 2021 година со Одлука од Управниот одбор (Одлука бр.02-425/3 од 16.6.2021) составен од претставници од МЖСПП, МЗШВ, општините Кочани, Македонска Каменица, Чешиново-Облешево, Пробиштип, Кратово и Крива Паланка, ЈП „Пасишта“, ЈПХС „Злетовица“, месни заедници, претставник на туристичкиот сектор, невладини организации и други засегнати страни (вкупно 24 лица). Научниот совет (е формиран со Решение бр.02-766/8 од 15.11.2021) и е составен од претставници на следните научни институции: Природно – математички факултет, Факултет за шумарски науки, пејзажна архитектура и екоинженеринг „Ханс Ем“, Факултет за земјоделски науки и храна, Природонаучен музеј на Република Северна Македонија и Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип, составен е од 5 члена.

Со самото формирање на советите, ЈПНШ изработи деловници за работа на советите. Улогата на членовите на овие два совета е да даваат мислења и предлози по однос на предлог-планот за управување со заштитеното подрачје, предлог за ревизија на планот за управување со заштитеното подрачје, спроведувањето на одделните програми од планот за управување со заштитеното подрачје и обезбедување на финансиски средства за некои од активностите за успешно функционирање на подрачјето. Работата на советите ќе ја координираат претседатели избрани од членовите на двата совета и е зацртано дека членовите на советите ќе се состануваат најмалку еднаш годишно.

Потребно е да се изработи план за инволвирање на засегнатите страни во управувањето со ЗП, кој би имал за цел да ги дефинира начините на комуникација со истите. Значајно е целокупната комуникација да се заснова на отворен и транспарентен пристап. Ваквиот приод ќе овозможи, засегнатите страни да бидат охрабрани и поканети да земат учество во дискусиите, како во планирање на развојот на заштитеното подрачје, така и во продуцирање на информации за истото. Со зголемувањето на комуникацијата со засегнатите страни, постепено ќе се менува ставот како помеѓу вработените, така и помеѓу самите засегнати страни. Од особена важност е градењето на доверба и креирањето на добра атмосфера за соработка. Јавните средби доста често се користат како метод за инволвирање на засегнатите страни. Не е доволно да се одржи само еден состанок годишно туку потребно е добро планирање на повеќе состаноци и работилници и со помош на социјалните медиуми да се здобие посветеноста на засегнатите страни за постојана соработка. Резултатите од учеството на засегнатите страни треба внимателно да се документираат и да бидат достапни за сите.

Заради обезбедување на основни предуслови за интегрирано и транспарентно управување на територијата на ЗПр „Осоговски Планини“, Јавното претпријатие „Национални шуми“ ќе иницира и воспостави соработка со:

- Јавното претпријатие за управување со пасишта во насока на воспоставување на двонасочна размена на информации, создавање на база на податоци за површините под пасишта, водење на евиденција на нивната состојба и носење на заеднички решенија.

- Релевантните институции кои имаат ингеренции над водните екосистеми/ресурси. ЈПНШ ќе иницира соработка со ЈП хидросистем „Злетовица“, ЈП хидросистем „Брегалиница“ и локалните јавни претпријатија за водостопанство, МЖСПП (Сектор води), МЗШВ (Сектор водостопанство). Соработката ќе оди во насока на размена на информации и дефинирање и воспоставување на систем за подобра контрола над водните екосистеми.

- Надлежните институции за користење на дивеч и концесионерите на дивеч (МЗШВ – Сектор за шумарство и ловство, ловни друштва и концесионери на ловишта во заштитеното подрачје).

- Релевантните институции за заштита и управување со културното наследство на локално и национало ниво за размена на информации и носење на заеднички решенија за подобрување на заштитата и поголема промоција и популаризација на културното наследство во рамките на ЗПр „Осоговски Планини“.

- Општините и месните заедници заради утврдување на приоритети за локален развој и поттикнување на активности за традиционално користење на земјиште и слично.

- Општините и туристичкиот сектор (засегнати страни со развој на туризам на Осогово и особено Пониква како туристичко рекреативен центар), заради нивно запознавање со целите на управување со ЗПр „Осоговски Планини“ и дефинирање на приоритети за развој на туризмот и туристичката инфраструктура.

- Национални и локални невладини организации и здруженија, заради остварување на соработка и дефинирање на заеднички цели за развој на подрачјето, размена на искуства и информации во врска со природните вредности на Осогово и зајакнување на капацитетите на вработените во телото за управување во насока на воспоставување на приоритети за мониторинг на предели, видови и живеалишта и поддршка при реализација на активностите за мониторинг.

И покрај тоа што ЗПр „Осоговски Планини“ е единственото подрачје од петта категорија во Република Северна Македонија, воспоставувањето соработка со телата за управување со другите заштитени подрачја во земјава може да обезбеди размена на искуства за полесно справување со обврските и предизвиците при раководењето со едно ЗП како и унапредување на заштитата на биолошката и пределската разновидност.

Со оглед дека ЗПр „Осоговски Планини“ се протега речиси до границата со Република Бугарија се препорачува воспоставување соработка со заштитените подрачја или Натура 2000 подрачја во соседната земја. Дополнително, ЗПр „Осоговски Планини“ се наоѓа во Балканскиот зелен појас, па неговото вклучување во Асоцијацијата на зелениот појас може да даде добри перспективи во идното раководење и зачувување со подрачјето.

Д.4. Администрирање на Планот за управување

Д.4.1. Евалуација и известување за имплементација на Планот за управување

Субјектот кој управува со заштитеното подрачје има обврска да подготвува **Годишен извештај** за спроведување на планот за управување (во согласност со членот 98 од Законот за заштита на природата) и го доставува до Секторот за природа најдоцна до 31 јануари во тековната година со податоци од претходната година.

Предлог-форматот за годишниот извештај е даден подолу. Во извештајот ќе се анализираат спроведените активности од Годишната програма и добиените податоци во реализираниот период, како и нереализираните активности и причините зошто истите не се реализирани. Предлог-формат за годишниот извештај е даден во Прилог 0 .

Заради евиденција на состојбата со користењето на природните ресурси, ЈПНШ ќе води евиденција на сите останати документи и годишни изведбени планови за шуми, лов и слично.

Контрола врз спроведување на плановите за управување со заштитените подрачја врши органот на државната управа надлежен за вршење на работите од областа на заштитата на природата.

Д.4.2. Дополнување и ревизија/ажурирање на Планот за управување и подготовка на нов план

ЈПНШ е должно да врши оцена на резултатите постигнати со примената на Планот за управување по истекот на петтата година од спроведувањето на планот за управување со заштитеното подрачје и по потреба се врши ревизија на ист начин како што е донесен планот (член 99 од Законот за заштита на природата).

Исто така, ЈПНШ е должно да отпочне со подготовка на нов план за управување со заштитеното подрачје, најдоцна една година пред истекот на рокот за кој е донесен постојниот план.

Д.4.3. Оцена на ефикасноста и ефективноста во управувањето

За оцена на ефикасноста во управувањето со ЗПр „Осоговски Планини“, на препорака од МЖСПП и во согласност со новите светски трендови за следење на управувањето со заштитените подрачја, ЈПНШ ја користи МЕТТ²⁹ алатката. Целта на користење на оваа проценка е да се увидат капацитетите на Јавното претпријатие, односно потребните ресурси (човечки, технички и материјални) за спроведување и администрирање на планот за управување и управување со ЗПр „Осоговски Планини“.

ЈПНШ пристапи кон оцена на управувањето со МЕТТ алатката во декември 2021 година. Оцената беше спроведена во соработка со претставници од Јавната установа Национален парк (ЈУНП) „Галичица“, МЖСПП, МЕД и ПЗП, во декември 2021 година. При спроведување на оцената, од особено значење и помош беше несебичното споделување на искуството на ЈУНП „Галичица“ како искусен управувач со ЗП. Ова придонесе кон подлабоко и детално разгледување на прашањата и објективно оценување на ЗПр „Осоговски Планини“ со МЕТТ алатката. Резултатите од процената на ефикасноста во управувањето даваат основа за дефинирање на конкретни мерки за градење на капацитетите и унапредување на управувањето во ова новоформирано заштитено подрачје. Дел од препораките за унапредување на

²⁹ МЕТТ - The Management Effectiveness Tracking Tool
<https://rris.biopama.org/sites/default/files/2019-05/METT2016.pdf>
<https://www.protectedplanet.net/en/thematic-areas/protected-areas-management-effectiveness-pame?tab=METT>

управувањето и градење на капацитетите на ЈПНШ се вклопени во овој план за управување. Се препорачува оцената со помош на МЕТТ алатката да се спроведува еднаш годишно.

Д.5. План за човечки и технички ресурси

ЈП „Национални шуми“ во согласност со горенаведените потреби во текот на 2021 година, ќе изработи план со дефинирани материјални и технички средства, со кои ЈПНШ ќе го врши управувањето, вклучувајќи обезбедување на:

- Распределба на стручните капацитети за потребите на соодветно ефикасно и ефективно управување со ЗПр „Осоговски Планини“;
- Распределба на капацитетите во чуварската служба и јакнење на капацитетите на истата за потребите на ЗПр „Осоговски Планини“;
- Идентификување на недостатоците од човечки ресурси и надградување и унапредување на капацитетите при ЈПНШ, односно во рамките на телото за управување со ЗПр „Осоговски Планини“;
- Канцеларија/просторија за Одделението за заштитени подрачја во дирекцијата на ЈПНШ во Скопје;
- Локална канцеларија на телото за управување во ШС Кочани;
- Компјутери;
- Возила;
- Дефинирање на финансиски средства.

Д.5.1. Човечки ресурси

Организациската и кадровската структура во рамките на ЈПНШ за потребите на управувањето со ЗПр „Осоговски Планини“ ќе биде поставена во согласност со расположливите кадри, потребите од вработување на лица и во согласност со систематизацијата на работните места, и тоа:

✓ Ќе задолжи лице за водење на Одделението за заштитени подрачја кое ќе раководи и ќе го унапредува ова одделение, ќе го координира процесот на изработка и имплементација на планот за управување со ЗП, ќе ги јакне капацитетите на постојните и новите структури кои ќе бидат вклучени во управувањето со заштитеното/ите подрачје/а;

✓ Ќе вработи/задолжи лице за раководење со ЗП „Осоговски Планини“ со задолжение да ја раководи, координира и организира целокупната работа поврзана со ЗП „Осогово“;

✓ Ќе задолжи 4 шумарски инженери од локалните подружници ПШС „Кочани“, ПШС „Кратово“, ПШС „Крива Паланка“ и ПШС „Делчево – Македонска Каменица“, кои ќе бидат вклучени во активностите поврзани со спроведување на Планот за управување и ќе ја раководат чуварската служба, (ќе вршат контрола и ќе спроведуваат мониторинг на состојбата со биолошката, геолошката и пределната разновидност на територијата на ЗПр „Осоговски Планини“). За оваа цел ќе се направи систематизација на нивните работни места и задачи;

✓ Ќе пристапи кон воспоставување на чуварска служба, која треба да ја врши непосредната заштита со подрачјето во согласност со членот 108 од Законот за заштита на природата и членот 13 од Одлуката за прогласување, односно ќе ангажира 6 чувари на заштитеното подрачје со тенденција да се зајакне чуварската служба во наредните години. Чуварите на заштитеното подрачје ќе треба да поминат низ процес на обука и полагање на испит за чувар во заштитено подрачје во согласност со законските одредби. За чуварите и вработените во ЗПр „Осоговски Планини“ ќе биде обезбедена и соодветна униформа;

✓ Ќе направи план за вработување на потребните стручни кадри – биолог, еколог, специјалист за комуникации, туризам, итн.;

✓ Ќе ангажира правници од Секторот за правни, општи работи и човечки ресурси за потребите на заштитеното подрачје кои ќе помогнат при изработката на различните интерни акти за воспоставување на телото за управување;

✓ Ќе го ангажира Секторот за економско и финансиско работење за водење на работите од областа на финансиски и економски прашања и потреби поврзани со заштитеното подрачје.

Д.5.1.1. Оцена на потребите поврзани со специфични знаења и вештини за управување

ЛПНШ ќе спроведе анализа/оцена на специфичните знаења и вештини на вработените лица, кои ќе бидат дел од тимот вклучен во управувањето и администрирањето на заштитениот предел. Преку структурирани интервјуа со вработените ќе се оценат знаењата и вештините и потребите за нивно подобрување. Покрај стручни обуки поврзани со спроведување мониторинг на биолошката разновидност, потребно е да се направи план за технички обуки за користење компјутери, ГИС, водење бази на податоци, финансиско раководење на планот за управување, обуки за законодавството поврзано со управувањето со ЗП итн.

За чуварите во заштитеното подрачје потребно е во најскоро време да се организира обука во соработка со МЖСПП при што ќе биде запазена процедурата дефинирана во согласност со Правилникот за содржината на Програмата за полагање на стручен испит за чувар во заштитено подрачје и начин и постапка за полагање на стручен испит („Службен весник на РМ“, бр. 126/10). Обуката треба да ги подготви чуварите, да стекнат знаења и да го полагаат потребниот испит за чувар во заштитено подрачје (во согласност со обврските од Законот за заштита на природата).

ЛПНШ ќе работи на изнаоѓање на дополнителни средства за унапредување на човечките и техничките капацитети во согласност со недостатоците и потребите за развој и управување со ЗП.

Д.5.1.2. Технички ресурси

ЛПНШ ја става на располагање локалната подружница во Кочани како канцеларија на ЗПр „Осоговски Планини“, а понатаму ќе работи на воспоставување на посебен објект (управна зграда) за целите на управување со ЗП „Осоговски Планини“.

Исто така, ќе ги стави на располагање своите технички ресурси (канцеларии, возила, компјутерска, противпожарна и друга опрема), за вршење на работите поврзани со управувањето со ЗПр „Осоговски Планини“, но ќе работи и на унапредување на својата работа од технички аспект, обезбедување на потребната канцелариска и компјутерска опрема, возила, теренска опрема, униформи за ренцерите итн.

Д.5.1.3. Тековни инвестиции

Тековните инвестиции опфаќаат трошоци за реализација на Планот за управување на ЗП „Осоговски Планини“, односно годишните планови во кои се прикажани:

1. Трошоци за плати (плати за вработените во ЗПр „Осоговски Планини“).
2. Материјални трошоци за вработените.
3. Трошоци за чуварите во ЗП „Осоговски Планини“.
4. Материјални трошоци за чуварската служба (трошоци за набавка на службени униформи, легитимација, гориво за возила кои ги должат и користат чуварите и др.).
5. Трошоци за набавка на теренски возила
6. Трошоци за набавка на опрема (компјутери, софтвери, опрема за канцеларии, теренска опрема и др.).
7. Трошоци за означување на ЗП „Осоговски Планини“, односно трошоци за означување на зоната за строга заштита (12 локации) и активно управување (14 локации) и трошоци за изработка и поставување на информативни паноа, табли и слична сигнализација.

8. Трошоци за презентација и популаризација на ЗП „Осоговски Планини“.
9. Трошоци за изградба на инфо-центар и центар за посетители.
10. Трошоци за обука на чуварската служба при ЈПНШ.
11. Трошоци за обука на стручните служби при ЈПНШ.
12. Трошоци за семинари, конференции, работилници, состаноци и слично.
13. Трошоци за реализација на сите програми/потпрограми
14. Трошоци за изработка на посебни планови за управување со шумите во заштитено подрачје и др.

За сите овие трошоци се планираат и изворите на финансирање, на пр: ЈПНШ, МЖСПП, МЗШВ, општините од регионот, агенции и јавни претпријатија, како и домашни и странски извори на финансирање и слично.

Д.6. Средства и план за финансирање и имплементација на Планот за управување

(Насоки за финансирање на Планот за управување се дадени во табелата со оперативен план. Финалниот план за финансирање на планот за управување ќе се изработи откако ќе се заклучат сите мерки и активности.)

Ѓ. АНЕКСИ

Ѓ.1. Социоекономски податоци

Ѓ.1.1. Процена на зачувување и планирање на ЛАР, габи и шумски плодови

Ѓ.1.1.1. Процена на зачувување и планирање на управување на ЛАР

Растителен вид	Фреквенција на употреба	Критериуми за приоритизација										Ранг
ајдучка трева <i>Achillea millefolium</i>	63	0	1	1	1	0	0	1	0	0	1	5
Кантарион <i>Hypericum perforatum</i>	70	0	1	1	1	0	0	1	0	0	1	5
црвен кантарион <i>Centarium erythrea</i>	70	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	4
Боровинка <i>Vaccinium myrtillus</i>	70	1	0	1	1	1	0	1	0	1	1	7
мајчина душица <i>Thymus serpyllum</i>	54	0	1	1	1	0	0	1	0	0	1	5
Оригано <i>Origanum vulgare</i>	70	1	1	1	1	0	0	1	0	1	1	7
Бозел <i>Sambucus nigra</i>	16	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	4
Смрека <i>Juniperus communis</i>	62	0	1	0	1	1	0	1	0	1	1	6
Коприва <i>Urtica dioica</i>	70	0	1	1	1	0	0	1	0	0	0	4
Маточина <i>Melissa officinalis</i>	23	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2
Чубрица <i>Satureja hortensis</i>	42	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	3
Киселица <i>Rumex acetosa</i>	38	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	3
Мента <i>Mentha x piperita</i>	70	0	1	1	1	0	0	1	0	0	1	5
Глуварче <i>Taraxacum officinale</i>	16	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Јаглика <i>Primula veris</i>	35	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	7
бел слез <i>Althaea officinalis</i>	40	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	3
Глог <i>Crataegus monogyna</i>	52	0	1	1	1	0	0	1	0	0	0	4
Бор <i>Pinus spp</i>	19	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	3
коњско опавче <i>Equisetum arvense</i>	16	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Гавез <i>Symphytum officinale</i>	21	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2

Ѓ.1.1.2. Процена на зачувување и планирање на управување на габи

Вид на печурка	Фреквенција на употреба	Критериуми за приоритизација										Ранг
Вргањ	70	0	1	1	1	1	0	1	0	0	1	6

<i>Boletus edulis</i>													
Рујница <i>Lactarius deliciosus</i> (L.Fr.) S.F.Gray	70	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	5	
Лисичарка <i>Cantharellus cibarius</i> Fr	70	0	1	1	1	1	0	1	0	0	1	6	
Сончарка <i>Macrolepiota procera</i> (Scop).Singer	70	0	1	1	1	1	0	1	0	0	1	6	
Јајчарка <i>Amanita cesarea</i> (Scop). Pers	51	0	1	1	1	1	0	1	1	0	1	7	
Смрчка <i>Morchella conica</i>	70	0	1	1	1	1	0	1	0	0	1	6	
Ѓурѓевка <i>Calocube gambosa</i>	62	0	1	1	1	1	0	1	0	0	1	6	
овча пета <i>Hydnum repandum</i>	43	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	5	
црна труба <i>Craterellu scorncopoides</i>	37	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	5	
Ливадарка <i>Marasmius oreades</i>	70	0	1	1	1	1	0	1	0	0	1	6	
Буковка <i>Pleurotus ostreatus</i> (Jacq.:Fr.) Kummer	16	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1	4	
жолт вргањ <i>Suillus luteus</i>	37	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1	4	
лигав вргањ <i>Suillus granullatus</i>	46	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	4	
Тркалезна смрчка <i>Morchella esculenta</i>	22	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1	4	
ливадски шампињон <i>Agaricus carneistris</i>	70	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	7	
Мувоморка <i>Amanita muscaria</i>	45	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	3	
Правутка <i>Bovista plumbea</i>	14	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1	4	

Ѓ.1.1.3. Процена на зачувување и планирање на управување на шумски плодови

Растителен вид	Фреквенција на употреба	Критериуми за приоритизација										Ранг
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Капина <i>Rubus fruticosus</i>	70	0	1	1	1	0	0	1	/	0	1	5
Малина <i>Rubus idaeus</i>	70	0	1	1	1	1	0	1	/	0	1	6
Костен <i>Castanea sativa</i>	56	1	0	1	1	1	0	1	/	1	1	7
Тринка <i>Prunus spinosa</i>	62	0	1	1	0	0	0	0	/	1	0	3
диво јаболко <i>Malus sylvestris</i>	70	0	0	1	1	0	0	1	/	1	1	5
Орев <i>Juglans regia</i>	36	0	1	1	1	1	0	1	/	1	1	7
шумска јагода <i>Fragaria vesca</i>	20	0	1	1	0	0	0	1	/	0	0	3
Шипинка <i>Rosa canina</i>	70	0	1	1	1	0	0	1	/	0	1	5
Дренка <i>Cornus mas</i>	32	0	1	1	1	1	0	1	/	1	1	7
слива*** <i>Prunus domestica</i>	70	0	1	1	1	1	0	1	/	0	1	6
аронија***	28	0	0	1	0	1	0	1	/	0	1	4

<i>Aronija melanocarpa</i> гоци бери*** <i>Lyctium barbarum</i>	16	0	0	0	0	1	0	1	/	0	0	2
вишна*** <i>Prunu scerasus</i>	48	0	1	1	1	0	0	1	/	0	1	5
смоква*** <i>Ficus carica</i>	34	0	1	1	1	0	0	1	/	0	1	5

Ѓ.2. Валоризација и распространување на значајните видови од биолошката разновидност

Ѓ.2.1. Преглед на значајните видови од биолошката разновидност

Ѓ.2.1.1. Валоризација на дијатомејските видови на Осоговските Планини

Важни видови	Локалитет	Валоризација
<i>Achnanthes prominula</i> Levkov & Tofilovska	Влажна карпа, Стар Град, покрај Вранечка Река	нов вид
<i>Achnanthes pseudocoarctata</i> Levkov & Tofilovska	Влажна карпа, Стар Град, покрај Вранечка Река	нов вид
<i>Cymbopleura hercynica</i> (A. Schmidt) Krammer	Тресет на Калин Камен	многу редок вид
<i>Eunotia macedonica</i> Lange-Bertalot, Pavlov & Levkov	Извор Каменичка Река	редок вид
<i>Frustulia spicula</i> Amosse	Извор во село Саса	многу редок вид
<i>Gomphonema confusum</i> Levkov, Mitic-Kopanja & E.Reichardt	Тресет на Калин Камен	нов вид
<i>Gomphonema kozufense</i> Levkov, Mitic-Kopanja & Reichardt	Тресет на Калин Камен	редок вид
<i>Gomphonema</i> sp. 8 nov.	Тресет Слана Бара	нов вид
<i>Gomphosphenia tackei</i> (Hustedt) Lange-Bertalot	Модра Река	многу редок вид
<i>Luticola osogovoensis</i> Levkov, Pavlov & Metzeltin	Влажна карпа, Стар Град, покрај Вранечка Река	нов вид
<i>Muelleria sasaensis</i> sp. nov.	Извор во село Саса, Извор покрај Калин Камен	нов вид
<i>Muelleria terrestris</i> (Petersen) Spaulding & Stoermer	Извор во село Саса, Извор покрај Калин Камен	многу редок вид
<i>Navicula tridentula</i> Krasske	Тресет Слана Бара	редок вид
<i>Stauroneis</i> sp. 1.	Извор во село Саса, Извор покрај Калин Камен	потенцијално нов вид

Ѓ.2.1.2. Валоризација на габите во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	Црвена листа на габи на Република Северна Македонија (Karadelev & Rusevska 2013)	IUCN Глобална црвена листа на загрозени видови	Национална листа на заштитени видови габи МЖСПП (2011)	Загрозени габи во Европа (Otto 2002)	Нови видови габи за Република Северна Македонија	Ретки видови габи во Република Северна Македонија
<i>Agaricus campestris</i>		LC				
<i>Agaricus macrosporus</i>			√			
<i>Amanita caesarea</i>		LC	√	√		

<i>Antrodia malicola</i>	NT					√
<i>Auricularia auricula-judae</i>			√			
<i>Biscogniauxia nummularia</i>					√	
<i>Boletus aereus</i>			√			
<i>Boletus reticulatus</i>		LC				
<i>Butyriboletus fechtneri</i>			√			
<i>Calocybe gambosa</i>		LC				
<i>Cantharellus cibarius</i>	LC					
<i>Coprinus comatus</i>		LC				
<i>Craterellus cornucopioides</i>	NT		√			
<i>Crepidotus cesatii</i>						√
<i>Dentipellis fragilis</i>	VU (D1)					√
<i>Ditiola peziziformis</i>					√	√
<i>Entoloma majaloides</i>					√	
<i>Hericium coralloides</i>	NT					√
<i>Hydnum repandum</i>		LC				
<i>Hygrophorus persoonii</i>					√	
<i>Hymenoscyphus fructigenus</i>					√	
<i>Kuechneromyces mutabilis</i>		LC				
<i>Lactarius glaucescens</i>						√
<i>Lactarius rubrocinctus</i>					√	
<i>Lactarius subdulcis</i>					√	
<i>Lopharia spadicea</i>			√			
<i>Macrolepiota procera</i>			√			
<i>Marasmius tenuiparietales</i>					√	
<i>Mitrula paludosa</i>	DD					√
<i>Mycena acicula</i>						√
<i>Mycena metata</i>						√
<i>Peziza cf. Echinospora</i>					√	
<i>Peziza saniosa</i>						√
<i>Phellinus robustus</i>			√			
<i>Pleurotus eryngii</i>	EN (C1)					
<i>Pluteus ephebeus</i>						√
<i>Pluteus leoninus</i>						√
<i>Pluteus pallescens</i>					√	√
<i>Porotheleum fimbriatum</i>						√
<i>Russula fellea</i>					√	
<i>Russula mairei</i>						√
<i>Russula pectinatoides</i>					√	
<i>Russula pelargonica</i>					√	
<i>Scleroderma bovista</i>						√
<i>Tremella aurantia</i>					√	
<i>Tremella foliacea</i>			√			
<i>Xylaria carpophila</i>						√
Вкупно видови	7	7	10	1	14	17

Ѓ.2.1.3. Валоризација на дневните пеперутки во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	ЕУ Директива за хабитати	Бернска конвенција	Емералд мрежа	IUCN Глобална црвена листа	Национална реткост
<i>Lycaena dispar</i>	A. II & IV	App. II	Да		
<i>Parnassius mnemosyne</i>	A. IV	App. II		NT	
<i>Zerynthia polyxena</i>	A. IV	App. II		LC	
<i>Phengaris arion</i>	A. IV	App. II		EN	
<i>Coenonympha glycerion</i>					редок

Ѓ.2.1.4. Валоризација на вилински коњиња во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	ЕУ Директива за хабитати	IUCN Глобална црвена листа	IUCN Европска црвена листа	IUCN Медитеранска црвена листа
<i>Coenagrion ornatum</i>	A. II	LC	NT	NT
<i>Coenagrion pulchellum</i>		LC	LC	NT
<i>Cordulegaster picta</i>		LC	VU	VU
<i>Cordulegaster heros</i>	A. II & IV	NT	NT	VU
<i>Cordulegaster bidentata</i>		NT	NT	NT
<i>Cordulia aenea</i>		LC	LC	NT
<i>Ophiogomphus cecila</i>	A.IV	LC	LC	LC
<i>Caliaeschna microstigma</i>		LC	NT	NT
<i>Sumpetrum depressiusculum</i>		LC	VU	VU

Ѓ.2.1.5. Валоризација на правокрылците во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	Директива за хабитати	Европска црвена листа	Друго значење
<i>Empusa fasciata</i>			редок вид
<i>Iris oratoria</i>			редок вид
<i>Metrioptera arnoldi</i>		LC	регионален ендемит
<i>Metrioptera tsirojanni</i>		LC	регионален ендемит
<i>Montana macedonica</i>		VU	регионален ендемит
<i>Myrmecophilus balcanicus</i>		LC	регионален ендемит
<i>Paracaloptenus caloptenoides</i>	II, IV	NT	редок вид
<i>Phaneroptera falcata</i>		LC	редок вид
<i>Psorodonotus fieberi</i>		NT	регионален ендемит
<i>Tessellana carinata</i>		LC	регионален ендемит

Ѓ.2.1.6. Валоризација на тркачите во ЗПр „Осоговски Планини“

Species	IUCN LR/nt	CORINE	BE	SE	LE	Глацијален реликт	Редок вид
<i>Acinopus megacephalus</i>							•
<i>Agonum gerdmuelleri</i>			•				
<i>Agonum thoreyi thoreyi</i>							•
<i>Amara arenaria</i>							•
<i>Amara erratica</i>						•	
<i>Amara morio nivium</i>						•	
<i>Amara nigricornis</i>							•
<i>Aptinus merditanus</i>			•				
<i>Bembidion caucasicum</i>							•
<i>Bembidion litorale</i>							•
<i>Bembidion lunulatum</i>							•
<i>Bembidion stephensi</i>							•
<i>Brachinus plagiatus</i>							•
<i>Brachinus psophia</i>							•
<i>Bradycellus caucasicus</i>							•
<i>Brosicus cephalotes</i>							•
<i>Calosoma sycophanta</i>		•					
<i>Carabus cavernosus cavernosus</i>			•				
<i>Carabus convexus dilatatus</i>		•					

<i>Carabus gigas gigas</i>			•				
<i>Carabus intricatus intricatus</i>	•						
<i>Carabus scabriusculus bulgarus</i>			•				
<i>Carabus ullrichi fastuosus</i>							•
<i>Carabus violaceus azurescens</i>			•				
<i>Cychrus semigranosus balcanicus</i>			•				
<i>Duvalius beshkovi</i>					•		
<i>Dyschirius laeviusculus</i>							•
<i>Elaphrus aureus</i>							•
<i>Harpalus triseriatus triseriatus</i>			•				
<i>Laemostenus venustus</i>							•
<i>Leistus magnicollis</i>			•				
<i>Loricera pilicornis pilicornis</i>							•
<i>Microlestes apterus</i>							•
<i>Microlestes seladon</i>							•
<i>Molops piceus osogovensis</i>					•		
<i>Molops robustus robustus</i>			•				
<i>Molops rufipes denteletus</i>					•		
<i>Myas chalybaeus</i>			•				
<i>Nebria jockischi jockischi</i>						•	
<i>Notiophilus germinyi</i>							•
<i>Odacantha melanura</i>							•
<i>Olisthopus rotundatus</i>							•
<i>Ophonus gammeli</i>							•
<i>Ophonus jailensis</i>							•
<i>Ophonus oblongus</i>							•
<i>Pachycarus cyaneus</i>							•
<i>Platynus scrobiculatus bulgaricus</i>					•		
<i>Pterostichus brevis</i>			•				•
<i>Pterostichus brucki</i>			•				
<i>Pterostichus diligens</i>							•
<i>Pterostichus minor minor</i>							•
<i>Pterostichus vecors</i>			•				
<i>Stomis pumicatus</i>							•
<i>Tapinopterus balcanicus</i>			•				
<i>Trechus tristis</i>							•
<i>Xenion ignitum</i>				•			
<i>Zabrus rhodopensis</i>			•				
<i>Zuphium olens olens</i>							•
TOTAL	1	2	17	1	4	3	31

Ѓ.2.1.7. Дистрибуција и конзервациски статус на сапроксилните
ВИДОВИ

Вид	Директ ва за хабита ти	Бернска конвенција	IUCN Цр вена листа	RLSS Е*	локалитет/ хабитат
<i>Morimus funereus</i> Mulsant, 1863	1089 Annex II		VU A1c		Осогово – Пониква, букова шума; Емиричка Река, букова шума; Гратче, дабова шума
<i>Rosalia alpina</i> (Linnaeus, 1758)	1087 Annex II- priority, IV	Anex II	VU A1c	LC	Осогово – Пониква, букова шума; Полаки, букова шума; Емиричка Река, букова шума;

<i>Lucanus cervus</i> (Linnaeus, 1758)		Anex III		LC	Осогово – дабова шума; Пантелеј
<i>Osmoderma eremita</i> (Scopoli, 1763)	1084 Annex II- priority, IV		NT	NT	Емирица - добро сочувана букова шума покрај Емиричка Река; Грагче, Осогово-стари дабови дрвја, Ратковица- дабова шума

*Red list of saproxylic species of Europe

Ѓ.2.1.8. Значајни видови на пајаци во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	ендемизам	национална реткост
<i>Harpactea mariae</i>	локален ендемит	многу редок
<i>Typhochrestus penevi</i>	локален ендемит	многу редок
<i>Troglohyphantes inermis</i>	локален ендемит	многу редок
<i>Troglohyphantes kratochvili</i>	локален ендемит	многу редок
<i>Centromerus lakatnikensis</i>	балкански ендемит	чест
<i>Cybaeus balkanus</i>	балкански ендемит	редок
<i>Dasumia kusceri</i>	балкански ендемит	чест
<i>Dysdera granulate</i>	балкански ендемит	редок
<i>Dysdera halkidikii</i>	балкански ендемит	многу редок
<i>Dysdera pectinata</i>	балкански ендемит	редок
<i>Harpactea bulgarica</i>	балкански ендемит	чест
<i>Harpactea srednagora</i>	балкански ендемит	чест
<i>Histopona laeta</i>	балкански ендемит	редок
<i>Inermocoelotes deltshevi</i>	балкански ендемит	редок
<i>Inermocoelotes kulczynskii</i>	балкански ендемит	чест
<i>Malthonica rilaensis</i>	балкански ендемит	многу редок
<i>Mansuphantes rectilamellus</i>	балкански ендемит	многу редок
<i>Mesiotelus scopensis</i>	балкански ендемит	редок
<i>Palliduphantes byzantinus</i>	балкански ендемит	редок
<i>Palliduphantes trnovensis</i>	балкански ендемит	редок
<i>Pardosa drenskii</i>	балкански ендемит	редок
<i>Pellenes moreanus</i>	балкански ендемит	редок
<i>Theridion adrianopoli</i>	балкански ендемит	редок
<i>Zodarion ohridense</i>	балкански ендемит	чест

Ѓ.2.1.9. Значајни видови акватични макроинвертебрати во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	ЕУ ДХ	Бернска конвенција.	IUCN N ГЦЛ	IUCN ЕУЦЛ	ЗПНЗЗ	ендемизам	национална реткост
<i>Austropotamobius torrentium</i>	A. II & IV	App. III	DD				
<i>Baetis lutheri</i>			NE		Листа 2		редок
<i>Baetis niger</i>			NE				редок
<i>Caenis luctuosa</i>			NE				многу редок
<i>Electrogena macedonica</i>			NE				
<i>Epeorus yougoslavicus</i>			NE			балкански	

<i>Ephemerella micronata</i>		NE		ендемит субендемит)	редок
<i>Paraleptophlebia lacustris</i>		NE	Листа 2	балкански ендемит	редок
<i>Paraleptophlebia submarginata</i>		NE			редок
<i>Brachyptera bulgarica</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Heptagenia sulphurea</i>		NE			многу редок
<i>Rhithrogena gratianopolitana</i>		NE			многу редок
<i>Chloroperla russevi</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Protonemura illiesi</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Protonemura meyeri</i>		NE			многу редок
<i>Protonemura montana</i>		NE			многу редок
<i>Perla bipunctata</i>		NE			многу редок
<i>Isoperla grammatica</i>		NE			редок
<i>Isoperla russevi</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Lasiocephala basalis</i>		NE			многу редок
<i>Leuctra balcanica</i>		NE		алкански ендемит	
<i>Leuctra hirsute</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Leuctra pseudohippopus</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Leuctra quadrimaculata</i>		NE		балкански и карпатски ендемит	
<i>Nemoura longicauda</i>		NE		субендемит	
<i>Siphonoperla neglecta</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Siphonoperla torrentium</i>		NE			многу редок
<i>Taeniopteryx hubaulti</i>		NE			многу редок
<i>Athripsodes bilineatus</i>		NE			многу редок
<i>Chaetopteryx stankovici</i>		NE		балкански ендемит	многу редок
<i>Drusus osogovicus</i>		NE		балкански ендемит)	многу редок
<i>Glossosoma conforme</i>		NE			многу редок
<i>Glossosoma intermedium</i>		NE			многу редок
<i>Hydropsyche peristerica</i>		NE		балкански ендемит	редок
<i>Limnephilus nigriceps</i>		NE			многу редок
<i>Odontocerum hellenicum</i>		NE		субендемит	редок
<i>Oecismus monedula</i>		NE			редок
<i>Potamophylax latipennis</i>		NE			многу редок
<i>Rhyacophila armeniaca</i>		NE		субендемит	
<i>Rhyacophila loxias</i>		NE		балкански ендемит	
<i>Agabus guttatus</i>		NE			многу редок

Европска директива за хабитати (ЕУДХ); IUCN Глобална црвена листа (IUCN ГЦЛ); IUCN Европска црвена листа (IUCN ЕУЦЛ); Законот за природа - национална законска заштита (ЗПНЗЗ)

Ѓ.2.1.10. Валоризација на рибите во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	Директива за хабитати	Бернска конвенција	IUCN Црвена листа	ендемизам
<i>Salmo macedonicus*</i>	Annex II		DD	ендемичен за Вардарско сливно подрачје
<i>Barbus balcanicus*</i>	Annex II*-V		LC	балкански ендемит
<i>Rhodeus meridionalis*</i>	Annex II	III	LC	балкански ендемит
<i>Squalius vardarensis</i>			LC	ендемичен за Вардарско сливно подрачје
<i>Alburnoides bipunctatus</i>		III		
<i>Gobio bulgaricus*</i>			LC*	балкански ендемит

<i>Alburnus thessalicus</i>			LC	балкански ендемит
<i>Perca fluviatilis</i>			LC	

Ѓ.2.1.11. Валоризација на водоземците во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	Директива за живеалишта	Бернска конвенција	Емералд мрежа	Светска црвена листа на IUCN	Закон за природата - национална законска заштита	ендемизам
<i>Lissotriton vulgaris</i>	/	Продолжеток III	/	LC	/	/
<i>Salamandra salamandra</i>	/	Продолжеток III	/	LC	/	/
<i>Bombina variegata</i>	Додаток II; IV	Продолжеток II	+	LC	заштитен	/
<i>Hyla arborea</i>	Додаток IV	Продолжеток II	/	LC	заштитен	/
<i>Bufo bufo</i>	/	Продолжеток III	/	LC	/	/
<i>Pseudepidalea viridis</i>	Додаток IV	Продолжеток II	/	LC	заштитен	/
<i>Pelophylax ridibundus</i>	/	Продолжеток III	/	LC	/	/
<i>Rana graeca</i>	Додаток IV	Продолжеток III	/	LC	заштитен	балкански ендемит
<i>Rana dalmatina</i>	Додаток IV	Продолжеток II	/	LC	заштитен	/
<i>Rana temporaria</i>	/	Продолжеток III	/	LC	/	/

Ѓ.2.1.12. Валоризација на влекачите во предлог заштитеното подрачје „Осоговски Планини“

Вид	Директива за живеалишта	Бернска конвенцијата	Емералд мрежа	Светска црвена листа на IUCN	Закон за природата	ендемизам
<i>Testudo graeca</i>	II; IV	II	+	VU	заштитен	/
<i>Testudo hermanni</i>	II; IV	II	X	/	заштитен	/
<i>Ablepharus kitaibelii</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Anguis fragilis</i>	/	III	/	/	/	/
<i>Lacerta agilis</i>	IV	III	/	LC	заштитен	/
<i>Lacerta trilineata</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Lacerta viridis</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Podarcis erhardii</i>	IV	III	/	LC	заштитен	балкански ендемит
<i>Podarcis muralis</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Zootoca vivipara</i>	/	III	/	LC	/	/
<i>Typhlops vermicularis</i>	/	III	/	LC	/	/
<i>Eryx jaculus</i>	IV	III	/	/	заштитен	/
<i>Coronella austriaca</i>	IV	III	/	LC	заштитен	/
<i>Dolichophis caspius</i>	/	II	/	LC	заштитен	/
<i>Elaphe quatuorlineata</i>	II; IV	II	+	NT	заштитен	/
<i>Malpolon insignitus</i>	/	III	/	/	/	/
<i>Natrix natrix</i>	/	III	/	LR/LC	/	/
<i>Natrix tessellata</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Platyceps najadum</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Zamenis longissimus</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Zamenis situla</i>	II; IV	/	/	LC	заштитен	/

<i>Vipera ammodytes</i>	IV	II	/	LC	заштитен	/
<i>Vipera berus</i>	/	III	/	/	/	/

Ѓ.2.1.13. Валоризација на птиците во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	IUCN СЦЛ	IUCN ЕЦЛ	Долатоци, Директива за птици	Нацрт-листа за Натура 2000 видови	Продолжеток, Бернска конвенција	Емералд вид	Продолжеток „Бонска конвенција	CITES додажок	Закон за заштита на природага	Закон за ловство
<i>Anas platyrhynchos</i>	LC	LC	II/A; III/A	/	III	/	II	/	з	л
<i>Coturnix coturnix</i>	LC	LC	II/B	/	III	/	II	/	з	л
<i>Alectoris graeca</i>	NT	NT	I; II/A	+	III	+	/	/	з	л
<i>Perdix perdix</i>	LC	LC	II/A; III/A	/	III	/	/	/	з	л
<i>Tachybaptus ruficollis</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	сз	тз
<i>Columba oenas</i>	LC	LC	II/B	+	III	/	/	/	з	л
<i>Columba palumbus</i>	LC	LC	II/A; III/A	/	/	/	/	/	з	л
<i>Streptopelia turtur</i>	VU	VU	II/B	+	III	/	II	/	з	л
<i>Caprimulgus europaeus</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	н	/
<i>Apus pallidus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Apus apus</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	н	/
<i>Cuculus canorus</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	н	/
<i>Crex crex</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	/	сз	тз
<i>Ciconia nigra</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	II	сз	тз
<i>Phalacrocorax carbo</i>	LC	LC	/	искл.	III	/	/	/	н	бз
<i>Eudromias morinellus</i>	LC	LC	I	искл.	II	+	II	/	н	/
<i>Scolopax rusticola</i>	LC	LC	II/A; III/B	/	III	/	II	/	з	л
<i>Pernis apivorus</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	II	сз	тз
<i>Neophron percnopterus</i>	EN	EN	I	+	II	+	I; II	II	сз	тз
<i>Circaetus gallicus</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	II	сз	тз
<i>Gyps fulvus</i>	LC	LC	I	Искл.	II	+	II	II	сз	тз
<i>Aegyptius monachus</i>	NT	LC	I	Искл.	II	+	II	II	сз	тз
<i>Aquila heliaca</i>	VU	LC	I	+	II	+	I; II	I	сз	тз
<i>Aquila chrysaetos</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	II	сз	тз
<i>Hieraetus pennatus</i>	LC	LC	I	искл.	II	+	II	II	сз	тз
<i>Circus cyaneus</i>	LC	NT	I	искл.	II	+	II	II	сз	тз
<i>Accipiter nisus</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	II	сз	тз
<i>Accipiter gentilis</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	II	н	бз
<i>Buteo buteo</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	II	сз	тз
<i>Buteo rufinus</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	II	сз	тз
<i>Athene noctua</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	II	сз	тз
<i>Otus scops</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	II	сз	тз
<i>Strix aluco</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	II	сз	тз
<i>Bubo bubo</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	II	сз	тз
<i>Upupa epops</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Jynx torquilla</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Picus canus</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	н	/
<i>Picus viridis</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Dryocopus martius</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	н	/
<i>Dendrocopos minor</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Dendrocopos medius</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	н	/
<i>Dendrocopos leucotos</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	н	/
<i>Dendrocopos syriacus</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	н	/
<i>Dendrocopos major</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Merops apiaster</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Coracias garrulus</i>	LC	LC	I	искл.	II	+	II	/	сз	тз

<i>Alcedo atthis</i>	LC	VU	I	искл.	II	+	/	/	Н	/
<i>Falco naumanni</i>	LC	LC	I	искл.	II	+	I; II	II	СЗ	ТЗ
<i>Falco tinnunculus</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	II	СЗ	ТЗ
<i>Falco vespertinus</i>	NT	NT	I	искл.	II	+	II	II	СЗ	ТЗ
<i>Falco subbuteo</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	II	СЗ	ТЗ
<i>Falco biarmicus</i>	LC	EN	I	+	II	+	II	II	СЗ	ТЗ
<i>Falco peregrinus</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	I	СЗ	ТЗ
<i>Oriolus oriolus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	СЗ	ТЗ
<i>Lanius collurio</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	Н	/
<i>Lanius senator</i>	LC	LC	/	+	II	/	/	/	Н	/
<i>Pyrrhonorax pyrrhonorax</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	СЗ	ТЗ
<i>Pyrrhonorax graculus</i>	LC	LC	/	+	II	/	/	/	СЗ	ТЗ
<i>Garrulus glandarius</i>	LC	LC	II/B	/	/	/	/	/	СЗ	ТЗ
<i>Pica pica</i>	LC	LC	II/B	/	/	/	/	/	Н	БЗ
<i>Corvus monedula</i>	LC	LC	II/B	/	/	/	/	/	Н	БЗ
<i>Corvus corax</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	СЗ	ТЗ
<i>Corvus corone</i>	LC	LC	II/B	/	/	/	/	/	Н	БЗ
<i>Prunella modularis</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Passer domesticus</i>	LC	LC	/	/	/	/	/	/	Н	/
<i>Passer montanus</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	Н	/
<i>Anthus trivialis</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Anthus spinoletta</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Anthus campestris</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	Н	/
<i>Motacilla cinerea</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Motacilla alba</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Fringilla coelebs</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	Н	/
<i>Fringilla montifringilla</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	Н	/
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	Н	/
<i>Chloris chloris</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Linaria cannabina</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Loxia curvirostra</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Carduelis carduelis</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Serinus serinus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Spinus spinus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Emberiza calandra</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	Н	/
<i>Emberiza cia</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Emberiza hortulana</i>	LC	LC	I	+	III	+	/	/	Н	/
<i>Emberiza cirlus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Emberiza citrinella</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Periparus ater</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Lophophanes cristatus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Poecile lugubris</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Poecile palustris</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Cyanistes caeruleus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Parus major</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Calandrella brachydactyla</i>	LC	LC	I	+	II	+	/	/	Н	/
<i>Eremophila alpestris</i>	LC	LC	/	+	II	/	/	/	Н	/
<i>Lullula arborea</i>	LC	LC	I	+	III	+	/	/	Н	/
<i>Alauda arvensis</i>	LC	LC	II/B	/	III	/	/	/	Н	/
<i>Galerida cristata</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	Н	/
<i>Iduna pallida</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	Н	/
<i>Hippolais icterina</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	Н	/
<i>Delichon urbicum</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Cecropis daurica</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Hirundo rustica</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Ptyonoprogne rupestris</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	Н	/
<i>Rhadina orientalis</i>	LC	LC	/	+	II	/	II	/	Н	/
<i>Rhadina sibilatrix</i>	LC	LC	/	+	II	/	II	/	Н	/
<i>Phylloscopus trochilus</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	Н	/
<i>Phylloscopus collybita</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	Н	/

<i>Aegithalos caudatus</i>	LC	LC	/	/	III	/	/	/	н	/
<i>Sylvia atricapilla</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Sylvia borin</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Curruca nisoria</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	/	н	/
<i>Curruca crassirostris</i>	LC	LC	/	+	II	/	II	/	н	/
<i>Curruca curruca</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Curruca communis</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Regulus regulus</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Regulus ignicapilla</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Certhia brachydactyla</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Certhia familiaris</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Sitta europaea</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Sitta neumayer</i>	LC	LC	/	+	II	/	/	/	н	/
<i>Troglodytes troglodytes</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Sturnus vulgaris</i>	LC	LC	II/B	/	/	/	/	/	н	бз
<i>Cinclus cinclus</i>	LC	LC	/	/	II	/	/	/	н	/
<i>Muscicapa striata</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Erithacus rubecula</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Luscinia megarhynchos</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Ficedula parva</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	/	н	/
<i>Ficedula semitorquata</i>	LC	LC	I	+	II	+	II	/	н	/
<i>Ficedula albicollis</i>	LC	LC	I	искл.	II	+	II	/	н	/
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Phoenicurus ochruros</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Monticola saxatilis</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Saxicola rubetra</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Saxicola rubicola</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Oenanthe oenanthe</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/
<i>Oenanthe hispanica</i>	LC	LC	/	+	II	/	II	/	н	/
<i>Turdus viscivorus</i>	LC	LC	II/B	/	III	/	II	/	н	/
<i>Turdus philomelos</i>	LC	LC	II/B	/	III	/	II	/	н	/
<i>Turdus merula</i>	LC	LC	II/B	/	III	/	II	/	н	/
<i>Turdus pilaris</i>	LC	LC	II/B	/	III	/	II	/	н	/
<i>Turdus torquatus</i>	LC	LC	/	/	II	/	II	/	н	/

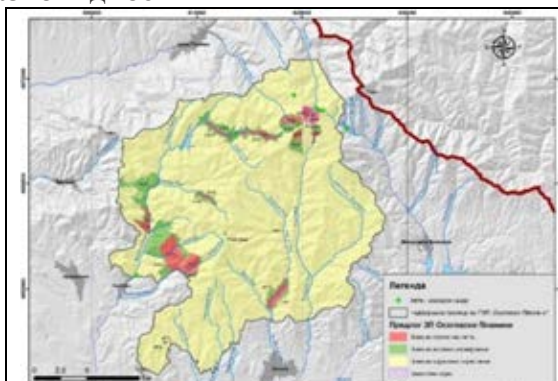
Ѓ.2.1.14. Валоризација на цицачите во ЗПр „Осоговски Планини“

Вид	Директива за хабитати	Бернска конвенција	Бонска конвенција	IUCN Глобална црвена листа	IUCN Европска црвена листа	Закон за ловство	Закон за природата
<i>Sorex araneus</i>		App. III		LC	LC		
<i>Neomys fodiens</i>		App. III		LC	LC		
<i>Crocidura leucodon</i>		App. III		LC	LC		
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>	A. II & IV	App. II	App. II	LC	NT		
<i>Myotis myotis</i>	A. II & IV	App. II	App. II	LC	LC		
<i>Myotis blythii</i>	A. II & IV	App. II	App. II	LC	NT		
<i>Myotis mystacinus</i>	A. IV	App. II	App. II	LC	LC		
<i>Vespertilio murinus</i>	A. IV	App. II	App. II	LC	LC		
<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	A. IV	App. III	App. II	LC	LC		

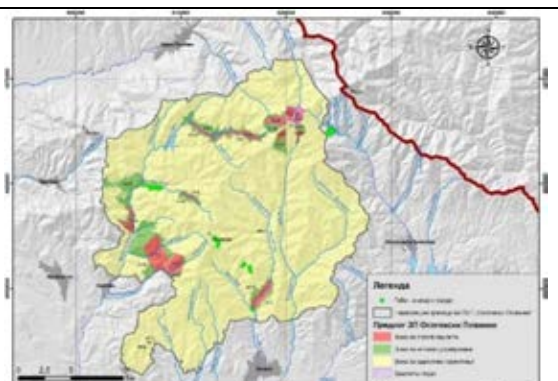
<i>Pipistrellus kuhlii</i>	A. IV	App. II	App. II	LC	LC		
<i>Pipistrellus nathusii</i>	A. IV	App. II	App. II	LC	LC		
<i>Hypsugo savii</i>	A. IV	App. II	App. II	LC	LC		
<i>Nyctalus noctula</i>	A. IV	App. II	App. II	LC	LC		
<i>Miniopterus schreibersii</i>	A. II & IV	App. II	App. II	NT	NT		заштитен вид
<i>Lepus europaeus</i>		App. III		LC	LC	ловостој	
<i>Sciurus vulgaris</i>		App. III		LC	LC	трајно заштитен дивеч	заштитен вид
<i>Spalax leucodon</i>				DD	DD		
<i>Glis glis</i>		App. III		LC	LC	трајно заштитен дивеч	
<i>Ursus arctos</i>	A. II & IV	App. II		LC	LC	трајно заштитен дивеч	строго заштитен вид
<i>Canis lupus</i>	A. II, IV & V	App. II		LC	LC	дивеч без заштита	
<i>Canis aureus</i>	A. V			LC	LC	трајно заштитен дивеч	
<i>Vulpes vulpes</i>				LC	LC	дивеч без заштита	
<i>Mustela nivalis</i>		App. III		LC	LC	дивеч без заштита	
<i>Mustela putorius</i>	A. V	App. III		LC	LC	дивеч без заштита	
<i>Martes foina</i>		App. III		LC	LC	дивеч без заштита	
<i>Martes martes</i>	A. V	App. III		LC	LC	дивеч без заштита	
<i>Meles meles</i>		App. III		LC	LC	трајно заштитен дивеч	заштитен вид
<i>Lutra lutra</i>	A. II & IV	App. II		NT	NT	трајно заштитен дивеч	строго заштитен вид
<i>Felis silvestris</i>	A. IV	App. II		LC	LC	трајно заштитен дивеч	строго заштитен вид
<i>Sus scrofa</i>				LC	LC	ловостој	
<i>Capreolus capreolus</i>		App. III		LC	LC	ловостој	
<i>Cervus elaphus*</i>		App. III		LC	LC	ловостој	

<i>Dama dama</i> *		App. III		LC	LC	ловостoj	
<i>Ovis musimon</i> *		App. III		NA	NA	ловостoj	

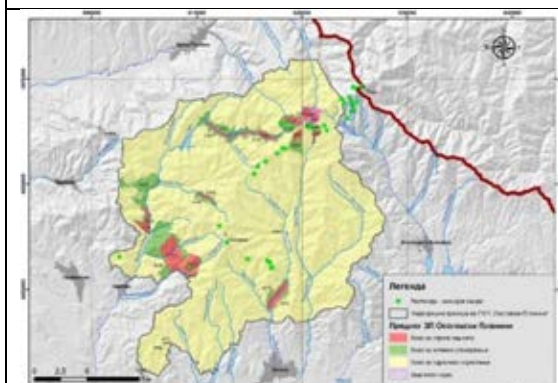
Ѓ.2.2. Карти на распространување на значајни видови од биолошката разновидност

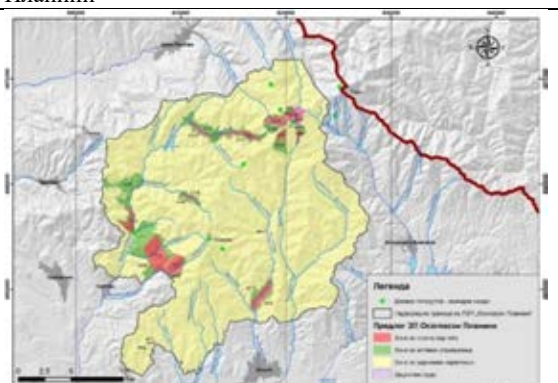
Распространување на значајните видови алги

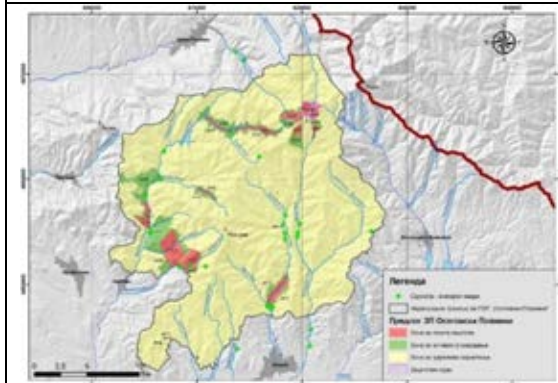
Значајни наоди за габите во ЗП „Осоговски Планини“

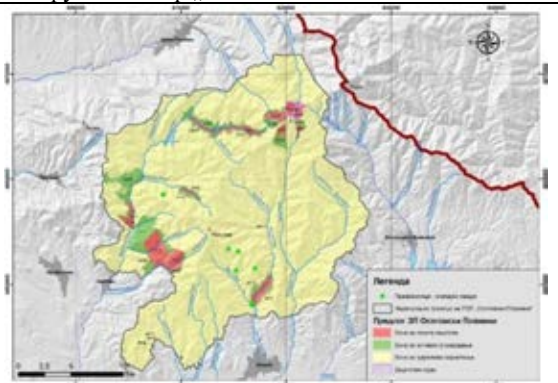
Значајни наоди за растенија во ЗП „Осоговски Планини“

Дистрибуција на конзервациски значајни видови пеперутки во ЗП „Осоговски Планини“

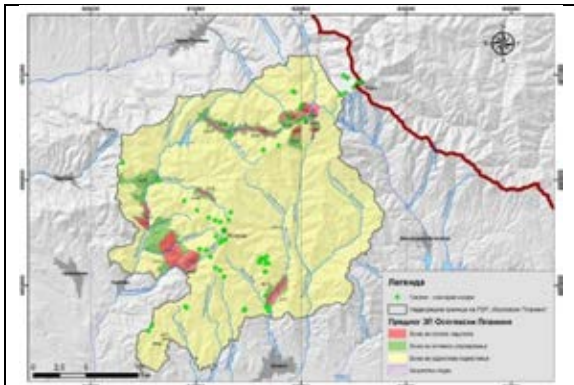

Дистрибуција на значајни видови вилини коњчиња во ЗП „Осоговски Планини“

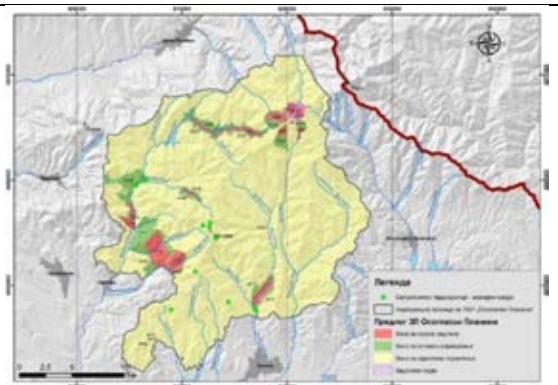

Дистрибуција на значајни видови правокрилци во ЗП „Осоговски Планини“

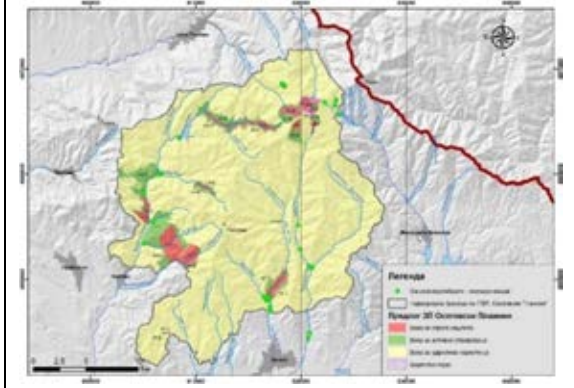

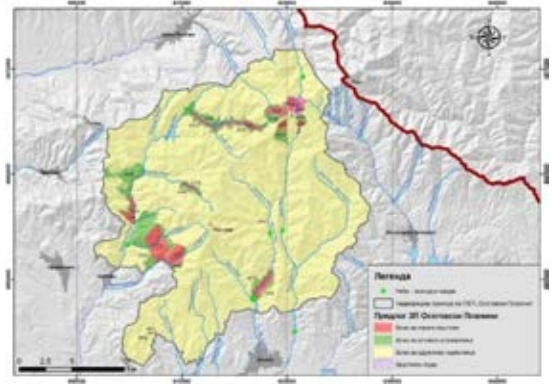
Дистрибуција на конзервациски значајни видови од тркачите во ЗПр „Осоговски Планини“

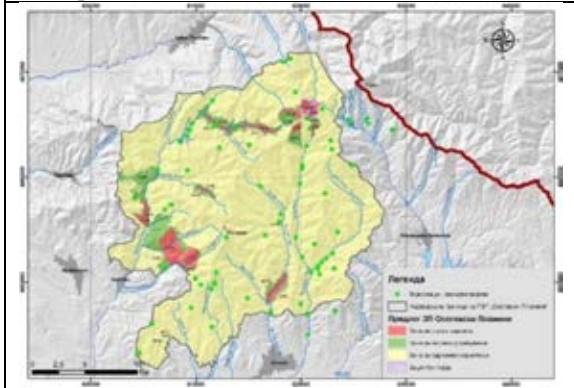
Дистрибуција на значајни сапроксилни тврдокрилци во ЗПр „Осоговски Планини“

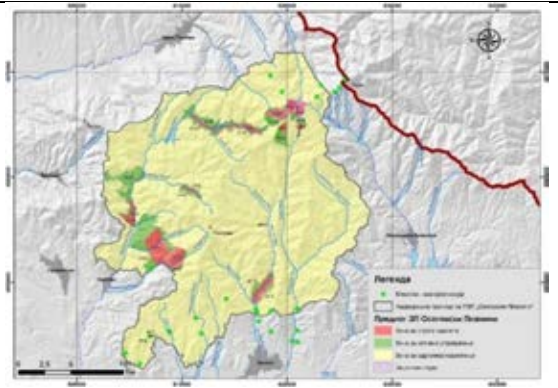
Значајни видови од акватичните макроинвертебрати во ЗПр „Осоговски Планини“

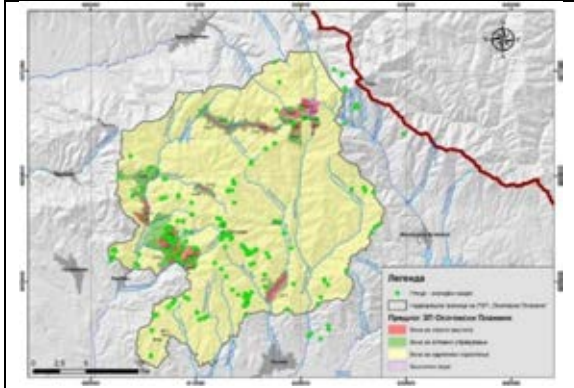
Дистрибуција на значајните видови риби во ЗПр „Осоговски Планини“

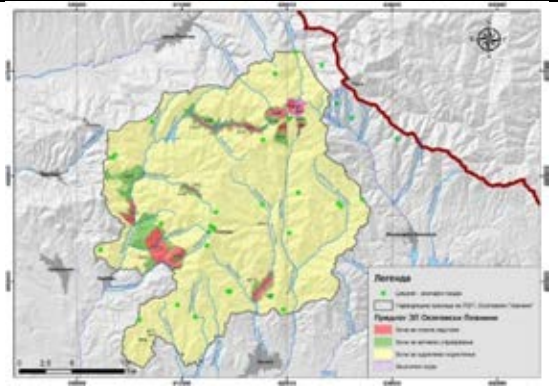
Дистрибуција на значајни водоземци во ЗПр „Осоговски Планини“

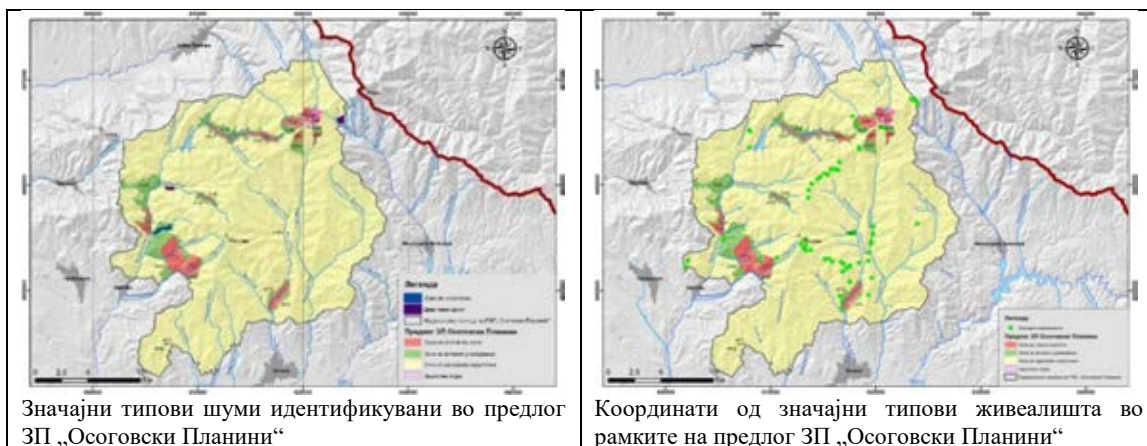
Дистрибуција на значајни влекачи во ЗПр „Осоговски Планини“

Регистрации на значајни видови птици кои гнездат во ЗПр „Осоговски Планини“

Наоди на значајни видови цицачи во ЗПр „Осоговски Планини“

Ѓ. 3. Табеларен синтезен преглед на заканите и нивна приоритизација

Листа на закани во предлог ЗП „Осоговски Планини“, со нивно бодување и приоритизација

Закани	Раширеност на заканата	Површина на заканата	Интензитет на заканата	Актуелност на заканата	Реверзибилност	Збир	Приоритет
Земјоделство						118,5	
Култивација (одгледување; вклучува и зголемување на земјоделските површини)	1	0.5	2	1	2	6.5	III
Интензификација на земјоделството	0,5	0,5	2	1	2	6	III
Промена на култури	0	0	0	0	2	2	IV
Отстранување на пасишта/тревести за земјоделско земјиште	0	0	0	0	1	1	IV
Неинтензивно косење	0,5	0,5	1	1	1	3,5	IV
Напуштање / недостаток на косење	3	3	3	1	1	11	I
Интензивно пасење - крупен добиток	0	0	0	1	1	2	IV
Интензивно пасење – овци	0	0	0	1	1	2	IV
Интензивно пасење – коњи	0	0	0	1	1	2	IV
Интензивно пасење – кози	0	0	0	1	1	2	IV
Интензивно пасење - мешани животни	0	0	0	1	1	2	IV
Неинтензивно пасење - крупен добиток	1	1	1	1	1	5	III
Неинтензивно пасење – овци	1	1	1	1	1	5	III
Неинтензивно пасење – коњи	1	1	1	1	1	5	III
Неинтензивно пасење – кози	1	1	1	1	1	5	III
Неинтензивно пасење - мешани животни	1	1	1	1	1	5	III
Напуштање на пасторални системи, недостаток на пасење	3	3	2	1	1	10	I
Одгледување животни	0	0	0	1	1	2	IV
Исхрана на добиток	0	0	0	1	1	2	IV
Недостаток на одгледување животни	3	3	2	1	1	10	I
Интензивни едногодишни култури за производство на храна / интензификација	0	0	0	1	1	2	IV
Неинтензивни едногодишни култури за производство на храна	2	1	1	1	1	6	III
Неинтензивни повеќегодишни недрвни/нешумски култури	0	0	0	1	1	2	IV
Напуштање на земјоделски посеви	2	2	1	1	1	7	II
Употреба на биоциди, хормони и хемикалии	0,5	0,5	0,5	1	1	3	IV

Закани	Раширеност на заканата	Површина на заканата	Интензитет на заканата	Актуелност на заканата	Резервбилност	Збир	Приоритет
Нагубрување	0,5	0,5	0,5	1	1	3	IV
Наводнување	0,5	0,5	0,5	1	1	3	IV
Отстранување на меѓи и шумички и грмушки	0,5	0,5	0,5	1	1	3,5	IV
Силвикултура, шумарство						58	
Вештачко пошумување на отворени терени (алохтони дрвја)	3	2	2	1	1	9	II
Пошумување со алохтони дрвја	1	1	1	1	1	5	III
Голи сечи	3	3	3	1	1	11	I
Отстранување на мртви стебла и дрвја на умирање	3	3	2	1	1	10	I
Проредување на катот на дрвја	3	2	2	1	1	9	II
Експлоатација на шуми без пошумување или природна обнова	3	3	2	1	1	10	I
Напасување во шуми / шумски петна	1	1	1	1	0	4	III
Рударство, екстракција на материјали и производство на енергија						40	
Рачно собирање на тресет	1	1	1	1	2	6	III
Површински рудници	2	2	3	1	2	10	I
Подземни рудници	3	3	3	1	2	12	I
Геотехнички истражувања	3	3	3	1	2	12	I
Транспортни и услужни коридори						54	
Неасфалтирани патишта, патеки и велосипедски патеки	3	3	3	1	1	11	I
Асфалтирани патишта, автопатишта	1	1	1	1	2	6	III
Паркиралишта за коли и паркинзи	1	1	1	1	2	6	III
Електрични и телефонски водови	2	1	2	1	1	7	II
Цевководи	2	2	2	1	2	9	II
Комуникациски столбови и антени	1	1	1	1	1	5	III
Аеродроми, хелиодроми	1	1	1	1	2	6	III
Воздушни патишта	1	1	1	1	2	6	III
Подобрен / олеснет пристап до локација	2	2	2	1	2	9	II
Урбанизација, станбен и комерцијален развој						32,5	
Дисконтинуирана урбанизација	2	1	2	1	2	8	II
Дисперзирано станување	2	1	1	1	2	7	II
Одлагање на комунален отпад од рекреативни центри	1	1	1	1	1	5	III
Разурнување објекти и антропогени структури	1	1	1	1	1	5	III
Реконструкција, реновирање објекти	2	2	1	0,5	2	7,5	II
Друго искористување на биолошките ресурси освен земјоделството и шумарството						42	
Земање од гнезда (соколи)	1	1	1	1	1	5	III
Лов со замки, труење, криволов	2	2	2	1	1	8	II
Контрола на предатори	1	1	1	1	1	5	III
Случајно фаќање	1	1	1	1	1	5	III
Собирање со гребла и чешли	3	3	3	1	1	11	I
Рачно собирање	2	2	2	1	1	8	II
Наметнување и вознемирување од страна на човекот						103,5	
Вообичаено возење со моторни возила	2	2	1	1	1	7	II
Off-road возење со моторни возила	2	2	3	1	1	9	II

Закани	Раширеност на заканата	Површина на заканата	Интензитет на заканата	Актуелност на заканата	Резервбилност	Збир	Приоритет
Планинарење и алпинизам	2	2	1	1	1	7	II
Едрење, делта-план, параглајдери, летање со балони	1	1	1	0,5	1	4,5	III
Скијање, надвор од писти	1	2	2	0,5	1	6,5	III
Други спортови на отворено и слободни активности	2	2	1	1	1	7	II
Скијачки комплекси	2	2	3	1	2	10	I
Набљудување на дивината	1	1	1	0,5	1	4,5	III
Центри за толкување / информирање	1	1	1	1	2	6	III
Газење, прекумерно искористување	2	1	1	1	1	6	III
Вандализам	2	1	1	1	1	6	III
Недостаток или погрешно насочени мерки за зачувување	3	3	3	1	1	11	I
Огради, оградување	2	2	3	1	1	9	II
Надлетување со авиони (земјоделски)	1	1	1	1	1	5	III
Смрт или повреди при судири (колизација)	1	1	1	1	1	5	III
Загадување						59	
Загадување на површински води од индустриски постројки (WFD)	3	3	3	1	2	12	I
Загадување на површински води од плавења при луѓи (WFD)	1	1	3	1	2	8	II
Дифузни извори на загадување на површинските води преку плавење, при луѓи или истек од урбани површини (WFD)	1	0,5	0,5	1	1	4	III
Дифузни извори на загадување на површинските води од земјоделски и шумарски активности (WFD)	1	1	1	1	1	5	III
Дифузни извори на загадување на површинските води од транспорт и инфраструктури што не се поврзани на канализација / чистење улици (WFD)	1	0,5	0,5	1	1	4	III
Дифузни извори на загадување на површинските води од напуштени индустриски локации (WFD)	1	1	1	1	2	6	III
Дифузни извори на загадување на површинските води од комунални канализации и отпадни води (WFD)	1	1	1	1	1	5	III
Ѓубре и цврст отпад	1	1	1	1	1	5	III
Точкести извори или нередовно звучно загадување	1	1	1	1	1	5	III
Светлосно загадување	1	1	1	1	1	5	III
Инвазивни, други проблематични видови и гени						9	
Инвазивни алохтони видови (растенија и животни)	2	2	2	1	2	9	II
Модификација на природните системи						148	
Палење вегетација	2	1	1	1	1	6	III
/затрупување на каналчиња, дајкови, бари, локви, блата и тресетишта (WFD)	1	1	1	1	1	5	III
Рекултивација на рударски подрачја	1	1	1	1	1	5	III
Чистење со багер / отстранување езерски и речни седименти (WFD)	1	1	2	0,5	1	5,5	III
Девијација на водни текови од големи размери	1	1	1	1	2	6	III
Канализација на водни текови	2	2	2	1	2	9	II
Недостаток на поплави (плавење)	1	1	1	1	2	6	III
Модифицирање на структурите на копнените водни текови (WFD)	2	2	2	1	2	9	II

Закани	Раширеност на заканата	Површина на заканата	Интензитет на заканата	Актуелност на заканата	Резервбилност	Збир	Приоритет
Вештачки езера	2	1	3	1	2	9	II
Мали проекти за хидроелектрична енергија, заштитни мрежи	2	2	3	1	2	10	I
Зафаќање површински води за водоснабдување (WFD)	1	1	1	1	2	6	III
Зафаќање површински води за хидроенергија (WFD)	3	2	3	1	2	11	I
Зафаќање површински води од каменоломи / отворени рудници (јаглен) (WFD)	3	2	3	1	1	10	I
Зафаќање површински води за трансфер на вода (WFD)	1	1	1	1	1	5	III
Управување со водната и крајбрежната вегетација заради дренирање	1	1	2	1	1	6	III
Дајкови и одбрана од поплави во копненоводните системи (WFD)	1	0,5	2	1	2	6,5	III
Намалување на достапноста на плен (вклучувајќи и лешини)	3	3	2	1	1	10	I
Намалување на распространувањето (дисперзија)	1	1	1	1	1	5	III
Намалување, недостаток или превенција од ерозија	2	2	2	1	1	8	II
Применети (индустриски) деструктивни истражувања	2	2	3	1	2	10	I
Природни биотички и абиотички процеси (без катастрофи)						28	
Ерозија	3	1	2	1	2	9	II
Промени во составот на видови (сукцесија)	3	2	1	1	1	8	II
Антагонизам со домашни животни	2	1	1	1	1	6	III
Компетиција	1	1	1	1	1	5	III
Геолошки настани, природни катастрофи						12,5	
Лавини	1	1	1	1	1	5	III
Пропаѓање на теренот, лизгање на земјиште	1	0,5	3	1	2	7,5	II
Климатски промени						36	
Температурни промени	3	3	1	1	2	10	I
Суша и намалување на врнежи	3	3	1	0,5	2	9,5	II
Поместување и менување на стаништата	3	0,5	1	1	2	7,5	II
Намалување или истребување на видови	2	2	2	1	2	9	II

Ѓ. 4. Предлог-формат за годишен извештај за ЗПр „Осоговски Планини“

Извештај подготвен од			
План за управување		Прва година	
		Траење	
РЕЗИМЕ			

ГЛАВНИ ПОСТИГНУВАЊА

Да се наведат главните постигнувања во управувањето со локацијата за минатата година

1
2
3
4
5

ГЛАВНИ ПРОБЛЕМИ

Да се наведат најважните проблеми и прашања со кои се соочило подрачјето во минатата година

1
2
3
4
5

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА ПЛАНОТ ЗА УПРАВУВАЊЕ

АКТИВНОСТИ

Да се комплетира следната Оцена врз основа на годишниот работен план од претходната година

Ак- тив- ност (од годиш- ниот рабо- тен план	Број на активност од Планот за управување	Дали активноста е			Коментари и објаснување
		Целосно исполнета според планот	Делумно исполнета	Не е или е мини мално исполнета	
1					
2					
3					
4					
5					

ЦЕЛИ
Резимирајте го напредокот во исполнувањето на секоја од целите во Планот за управување. Дајте коментари за значајните постигнувања и прашања кои бараат внимание
ПРОГРАМА 1 : НАСЛОВ
ПОТ-ПРОГРАМА 1.1
НАСЛОВ: ***** ЦЕЛ *****
Коментари
<i>Продолжете за сите програми и потпрограми</i>
РЕСУРСИ
Дајте оценка на следните ресурси користени при управувањето во минатата година
ФИНАНСИИ
(Приложете го целосниот финансиски и сметководствен извештај)
ПЕРСОНАЛ
(Приложете листа на сите работни позиции) Адекватност на број на вработени, промени во претходната година, потреби за обука, организирана обука, недостиг во вештини, барања за во иднина
ОПРЕМА И ИНФРАСТРУКТУРА
Адекватност, набавки во претходната година, поголеми потреби до замена, одржување или набавки
МОНИТОРИНГ
ЕФЕКТИВНОСТ НА УПРАВУВАЊЕТО
Приложете комплетна МЕТТ оценка за заштитеното подрачје
Дајте коментари подолу за промените во МЕТТ оцената од претходната година
МОНИТОРИНГ
Дајте детали за резултатите од мониторингот на индикаторите идентификувани во Планот за управување

Дајте коментари за успехите и проблемите во програмата за мониторинг													
РАКОВОДЕЊЕ И АДМИНИСТРАЦИЈА													
Листа на службените состаноци одржани минатата година (приложете записници)													
Дајте коментари													
Листа на сите партиципативни настани и активности одржани минатата година													
Дајте коментари													
Дајте коментари за администрацијата на заштитеното подрачје													
Наведете ги сите публикации и информативни материјали кои се издадени минатата година од заштитеното подрачје													
ПЛАН ЗА УПРАВУВАЊЕ													
Предложете и објаснете ги потребните дополнувања на Планот за управување													
ГОДИШЕН РАБОТЕН ПЛАН													
Пополнете акциски план за секој дел за следната година, упатувајќи на активностите предвидени во Планот за управување													
Име на локацијата													
Година:													
Име на единицата која го имплементира													
Кон актив носта во планот за управу вање	Активност по месеци										Пот -ребни ресур си	П от ребен буџет	Забе -лешки

РЕСУРСИ																				
Листа на потребите од ресурси за имплементација на планот за следната година																				
Персонал																				
Опрема и инфраструктура																				
Буџет																				